AUREL IANCU

TRATAT DE ECONOMIE

Vol. 1

ȘTIINȚA ECONOMICĂ ȘI INTERFERENȚELE EI

EDITURA "ECONOMICA"

Aurel IANCU

TRATAT DE ECONOMIE
vol. 1

ŞTIINŢA ECONOMICĂ
ŞI
INTERFERENŢELE EI

Editura „ECONOMICA”
Bucureşti, 1993

Scanned with OKEN Scanner

SUMAR

Cuvînt înainte IX

PARTEA I. ŞTIINŢA ECONOMICĂ ŞI RESTRUCTURAREA SA . . 1

CAPITOLUL 1. Obiectul ştiinţei economice 3
1.1. Consideraţii generale 4
1.2. Ştiinţa economică în raport cu alte ştiinţe 6
1.3. Elemente definitorii ale ştiinţei economice 9
1.3.1. Frontierele ştiinţei economice 9
1.3.2. Definirea obiectului de studiu 14
1.3.3. Precizări noţionale 17
1.4. Frontierele şi structura obiectului de studiu la şcolile de gîndire economică 24
1.4.1. Mercantiliştii 24
1.4.2. Fiziocraţii 26
1.4.3. Economia clasică engleză 29
1.4.4. Abordări doctrinare 31
1.4.5. Abordări analitice şi neoclasice 34
1.4.6. Keynesismul 36
1.4.7 Post-keynesismul 39
1.4.8. Economia dinamică şi cea comparativă 44
1.5. Din nou despre frontierele ştiinţei economice 46

CAPITOLUL 2. Structura ştiinţei economice şi evoluţia sa 49
2.1. Reconsiderări şi reconstrucţii conceptuale 49
2.2. Salturi în ştiinţa economică; neajunsuri în raport cu cerinţele practicii 51
2.3. Cauzalitatea şi limitele ei 56
2.4. Conţinutul social al noţiunilor economice: aparenţă şi esenţă 61
2.5. Noi exigenţe privind dezvoltarea ştiinţei economice . 65

Scanned with OKEN Scanner

2.5.1. Schimbarea profilului şi rolului ştiinţei economice în societate 65
2.5.2. Extinderea frontierelor obiectului de studiu 67
2.5.3. Extinderea cooperării cu alte ştiinţe şi discipline . 68
2.5.4. Conlucrarea cu teoria generală a sistemelor şi cu structuralismul 70
2.5.5. Un exemplu privind necesitatea reconsiderării unor teorii 72

CAPITOLUL 3. **Mecanismul de restructurare a ştiinţei economice** 75
3.1. **Conţinutul noţiunii de restructurare** 76
3.2. **Variabile sociale şi ideologice în cadrul mecanismului de restructurare** 78
3.2.1. Variabilele sociale în dinamica ştiinţei economice 78
3.2.2. Ideologia în modelul ştiinţei şi al doctrinei economice 81
3.3. **Variabile logice în modelul de restructurare într-o concepţie sistemică** 86
3.3.1. Elemente epistemologice noi în aplicarea teoriei generale a sistemelor 87
3.3.2. Ştiinţa economică – sistem deschis cu dinamică specifică pe diferite paliere 88
3.4. **Dinamica structurii teoriilor economice** 91

PARTEA A II-A **INTERFERENŢE CU ALTE ŞTIINŢE** 97

CAPITOLUL 4. **Monism şi pluralism ştiinţific** 99
4.1. **Rolul factorului economic şi dezvoltarea socială** 99
4.2. **Pluralism** 102
4.3. **Decompozarea şi abstractizarea** 103
4.4. **Sinteza – expresie a cooperării interdisciplinare** 106
4.5. **Modelul Leontief al sintezei şi cooperării interdisciplinare** 109
4.6. **Comunicarea şi fuziunea interdisciplinară** 111

CAPITOLUL 5. **Ştiinţa economică în confruntare cu unele probleme filosofice şi metaştiinţifice** 115
5.1. **Probleme ontologice şi ştiinţa economică** 115

Scanned with OKEN Scanner

5.2. **Individualismul în raport cu colectivismul centralizat** 121
5.2.1. Chestiuni generale şi comparaţii 121
5.2.2. Modelul individualist 124
5.2.3. Modelul holist 125
5.3. **Interpretarea structuralistă** 128
5.3.1. De la modelul funcţional la cel structural 128
5.3.2. Sisteme pluraliste complex ierarhizate şi oscilatorii 129
5.3.3. Sisteme pluraliste cu funcţionare pe bază de negocieri 130

CAPITOLUL 6. **Axiologia şi ştiinţa economică** 135
6.1. **Teoriile economice, valorile şi valorizarea** 136
6.1.1. Tentative de purificare a ştiinţei economice . . . 136
6.1.2. Formalizarea matematică, ingredientele subiective şi problema valorilor în teoriile economice 139
6.1.2.1. Teoria şi rigoarea judecăţilor prin axiomatizare 140
6.1.2.2. Insuficienţa procedeului axiomatic formal aplicat în ştiinţa economică în raport cu realitatea obiectivă 142
6.1.2.3. Desubiectivizarea extirpă valorile? 143
6.1.3. Acţiunea şi enigma valorilor 146
6.2. **Scurtă caracterizare a valorilor şi obiectivizarea acestora** 148
6.2.1. Conţinutul valorilor generice 148
6.2.2. Clasificarea valorilor şi conformanţa cu sistemul de trebuinţe 150
6.2.3. Obiectivizarea valorilor 154
6.3. **Folosirea valorilor şi valorizarea în ştiinţa economică** 160
6.3.1. Criterii de valorizare. Noi cerinţe în conturarea sistemului de valori 160
6.3.2. Criterii de valorizare a unui sistem economic . . 164
6.3.3. Alegere şi bunăstare 168
6.3.3.1. Punerea problemelor; modelul Arrow . . 168
6.3.3.2. Concluzii privind rolul special al agentului economic în exprimarea preferinţei şi în alegere . . 173

Scanned with OKEN Scanner

6.4. **Dinamica sistemului valoric în acord cu noile tendinţe de dezvoltare** 176
6.4.1. Valori ce corespund fazei de dezvoltare extensivă pe baze mecanice 177
6.4.2. Noi valori în faza dezvoltării calitative pe baza informaţiei 179

CAPITOLUL 7. **Ştiinţa economică şi psihologia** 186
7.1. **Necesitatea aprofundării studiului elementului psihoeconomic** 186
7.2. **Moduri de abordare a elementului psihologic de diferite şcoli economice** 192
7.2.1. Şcoala economică clasică şi cea neoclasică . . . 192
7.2.1.1. Interesul economic individual şi general 193
7.2.1.2. Utilitatea şi utilitatea marginală 195
7.2.2. Şcoala keynesistă 201
7.3. **Studiul motivaţiei în economie** 203
7.3.1. Noţiunea de motivaţie şi relaţia cu comportamentul economic 204
7.3.1.1. Motivaţia ca factor stimulator intern . . 204
7.3.1.2. Roluri sau funcţii ale motivaţiei 205
7.3.1.3. Relaţia dintre motivaţie, conduită şi comportament 206
7.3.2. Analiza structurii motivaţiei economice 208
7.3.2.1. Trebuinţe şi impulsuri 208
7.3.2.2. Aspiraţie şi tensiune 212
7.3.2.3. Valenţă, tendinţă, scop 215
7.4. **Interesul economic – componentă esenţială a sistemului motivaţional** 219
7.4.1. Noţiunea de interes economic 219
7.4.2. Interesul economic şi formele de recompensă pentru realizarea de performanţe 221
7.4.3. Profitul ca motivaţie şi formă de recompensă materială fundamentală 224
7.4.4. Locul şi rolul recompenselor nemateriale în realizarea performanţelor 226
7.5. **Comportamentul economic** 228
7.5.1. Noţiunea de comportament economic 228
7.5.2. Teoria cîmpului folosită în studiul comportamentului economic 231

Scanned with OKEN Scanner

7.5.3. Activitatea economică - formă de manifestare a comportamentului agenţilor economici 234

CAPITOLUL 8. **Economia şi politica** 237
8.1. **Întrebări şi unele răspunsuri de principiu** 237
8.2. **Punctele nodale de contact dintre ştiinţa economică şi ştiinţa politică** 239
8.2.1. Sfera de cuprindere şi obiectul de studiu al celor două ştiinţe; rolul şi limitele politicului . 240
8.2.2. Interferenţa economicului cu politicul în ştiinţa economică 242
8.3. **Conceptul de putere şi noţiuni derivate ce îmbogăţesc teoria economică** 246
8.3.1. Noţiunea de putere 247
8.3.2. Sursele puterii 249
8.3.3. Concluzii la definirea puterii şi a surselor acesteia 251
8.3.4. Puterea economică în raport cu cea politică . . . 253
8.3.5. Relaţii de putere în modelul economiei dominante a lui Perroux 256
8.3.6. Puterea în întreprinderi 261
8.4. **Studiul interacţiunii dintre elementul economic şi cel politic** 269
8.4.1. Noi funcţii ale ştiinţei economice cu implicarea elementului politic 271
8.4.2. Cerinţele vieţii economice şi sociale reale şi intervenţia puterii publice 273
8.4.3. Rolul economic al statului 279

Unele concluzii generale 288

Cuprins în limbi străine 291

Scanned with OKEN Scanner

CUVÎNT ÎNAINTE

Ideea de a elabora un tratat de economie, care să cuprindă fundamentele teoretice ale economiei de piaţă, mi-a apărut prin anii '70 cînd, în cadrul programului „International Ressearch & Exchange Board", ca viziting scholar la departamentele economice din Massachusetts Institute of Tehnology (M.I.T.) şi California University - Berkeley din S.U.A., îmi efectuam tema de cercetare privind „Modele de creştere economică" şi participam la diferite seminarii ştiinţifice. În cele peste două decenii care s-au scurs am aprofundat studiul mecanismelor de piaţă, am adunat o mare cantitate de materiale documentare şi am sistematizat o seamă de idei în jurul unor probleme economice, teoretice şi practice fundamentale pe care de abia după Revoluţia din Decembrie 1989 am putut să le formulez în mod liber şi să le aduc la cunoştinţa publicului cititor.

În noile condiţii post-socialiste pe care le traversează ţara noastră alături de alte ţări se pun noi probleme de ordin practic şi teoretic ce impun noi exigenţe ştiinţei economice. Evident, cea mai importantă problemă este aceea a trecerii la economia de piaţă, ce implică restructurări profunde ale întregii vieţi economice şi sociale în ambianţa unei lumi în rapidă schimbare dată de procesul de integrare a economiilor europene, de destrămarea unor vechi pieţe internaţionale şi formarea altora noi, de transformarea mecanismelor economice ale ţărilor europene, concepute după principii dirijiste sau semicorporatiste în mecanisme bazate pe principii neoliberale, precum şi de schimbările pe plan tehnologic datorită informatizării economiilor si societăţilor. Modificările în planul economic se oglindesc în planul ideatic printr-o dezvoltare şi diversificare fără precedent a ştiinţei economice, alături de celelalte ştiinţe sociale, prin noi tematici, abordări, instrumente de analiză, concepte şi teorii, toate acestea formînd noi curente de gîndire, noi paradigme.

Scanned with OKEN Scanner

Cercetarea economică din ţara noastră se înscrie şi trebuie să se înscrie în acest efort general pe multiple planuri şi în diferite modalităţi. În dorinţa de a nu rămîne în afara concertului acestui efort general am ales calea de a materializa vechea idee de care aminteam mai înainte. Am făcut acest lucru convins că în prezent există nevoia, pe de o parte, de a restabili adevărurile fundamentale în cadrul ştiinţei economice şi de a reda dimensiunile universale ale eforturilor şi rezultatelor obţinute de diferite generaţii de economişti după o sechestrare a acestor teorii timp de mai multe decenii de către o ideologie pătimaşă ce-şi aroga omniprezenţa şi omnipotenţa, iar pe de altă parte, de a realiza o sinteză cît mai cuprinzătoare a teoriilor economice cu meritele şi limitele lor, sinteză care să stea la îndemîna tinerilor economişti sau viitorilor economişti, ca şi a tuturor acelor categorii de cititori care se interesează de dezvoltarea ştiinţei economice în confruntarea sa cu alte ştiinţe şi mai ales cu realităţile vieţii economice şi sociale.

Dorinţa mea a fost şi rămîne ca acest tratat, prin tematica abordată, modul de expunere şi analizele efectuate, să se înscrie în cel puţin patru coordonate esenţiale: să ţină seama de necesităţile ştiinţifice şi practice ale economiei şi societăţii româneşti; să prezinte în mod corect mecanismele de producere a conceptelor, legilor şi teoriilor economice, precum şi metodele de evaluare a corectitudinii gîndirii economice; să înfăţişeze varietatea ideilor şi problematicii economiei de piaţă, mecanismele acesteia cu lucrurile bune şi cu aspectele negative, fără nici un fel de idei preconcepute; să reprezinte un dialog cu cele mai reprezentative şcoli economice contemporane supuse unor analize critice.

Acest lucru îl doresc nu numai pentru a sublinia varietatea şi complexitatea lumii economice, inclusiv a lumii ideilor economice contemporane, ci şi de a desprinde problematica economiei româneşti în condiţiile regăsirii drumului său (întrerupt cu patru decenii în urmă) spre economia de piaţă, precum şi de a da posibilitatea cititorilor interesaţi de teoria economică să poată înţelege mecanismele gîndirii şi generării ideilor şi, de ce nu, de a-i stimula nu numai să înţeleagă, ci şi să producă singuri aceste idei de care economia şi societatea românească au atît de mare trebuinţă. În volumele tratatului se vor face numeroase referiri la teze, concepţii şi contribuţii ale diferiţilor autori aparţinînd diverselor curente de gîndire şi doctrine economice, cu accent deosebit pe cele contemporane. Referirile critice destul de frecvente asupra unor concepte economice şi sociale marxiste se explică prin următoarele două împrejurări: pe de o parte, datorită controlului ideologic la care a fost supusă activitatea intelectuală din ţara noastră, literatura eco-

Scanned with OKEN Scanner

nomică a avut o atitudine necritică sau chiar apologetică faţă de gîndirea marxistă, iar pe de altă parte, testarea timp de circa şapte decenii la care a fost supusă teoria economică marxistă dă posibilitatea astăzi cercetătorilor de a trage concluzii verificate, deci lipsite de orice elemente speculative. De aceea, asemenea evaluări critice au devenit adevărate obligaţii profesionale ale cercetătorilor economişti.

Tratatul de economie este conceput în şase volume: primele două sînt dedicate problemelor epistemologice în care se accentuează obiectul de studiu şi caracteristicile de bază ale ştiinţei economice, structura şi dinamica acestei ştiinţe, relaţiile sale cu alte ştiinţe şi discipline, principalele probleme metodologice privind constituirea şi verificarea teoriilor economice, precum şi folosirea instrumentelor de analiză cantitativă şi calitativă; volumul trei, care a apărut în anul 1992 în editura „EXPERT", este dedicat problemelor microeconomice în care se află analizate tipurile economiilor de piaţă, funcţiile cererii şi ofertei, concurenţa perfectă, monopolul şi concurenţa monopolistă; volumul patru şi cinci vor cuprinde analizele privind echilibrul şi dezechilibrul economic, factorii de producţie în condiţiile economiei de piaţă, creşterea şi dezvoltarea economică, precum şi politica economică; volumul şase va fi dedicat problemelor privind relaţiile economice internaţionale cu accentuarea analizei teoriei avantajului comparativ în lumina noilor condiţii în care se desfăşoară fluxurile şi relaţiile economice internaţionale.

Cititorul va întîlni anumite repetări ale unor ipoteze, fapte, raţionamente de la un volum la altul. Acestea sînt impuse de asigurarea unei anumite independenţe a volumelor, ceea ce uşurează urmărirea textului de către cititorul care începe studiul economiei.

Volumul 1 al *Tratatului de economie* reprezintă rodul unor cercetări mai îndelungate, începute în primii ani ai deceniului '8, stimulat mai ales de discuţiile purtate la Centrul român de studii interdisciplinare conduse de acad. prof. Ştefan Milcu, precum şi de invitaţia făcută de filosoful Paul Caravia, adresată mie, în calitate de economist, de a prezenta în cadrul seminariilor săptămînale ale Centrului diferite comunicări ştiinţifice pe subiecte de epistemologie economică. Luările de cuvînt scînteietoare, prin inteligenţă şi erudiţie, ale d-lor Ştefan Milcu, Dan Lăzărescu, Paul Caravia, Cornel Popa, Victor Săhleanu, Mihai Drăgănescu, Ihor Lemnij, Daniel Dăianu ş.a. mi-au produs nu numai satisfacţii intelectuale şi profesionale, ci au constituit un imbold suplimentar de a extinde şi aprofunda cercetările sub aspectele structurii ştiinţei economice şi ale interferenţei acestei ştiinţe cu alte discipline şi, în primul rînd, cu cele sociale.

Scanned with OKEN Scanner

Stimulative pentru abordarea acestor subiecte şi pentru aprofundarea cercetărilor în domeniul epistemologic au fost şi discuţiile organizate de acad. Tudorel Postolache şi dr. Ioniţă Olteanu cu diferite prilejuri, inclusiv sesiunile de comunicări ştiinţifice ale Academiei Române, precum şi studiile realizate de aceştia şi publicate cu mulţi ani în urmă. Cîteva dintre comunicările ştiinţifice prezentate în acele seminarii săptămînale de care aminteam şi în sesiuni de comunicări ştiinţifice ale Academiei Române, completate şi aduse la zi, sînt cuprinse în acest volum.

În prima parte a lucrării de faţă se analizează obiectul ştiinţei economice, specificul acesteia, în raport cu celelalte discipline, restructurările ce se produc în ştiinţa economică contemporană, precum şi mecanismele acestei restructurări. A doua parte a volumului este consacrată unor problematici relativ noi sau foarte puţin abordate nu numai în România, ci şi pe plan mondial: interferenţa şi cooperarea economiei politice cu alte discipline sociale. Aici ne-am apropiat cu precădere de axiologie, de psiho-sociologie şi de ştiinţa politică, privite prin prisma teoriei şi practicii.

Dezvoltările efectuate în capitolele părţii a doua oferă un material amplu ce dă posibilitatea de a formula un răspuns afirmativ la întrebarea dacă cooperarea cu alte ştiinţe şi discipline va avea ca efect sporirea potenţialului cognitiv al ştiinţei economice şi îmbogăţirea sa cu noi limbaje, imagini, noţiuni şi metode de investigaţie ştiinţifică. Multe din problemele şi aspectele abordate în acest volum rămîn încă în stadiul unor simple enunţuri sau afirmaţii, avînd o bază teoretică încă incipientă. Unele din acestea vor fi reluate şi analizate pe alte planuri şi sub alte unghiuri de vedere în volumul 2, precum şi în alte volume ale tratatului.

În final, adresez gratitudinea mea d-lui dr. Ioan Erhan, directorul editurii „Economica" pentru sprijinul acordat realizării acestui volum şi d-lui Mircea Şerb care, cu mult devotament în calitatea sa de redactor de carte, a urmărit întregul proces redacţional. Mulţumiri speciale sînt adresate pe această cale d-lui dr. Alexandru Mihăilescu pentru străduinţa de a citi lucrarea în manuscris pentru observaţii.

Bucureşti, iunie 1992

Autorul

Scanned with OKEN Scanner

PARTEA I

ŞTIINŢA ECONOMICĂ ŞI RESTRUCTURAREA SA

Scanned with OKEN Scanner

CAPITOLUL 1
OBIECTUL ŞTIINŢEI ECONOMICE

Prima şi cea mai importantă cerinţă pentru orice ştiinţă sau disciplină ştiinţifică constă în precizarea obiectului de studiu, delimitarea frontierelor în raport cu cele ale altor ştiinţe şi discipline, precum şi definirea şi explicitarea metodelor de cercetare utilizate.

Pentru un începător în materie aceste aspecte ar putea părea destul de simple, astfel încît unele precizări expuse în cîteva fraze sau cel mult în cîteva pagini ar fi suficiente pentru a spune tot ce trebuie astfel ca lucrurile să devină suficient de limpezi. Aspectele sînt însă mult mai importante şi mai complicate decît par la prima vedere. De modul cum sînt ele clarificate depinde întreaga construcţie a ştiinţei respective, calitatea şi viabilitatea acesteia, precum şi realizarea funcţiilor sale sociale.

Clarificarea problemelor amintite înseamnă însă, în mod implicit, însăşi dezvoltarea unei teorii speciale, aceea a producţiei ştiinţifice a conceptelor, a legilor şi a formării teoriilor ceea ce constituie obiectul propriu-zis al unei ştiinţe despre ştiinţă, numită epistemologie[1].

1 Termenul de epistemologie provine de la cuvintele greceşti: episteme care înseamnă cunoaştere, ştiinţă şi logos care înseamnă studiu, idee, raţiune. O explicaţie sintetică şi cuprinzătoare este redată în Dicţionarul de filosofie pe care o redăm în continuare. „Epistemologia este teoria cunoaşterii ştiinţifice. Ea reprezintă cercetarea valorii cunoaşterii ştiinţifice, a obiectivităţii şi adevărului rezultatelor ştiinţei. Epistemologia clasică, filosofică, parte a marilor sisteme filosofice, era adesea apriorică, speculativă, necooperînd direct cu ştiinţa în fundamentarea obiectivităţii şi validităţii cunoaşterii... Noutatea esenţială a epistemologiei actuale este reprezentată de tendinţa ei tot mai accentuată de a se transforma din reflecţie exterioară şi ulterioară asupra ştiinţei într-un moment esenţial al elaborării faptului ştiinţific. Cauza acestei transformări a epistemologiei se află în prefacerile remarcabile care au avut loc în ştiinţa actuală, care au obligat-o să-şi pună, la propriul ei nivel de reflecţie şi decizie, problemele validităţii şi întemeierii demersurilor sale. Ştiinţa actuală se dezvoltă printr-o dublă

Scanned with OKEN Scanner

1.1. CONSIDERAŢII GENERALE

În mod obişnuit, în manualele de economie politică din ţara noastră, problemele privind producţia ştiinţifică a conceptelor, legilor, teoriilor şi metodologia care stă la baza acesteia, producţii denumite, într-un cuvînt, epistemologie, sînt destul de sumar tratate. Singurul manual care s-a remarcat în ceea ce priveşte modul de tratare şi spaţiul acordat acestor probleme a fost cel tipărit de Gromoslav Mladenatz în anul 1947. Cartea reprezenta o sinteză a unei bibliografii reprezentative şi a unei problematici tratate la nivelul celor mai bune lucrări din lume din acele timpuri[2].

După anul 1948, de cînd s-a introdus în învăţămîntul din România, în mod obligatoriu, economia politică marxistă, discuţiile privitoare la problemele epistemologice au căpătat un caracter dogmatic şi sectar. S-a produs o izolare completă faţă de noile abordări şi realizări ştiinţifice obţinute pe plan mondial.

Discuţiile ştiinţifice pe probleme epistemologice au avut loc totuşi şi după 1948, însă în mod separat, în afara manualelor şi cursurilor universitare, acolo unde controlul ideologic a fost mai relaxat. Este un caz tipic al apariţiei unei literaturi economice paralele, cu moduri diferite de abordare şi interpretare şi, de asemenea, cu metode de cercetare diferite[3].

---

mişcare: constructivă şi reflexivă; ea tinde dinăuntrul ei, în mod explicit, spre propria-i critică metodologică şi gnoseologică... Epistemologia există astăzi nu numai sub forma unor părţi constitutive ale filosofiilor ştiinţei, ci şi sub forma epistemologiei interne proprii fiecărei discipline ştiinţifice mature. În acest din urmă domeniu, problemele şi-au pierdut parţial caracterul filosofic, devenind şi obiect al cercetării specializate care tinde să le pună şi să le decidă într-o modalitate metodologică şi tehnică specifică. În epistemologia generală se întîlnesc mai multe moduri de abordare a ştiinţei, prin care se urmăreşte înţelegerea complexă a cunoaşterii ştiinţifice: analiza directă, analiza logică formalizantă, analiza istorică-critică şi cea experimental-genetică. Principalele curente ale epistemologiei actuale sînt: empirismul logic, raţionalismul ştiinţific, raţionalismul critic, epistemologia genetică, epistemologia fenomenologică, fenomenologia existenţială, epistemologia structuralistă, epistemologia realist-critică, epistemologia neotomistă" (*Dicţionar de filosofie*, Editura Politică, Bucureşti, 1978, p.236).

2 Gromoslav Mladenatz, *Cunoaştere şi metodă în ştiinţa economică*, Editura Tiporex, Bucureşti, 1947.

3 Printre lucrările conţinînd elemente epistemologice contemporane pot fi menţionate: Roman Moldovan, *New Trends in the method of Social Sciences and Especially of the Economic Science*, IV-th International Congress for Logic Methodology and Phylosphy of Science, Bucureşti, 1971; Tudorel Postolache, *Restructurări în economia politică*, Editura Politică, Bucureşti, 1981; Marian Vasile, *Elemente de teoria valorilor economice în societatea noastră*, Editura

Scanned with OKEN Scanner

Elaborarea unei lucrări de dimensiunea tratatului de economie atrage după sine obligaţia de a preciza nu numai obiectul de studiu al ştiinţei economice, ci şi delimitările respective în raport cu obiectul altor ştiinţe, precum şi cu interferenţele dintre acestea, şi de a defini şi explicita metodele de cercetare utilizate în teoriile economice faţă de teoriile altor discipline. Aceasta înseamnă a pune bazele ştiinţifice ale producţiei de noţiuni, concepte şi legi economice şi ale asamblării lor, într-o formă articulată, coerentă, în teorii şi discipline economice, relevînd specificul acestora în raport cu cel al altor ştiinţe şi discipline. Trebuie recunoscut că, într-adevăr, asemenea probleme nu sînt deloc simple[4].

În volumul de faţă ne vom limita doar la aspectele principale ale obiectului de studiu al ştiinţei economice, adică la delimitarea cîmpului de cercetare al acesteia, precum şi la restructurările ce se produc în plan teoretic atunci cînd ea vine în contact cu alte ştiinţe sociale. Urmează ca în volumul următor să se trateze problemele metodologice şi cele privind relaţiile ştiinţei economice cu ştiinţele naturii şi logico-matematice.

Deoarece prezentul capitol reprezintă, într-o anumită măsură, o introducere generală la volumele care urmează, vom încerca să dezvoltăm aici o seamă de idei strict necesare nu numai pentru a face mai uşor înţeles materialul care urmează, ci mai degrabă, de a sublinia mesajul acestei lucrări

---

Dacia, Cluj-Napoca, 1984; Costea Munteanu, *Un punct de vedere epistemologic asupra crizei teoriei economice*, în „Revista de filosofie", nr.1/1987; Vasile Pilat, *„Restructurări" în economia politică*, în „Revista Economică" nr.14/1982; Aurel Iancu, *Către o nouă structură în ştiinţa economică – elemente epistemologice*, în „Teoria economică" nr. 5-6/1987 (Academia de Studii Economice); Em. Dobrescu, *Bunurile ca obiect al măsurării economice*, în *Tratatul de Economie Contemporană*, vol. 2, cartea a II-a, Editura Politică, Bucureşti, 1989, p. 34-36; N. N. Constantinescu, *Ştiinţa economică şi progresul tehnic*, în „Revista Economică" nr. 38/1986.

4 Aici folosim termenii de ştiinţă şi de disciplină în mod „liber" fără a fi riguros definite, mai mult din necesităţi de redactare. În mod provizoriu, redăm următoarele formulări preluate de la Paul Caravia: „ştiinţa înseamnă un program de culegere metodică a faptelor, pe bază de ipoteze şi prelucrare logico-semantică în vederea extragerii legilor şi formulării explicaţiilor, deci un cadru oferit de un sistem ipotetico-deductiv (de propoziţii şi derivări logic necesare). Ştiinţa înseamnă ansamblul disciplinelor ştiinţifice. La rîndul său, disciplina este un cadru teoretic, o arhitectură noetică relativ stabilă, autonomă şi coerentă datorită relaţiilor dintre componentele ei, relaţii atît intra, cît şi codisciplinare, în care se desfăşoară, în timp, experienţa cognitivă a membrilor comunităţii respective de specialişti (Paul Caravia, *Discipline, conexiuni, gîndire creatoare*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1991).

Scanned with OKEN Scanner

şi anume că ştiinţa economică, în esenţa ei, este şi trebuie să rămînă o ştiinţă socială, iar în construcţia ei trebuie utilizat un arsenal metodologic modern, însă adecvat acestei ştiinţe.

1.2. ŞTIINŢA ECONOMICĂ ÎN RAPORT CU ALTE ŞTIINŢE

Pentru a pune mai bine în evidenţă caracteristicile de bază ale ştiinţei economice este necesar să conturăm locul ei în constelaţia celorlalte ştiinţe şi discipline, cu sublinierea trăsăturilor fundamentale ce o despart de acestea din urmă.

Există o mare diversitate de ştiinţe şi discipline. Ele pot fi însă grupate după diferite criterii. După obiectul de studiu, cea mai generală clasificare împarte disciplinele în două categorii: ştiinţele naturii şi ştiinţele umane sau sociale. Spre deosebire de ştiinţele naturii, care au ca obiect de studiu relaţiile dintre lucruri, adică raporturile dintre fenomenele naturale (fizice, chimice, biologice), ştiinţele sociale au ca obiect de studiu raporturile care se formează între oameni şi care le condiţionează comportamentul. Ştiinţa economică face parte din categoria ştiinţelor sociale. Ea studiază doar o parte a raporturilor dintre oameni şi, anume, acelea care sînt în legătură cu producţia, schimbul, distribuţia şi consumul de bunuri şi servicii, denumite relaţii economice[5].

După metodologia generală adoptată se pot distinge ştiinţele experimentale (adeseori numite reale sau empirice) şi cele logico-matematice (numite şi teoretice). Ştiinţele experimentale, aşa cum arată şi denumirea, îşi întemeiază cercetarea şi raţionamentele pe realităţi - obiecte, fapte şi fenomene reale existente în mod obiectiv sau fizic[6]. Clasa ştiinţelor logico-matematice sau teoretice îşi întemeiază obiectul cercetării şi metodologia de lucru pe lumea ideilor, a gîndirii desprinse de realităţi. Economia face parte din categoria ştiinţelor experimentale deoarece ea studiază faptele, fenomenele şi

5 Relaţiile sociale reprezintă totalitatea raporturilor ce se formează între oameni, indiferent de modalitatea, domeniul şi scara de manifestare (între indivizi, grupuri sociale, organizaţii) şi care le condiţionează în mod reciproc comportamentul. Relaţiile economice fac parte din categoria relaţiilor sociale. Ele reprezintă raporturile ce se stabilesc între oameni în legătură cu producţia, schimbul, distribuţia şi consumul bunurilor şi serviciilor (Em. Dobrescu, *op. cit*).

6 Privitor la această formulare se poate ridica obiecţia în legătură cu informaţia care nici ea nu are o existenţă reală, materială. La această obiecţie se poate răspunde că totuşi informaţia este conţinută de profunzimea materiei, precum şi conservată şi procesată de aşa-numitele carcase materiale (Mihai Drăgănescu, *Inelul lumii materiale*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1989).

Scanned with OKEN Scanner

procesele economice, precum şi comportamentul agenţilor economici implicaţi în activităţile economice. În urma precizării locului ştiinţei economice în cadrul celor două categorii de ştiinţe se pot trage următoarele trei concluzii preliminare de mare importanţă în legătură cu caracteristicile acesteia ce trebuie avute în vedere în construcţia şi interpretarea sa.

În primul rînd, dacă în cazul ştiinţelor naturii obiectul de studiu (relaţiile dintre fenomenele naturale) are un caracter obiectiv, în cazul ştiinţelor economice - ca ştiinţă socială - obiectul de studiu are un conţinut subiectiv, deoarece aici intervine nu acţiunea unor fenomene oarbe, fără raţiune, ci faptele umane conştiente, acţiunea oamenilor înzestraţi cu voinţă, dorinţe şi comportamente supuse controlului psihic şi mental.

În al doilea rînd, dacă în cazul ştiinţelor logico-matematice verificarea adevărului este doar o chestiune de logică, singura preocupare a cercetătorului în construcţia conceptelor şi teoriilor fiind aceea să nu apară contradicţii între raţionamente, realitatea nefiind luată în cauză, în ştiinţa economică - în calitatea sa de ştiinţă experimentală ce studiază realităţile vieţii, faptele şi acţiunile umane -, criteriul adevărului derivă şi trebuie să derive, în ultimă instanţă, din realităţi, din confruntarea teoriei cu realitatea, cu procesele şi fenomenele reale.

În al treilea rînd, ştiinţa economică, la fel ca şi celelalte ştiinţe, îşi întemeiază studiul pe decompozarea realului, folosind metoda abstracţiei. Pentru a putea sesiza mai profund realitatea şi a focaliza atenţia asupra unor trăsături caracteristice ce prezintă interes pentru disciplina respectivă, aceste trăsături sînt supuse analizei. Celelalte trăsături fiind nesemnificative sînt lăsate la o parte, deci se face abstracţie de ele. Decompozarea şi abstracţia se realizează pe baza anumitor termeni de referinţă şi după o anumită schemă de interpretare, proprie disciplinei respective. Folosind decompozarea şi abstracţia se asigură ca fiecare teorie şi disciplină să constituie nu o oglindă (fotografie) a realităţii, ci o reconstruire mentală, raţională, parţială a realităţii[7].

---

7 Raymond Barre, *Économie politique*, Presses Universitaires de France, Paris, 1985, p.12-13. Deşi metoda decompozării şi cea a abstracţiei sînt adeseori criticate, soluţiile sînt însă introduse chiar de însişi criticii lor pe uşa din dos. Problema nu este de a renunţa la aceste metode, ci de a vedea măsura în care în studiile întreprinse ne depărtăm sau ne apropiem de real şi măsura în care introducem sau înlăturăm falsificarea teoriei. De altfel se observă că la primele construcţii ale unei teorii, abstractizările sînt mai mari, mai numeroase. Treptat, doar prin dezvoltări ulterioare teoriile respective se apropie de realitate, în afara cazurilor cînd, din dorinţa axiomatizării, teoria respectivă devine şi mai abstractă, îndepărtîndu-se de realitate.

Scanned with OKEN Scanner

Ca orice altă ştiinţă, economia este rodul cercetării specializate şi se înscrie pe traiectoria unei evoluţii şi ramificări rapide în numeroase discipline. În conformitate cu scopul urmărit de cercetarea întreprinsă şi după domeniul abordat, ştiinţa economică s-a divizat într-o mulţime de subsisteme specializate, din corpul său desprinzîndu-se numeroase discipline. Astfel, alături de ştiinţa economică de ansamblu, care constituie economia politică ce formează trunchiul de bază al acestei ştiinţe, se afirmă tot mai viguros disciplinele care studiază procesele economico-sociale în două mari direcţii:

a) extinderea cîmpului de cercetare prin pătrunderea adîncă şi explorarea unor noi teritorii de cercetare fie în însuşi cîmpul economic, fie în cele învecinate;

b) aprofundarea cunoaşterii prin apropierea treptată a obiectului cercetat aflat în transformare.

Ştiinţa economică conlucrează strîns în aceste zone cu alte ştiinţe sociale, cu cele logico-matematice, naturale şi tehnice, împrumutînd de la acestea unele metode de investigaţie, noţiuni şi legităţi valabile pentru mai multe domenii (fizic, biologic, economic etc.) şi chiar limbaje de exprimare, sau preluînd de la acestea termeni, ori noţiuni ca atare şi sub formă de metafore, sau făcînd analogii de relaţii, procese, legităţi. Aşa proliferează discipline economice noi (economia mediului înconjurător, economia regională, economia urbană, economia investiţiilor în străinătate şi a întreprinderilor multinaţionale etc.) sau cele de graniţă (economia matematică, cibernetica economică, modelarea economică, socio-economia, ergonomia, statistica economică, economia informaţională ş.a.).

Fiecare disciplină economică specializată (subsistem) îşi trasează propria frontieră astfel încît realitatea economică este parcelată din punctul de vedere al cercetării potrivit scopului urmărit de studiu sau de disciplina specializată respectivă. Odată cu formarea şi dezvoltarea acestor discipline specializate, cu parcelarea lor, are loc şi un proces invers, de integrare ca urmare a avansării treptate în cunoaştere, a cooperării ştiinţelor economice între ele şi a conlucrării lor cu diferite alte ştiinţe[8].

Numai economia politică şi alte cîteva subsisteme cu caracter general se obişnuieşte să fie considerate ştiinţe teoretice, toate celelalte fiind calificate ca aplicative. Faţă de asemenea aserţiuni ar trebui, totuşi, păstrată o anumită rezervă întrucît, după opinia noastră, doar modul de abordare şi treapta de cunoaştere pe care a ajuns o disciplină constituie criterii de clasificare a

8 Roman Moldovan, *op. cit.*

Scanned with OKEN Scanner

acesteia în una din cele două categorii. Concludente pentru confirmarea acestei opinii sînt următoarele trăsături şi cerinţe fundamentale ale fiecăreia dintre cele două clase:

a) Ştiinţele economice aplicative, pe de o parte, pun accentul pe stabilirea şi investigarea faptelor (brute şi ştiinţifice), pe clasificarea, măsurarea şi interpretarea lor, pe formularea categoriilor, legilor şi teoriilor economice, pe folosirea inducţiei şi deducţiei. Pe de altă parte, aceste ştiinţe pun accentul pe verificarea sau confruntarea legilor şi teoriilor cu realitatea economică, formulînd concluzii atît pentru practica economică, utile în fundamentarea şi luarea deciziilor, cît şi pentru teoria economică, atrăgînd atenţia asupra măsurii în care legile şi teoriile economice elaborate se verifică sau se confirmă de către practica economică.

b) Ştiinţele economice teoretice se află pe o treaptă superioară a cunoaşterii. Pornind de la categorii, legi şi teorii deja formulate, ele pun accentul mai ales pe procesul deductiv, adeseori inducţia avînd rol de ipoteză ce trebuie verificată. În fine, ştiinţele economice teoretice pun accentul pe dezvoltarea şi rafinarea cunoaşterii prin axiomatizarea şi realizarea studiilor de sinteză, prin consolidarea teoriilor şi efectuarea unor conexiuni între legi şi teorii economice, precum şi a unor conexiuni cu legi şi teorii din alte domenii ale ştiinţelor. De asemenea, ştiinţele economice teoretice folosesc concluziile ştiinţelor economice aplicative pentru adîncirea cunoaşterii şi verificarea adevărului.

1.3. ELEMENTE DEFINITORII ALE ŞTIINŢEI ECONOMICE

Ştiinţele sociale, inclusiv cea economică, au depăşit de mult faza unor simple descrieri şi clasificări ale faptelor. Ca urmare a sistematizărilor, desprinderii legităţilor şi teoretizărilor, a elaborării unui aparat ştiinţific evoluat, aceste ştiinţe oferă astăzi explicaţii la fenomenele şi procesele economice şi sociale complexe, iar teoriile şi instrumentarul ştiinţific inventat servesc la analize şi la formularea sau elaborarea unor predicţii sau unor decizii.

1.3.1. Frontierele ştiinţei economice

Desprinzîndu-se de filosofie, apoi şi de ştiinţele morale, ştiinţele sociale s-au diferenţiat şi s-au autonomizat, fiecare dintre acestea restrîngîndu-şi obiectul de studiu la anumite sfere de probleme ale vieţii sociale – economice, juridice, psihologice, politice etc. –, specializîndu-se. Slujitorii ştiinţelor sociale, în cercetările pe care le întreprind, în calitatea lor de analişti

Scanned with OKEN Scanner

şi de experţi au restrîns cîmpul acestor probleme şi pe cel al obiectivelor, limitîndu-se la cele ce ţin de specialitatea lor. Tocmai acest lucru îl avea în vedere L. Robbins cînd sublinia că ştiinţa economică se referă doar la un aspect al conducerii, nu la domeniul conducerii în ansamblu[9].

Ce semnificaţie are aici noţiunea de aspect folosită de L. Robbins? Este vorba de aspectul economic care trebuie separat de toate celelalte aspecte pe care le presupune domeniul conducerii societăţii. Deci este vorba de a stabili ceea ce N. Georgescu-Roegen numeşte graniţele ştiinţei despre fapte, ca penumbre în mişcare[10] reprezentate de suprapunerea ştiinţei economice cu alte ştiinţe sociale. În acelaşi timp, este vorba de ceea ce Marc Bloch numeşte decompozarea realului de către ştiinţă nu cu alt scop decît de a observa mai bine aspectele economice graţie jocului încrucişat de flăcări ale căror raze se combină în mod constant şi se interpenetrează[11]. Pentru a înfăptui decompozarea au fost inventate şi folosite noţiunile de homo oeconomicus, homo religiosus, homo politicus etc., care reprezintă diferite aspecte (trăsături) particulare ale omului real. Nimic mai legitim, nimic mai salutar - afirmă Marc Bloch - decît de a centra studiul unei societăţi pe unul dintre aceste aspecte particulare şi încă mai bine, pe una dintre problemele precise pe care le ridică cutare sau cutare dintre aceste aspecte particulare[12].

Economistul niciodată nu încearcă să explice orice despre o situaţie concretă, afirma Lloyd Reynolds. Anumite lucruri sînt luate ca exogene, situate dincolo de frontiera trasată şi numai variabilele rămase sînt determinate, în cadrul analizei, deci situate înăuntrul frontierei[13]. Prin urmare, economistul analist, care se angajează la explicarea unui anumit lucru pe care îl consideră sistem, încă de la început, delimitează obiectul său de studiu prin trasarea mentală a unor frontiere. Tot ce este plasat dincolo de aceste frontiere sînt variabile (aspecte) exogene (în afara sistemului) şi care nu fac obiectul său de studiu. Ele sînt luate în considerare ca variabile date care pot provoca

9 Lionel Robbins, *An Essay on Nature and Significance of Economic Science*, Mac Millan, Londra, 1935.

10 Nicholas Georgescu-Roegen, *Legea entropiei şi procesul economic*, Editura Politică, Bucureşti, 1979, p.109.

11 Marc Bloch, *Apologie pour l'histoire ou métier d'historien*, A. Colin, Paris, 1950, p. 75 (citat după R. Barre, *op. cit.*, p. 13).

12 Marc Bloch, *op. cit.*, p. 74 (citat după R.Barre, *op. cit.*, p. 13).

13 Lloyd G. Reynolds, *The Three Worlds of Economics*, Yale University Press, New Haven, 1971.

Scanned with OKEN Scanner

influenţe asupra sistemului. Variabilele (aspectele) care fac parte din sistem (endogene) formează obiectul de studiu propriu-zis.

Economistul este preocupat de trasarea frontierelor din perspectiva a două puncte de vedere: al structurii sistemelor reale şi al structurii ştiinţei economice.

Din punctul de vedere al sferei de cuprindere a structurii sistemelor reale (referenţiale), frontierele au în vedere cuprinderea celor două categorii de elemente:

a) cele care asigură sau formează compoziţia sistemului, adică subsistemele; b) cele care asigură funcţionarea sistemului, adică relaţiile sau legăturile dintre subsisteme[14]. În funcţie de scopul analizei, de nivelul cunoaşterii etc., frontierele sînt mai largi sau mai restrînse cuprinzînd ori lăsînd în afara analizei, după caz, anumite elemente care compun şi care definesc sistemul studiat şi care asigură funcţionarea acestuia.

Pentru o mai bună fixare a noţiunii de frontieră a structurii sistemelor reale folosim reprezentarea grafică din fig. 1.1, în care s-au luat în considerare: subsistemele componente; mediul ambiant; fluxurile materiale şi energetice interne (externe); fluxurile de mesaje interne (externe). Frontiera (perimetrul) apare la intersecţia sistemului economic cu ambiantul său. Comunicarea dintre sistemul economic şi ambiantul său prin fluxurile materiale, energetice şi informaţionale for-

Frontiera structurii sistemului real

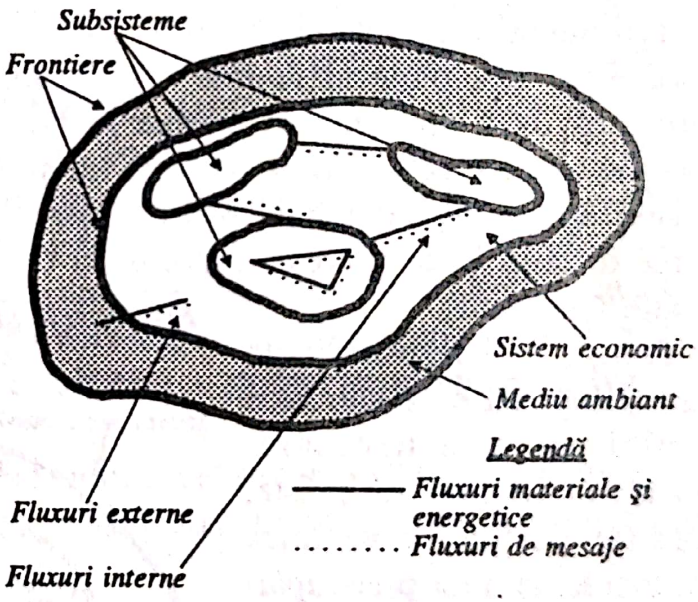

Fig. 1.1

14 O dezvoltare amplă a problemelor privind definirea unor noţiuni legate de sistemul economic şi de structura economiei, de frontiera sistemului şi de funcţionarea acestuia în diferite condiţii sînt redate de Aurel Iancu, în *Structura economică. O interpretare sistemică a acesteia*, în *Structura economiei şi sistemul industrial*, Editura Politică, Bucureşti, 1986; L. Tövissi, E. Scarlat, Al. Taşnadi, *Metode şi modele ale analizei economice structurale*, Editura Stiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1979; C. Gogoneaţă, *Structurile economice*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1984.

Scanned with OKEN Scanner

mează obiectul relaţiilor exogene.

Din punctul de vedere al sferei de cuprindere a structurii ştiinţei economice în raport cu alte ştiinţe (de exemplu, cu cele sociale), frontierele se trasează pe baza altor criterii denumite mai sus *aspecte* care constituie (formează) natura specifică a fenomenelor ce definesc sau trebuie să definească diferite discipline. În acest caz, este vorba de delimitarea unor aspecte invizibile, abstracte sau calitative pe care le conţine în mod simultan unul şi acelaşi sistem sau subsistem.

Pentru simplificarea analizei să ne referim la două sisteme: omul şi un obiect oarecare. De exemplu, unul şi acelaşi om poate fi privit fie ca un actor economic raţional, fie ca un actor politic (alegător), fie ca un actor ce reprezintă prototipul frumuseţii, fie ca un potenţial criminal. De asemenea, un obiect oarecare poate fi privit fie ca o marfă ce se vinde şi se cumpără, fie ca un obiect de propagandă electorală, fie ca un obiect de artă, fie, în sfîrşit, ca un obiect cu care s-a săvîrşit o crimă.

Fireşte, în cazul celor două sisteme pe acelaşi economist-analist îl interesează numai aspectele economice. De celelalte aspecte sînt interesaţi slujitorii altor discipline şi anume – politologul, criticul de artă şi juristul. Întrebarea dacă economistul trebuie să facă în toate cazurile abstracţie de celelalte aspecte ce nu ţin de profesia lui şi să păstreze pentru analiză numai pe cele economice constituie piatra filosofală a problemei şi subiectul unor ample discuţii în ce priveşte raportul în care se află ştiinţa economică faţă de alte discipline.

Totuşi, o delimitare netă între ştiinţe nu se poate face şi nici nu este necesară. Există, şi trebuie să existe, anumite porţiuni care intră sub incidenţa unor preocupări comune (conceptual şi metodologic) ale diferitelor ştiinţe sociale specializate. Aceste porţiuni constituie zone de interferenţă, aşa cum se arată în fig. 1.2.

Frontierele şi interferenţele ştiinţei economice cu alte ştiinţe sociale

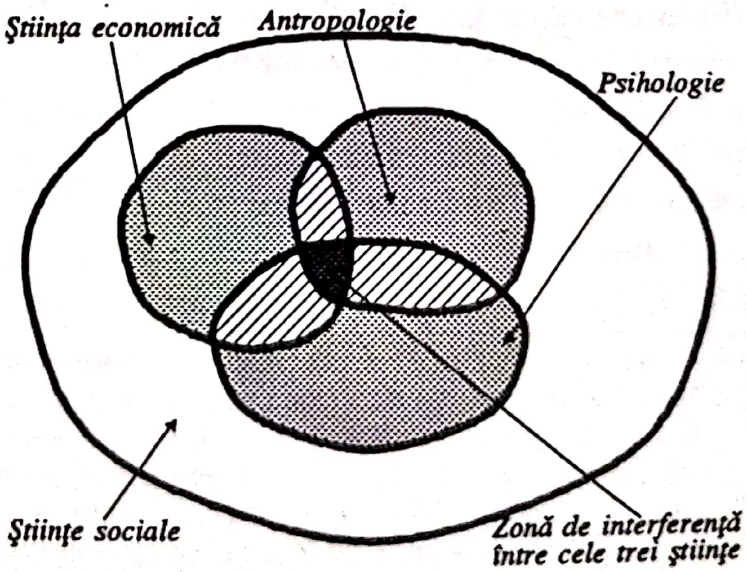

Fig. 1.2

Nici analizele din perspectiva celor două puncte de vedere nu pot fi delimitate (se-

Scanned with OKEN Scanner

parate) cu precizie. De exemplu, la întrebarea cît de întinsă poate fi o anumită analiză, aceasta depinde de dimensiunea cîmpului de cercetare format din grupurile şi relaţiile endogene (sistem) supuse cercetării, iar aceasta depinde şi de faptul sau fenomenul propriu-zis supus cercetării şi de scopul în care se face analiza. În cazul cînd economistul analist are în vedere analiza unei singure gospodării sau unei singure firme lucrurile deşi par clare din punctul de vedere al delimitării frontierelor sistemului real (referenţial)[15], totuşi, ele nu sînt atît de clare din punctul de vedere al frontierelor sistemului reflectat în mintea noastră, adică al delimitărilor dintre discipline. Unde începe şi unde se termină analiza economică faţă de analiza psihologică, sociologică, tehnologică ş.a. a unei gospodării sau a unei firme e într-adevăr dificil de stabilit.

Mult mai dificil este însă atunci cînd economistul-analist trebuie să delimiteze problemele şi factorii endogeni de cei exogeni la sisteme din ce în ce mai complexe din perspectiva celor două puncte de vedere. Astfel, din perspectiva sistemului real este greu de susţinut că populaţia, mediul ambiant şi progresul tehnic sînt factori exogeni atunci cînd se efectuează analiza dezvoltării economiei naţionale sau a economiei globale pe termen lung. Din perspectiva ştiinţelor este şi mai greu de susţinut că ar fi suficientă analiza economică şi soluţiile date de economişti cînd este vorba de elaborarea unor politici de dezvoltare economică a unor sectoare macroeconomice sau a economiei naţionale, fără contribuţia sociologilor, psihologilor, politologilor şi tehnologilor sau fără o strînsă colaborare a ştiinţei economice cu toate celelalte discipline vizate.

Pentru definirea obiectului de studiu şi delimitarea ştiinţei economice faţă de alte discipline sînt necesare răspunsuri cît mai clare la următoarele întrebări:

a) Ce elemente sau aspecte trebuie considerate ca fiind exogene în analizele privind problemele economice, de la cele mai simple şi mai restrînse pînă la cele mai vaste şi mai complexe?

b) Care sînt punctele de despărţire dintre lucrurile sau aspectele pe care economiştii le reţin pentru explicarea în cadrul ştiinţei economice şi care sînt cele pe care ei le ignoră sau le transferă altor discipline?

---

15 De exemplu, Lloyd Reynolds afirmă că pentru analiza unei singure gospodării şi a unei singure firme aproape orice este luat ca dat, deci cu frontierele alese (prestabilite) din cauză că el nu face deosebirea dintre frontierele trasate în cazul structurii sistemului real şi frontierele trasate în cazul structurii ştiinţei economice în raport cu celelalte ştiinţe sociale (Lloyd Reynolds, *op. cit.*, p. 5).

Scanned with OKEN Scanner

c) Care sînt cele mai potrivite (apropriate) frontiere ale studiilor economice şi care este natura şi formele colaborării ştiinţei economice cu alte discipline sociale?

Considerăm că acestea constituie întrebările fundamentale adresate ştiinţei economice. Căutarea răspunsurilor, abordările şi dezvoltările care au avut loc în legătură cu aceste răspunsuri au constituit, de cele mai multe ori, nu doar simple controverse sau dezbateri ştiinţifice obişnuite. De fiecare dată cînd se produc schimbări sau reconsiderări mai importante de frontiere în ceea ce priveşte sfera de cuprindere atît a structurii sistemelor reale, cît şi a structurii ştiinţei economice au loc anumite reconsiderări sau reevaluări în abordarea şi interpretarea unor fenomene şi procese economice şi sociale, provocînd adevărate salturi în gîndire şi ducînd la formarea unor noi şcoli economice şi, în anumite cazuri, la formarea unor doctrine economice.

Trasarea frontierelor şi modificarea acestora nu reprezintă simple operaţii formale, mai ales cînd aceste schimbări sînt importante. Trasarea frontierelor face parte integrantă din operaţia de definire a obiectului de studiu al ştiinţei economice, fiind o latură importantă a acesteia, iar schimbările de frontiere reprezintă redefinirea a însuşi obiectului de studiu prin reconsiderarea unor conexiuni, unor influenţe, unor interpretări, precum şi reconsiderarea unor obiective şi unor metodologii şi instrumente de lucru.

1.3.2. Definirea obiectului de studiu

La orice curs de economie primele paragrafe încep cu explicarea următoarelor trei elemente: obiectul de studiu, metodele utilizate, natura ştiinţei (disciplinei) respective. Întrucît ultimele două chestiuni vor forma principalul subiect al altor capitole din acest volum şi mai ales din volumul 2, în acest paragraf ne vom referi numai la definirea obiectului de studiu deşi tratarea sa separată este mai dificilă.

După cum se ştie, definirea obiectului de studiu, ca şi definirea disciplinei în ansamblu, trebuie să întrunească un minim de cerinţe cum sînt: completitudinea, veridicitatea şi comprehensiunea. Conştienţi de existenţa riscului de a nu răspunde în totalitate acestor cerinţe, totuşi pentru a putea merge mai departe cu analiza, propunem cititorului nu doar o scurtă definiţie scolastică pentru a fi uşor memorată, ci mai degrabă elementele necesare fundamentale de judecată, cu explicitările de rigoare pentru a ajunge la o înţelegere deplină a sensului lucrurilor. Formulările propuse au un caracter introductiv şi provizoriu, urmînd ca ele să fie completate şi conturate cu mai multă rigoare pe măsură ce vom înainta cu analiza.

Scanned with OKEN Scanner

În literatura economică există un număr foarte mare de definiţii. Diferenţele dintre ele nu întotdeauna ascund lucruri formale, adică chestiuni de formulare - mai sintetică sau mai detaliată, mai eliptică ori mai cuprinzătoare etc. Diferenţele dintre definiţii ascund, în cele mai frecvente cazuri, lucruri mult mai profunde: deosebiri privind filosofia care stă la baza interpretării obiectului de studiu, deosebiri de opinii în ceea ce priveşte înţelegerea scopului ştiinţei economice, rolului social al acesteia ş.a.

Acestea sînt confirmate în mod convingător de următoarele două cazuri de interpretări aflate la antipozi. De exemplu, atunci cînd s-a acceptat punctul de vedere pozitivist al abordării şi interpretării ştiinţei economice, în definirea obiectului de studiu, s-a pus accentul pe cuprinderea în analiză a aspectelor economice în forma lor pură, abstractă - a omului economic raţional -, acţiunea agenţilor economici desfăşurîndu-se în condiţii pur concurenţiale, într-o permanentă căutare de soluţii optime şi a unor situaţii de echilibru pe baza unei interpretări mecanice, într-o piaţă ideală, cu relaţii de completă libertate fără intervenţia statului în realizarea unor ajustări ale mecanismului economic.

Atunci cînd, dimpotrivă, s-a adoptat punctul de vedere potrivit căruia ştiinţa economică are o finalitate ideologică, ea fiind un instrument al acţiunii politice în scopul nu numai de a interpreta lumea, ci şi de a o schimba, adică de a înlătura economia de piaţă pentru a face loc economiei colectiviste (socialiste), definiţia s-a centrat pe latura istorică, a studiului modurilor de producţie, recurgîndu-se la metoda reducţionistă circulară[16].

A fost punctul de vedere marxist, potrivit căruia economia politică este studiul modului de producţie: adică analiza efectelor condiţiilor istorice asupra modului de producţie şi aceea a producţiei asupra evoluţiei istorice[17].

Economiştii care s-au menţinut însă pe linia tradiţiei ştiinţifice, fără să alunece nici spre abstracţiuni sterile şi nici spre ideologizare, au extins treptat aria de cercetare a ştiinţei economice, aceasta preluînd noi teritorii (aspecte).

Economia politică devine astfel capabilă nu numai să capete un statut de ştiinţă normativă, dar şi unul de ştiinţă predictivă, în condiţiile păstrării autonomiei faţă de alte discipline cu care, însă, şi-a extins cooperarea[18].

---

16 Ion C. Popescu, *Unitatea ştiinţei*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1990.

17 Serge Latouche, *Épistémologie et économie*, Éditions Anthropos, Paris, 1988, p. 63.

18 Pentru a arăta cît de mult a fost lărgită aria de investigaţie, ştiinţa economică (identificată adeseori cu economia politică) cucerind noi teritorii de cercetare,

Scanned with OKEN Scanner

În ceea ce ne priveşte, adoptînd ideea de a menţine analiza pe făgaşul ştiinţific, respingînd totodată atît varianta abstractă, cît şi pe cea doctrinară, exprimăm în continuare opinia în legătură cu subiectul în discuţie.

Ştiinţa economică reprezintă o schemă a analizei şi interpretării realităţii economice. Această schemă este concepută nu pentru a realiza o descriere sau o fotografiere a vieţii economice curente, a faptelor cotidiene (tipice şi atipice) în desfăşurarea lor, ci pentru a lua în considerare acţiunile economice tipice, repetitive, pentru a desprinde anumite regularităţi în comportamentul agenţilor economici care îşi desfăşoară activitatea în scopul realizării unor obiective sau finalităţi într-o lume cu resurse limitate (cu penurie de resurse), folosind instituţii şi instrumente economice adecvate, în condiţiile unor implicări ale puterii publice (ale statului) în realizarea unor ajustări ale mecanismului de funcţionare a economiei.

---

vom evoca următoarele momente mai importante din istoria acestei ştiinţe:

a) Antoine Montchrétien considera economia politică o disciplină ce studiază „administraţia patrimoniului cetăţii".

b) Economiştii clasici defineau economia politică o ştiinţă care studiază producţia, distribuţia şi consumul bogăţiei, acestea fiind formate din valorile de întrebuinţare concrete, bunurile tangibile.

c) Jean Baptiste Say, definind economia politică drept o ştiinţă a schimbului, modifică limitele acesteia şi produce o „dematerializare" a obiectului de studiu prin includerea serviciilor.

d) Marginaliştii reiau definiţiile date de clasici şi unele elemente ale lui Say, producînd un concept teoretic nou - tehnica alocării resurselor rare prin folosirea alternativă a acestora.

e) Stanley Jevons defineşte ştiinţa economică drept o ştiinţă normativă, văzînd în ea un mijloc utilizabil în deciziile de politică economică.

f) Lionel Robbins defineşte ştiinţa economică drept o ştiinţă care studiază comportamentul uman ca şi relaţia dintre finalităţi (obiective) şi resursele rare în utilizări alternative. El opinează că ştiinţa economică nu se ocupă de finalităţi (obiective) ca atare, ea fiind neutră faţă de aceste obiective.

g) Raymond Barre dă următoarea definiţie: ştiinţa administrării resurselor rare dintr-o societate umană; studiază formele pe care le iau comportamentele umane şi conduitele sociale în amenajarea oneroasă a lumii exterioare şi actele ce se propun de a reduce tensiunea care există între dorinţele nelimitate şi mijloacele limitate ale subiecţilor economici.

h) Paul Samuelson defineşte ştiinţa economică în următorii termeni: ea cercetează modul cum oamenii decid, folosind sau nu moneda, de a afecta resursele productive rare la producţia (în decursul timpului) de mărfuri şi servicii variate şi de a le distribui, în scopul consumului prezent şi viitor, între diferiţi indivizi şi colectivităţi ce constituie societatea (toate aceste referiri sînt extrase din lucrarea Serge Latouche, *op. cit.*, p. 48-51).

Scanned with OKEN Scanner

1.3.3. Precizări noţionale

În legătură cu această formulare se impun mai multe precizări şi explicări ale unor noţiuni economice utilizate sau ale altora derivate.

Agenţii economici ce acţionează în economie reprezintă componentele fundamentale ale sistemului economic, numite subsisteme, fiind formate din indivizi şi grupuri sociale organizate. Pentru ca sistemul economic să funcţioneze, el este structurat după diferite principii şi criterii, cum sînt: conţinutul şi scopul activităţii, tipul şi forma de proprietate, principiile ce stau la baza modului de organizare a sistemului.

În cadrul structurilor economice individul este subiectul originar, subiectul primar, care generează relaţiile economice, el aflîndu-se în punctele de intersecţie ale acestora[19]. Însă a vedea numai individul în ansamblul relaţiilor economice, a adopta principiul exclusivist, potrivit căruia individul constituie singura unitate a analizei în cadrul sistemului economic, înseamnă a nu ţine seama de realităţi şi a ne întoarce la epoca individualismului metodologic, cînd individul era privit ca unicul subiect ce se bucura de atenţia economiştilor şi cînd subiectul era ghidat exclusiv de interesul personal[20].

În viaţa reală structura sistemului economic nu are un caracter amorf,

---

19 Indivizii practică în societate o mare diversitate de forme şi tipuri de activităţi, potrivit specializării, poziţiei şi rolului lor în cadrul sistemului economic, precum şi în funcţie de cererile sociale. Ei apar ca: producători de bunuri şi servicii, consumatori de bunuri şi servicii, subiecţi care se instruiesc, cercetători şi inventatori, operatori, turişti şi călători etc. Indivizii apar în cadrul acestor relaţii în mod direct sau prin intermediari. Ei apar în ierarhiile structurale ale producţiei de bunuri şi servicii şi ale schimbului, ca executanţi, supraveghetori, ca salariaţi, patroni şi manageri. Ei îşi exprimă preferinţele şi iau decizii pentru cumpărarea bunurilor, aleg profesia, locul de muncă şi localitatea rezidentă.

20 Potrivit teoriei individualismului, individul constituie subiectul unic al aplicării preferinţei, al cererii şi al optimizării consumului. Viziunea aceasta reprezintă totodată o pledoarie pentru aplicarea ipotezei comportamentului raţional al tuturor indivizilor din societate, deci al tipului de homo oeconomicus. Concepţia diametral opusă individualismului este aceea a economiei şi societăţii de tip gregar. Potrivit acestei concepţii, indivizii şi entităţile economice (gospodării, unităţi economice etc.) se consideră ca părţi ale unui întreg indivizibil, aceste părţi componente pierzîndu-şi orice autonomie în decizie şi acţiune. Este teoria pe baza căreia s-a organizat sistemul de tip corporalist din Germania şi Italia între cele două războaie mondiale, precum şi sistemul de organizare de tip totalitar al economiei României şi al celorlalte foste ţări socialiste (Gromoslav Mladenatz, *op. cit.*, p. 29-30; A. Hayek, *The Counter-Revolution in Science*, Liberty Press, Indianapolis, 1979, p. 63-64; Thomas Riha, *The Dehumanisation of Economic Science*: în *Search the Appropriate Methodology, The First Congress I.S.I.N.I.*, Sorbonne, Paris, 27-29 august, 1990).

Scanned with OKEN Scanner

omogen şi nici nu tinde spre asemenea stare. Ea (structura) are un caracter diversificat în care apar şi acţionează şi grupurile sociale - familii şi lanţuri de organizaţii economice cu numeroase verigi - secţii, întreprinderi, firme, asociaţii de întreprinderi de tip monopolist, agenţii guvernamentale, organizaţii sindicale şi patronale etc. între care se formează un păienjeniş foarte dens de relaţii economice şi neeconomice, care se desfăşoară fie în condiţii normale, fie în mod distorsionat prin acţiunea acelor organizaţii care dispun de o forţă economică şi decizională mai mare în cadrul relaţiilor de piaţă.

Comportamentul agenţilor economici reprezintă un mod de manifestare a relaţiilor economice desfăşurate în cadrul sistemului economic, în procesul atingerii unei anumite finalităţi[21]. El este rezultatul desfăşurării sistemului de acţiuni ale agenţilor economici, caracterizat printr-un grad ridicat de probabilitate de a se repeta în aceleaşi forme şi în situaţii similare.

În definirea comportamentului economic al indivizilor şi al grupurilor umane trebuie ţinut seama de cîteva trăsături specifice:

- comportamentul economic al agenţilor economici este legat de bunuri şi servicii fie direct, fie mijlocit de procesele economice în diferitele lor sfere (producţie, schimb, distribuţie, consum);
- comportamentul agenţilor economici are un caracter specific uman, prin existenţa conştiinţei scopurilor urmărite a fi atinse, ceea ce exclude din capul locului asimilarea comportamentelor umane celor biologice şi anumite analogii cu acestea;
- comportamentul economic se realizează ca tendinţă conform legilor statistice, cu toate reacţiile eratice, întîmplătoare ale unor indivizi sau grupuri sociale.

Scopurile sînt definite ca o proiecţie în viitor a năzuinţelor şi aspiraţiilor

21 În dicţionarul de filosofie, comportamentul uman este definit astfel: în sens general, ca un sistem de acţiuni corelate ale unui obiect complex (cu o anumită organizare), supus unei logici obiective, orientat spre realizarea anumitor funcţii proprii şi presupunînd, în acelaşi timp, interacţiunea sa cu mediul. În interpretarea modernă, comportamentul se defineşte ca mod de manifestare a unei structuri complexe, organizată ierarhic care se constituie şi se realizează simultan pe diverse niveluri, desfăşurîndu-se în cadrul fiecăruia printr-o procesualitate determinată şi posedînd o anumită finalitate. În sens restrîns, comportamentul reprezintă un sistem de acţiuni desfăşurate de un individ din lumea vie, aparţinînd unui nivel de organizare oarecare, în scopul asigurării propriei existenţe. Pentru comportamentul uman se mai adaugă partea afectivă (emoţională) ca sursă energetică a acţiunilor şi partea cognitivă (intelectuală) cu rol de reglator valoric. (*Dicţionar de filosofie*, Editura Politică, Bucureşti, 1978, p. 128-129).

Scanned with OKEN Scanner

oamenilor în funcţie de interesele lor materiale şi spirituale[22]. Agenţii economici, în cursul desfăşurării activităţii lor, nu sînt supuşi unor mişcări browniene.

Acţiunile lor sînt îndreptate în mod conştient spre realizarea unor scopuri economice, ceea ce face posibilă şi necesară realizarea unui comportament specific uman deosebit de cel biologic, dat tocmai de existenţa conştiinţei atingerii obiectivelor propuse. Totodată, se asigură caracterul stabil al comportamentului întrucît agenţii îşi îndreaptă toate forţele spre atingerea scopurilor propuse sau dezirabile.

Problema oricărui agent economic (individ sau colectiv) este de a atinge starea de dezirabilitate. Întrebarea este dacă ea poate fi atinsă cu adevărat. Răspunsul îl putem obţine dacă ne vom referi şi vom analiza sursele scopurilor (obiectivelor) economice constituite din nevoi şi din valori (în accepţia lor axiologică), aflate într-o permanentă stare de interconexiune.

Nevoile, conform observaţiilor empirice, reprezintă dorinţe ale oamenilor pentru obţinerea unor bunuri şi servicii în vederea consumării sau utilizării lor. Nevoile au un caracter subiectiv, în sensul că fiecare om devine subiectul economic care constată şi decide dacă pentru el există sau nu o nevoie şi tot el constată intensitatea acesteia ca urmare a acţionării factorilor fiziologici, psihologici, sociologici şi morali ce ţin de existenţa sa, de idealurile sale, de mediul în care trăieşte, de nivelul cultural. Factorii menţionaţi stau la baza motivaţiei, deciziei şi acţiunii pentru satisfacerea nevoilor, iar caracterul subiectiv imprimă variaţia nevoilor de la un individ la altul.

Nevoile au un caracter istoric, ele evoluează în timp şi se află într-o strînsă interdependenţă cu producţia de bunuri şi servicii. Producţia determină o serie de nevoi umane, stimulează apariţia unor noi nevoi, influenţînd diminuarea sau dispariţia altora. Nevoile umane sînt foarte numeroase, sînt în continuă creştere şi suferă o rapidă modificare de structură datorită inovării, sporirii informaţiei şi dezvoltării economice[23].

---

22 *Op. cit.*, p. 624.

23 Marxismul exclude fondarea ştiinţei economice pe nevoile umane pe motivul că acestea ar avea un caracter istoric şi că modul de producţie ar fi acela care le determină. Iată un text lămuritor în această privinţă scris de Serge Latouche: „Cînd economistul fondează ştiinţa sa pe nevoie, el face în realitate un joc de cuvinte. El dă nevoii conţinutul său propriu uman, dar în acelaşi timp el declară această nevoie „naturală", adică non-umană. Raţiunea vicleniei este evidentă, nevoia umană nu există decît în societate, adică în interiorul unui sistem economic, care îşi duce viaţa după un anumit mod de producţie. Dar dacă acesta este modul de producţie care determină nevoia, aceasta nu este nevoia care de-

Scanned with OKEN Scanner

Nevoile, în ansamblul lor, nu ajung în starea de saturaţie. Ele cresc şi se diversifică fără încetare întrucît însuşi spiritul uman este dornic de progres, de schimbare şi reînnoire, de imitare, de întrecere. În lumea modernă se realizează o puternică restructurare a nevoilor. În societăţile dezvoltate cresc mult nevoile culturale şi ştiinţifice. Dar nici nevoile fiziologice nu ajung la o stare de stagnare propriu-zisă. Ele nu ajung la această stare întrucît posibilităţile oferite de mijloacele de satisfacere a nevoilor îşi modifică evoluţia prin schimbări de structură datorită posibilităţilor nelimitate de substituţie a bunurilor şi serviciilor care pot satisface mai bine aceleaşi gusturi. Trecerea de la alimente inferioare la alimente rafinate, de la îmbrăcăminte ieftină la alta mai bună şi mai scumpă, schimbarea tipurilor de automobile şi televizoare, trecerea de la telefonul clasic la cel cu imagine, trecerea de la maşina de scris electrică la dictafon ş.a. devin lucruri obişnuite în ţările cu economie dezvoltată. Deci creşterea şi diversificarea nevoilor au un caracter infinit, iar concepţia că se va ajunge cîndva la aplicarea distribuţiei conform principiului „fiecăruia după nevoi" este o pură utopie.

Mijloacele sau resursele disponibile sînt limitate sau rare faţă de creşterea permanentă, infinită a nevoilor. Puţine sînt cazurile în lume cînd resursele sînt nelimitate sau abundente. Atunci cînd nu există o limită a resurselor nici probleme economice nu există. Din păcate omul trăieşte într-o lume cu resurse limitate sau rare, fapt ce explică şi existenţa a numeroase probleme economice, şi necesitatea studierii lor. Cum se rezolvă această mare problemă economică a lumii - nevoi infinite/mijloace (resurse) limitate şi tot mai rare?

Agenţii economici - de la magnatul unui mare trust industrial pînă la cel mai umil consumator (în cazul cînd nici unul, nici altul nu sînt vicioşi) - recurg la formularea unor soluţii, fiecare în modul său specific şi forţaţi de împrejurări:

- pe de o parte, alegerea în funcţie de posibilităţile oferite de mijloace,

---

termină modul de producţie, care deci fondează „faptele economice". Faptele economice nu mai sînt măsurabile în esenţă, nu mai sînt obiecte în faţa observatorului. Observatorul şi observatul sînt părţi ale aceleeaşi structuri: modul de producţie care le dă sensul lor" (Serge Latouche, *op. cit.*, p. 59-60). În numele obiectivizării proceselor economice şi al istorismului economic lucrurile sînt întoarse pe dos. Această concepţie justifică în fapt două aspecte de o adîncă gravitate: a) excluderea omului real din centrul vieţii economice; b) introducerea în teoria economică a unor automatisme fatale (străine omului şi voinţei sale) puse pe seama evoluţiei oarbe a modurilor de producţie, omul devenind astfel victima propriei sale istorii.

Scanned with OKEN Scanner

de limita resurselor;

- pe de altă parte, sporirea volumului bunurilor şi serviciilor utilizînd mai bine resursele.

Prima şi cea mai la îndemînă soluţie (instantanee) este aceea de a efectua *alegeri în ordinea priorităţilor şi disponibilităţilor* de mijloace, punînd faţă în faţă, pe de o parte, nevoile şi, pe de altă parte, mijloacele disponibile. Nu putem avea tot ceea ce dorim. De aceea trebuie să facem alegeri (selectări) în funcţie de mijloacele disponibile (disponibilităţi bugetare sau factori de producţie).

În mod obişnuit agentul economic doreşte să atingă mai multe scopuri prin satisfacerea mai multor nevoi în condiţiile unor mijloace (băneşti sau fizice) limitate. Pentru atingerea unui anumit scop (satisfacerea unei nevoi) el este constrîns de a sacrifica alt scop întrucît nu dispune de mijloacele necesare. În asemenea caz, orice alegere este însoţită, pe de o parte, de un cîştig prin obţinerea unei creşteri suplimentare a unui bun necesar, iar pe de altă parte, de un sacrificiu sau un cost adiţional datorită scăderii suplimentare a altui bun necesar. Acest sacrificiu se numeşte *cost de oportunitate*. Evident, aici ne-am referit la nevoi de consum.

Costul de oportunitate

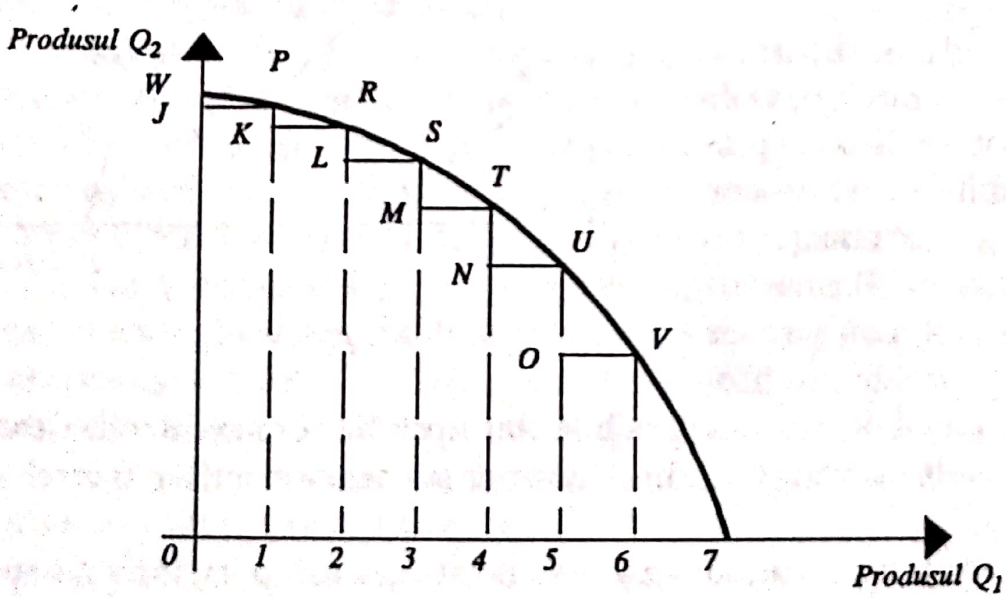

Fig. 1.3

Acelaşi raţionament este valabil şi în cazul resurselor (factorilor de producţie) ce se consumă în sfera producţiei (pămînt, capital, forţă de muncă).

Scanned with OKEN Scanner

Presupunînd că prin utilizarea acestor resurse se pot obţine două categorii de produse Q_1 şi Q_2, orice spor suplimentar al unui produs (Q_1) înseamnă o sacrificare a unei anumite cantităţi din cel de-al doilea produs (Q_2), pierdere numită cost de oportunitate (fig. 1.3).

Prin folosirea completă a resurselor (pămînt, capital şi forţă de muncă) numai în ramura Q_2 se pot obţine W produse. Dacă o parte din resurse vor fi alocate succesiv pentru a obţine sporuri de produse în ramura Q_1 adică *JP*, *KR*, *LS*, *MT*, *NU*, *OV*, aceasta va afecta producţia din ramura Q_2 diminuînd-o succesiv cu *WJ*, *PK*, *RL*, *SM*, *TN*, *UO*, care constituie costurile de oportunitate. De exemplu, o creştere a producţiei din ramura Q_1 cu *JP* va avea un cost de oportunitate (o diminuare a producţiei) în ramura Q_2 de *WJ*.

Sporirea capacităţii de producere a sistemului economic constituie cea de-a doua soluţie la care recurg agenţii economici pentru a răspunde unor nevoi crescînde de bunuri şi servicii.

Ridicarea capacităţii productive a sistemului este oglindită în graficul din fig. 1.4 prin deplasarea spre dreapta a curbei posibilităţilor de producţie din perioada 1, notată cu C_{pp1} în perioada 2, notată cu C_{pp2}.

Sporirea capacităţii productive a sistemului economic

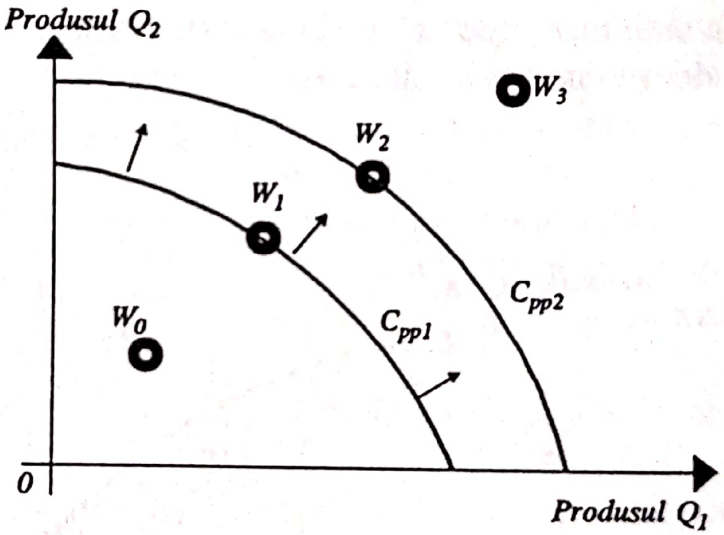

Fig. 1.4

În perioada 1 resursele disponibile cu randamentele posibile pot realiza o producţie posibilă ce se înscrie pe curba C_{pp1}. Producţia realizată în punctul W_0 nu asigură consumul complet de resurse. O sporire a producţiei în punctul W_3 nu este posibilă din lipsă de resurse. Realizarea producţiei la nivelul curbei C_{pp2} implică sporirea randamentelor factorilor de producţie.

Agenţii economici aleg o mare diversitate de căi şi metode de sporire generală a capacităţii productive a sistemului economic: promovarea progresului tehnic printr-o intensă inovare de produs şi prin îmbunătăţirea tehnologiilor de proces, creşterea capitalului prin investiţii, creşterea numerică şi calitativă a forţei de muncă, creşterea economiei de scară prin concentrarea

Scanned with OKEN Scanner

producţiei, aplicarea unor sisteme avansate de management. Toate acestea asigură o creştere rapidă a randamentelor şi, în primul rînd, a productivităţii muncii în toate ramurile, permiţînd pe de o parte sporirea timpului liber al salariaţilor şi pe de altă parte creşterea veniturilor populaţiei şi a volumului produselor pe piaţă.

Specializarea şi dezvoltarea schimbului. Dezvoltarea economică şi pătrunderea în economie a progresului tehnic au asigurat o diversificare a producţiei de bunuri şi servicii fără precedent, sporirea numărului de unităţi economice şi apariţia de noi meserii de înaltă calificare şi tehnicitate, toate *concretizate într-un proces rapid de specializare.* Acest fapt a stimulat dezvoltarea schimburilor comerciale şi a sistemului monetar, menit să uşureze procesele de schimb, formîndu-se şi dezvoltîndu-se pieţele naţionale şi internaţionale de mărfuri, monetare şi de capital.

Intervenţia puterii publice în ajustări ale mecanismului de funcţionare a economiei. Odată cu extinderea schimburilor economice şi financiare apar pe lîngă efectele pozitive şi o serie de fricţiuni (distorsiuni şi gripaje) în funcţionarea mecanismului economic, concretizate în controlul pieţelor unor produse de către un număr redus de firme monopoliste, declanşarea unor crize economice etc. Totodată, creşterea economică a avut ca efect sporirea poluării, iar intensificarea exploatării factorilor de mediu a provocat dezechilibre economice şi ecologice de mari proporţii. De asemenea, economia de piaţă a dus treptat la concentrarea capitalului, la o accentuare fără precedent a diferenţelor în distribuţia bogăţiei şi a veniturilor în lume, adîncindu-se fenomenul sărăciei în anumite straturi sociale şi mai ales în vaste zone ale globului. În urma eşecului experimentării doctrinei economice marxiste, în fostele ţări socialiste se desfăşoară un amplu proces de trecere de la economia centralizată la economia de piaţă. Apariţia şi persistenţa fenomenelor negative în viaţa economică şi necesitatea redresării şi dirijării unor procese economico-sociale au făcut posibilă şi necesară o schimbare treptată a atitudinii economiştilor, chiar şi a celor cu vederi mai liberale în favoarea opţiunii pentru implicarea statului şi a unor organisme economice mondiale în procesele de reglare şi în cele de ajustări ale mecanismelor economice.

Acestea constituie principalele noţiuni care definesc ştiinţa economică. Explicarea şi dezvoltarea lor, ca şi a altora, derivate, vor fi făcute în următoarele capitole şi volume ale tratatului. În paragraful următor va fi reluată analiza unora dintre aceste probleme într-o perspectivă istorică, subliniind preocupările care au existat în această privinţă în cursul celor cîteva secole de dezvoltare a acestei ştiinţe.

Scanned with OKEN Scanner

1.4. FRONTIERELE ŞI STRUCTURA OBIECTULUI DE STUDIU LA ŞCOLILE DE GÎNDIRE ECONOMICĂ

Întreaga istorie a gîndirii economice se axează, în principal, pe analiza schimbării frontierelor acestei ştiinţe în raport cu celelalte discipline şi pe analiza consecinţelor acestor schimbări oglindite în ansamblul obiectului de studiu, în modurile de abordare, de interpretare şi de soluţionare a problemelor atît din punct de vedere teoretic şi metodologic, cît şi din cel al obiectivelor şi finalităţii ştiinţei economice.

În cele ce urmează ne vom referi, mai mult cu titlu de exemplu, la principalele modificări ce au avut loc în decursul timpului în frontierele ştiinţei economice şi în structura obiectului său de studiu. Asemenea modificări au stat la originea rupturilor şi salturilor ce s-au produs în gîndirea economică şi care au dat naştere la diverse curente de gîndire.

1.4.1. Mercantiliştii

Începuturile ştiinţei economice se identifică cu apariţia mercantilismului[24] în secolele 16 şi 17 (Franţa, Peninsula Iberică, Anglia), atunci cînd economia a devenit o disciplină autonomă - cu obiect şi metodă de sine-stătătoare şi a dominat viaţa economică (teoretică şi practică) pînă la mijlocul secolului al 18-lea. Ştiinţa economică mercantilistă, neconturată încă suficient şi rămînînd tot timpul cu un caracter empiric pronunţat, a fost compusă din precepte şi propuneri de soluţii de politică economică (reglementări şi ordonanţe) menite să sporească venitul statului şi să menţină diferitele părţi ale economiei în echilibru.

Aşa cum sublinia Luc Bourcier de Carbon, în mod obstinent, mercantiliştii, ca şi alţi autori medievali, pretind a indica ceea ce trebuie să fie şi nu a explica ceea ce este. Mai mult, ei spun statului cum să se îmbogăţească, iar nu naţiunii, eroare ce avea să fie observată mai tîrziu[25]. Prin studiile lor privind economia naţională, protecţionismul şi schimburile de mărfuri, mercantiliştii se străduiau să găsească mijloacele practice prin care statul să procure cantităţi cît mai mari de aur şi argint, considerate ca primele şi cele mai importante bogăţii[26].

---

24 Termenul de mercantilism provine din limba italiană, mercante care înseamnă comerciant sau negustor; în limba franceză adjectivul mercantile înseamnă negustoresc.

25 Luc Bourcier de Carbon, *Essai sur l'histoire de la pensée et des doctrines économiques*, Tome I, Éditions Montchrétien, Paris, 1971, p. 15.

26 În Spania şi în Portugalia economiştii au fost preocupaţi de a conserva metalele

Scanned with OKEN Scanner

Mercantilismul se sprijinea pe două postulate sau principii importante: a) principiul chrysohedonic (dorinţa de aur) care însemna dorinţa de putere şi cea de bogăţie. „Aurul, argintul, bijuteriile - declara William Petty - nu pier; ele sînt bogăţii în toate timpurile şi locurile"; b) principiul antagonismului de interese dintre naţiuni, bazat pe stocul monetar: ţara cîştigătoare este aceea care deţine şi preia stocul monetar, iar banul constituie nervul războiului[27].

Punînd în centrul atenţiei acumularea stocului de metale preţioase şi de bani în casieriile statului şi ale naţiunii, mercantiliştii au recomandat şi au militat pentru adoptarea şi folosirea următoarelor metode recunoscute ca fiind cele patru forme de manifestare ale mercantilismului:

a) *mercantilismul metalist*, aplicat în Spania, a constat în creşterea stocului de monedă pe toate căile posibile şi în scăderea preţurilor, concomitent cu interzicerea scoaterii în afara graniţelor a numerarului şi a lingourilor de metal preţios.

Totodată, au fost întreprinse măsuri prohibitive în domeniul importului de mărfuri străine. Asemenea măsuri au condus la ruinarea economiei spaniole;

b) *mercantilismul industrialist*, fondat în Franţa de Jean Bodin, Montchretien şi Colbert, a avut ca obiectiv esenţial achiziţia de metale preţioase printr-o politică de dezvoltare industrială pe baza reglementărilor şi interdicţiilor statului. Ideea de bază a industrialismului constă în faptul că puterea

---

preţioase provenite din noile continente cucerite şi de a interzice ieşirea din ţară a metalelor preţioase, iar pe de altă parte intrarea în ţară (importul) a mărfurilor străine.

În Franţa soluţia dată de mercantilişti a fost aceea de a importa cît mai puţin şi de a exporta cît mai mult, în care scop s-au dezvoltat manufacturile naţionale. Cu cît guvernul francez a forţat dezvoltarea manufacturilor pentru export şi procurarea de numerar cu atît ţara a devenit mai săracă, mai lipsită de surse pentru formarea de capital productiv.

În Marea Britanie sursele cele mai mari de bogăţie le-au constituit comerţul şi navigaţia sub reglementări foarte stricte pentru a proteja şi favoriza expansiunea comerţului şi flotei britanice. De exemplu, prin Actele de Navigaţie ale lui Cromwell şi Charles al II-lea s-a asigurat protecţia marinei comerciale engleze şi a ruinat-o pe cea Olandeză. O navă străină nu putea aduce în Marea Britanie decît acele mărfuri produse în ţara de origine. Comerţul dintre Anglia şi alte zone ale lumii nu se putea face decît prin nave construite în şantierele engleze, care aparţineau armatorilor englezi, aveau echipaje engleze şi ofiţeri englezi (J. Schumpeter, *History of Economic Analysis*, George Allen & Unwin Ltd, Londra, 1955; Raymond Barre, *Économie Politique*, PUF, Paris, 1985).

27 Preluat din L. B. de Carbon, *op. cit.*, p. 13.

Scanned with OKEN Scanner

politică este legată de expansiunea comercială, iar dezvoltarea industrială reprezintă, în cadrul acestui proces, doar instrumentul, ceea ce impune contribuţia statului prin aplicarea unor subvenţii pentru dezvoltarea manufacturilor, paralel cu aplicarea unei politici protecţioniste riguroase. Franţa a devenit tot mai săracă odată cu aplicarea politicii industrialiste subordonată în întregime politicii comerciale;

c) *mercantilismul comercialist* se deosebeşte de forma precedentă prin faptul că sporirea stocului de metal preţios şi de bani se poate realiza fără aportul economic primordial al industriei, ci prin comerţ care trebuie susţinut de stat pe diferite căi atît economice, cît şi extraeconomice: prin crearea de monopoluri în comerţ şi în transporturi, prin activităţi coloniale şi prin reglementări speciale în raporturile cu alte ţări exportatoare sau importatoare de bunuri şi servicii;

d) *mercantilismul fiduciar* a fost conceput de renumitul bancher englez John Law care afirma următoarele: pentru ca o naţiune să fie prosperă este necesar ca numerarul să fie abundent, iar atunci cînd producţia creşte, populaţia se dezvoltă, însă moneda trebuie să circule în mod activ şi cît mai rapid. Or, numerarul nu-i necesar să fie reprezentat de metalul preţios. El (metalul) poate fi substituit cu o monedă de hîrtie al cărui volum va fi proporţionat nevoilor comerţului. Banca centrală este cea care emite bancnotele înlocuitoare de metal preţios. Ele (bancnotele) vor servi la plata impozitelor în avans, vor fi considerate că alimentează producţia şi schimbul şi că reprezintă adevărata cheie a dezvoltării[28].

În general, mercantiliştii s-au axat pe ofertă în scopul de a exporta surplusul de produse pentru a procura valuta necesară[29]. Ei au avut în vedere abordarea macroeconomică a fenomenelor şi proceselor, însă niciodată nu au avut o reprezentare sintetică asupra economiei şi asupra funcţionării ei şi nici asupra separării aspectelor economice de cele politice, adeseori acestea suprapunîndu-se, economia căpătînd forma acţiunii politice.

1.4.2. Fiziocraţii

Constatînd, prin exemplul faptelor (nu prin raţionamente logice), că economia poate deveni tot mai săracă pe măsură ce ea cîştigă tot mai mult numerar prin exportul produselor, economiştii şi-au dat seama de greşeala care s-a comis de a identifica avuţia cu banii. Mulţi dintre aceştia au fost

28 L. B. de Carbon, *op. cit.*, p. 27.

29 Peter Drucker, *Toward the Next Economics* în Daniel Bell, Irving Kristol. *The Crisis in Economic Theory*, Basic Books Inc. Publishers, New York, 1981, p. 6.

Scanned with OKEN Scanner

de-a dreptul şocaţi de două fenomene negative: pe de o parte, de persistenţa decăderii agriculturii, reprezentată de preţurile scăzute la produsele agricole, de suprafeţele de terenuri depreciate şi de mizeria în care trăieşte populaţia rurală; pe de altă parte, de abuzurile privind reglementările în domeniul exploatărilor agricole, interzicerea sau limitarea anumitor culturi, controlarea comerţului cu cereale ş.a. Gîndirea fiziocrată s-a născut ca o reacţie faţă de aceste realităţi, opinia multor economişti shimbîndu-se în mod radical, ei începînd să demonstreze necesitatea instaurării libertăţilor economice şi politice în numele a două cerinţe fundamentale: ridicarea eficacităţii activităţilor economice şi considerarea agriculturii ca unica ramură care creează şi sporeşte bogăţia unei ţări[30].

Natura, legile naturale sau fizice[31], cu caracterul lor imuabil şi universal, trebuie să stea la baza existenţei şi acţiunii umane au strigat în cor fiziocraţii în frunte cu François Quesnay. Pornind de la această presupoziţie, ei au concluzionat că ştiinţa economică este o ştiinţă fizică (naturală)[32] şi că bogăţia se poate identifica cu natura pusă în slujba omului sau că sursa valorii trebuie să fie natura în forma ei de manifestare economică, adică pămîntul ca producător de mijloace de subzistenţă umană.

Fiziocraţii au adus în teoria economică trei noutăţi mai importante[33]: noţiunea de lege economică, noţiunea de produs net şi noţiunea de circuit economic.

---

30 Luc Bourcier de Carbon, *op. cit.*, p. 44-45. Şcoala fiziocrată a cuprins o întreagă pleiadă de economişti enciclopedişti, printre care se disting Fr. Quesnay (*Tableau économique* - 1758; *Fermiers*, publicat în l'Encyclopédie - 1756); marchizul de Mirabeau (*La théorie de l'impôt* - 1760; *La philosophie rurale* - 1763); Dupont de Nemours (*La Physiocratie ou constitution naturelle du Gouvernement le plus avantageux aux peuples* - 1761); Le Mercier de la Riviere (*Ordre naturel et essentiel des sociétés politiques* - 1767); Le Trosne (*De l'intérêt social, par rapport à la valeur, à la circulation, à l'industrie et au commerce* - 1777); L'abbé Baudeau (*Introduction à la philosophie économique* - 1771, 85 volume).

31 Denumirea de fiziocrat provine de la interpretarea fizică (naturală) a legilor şi proceselor economice.

32 Prin legea fizică - scria F. Quesnay în lucrarea *Droit naturel* (1765) - se înţelege cursul reglat de întregul eveniment fizic al ordinei naturale, evenimentul cel mai avantajos genului uman. Prin lege morală se înţelege regula întregii acţiuni umane de ordine morală conform cu ordinea fizică, evident cea mai avantajoasă genului uman. Aceste legi formează ansamblul a ceea ce numim legea naturală (*François Quesnay et la physiocratie*, Éditions de l'Institute National d'Études Démographiques, PUF, Paris, 1958).

33 Luc Bourcier de Carbon, *op. cit.*, p. 45-48.

Scanned with OKEN Scanner

Referitor la legile economice. Considerînd ştiinţa economică o ştiinţă a ordinii naturale (fizice), ea conţine legi naturale, irevocabile, care ţin de esenţa oamenilor şi lucrurilor şi a căror existenţă este atît de certă, de clară, de manifestă încît spiritul nu o poate refuza. Ordinea naturală e fondată pe proprietate, libertate şi armonia de interese.

Referitor la produsul net. După cum se ştie toate activităţile productive implică, pe de o parte, efectuarea unui anumit volum de cheltuieli (un anumit consum de bogăţie) şi, pe de altă parte, obţinerea unor rezultate (producerea unei anumite bogăţii). Diferenţa dintre aceste mărimi reprezintă excedentul pe care fiziocraţii l-au numit produs net. Pentru fiziocraţi singurul factor productiv este pămîntul întrucît el este cel ce poate să furnizeze un produs net, adică să asigure un randament care să facă posibilă realizarea unor venituri care să depăşească costurile. Alte activităţi reprezentate de industrie, comerţ etc., inclusiv clasele sociale implicate în asemenea activităţi, sînt considerate sterile din punctul de vedere al veniturilor, întrucît ele transformă bunurile fără să le multiplice, deci fără să producă produs net.

Referitor la circuit. În tabloul său economic, Fr. Quesnay descrie circulaţia producţiei şi veniturilor între cele trei clase: cea productivă a agricultorilor, care realizează şi conservă produsul net; cea a clasei sterile (ocupaţi în ramurile neagricole), care cheltuieşte pentru a procura materia primă de la clasa productivă; cea a proprietarilor care, din veniturile realizate (sub formă de rentă), cumpără produsele agricole de la clasa productivă şi produsele manufacturate de la clasa sterilă. În fond, este o descriere la nivel macroeconomic a repartiţiei veniturilor între cele trei clase menţionate, banii avînd doar un rol de instrument de schimb.

În principiu, în toate dezvoltările lor, fiziocraţii (ca şi mercantiliştii) s-au axat pe studiul ofertei, neglijînd cererea. În ceea ce priveşte nivelul la care se referă analiza, fiziocraţii, spre deosebire de mercantilişti, au pus accentul pe aspectele microeconomice, la nivelul unităţii economice reprezentată de lotul individual de pămînt şi de cultivatorul său care intră în concurenţă pe piaţă[34].

34 În lucrarea sa, *Tableau économique*, Fr. Quesnay scoate în relief două principii: sporirea în cel mai mare grad a plăcerii prin cele mai mici cheltuieli posibile de către toţi agenţii economici; satisfacerea maximă a nevoilor tuturor membrilor unei societăţi în condiţiile unei concurenţe perfecte şi a posibilităţii pentru fiecare de a realiza interesul personal. Din complementaritatea intereselor individuale rezultă armonia generală a intereselor dintre clasele sociale.

Scanned with OKEN Scanner

1.4.3. Economia clasică engleză

Cu toate că stiinţa economică a devenit o disciplină autonomă, totuşi, aşa cum s-a putut desprinde din cele de mai sus, fiziocraţii au considerat-o ca aparţinînd ştiinţelor naturii (fizice). Fiind pusă în imposibilitatea de a da explicaţiile necesare pertinente diverselor procese economice, paradigma fiziocrată a fost rapid năruită şi înlocuită cu noua şcoală a economiei clasice engleze, la formarea şi dezvoltarea căreia s-au distins în mod deosebit Adam Smith, Robert Mathus, David Ricardo, John Stuart Mill, la care s-a mai adăugat şi contribuţia economistului francez Jean Baptiste Say.

Care sînt principalele trăsături ale noii şcoli care dau un contur nou, modificat ştiinţei economice faţă de conturul dat acesteia de către fiziocraţi?

Odată cu apariţia şcolii economice clasice engleze, economia a devenit o ştiinţă socială deoarece ea este centrată pe om. Valoarea, ca şi întreaga bogăţie, nu mai este determinată de factorul natural, ci de cel uman, de munca umană[35].

Interpretînd valoarea prin conţinutul de muncă cheltuit, economiştii clasici au căutat să iasă din domeniul metafizicii. Mai mult, teoria valoare-muncă a devenit aşa-numitul nucleu dur al întregii teorii economice. În jurul acestui nucleu au fost structurate treptat toate celelalte concepte şi teorii ale economiei clasice. Munca a devenit pentru ştiinţa economică ceea ce reprezintă viaţa pentru biologie şi limbajul pentru lingvistică[36].

Economiştii clasici englezi au fondat sistemul lor de gîndire pe două mari suporturi: pe analiza comprehensivă a activităţilor umane în totalitatea lor; pe principiul extraeconomic al utilităţii de sorginte psihologică ce dă loc la aprecierea acţiunilor, a legilor, a instituţiilor, prin efectul produs de acestea

35 Deşi Cantillon a fost primul care a măsurat valoarea prin muncă, totuşi Adam Smith este cel care a marcat ruptura cu tradiţia fiziocrată, dînd muncii un statut şi un rol nou în analiză. Pentru Smith munca este ireductibilă şi, înainte de toate, are calitatea de măsurătoare de valoare (J. Lallement, *Histoire de la pensée ou archéologie du savoire?* în „Économies et sociétés, Modèle économique et sciences sociales, nr. 2/1984, p. 72).

36 În legătură cu importanţa pe care o reprezintă munca şi cu modul nou de interpretare, J. Lallement scrie următoarele: Ar fi necesară toată filosofia lui Kant pentru introducerea pragului modernităţii noastre şi reflecţia transcedentală : munca pentru economia politică, viaţa pentru biologie, limbajul pentru lingvistică, sînt transcedentalele care deschid noi drumuri pentru cunoaştere. Munca nu se va mai situa la nivelul reprezentării ca în anii clasici: ea se situează deasupra în domeniul transcedentalului unde totalizează „sursa întregii valori" va spune Ricardo; dar va fi, de asemenea, conceptul unificator care asigură comparabilitatea între diversele bunuri (J. Lallement, *op. cit* . p. 73).

Scanned with OKEN Scanner

asupra bunăstării sau asupra fericirii umane[37]. Prin aceasta economiştii clasici au repudiat din ştiinţa economică sistemul etic şi teologic în favoarea utilitarismului individual conform căruia fericirea se poate atinge prin realizarea intereselor, iar nu prin impunerea unor interese sau voinţe din afară.

În cadrul acestor coordonate statul are rolul de a stabili şi menţine regulile şi mediul favorabil în cadrul căruia se desfăşoară activităţile şi se exercită iniţiativele individuale. Acţiunea mîinii invizibile se află în corelaţie strînsă cu rolul statului în economie, care are o anumită evoluţie în societate.

Noua şcoală a continuat să se axeze pe microeconomie, considerînd sistemul economic atomizat, deci, compus dintr-o masă mare de agenţi economici liberi, autonomi ce-şi desfăşoară activităţile într-un anumit cadru instituţional. Toate activităţile sînt productive, indiferent de ramură. Acesta este mecanismul impersonal al pieţei care asigură armonizarea intereselor individuale (particulare) cu cele generale, reglarea proceselor de ansamblu realizîndu-se prin ceea ce Adam Smith numea mîna invizibilă a pieţei libere, datorită concurenţei.

De mare importanţă pentru conturarea frontierelor structurii sistemului real ca factori endogeni ai analizei este precizarea lui Say, conform căreia *obiectul economiei politice este de a face cunoscut felul în care are loc formarea sau producerea, circulaţia, distribuţia şi consumul bogăţiei.* Tocmai de aici derivă identificarea activităţilor economice în totalitatea lor la care făceam referire mai sus şi care, în cadrul sistemului de analiză, au fost considerate ca factori endogeni.

În analizele ştiinţifice privind procesele economice, *clasicii englezi au adoptat două moduri de abordare – unul static şi altul dinamic.*

În abordarea statică analiza a fost centrată pe probleme privind formarea valorii, preţurile mărfurilor, costurile, iar acestea, la rîndul lor, fondate pe concepţia teoriei valorii - muncă ce a dominat întreaga concepţie economică a şcolii clasice engleze, precum şi a celei marxiste. Teoria preţurilor derivată din cea a valorii muncă stă la baza teoriei repartiţiei, folosită în explicarea remunerării factorilor de producţie, sub forma salariului, rentei, profitului şi dobînzii, toate acestea avînd ca origine comună munca.

Abordarea dinamică a fost prezentă la clasici, deşi rar a fost recunoscut acest lucru de literatura economică, fiind relevate mai degrabă aspectele critice, ceea ce constituie, în opinia noastră, o nedreptate. Credem că ar trebui

37 Lionel Robbins, *The Theory of Economic Policy*, în *English Classical Political Economy*, Londra, 1952; Raymond Barre, *op. cit.*, p. 46.

Scanned with OKEN Scanner

relevate ca adevărate contribuţii formularea unor tendinţe ale unor factori sau procese chiar dacă nu întotdeauna au fost corect reprezentate. În şirul unor astfel de formulări se pot menţiona: tendinţa de descreştere a randamentelor unor factori de producţie, creşterea mai rapidă a populaţiei în raport cu creşterea mijloacelor de subzistenţă, tendinţa de transformare pe termen lung a economiei progresive şi dinamice. Asemenea tendinţe au fost confirmate doar atunci cînd nu au intervenit nici progresul tehnic şi nici anumite substituţii, ca factori de contracarare a tendinţelor pe care le revelau unii dintre economiştii clasici, ca de exemplu, Malthus şi Ricardo.

Deşi şcoala clasică a însemnat o revoluţie în ştiinţa economică, totuşi premisele avute în vedere, presupoziţiile folosite, ca şi unele teorii au devenit nesatisfăcătoare în ceea ce priveşte explicarea unor fenomene şi procese economice şi sociale. De exemplu, în condiţiile desfăşurării unor procese economice şi sociale existente în faza de ascensiune a capitalismului, cum sînt acumularea primitivă a capitalului, proletarizarea rapidă şi forţată a micilor producători, consolidarea şi sporirea rolului marilor firme care încep să controleze pieţele şi economia, declanşarea unor crize economice, precum şi apariţia şomajului cronic şi inflaţiei, creşterea nemulţumirilor şi mişcărilor sociale, devine cu totul inadecvată, falsă şi nerealistă încercarea de a susţine şi dezvolta pe mai departe teme şi concepte vechi cum sînt individualismul economic, realizarea spontană a armoniei intereselor individuale cu cele colective într-o lume cu diferenţe mari în ceea ce priveşte distribuţia bogăţiei şi a veniturilor, autoreglarea proceselor economice prin concurenţă pură şi perfectă, negarea necesităţii oricărei intervenţii a statului în economie.

Faţă de asemenea neajunsuri şi inadvertenţe între teorie şi realitate, s-au manifestat două categorii importante de reacţii: una, care a mers pe calea analitică, sporind gradul ştiinţific al abordărilor, iar alta, care a îmbrăţişat calea abordărilor doctrinare unde s-a dat prioritate elementului ideologic.

1.4.4. Abordări doctrinare

Însemnate modificări ale frontierelor, atît în ceea ce priveşte structura sistemelor reale, cît şi a structurii disciplinei au fost provocate de abordările doctrinare. Pe lîngă includerea în studiu a unor importante elemente sociale şi politice, trebuie menţionat însă şi modul de abordare şi de soluţionare a diferitelor probleme prin subordonarea economicului unor scopuri politice şi ideologice. Evident, există importante diferenţe între doctrine, determinate mai ales de ideologia pe care se bazează, de nivelul de clarificare a ideilor economice, de raportul în care se află elementul politic, acţional şi cel al

Scanned with OKEN Scanner

teoriei economice şi de raportul în care se află diferite susţineri teoretice faţă de realităţile economice şi sociale, precum şi de modul de soluţionare a acţiunilor.

Meritele, limitele şi minusurile diferitelor doctrine economice sînt în strînsă legătură cu ideologia politică adoptată, adîncirea unor laturi şi neglijarea altora, coerenţa sau lipsa de coerenţă între latura ştiinţifică şi cea acţională. Astfel, doctrine economice dezvoltate, bine articulate şi cu o îndelungată perioadă de verificări practice în diferite ţări sînt cele liberale şi neoliberale. Ele vor fi analizate în alt volum al prezentului tratat. În afară de acestea, au mai apărut o serie de doctrine deviante de la teoriile economice bazate pe relaţiile de piaţă şi de la cerinţele vieţii economice normale cum sînt corporatismul, socialismul utopic, marxismul. Dintre toate doctrinele deviante elaborate pînă în prezent, cea mai dezvoltată, mai profundă şi mai cuprinzătoare, care a fost şi verificată într-un număr mare de ţări, este doctrina marxistă.

Marx, în toate dezvoltările sale teoretice, a pornit de la o seamă de premise şi supoziţii fundamentale ce depăşesc cadrul economic, înscriindu-se în cel politic şi ideologic, cum sînt:

a) filosofia şi ştiinţele sociale trebuie să aibă ca finalitate acţiunea politică. Pînă în prezent - preciza Marx - filosofii au căutat doar să interpreteze lumea; problema este de a o schimba;

b) modurile de producţie ce formează obiectul de studiu al ştiinţei economice, în esenţa lor, au un caracter istoric, evoluţia acestora datorîndu-se forţelor interne ale sistemului în cadrul raportului dintre forţele de producţie şi relaţiile de producţie ce definesc structura modului de producţie. Partea cea mai mobilă a modului de producţie o constituie forţele de producţie, aşa încît evoluţia acestora determină, în ultimă instanţă, evoluţia modurilor de producţie;

c) modul de producţie capitalist are un caracter trecător, fiind condamnat la moarte şi sortit să se transforme în alt mod de producţie - socialist - încă de la naştere, schimbare determinată de forţele interne ale acestui mod: concentrarea capitalului, care duce la sporirea gradului de proletarizare a populaţiei şi de socializare a producţiei, care intră în contradicţie cu forma de distribuţie a rezultatelor muncii, care rămîne mai departe privată;

d) punînd munca productivă la baza creării valorii şi avînd în vedere tendinţa generală de proletarizare a economiei capitaliste, rolul principal şi cel mai progresist în societate, în schimbarea acesteia, revine proletariatului şi, în primul rînd, celui industrial.

Scanned with OKEN Scanner

Marx subordona acestor obiective întreaga construcţie teoretică. Astfel, în scopul de a demonstra necesitatea şi posibilitatea atingerii scopurilor propuse, Marx actualizează şi dezvoltă o serie de idei, teorii şi instrumente ale vechilor economişti. Pe baza teoriei valorii - muncă, preluată de la clasicii englezi, Marx a dezvoltat teoria formării preţurilor pe baza cheltuielilor de producţie, iar, pe de altă parte, teoria plus-valorii prin care relevă mecanismul exploatării muncii cu tendinţele de sărăcire a clasei muncitoare, de creştere permanentă a şomajului şi de polarizare a bogăţiei. De asemenea, pe baza tabloului economic al lui Quesnay, Marx a dezvoltat teoria reproducţiei prin care ilustrează condiţiile în care trebuie să se realizeze acumularea în raport cu consumul şi echilibrul dintre sectoarele I (mijloace de producţie) şi II (bunuri de consum), prin creşterea mai rapidă a celui dintîi.

Cu toate că în concepţia marxistă ştiinţa economică cuprinde cele patru sfere - producţia, circulaţia, repartiţia şi consumul -, conform tradiţiei materialiste accentul analizelor a fost pus pe sfera producţiei, munca productivă fiind considerată singura creatoare de valoare. De asemenea, analiza a fost centrată pe ofertă, cererea rămînînd o categorie economică subordonată celei dintîi. Totodată, aşa cum sublinia Peter Drucker, Marx, refuzînd să renunţe la teoria valorii-muncă, aceasta l-a forţat să respingă analiza economică şi l-a obligat să subordoneze ştiinţa economică forţelor istorice „noneconomice"[38].

Multe tendinţe descrise de Marx nu s-au verificat în practică întrucît a respins rolul proprietăţii private şi concurenţei în regenerarea proceselor şi mecanismelor economiei de piaţă, precum şi efectele progresului tehnic în creşterea randamentelor, în substituţia consumului de resurse şi în modificarea structurilor sociale şi de producţie. Neluînd în considerare efectele progresului tehnic în analizele dinamice efectuate, multe tendinţe ale unor procese economice preconizate au fost infirmate de realitate, rezultatele obţinute fiind tocmai contrare celor formulate, adică: scăderea numărului relativ al muncitorilor industriali şi creşterea personalului tehnic; diminuarea relativă a sectorului primar şi al celui secundar şi sporirea sectorului terţiar; scăderea relativă a sectorului I (mijloace de producţie) şi creşterea sectorului II (bunuri de consum); variaţia în timp a ratei profitului şi a şomajului în funcţie de fazele ciclului economic; creşterea veniturilor şi nivelului de trai al muncitorilor industriali şi al tuturor celorlalte categorii ale populaţiei; permanenta regenerare a forţelor interne ale economiei de piaţă; lipsa de

38 Peter Drucker, *op. cit.*, în *loc cit.*, p. 7.

Scanned with OKEN Scanner

funcţionalitate a noului sistem economic preconizat de marxism, constatată în urma verificării în practică a acestuia timp de peste şapte decenii.

Fixînd ştiinţei economice obiective politice şi ideologice cărora trebuia să se subordoneze necondiţionat, marxismul a transformat-o într-un instrument ideologic. Prin subordonarea ştiinţei economice acţiunii politice, ea a ajuns, practic, în situaţia de a justifica acţiunile politice, căpătînd, treptat, un puternic caracter apologetic.

1.4.5. Abordări analitice şi neoclasice

În cazul abordărilor analitice şi neoclasice s-au produs însemnate schimbări de frontieră în ştiinţa economică în trei mari direcţii:

- o ruptură adîncă faţă de economia clasică, pentru a se înlătura o seamă de dogme şi a se face o mai mare apropiere de realităţi;
- o extindere a cooperării ştiinţei economice pe anumite aspecte sau porţiuni cu discipline cum sînt statistica, matematica, psihologia, axiologia etc. pentru a spori gradul ştiinţific al acestei discipline;
- o extindere a ştiinţei economice pe noi teritorii libere reprezentînd fenomene, procese, subiecte şi teorii noi.

Ruptura produsă de abordarea neoclasică şi analitică faţă de economia clasică a fost mult mai puternică şi mai hotărîtă decît în cazul abordărilor doctrinare. Asemenea rupturi s-au produs atît prin renunţarea la anumite subiecte şi abordarea altora noi, cît şi prin spiritul nou care a însufleţit ştiinţa economică[39], precum şi prin metodologiile adoptate şi dezvoltate în noile condiţii. Cîteva exemple pot fi concludente în această privinţă.

În primul rînd, s-a renunţat la teoria valorii-muncă întrucît aceasta nu numai că a constituit un impediment în calea dezvoltărilor teoretice ulterioare, dar s-a constatat că în fapt însăşi conceperea acestei teorii a reprezentat o forţare a lucrurilor prin aceea că s-a încercat să se folosească un concept filosofic abstract la exprimări numerice a timpului de muncă şi a preţului ca o expresie a timpului de muncă socialmente necesară, deci, o vulgarizare a unor concepte filosofice abstracte. Problemele axiologice în economie trebuie să rămînă pentru definirea unor obiective cu specific uman şi pentru anumite explicaţii, însă, evident, fără încercări de forţare sau de vulgarizare a lor. Valoarea reprezintă un element calitativ ce trebuie studiat ca atare

În al doilea rînd, s-a introdus în analizele economice teoria utilităţii marginale. Acest concept a fost dezvoltat şi folosit pe două planuri: a) la analizele elementare ale tuturor actelor din economie, începînd de la scara

39 *Ibidem.*

Scanned with OKEN Scanner

preferinţelor indivizilor; b) la fondarea valorii pe utilitatea unui bun, care există în cantităţi limitate[40]. S-a demonstrat că pot apărea ca suficiente, de exemplu, teoria utilităţii marginale pentru explicarea alegerilor pe care le fac consumatorii şi legea cererii şi ofertei pentru explicarea preţurilor pe pieţele cu concurenţă perfectă şi pe pieţele cu concurenţă monopolistă.

În al treilea rînd, a fost concepută teoria echilibrului general în condiţiile mecanismului de piaţă liberă, autorii săi – L. Walras şi V. Pareto – simulînd interdependenţa generală a pieţelor produselor şi a pieţelor factorilor de producţie. Asemenea interdependenţă a fost concepută ca realizîndu-se pe următoarele două planuri: pe planul acţiunilor exercitate de antreprenori prin cumpărarea factorilor de producţie şi prin vînzarea bunurilor şi serviciilor; pe planul rezultatelor economice potrivit cărora, pe de o parte, încasările (veniturile) totale din vînzările mijloacelor de producţie trebuie să fie egale cu încasările (veniturile) totale obţinute prin vînzarea tuturor bunurilor de consum, iar pe de altă parte, cererea totală de bunuri şi servicii trebuie să fie egală cu oferta totală de bunuri şi servicii. Preţurile formate în mod spontan pe piaţă şi cantităţile cumpărate şi vîndute pe piaţă în starea de echilibru sînt optime. În cadrul sistemului economic există forţe concurenţiale care compensează devierile în mod automat, aducînd sistemul economic la starea de echilibru.

În strînsă legătură cu teoria echilibrului general s-a dezvoltat şi teoria economică a buneistări (welfare economics), care îşi propune să soluţioneze problema optimizării distribuirii veniturilor în condiţiile asigurării avantajului atît la nivelul individului, cît şi la cel societal.

Cu toată străduinţa economiştilor şi în pofida rezultatelor obţinute de a reînnoi tematica, de a înlătura dogmele şi de a întări latura ştiinţifică a abordărilor, şcoala economică neoclasică nu a reuşit însă să se apropie suficient de procesele reale ale sistemului economic pentru a da răspunsuri potrivite la întrebările care au devenit mai numeroase şi mai grave.

---

40 Criticii au respins această teorie pe motivul că ar fi greşit să se atribuie bunurilor aptitudini (însuşiri) de a satisface nevoile subiecţilor economici. Dintr-o analiză atentă s-a constatat că autorii teoriei nu au înţeles niciodată că ar fi vorba de vreo însuşire specială pe care ar avea-o produsele. În explicarea completă a valorii, interpretată prin prisma utilităţii marginale, trebuie luate în considerare nu numai cererea unui bun, ci şi preţul acestuia care înseamnă pentru consumator disutilitate sau renunţarea la procurarea acelui bun. Această problemă se tratează pe larg în vol. 3 al prezentului tratat de economie.

Scanned with OKEN Scanner

1.4.6. Keynesismul

După primul război mondial, în Marea Britanie, ca şi în alte ţări au apărut fricţiuni şi blocaje economice de mari proporţii. Folosirea forţei de muncă şi a capacităţilor de producţie, salariile şi preţurile au cunoscut o scădere accentuată, iar şomajul a devenit cronic. Prăbuşirea bursei din Statele Unite, din 1929, a oprit brusc investiţiile şi a redus producţia industrială la jumătate (în 1932 faţă de 1929), afectînd, în forme specifice şi cu intensităţi diferite economiile celorlalte ţări.

Referindu-ne la Marea Britanie, de exemplu, trei fapte au provocat intrarea ei în criză: cererile precipitate ale creditorilor interni de rambursare a creditelor şi asaltul creditorilor internaţionali către băncile centrale şi în special către Banca Angliei de a plăti datoriile în condiţiile cînd acestea dispuneau de rezerve de aur relativ restrînse; căderea exporturilor engleze, concomitent cu cea a investiţiilor în străinătate şi cele interne; şomajul însuşi din efect al crizei a devenit un factor al acesteia deoarece sporesc sumele pentru plata ajutorului de şomaj din creditele solicitate de Fondul Naţional de Asigurări[41].

Faţă de problema crizei şi de cea a asigurării echilibrului economic au fost exprimate diferite atitudini, două dintre ele fiind predominante. Prima, exprimată de A. Pigou de a merge mai departe cu analizele în tradiţia teoriilor şi practicii economice existente neoclasice[42], cea de-a doua, exprimată de John Maynard Keynes, de a merge pe o altă cale, radical nouă, caracterizată, pe de o parte, prin reînnoirea teoriei economice, iar pe de altă parte, prin înzestrarea ştiinţei economice cu o funcţie socială nouă - normativă - care să justifice intervenţia statului în soluţionarea problemei şomajului şi a gestionării ciclurilor economice. Este vorba de o legare mai strînsă a teoriei cu practica economică pentru a putea atinge obiectivul central de care a fost animat Keynes şi care rezultă din următoarea sa afirmaţie: Remediul adevărat la ciclul economic nu constă în suprimarea fazelor de avînt şi în menţinerea în permanenţă a unei semidepresiuni, ci în suprimarea depresiunilor şi

41 Alain Samuelson, *Les grands courants de la pensée économique*, Presses Universitaires de Grenoble, Grenoble, 1988, p. 400-401.

42 Această atitudine are la bază următoarele principii sau precepte: a) de a nu interveni în desfăşurarea normală a ciclului economic, întrucît în mod natural se va trece de la recesiune la înviorare şi apoi la avînt economic; b) de a scădea preţul, salariile şi rata dobînzii; c) de a menţine echilibrul sau supraechilibrul bugetar pentru a lăsa economiile disponibile la agenţii economici pentru a fi investite. Printre apărătorii acestui punct de vedere se numără A.Pigou, elevul lui A.Marshall şi profesorul lui J. M. Keynes (Alain Samuelson, *op. cit.*, p. 401).

Scanned with OKEN Scanner

menţinerea în permanenţă a unei situaţii vecină cu avîntul[43].

Starea de depresiune economică prelungită însoţită de ameninţările din partea mişcărilor sociale şi de promisiunile ademenitoare făcute anumitor pături sociale de diferite doctrine extremiste au atras atenţia economiştilor că trebuie făcute eforturi mai mari pe linia sporirii gradului de receptivitate şi responsabilitate al acestei ştiinţe faţă de problemele economice reale. De aceea, un număr tot mai mare de economişti - urmîndu-l pe Keynes - s-au desprins de economia neoclasică ce devenise disciplina normală, afiliindu-se la noul curent de gîndire - keynesismul - izvorît din nevoia de a extinde orizonturile teoretice cerute de noile probleme economice contemporane.

În cazul noii şcoli ruptura cu tradiţia - dacă rămînem tot în limitele spaţiului ştiinţei economice - a fost mai puternică şi mai radicală decît cea produsă chiar şi de către economia marxistă[44], în primul rînd, prin modul nou de abordare a problemelor şi prin multitudinea elementelor noi pe care le integrează în sistemul teoretic structurat de Keynes. Aici ne vom referi doar la cîteva niveluri de rupturi faţă de şcoala neoclasică şi la cîteva elemente noi.

Analiza macroeconomică. Fără a neglija contribuţiile aduse şi de predecesorii lui Keynes la constituirea analizei macroeconomice[45], totuşi în sistemul teoretic keynesian prevalează perspectiva macroeconomică, singura care poate să explice mecanismul de realizare a echilibrului economic, comportamentul sistemului economic în ansamblu, şi aplicarea politicii economice de către stat în realizarea obiectivelor propuse. De exemplu, studiul cererii şi ofertei forţei de muncă la nivel microeconomic (la nivel local) nu poate explica problema folosirii forţei de muncă sau pe cea a şomajului dintr-o întreagă economie.

---

43 John Maynard Keynes, *Teoria generală a folosirii forţei de muncă, a dobînzii şi a monedei* (Note asupra ciclului economic), Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1973).

44 Radicalismul marxismului a constat mai ales în faptul că el a ieşit din limitele ştiinţei economice prin devierea acestei ştiinţe spre abordări materialist-istorice, politice, ideologice şi sociologice, prin subordonarea teoriei şi practicii economice unor scopuri politice şi ideologice.

45 Termenul de macroeconomie a fost introdus în 1933 de Ragnar Frisch. Totuşi, aşa cum am văzut mai înainte, abordările macroeconomice sînt mai vechi decît cele microeconomice. Aşa pot fi amintite explicaţiile date de mercantilişti (J. Bodin şi Malestroit) asupra cauzelor inflaţiei (cheltuielile excesive ale regelui), problema repartiţiei veniturilor între clasele sociale tratată în *Tableau Économique* al lui Fr. Quesnay şi în opera lui D. Ricardo, precum şi problemele privind reproducţia şi acumularea, scăderea ratei profitului, concentrarea capitalului şi pauperizarea, dezvoltate de Karl Marx în *Capitalul* (1867).

Scanned with OKEN Scanner

Macroeconomia este studiul care priveşte economia în întregul său şi construieşte raţionamentele pe ansamblul agenţilor economiei grupaţi pe diferite categorii şi comportamente globale după diferite criterii în funcţie de scopul analizei. Keynes a demonstrat că folosind instrumente globale, numite indicatori agregaţi, şi o logică indusă din legăturile reale dintre mărimile agregate, pot fi explicate procesele globale şi aplicate politicile care să remedieze anumite devieri sau anomalii ale proceselor.

Teoria macroeconomică s-a dezvoltat în paralel cu constituirea sistemului de indicatori statistici globali şi a sistemului conturilor naţionale, ceea ce a asigurat posibilitatea unei permanente confruntări între teorie şi realităţile economice, deci de verificare a ipotezelor şi a teoriilor.

Extinderea studiului la noi probleme economice. Punîndu-şi ca obiectiv formularea modalităţilor de realizare a echilibrului economic, Keynes a efectuat cîteva operaţii pregătitoare, şi anume: stabilirea ca variabile necunoscute ce urmează a fi incluse în model – folosirea forţei de muncă, venitul, volumul producţiei globale; explicarea cauzelor care determină folosirea forţei de muncă şi nivelul producţiei; constituirea indicatorilor agregaţi şi stabilirea legăturilor şi a formelor pe care le îmbracă relaţiile dintre indicatori.

În teoria sa, Keynes a înglobat şi relaţiile monetare pe de o parte, înlăturînd tradiţia cantitativistă neoclasică, iar pe de altă parte, explicînd folosirea forţei de muncă şi şomajul prin relaţiile monetare care au un rol primordial în mecanismul economic. În cadrul analizei monetare Keynes a definit cererea monetară şi a explicitat relaţia strînsă dintre rata dobînzii, ca variabilă monetară, volumul monedei în circulaţie şi nivelul venitului. Astfel, nivelul producţiei şi cel al folosirii forţei de muncă apar ca o funcţie a variabilelor monetare.

Keynes a inversat problema privind relaţia dintre variabilele reale sau fizice reprezentate de bunuri, servicii şi muncă şi variabilele simboluri reprezentate de bani şi credit. Care dintre cele două categorii de variabile exercită controlul funcţionării sistemului economic? Contrar celor spuse de toate generaţiile de economişti de pînă la el (cu excepţia mercantiliştilor), Keynes a postulat cu toată rigoarea că banii şi creditul asigură un control economic complet într-o economie monetarizată. După Keynes, bunurile, serviciile, producţia, productivitatea, cererea, folosirea forţei de muncă şi, în final, preţurile sînt variabile dependente de evenimentele macroeconomice monetare, de economia simbolică[46].

46 Peter Drucker, *op. cit.*, p. 8.

Scanned with OKEN Scanner

Noi instrumente de analiză. În demersul său Keynes a înlocuit abordarea în termeni de preţuri cu abordarea în termeni de fluxuri. Fluxurile reprezintă transferuri de monedă de la un agent economic la alt agent. Totodată, în modelul keynesian au fost introduse ca instrumente noi înclinaţia medie a consumului şi a economisirii şi înclinaţia marginală a consumului şi a economisirii, precum şi multiplicatorul.

Includerea statului ca agent economic în modelul keynesian. Spre deosebire de modelul clasic şi de cel neoclasic în modelul keynesian statul (guvernul) nu are un caracter exogen, ci endogen cu un rol special în cadrul sistemului, acela de reechilibrare. Perspectiva acţiunilor statului în economie nu vizează politici structurale sau industriale pe termen mediu şi lung, ci politici pe termen scurt. Acţiunile statului se exercită prin politica bugetară care priveşte, pe de o parte, cheltuielile publice, iar pe de altă parte, veniturile fiscale.

Teoria keynesiană, fiind structurată pe intervenţia statului în funcţionarea economiei de piaţă, preconizează diferite soluţii. De exemplu, în ipoteza cînd în sistemul economic există surplus de forţă de muncă, adică forţă de muncă neocupată (sau, invers, lipsă de forţă de muncă) înseamnă că cererea agregată efectivă este insuficientă (sau excesivă în raport cu oferta agregată). În asemenea situaţii, după caz, statul trebuie să stimuleze sau să restrîngă cererea globală efectivă[47]. Stimularea cererii, atît pe calea consumului, cît şi pe cea a investiţiilor, contribuie la sporirea producţiei agregate şi, prin aceasta, la ridicarea gradului de ocupare a forţei de muncă.

Folosind indicatorii globali în analiza proceselor macroeconomice, fie ca variabile de stare sau de echilibru, fie ca variabile de comandă, pentru a influenţa reechilibrarea sistemului, Keynes a conceput teoria nu numai ca un instrument de cunoaştere, ci şi ca un instrument utilizabil în acţiunile de politică macroeconomică. Fireşte, aici nu este vorba de o subordonare a teoriei economice elementului politic sau ideologiei, ci de o cooperare între teoria macroeconomică - ce îşi păstrează autonomia - şi teoria deciziei în vederea realizării unor scopuri sau acţiuni definite de ştiinţa şi practica politică.

1.4.7. Post-keynesismul

În legătură cu keynesismul şi cu valenţele sale de a cunoaşte şi soluţiona problemele economiilor naţionale de piaţă s-a scris mult şi extrem de controversat. Cîteva aspecte, reprezentînd concluziile unor cercetări efectuate în

47 Alain Samuelson, *op. cit.*, p. 460.

Scanned with OKEN Scanner

ultimul timp, atrag atenţia, pe de o parte, asupra limitelor teoretice şi practice ale keynesismului, iar pe de altă parte, asupra faptului că rezultatele cercetărilor efectuate în ultimele decenii privind stabilitatea şi echilibrul sistemului economic nu reprezintă întoarcerea la sistemul de gîndire neoclasic, ci formarea şi dezvoltarea unui pluralism de curente ale gîndirii economice care iau în considerare realităţile economice şi pun accentul pe relaţiile monetare.

În cele peste patru decenii de dominaţie keynesiană (perioadă numită de Joan Robinson era keynesiană) s-a putut constata obţinerea unui rezultat practic pe care şi-l propusese Keynes încă de la început prin modelul său, acela de a suprima stările de depresiune şi de a menţine în permanenţă o situaţie vecină cu avîntul economic. La aceasta s-a mai adăugat şi transformarea structurii economiilor industriale occidentale în direcţiile preconizate de Keynes şi anume: aplicarea politicilor de creştere economică prin stimularea investiţiilor - sursă a folosirii forţei de muncă; gestionarea cererii prin aplicarea unor politici publice speciale (bugetare, financiare, şi de credit); adoptarea modelului consumului de masă; crearea şi dezvoltarea sistemului de securitate socială şi cel de ajutorare pentru şomaj.

După o dominaţie timp de cîteva decenii exercitată de keynesism, atît pe plan teoretic, cît şi pe plan practic, în economiile occidentale au apărut fenomene negative reprezentate de accentuarea inflaţiei şi şomajului însoţite de stagnarea economică. Fenomenul nou apărut denumit „stagflaţie" a fost agravat în special după criza petrolului din anii '70 şi '80. Nici teoriile neoclasice şi nici keynesismul nu mai pot da soluţii noilor probleme din cauză că ele (teoriile) nu sînt articulate în mod suficient pe realităţi, modelele fiind construite pe baza unor ipoteze simplificate, inexistente în viaţa reală. De exemplu, modelul echilibrului keynesian nu ia în considerare diferenţele de putere între agenţii economici. În schimb el ia în considerare existenţa concurenţei perfecte şi a informaţiei perfecte; nu se face legătura între problemele la nivelul macroeconomic şi cele la nivelul microeconomic. Procesele macroeconomice sînt descrise în termenii fluxurilor omogene de venituri şi cheltuieli neţinînd seama de evoluţia structurilor economice. Atunci cînd fricţiunile apar în cadrul sistemului ele pot fi înlăturate prin acţiuni asupra cererii, asupra stimulării acesteia folosind instrumente bugetare şi financiare.

Uneori se acreditează ideea de către criticii keynesismului că fie numai o sinteză neoclasică împreună cu ideile keynesismului, fie numai teoriile monetariste ar putea da răspunsurile cuvenite la problemele economice reale contemporane. Reacţiile la asemenea aprecieri nu au întîrziat, acuzîndu-i pe

Scanned with OKEN Scanner

aceşti susţinători de o „contrarevoluţie liberală" - în cazul teoriilor monetariste[48] - ori de o insuficientă aprofundare sau de o neînţelegere a conţinutului teoriilor economice contemporane post-keynesiene privind echilibrul economic[49], în raport cu teoriile neoclasice.

Sinteza neoclasică realizată de A. Hansen, L. Klein; F. Modigliani, P. Samuelson, J. R. Hicks ş. a. nu reprezintă cu adevărat o sinteză a îmbinării rezultatelor obţinute de şcoala neoclasică cu ideile keynesiene ci, aşa cum sublinia P. Davidson, mai degrabă o reafirmare a cadrului neoclasic la care se adaugă doar o terminologie macro-keynesiană[50]. De ce nu poate fi realizată o sinteză din îmbinarea teoriilor neoclasice cu teoria keynesiană şi de ce sinteza neoclasică nu trebuie considerată post-keynesiană, ci pre-keynesiană, pot fi găsite răspunsuri adecvate dacă vom releva acele caracteristici principale care despart şcolile de gîndire economică respective.

Dacă şcolii neoclasice îi sînt caracteristice modelele echilibrului general, şcolilor keynesiene şi post-keynesiene acest tip de modele le sînt improprii. De altfel, este ştiut faptul că teoria generală a echilibrului este creaţia specifică de bază a şcolii neoclasice construită pe baza postulatelor şi a unei logici specifice acestei şcoli. Teoria generală a echilibrului foloseşte o definiţie restrictivă a noţiunii afirmînd că o piaţă se află în starea de echilibru atunci cînd (la preţul de echilibru) cantitatea cerută este egală cu cantitatea oferită. Aplicat la început numai pentru piaţa unui singur produs, conceptual a fost extins pentru tot sistemul economic, adică pentru toate categoriile de pieţe, inclusiv pentru cea a capitalului şi a munci. În condiţiile existenţei unei reale şi permanente subutilizări a forţei de muncă, este clar faptul că modelul devine incompatibil cu postulatele şi cu logica keynesistă şi post-keynesistă.

Avînd la bază filosofia neoclasică, modelul teoriei generale a echilibrului nu este conceput să formeze un îndreptar şi un instrument de a soluţiona probleme politice macroeconomice, ci un instrument de cunoaştere abstractă bazată mai mult pe logică şi mai puţin pe realităţi. În condiţiile cînd folosirea forţei de muncă se află sub cea deplină şi se vorbeşte totuşi de echilibru, Keynes şi post-keynesiştii folosesc conceptul de echilibru doar într-un sens

48 Alain Samuelson, *op. cit.*, p. 495; F. Aftalion, F. Poncet, *Le monétarisme, Que sais-je*, Paris, 1984.

49 Paul Davidson, *Post Keynesian Economics: Solving the Crisis in Economic Theory*, în Daniel Bell, Irving Kristol, *op. cit.*; Paul Davidson, *Money and Real World*, MacMillan, Londra, 1978.

50 Paul Davidson, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 171.

Scanned with OKEN Scanner

generic, nicidecum în înţelesul modelului neoclasic.

Şcolilor keynesiste şi post-keynesiste le sînt adecvate alte tipuri de modele, construite pe baza preceptelor şi logicii keynesiene sau în spiritul acestor precepte şi logici. Ceea ce se ia în considerare atunci cînd se alege şi se constituie sistemul de modele sînt următoarele aspecte şi categorii economice ce ţin mai mult de cerinţele adecvării acestora la realităţile economice. Keynesismul şi post-keynesismul sînt, prin construcţia lor, teorii monetare şi de aceea sistemul monetar şi bancar, reformarea acestora atît în ţară, cît şi pe plan mondial constituie cadrul (framework) pentru analiza economiei producţiei, ciclurilor economice şi echilibrului cu referire la pieţe şi la structura acestora, la salariile băneşti, la contracte, la folosirea forţei de muncă, la output şi la fluxurile financiare. Au devenit subiecte de studiu problemele inflaţiei, şomajului şi stagflaţiei în economiile moderne[51].

Din epistemologia generală se cunoaşte că teoriile reprezintă o simplificare a realităţii realizată prin abstracţie, în scopul de a înţelege mai bine lumea reală. Ceea ce creează un atu în plus pe această linie post-keynesiştilor faţă de economiştii neoclasici şi keynesieni este faptul că ei au atras atenţia şi au ţinut seama că prin simplificări şi abstracţiuni nu trebuie să se ajungă la modele şi teorii care să prezinte o lume ideală. Pentru a se apropia cît mai mult de lumea reală ei au încercat să includă în analize şi în modele elemente importante ce pun în evidenţă caracteristici fundamentale ale evoluţiei şi comportamentului agenţilor economici şi proceselor economice însă deosebit de dificile pentru a fi soluţionate cu tehnicile ştiinţifice actuale. Printre acestea pot fi menţionate următoarele[52].

a) *Problemele legate de timp*, care se referă la procese şi fenomene esenţiale ale vieţii economice reale, ca de exemplu, ireversibilitatea proceselor, asincronismul fenomenelor şi proceselor economice, decalajele dintre diferite procese, precum şi între decizii şi efectele lor. Analiza proceselor economice fără a lua în considerare elementul timp poate fi caracterizată astăzi ca un act de adevărată superficialitate comis faţă de realităţile economice contemporane, avînd în vedere dinamismul lor accentuat. Caracterizat de A. Marshall ca centru al dificultăţilor majore ale fiecărei probleme economice, elementul timp este luat în considerare în tot mai multe cercetări efectuate de curentele de gîndire post-keynesiene.

b) *Problemele legate de incertitudine*, în desfăşurarea viitoare a procese-

51 Paul Davidson, *op. cit.*, p. 152.

52 *Ibidem.*

Scanned with OKEN Scanner

lor economice dată fie de declanşarea unor fenomene naturale cu influenţe asupra economiilor naţionale, fie de unele fenomene sau acţiuni sociale de tipul invenţiilor şi aplicării lor, comportamentului unor grupuri sociale cu efecte în economie şi societate, fie de deciziile economice în dublu sens: pe de o parte, al previziunii efectelor ce se vor obţine în final, iar pe de altă parte, al influenţei pe care le pot avea efectele previzibile asupra deciziilor prezente. În legătură cu asemenea aspecte are loc înlocuirea conceptului de certitudine prin conceptul de distribuţie a probabilităţilor cunoscute, ceea ce înseamnă înlocuirea supoziţiei cunoaşterii (informaţiei) perfecte a previziunii prin supoziţia posedării unor cunoştinţe probabilistice de către agenţii economici pe orizonturi diferite de timp, cunoscînd relaţia: cu cît orizontul de timp este mai lung cu atît probabilitatea realizării prevederii este mai mică.

c) *Problema instituţiilor economice şi politice* a fost neglijată de şcoala neoclasică şi de Keynes. Cu toate că în modelul său de echilibru Keynes considera statul ca un agent economic endogen de primă importanţă, el nu a abordat problema distribuirii puterii economice şi politice în cadrul mecanismului economic şi evident, nici efectele concentrării puterii economice în desfăşurarea proceselor de producţie, de schimb şi de repartiţie în condiţiile inflaţiei şi în cele ale subutilizării forţei de muncă. Post-keynesienii au sesizat şi relevat rolul deosebit de important al puterii economice şi politice în desfăşurarea proceselor economice şi în obţinerea şi distribuirea rezultatelor în condiţiile lumii reale.

Problema devine importantă nu numai sub aspectul interesului ştiinţific ci şi sub cel al interesului practic, avînd în vedere, pe de o parte, controlul exercitat în economie de un număr restrîns de firme cu o mare putere economică şi cu influenţă asupra vieţii politice, iar pe de altă parte, posibilităţile lor, create de forţa economică de care dispun, să realizeze redistribuirea venitului în favoarea lor şi în detrimentul celor slabi. Crearea instituţiilor presupune şi intervenţia statului prin instrumente economice specifice, cu menirea de a atenua şi chiar a elimina anomaliile funcţionării pieţei libere în condiţiile unor dezechilibre sau devieri provocate de acţiunea unor forţe economice neechilibrate sau inegale.

În legătură cu aceasta, sîntem în deplin acord cu afirmaţiile multor economişti post-keynesieni (P. Davidson, Fr. Perroux, Harrod, Wells, Clower J. Stiglitz ş.a.) că şomajul şi inflaţia, stagflaţia etc. constituie o slăbiciune inerentă a oricărei economii de piaţă şi că aplicarea unei politici economice publice poate înlătura sau preveni această slăbiciune.

Post-keynesienii nu îşi desfăşoară cercetările în mod izolat faţă de cei

Scanned with OKEN Scanner

aparţinînd altor şcoli - monetariştii, neoclasicii etc. De exemplu, luarea în considerare a rezultatelor obţinute de teoria creşterii economice post-keynesienii îmbogăţesc tematica şi instrumentarul de lucru, sugerîndu-le noi moduri de abordare a problemelor privite în dinamică (pe termen mediu şi lung): relaţia dintre dinamica salariilor şi preţurilor afectînd substituţia dintre muncă şi capital, relaţia dintre şomaj, salarii şi structurile de ramură cu influenţă asupra utilizării forţei de muncă la nivel global, pe structuri socio-profesionale şi pe ramuri. De asemenea, luarea în considerare a relaţiilor industriale şi a distribuirii puterii între agenţii economici la nivel micro şi macroeconomic a sugerat o nouă abordare a cercetării mecanismelor economice prin compararea economiei neoliberale cu economia negociată sau contractuală.

Poate mai mult decît la alte curente de gîndire economică, în cazul post-keynesismului nu se poate vorbi de un monolitism sau de un purism al subiectelor tratate şi al modului de abordare şi de analiză a acestora, ci mai degrabă de un pluralism[53] născut, pe de o parte, din cerinţa de a se face apropierea de lumea reală în scopul căutării remediilor la anomaliile existente (şomaj, inflaţie, stagflaţie etc.),iar pe de altă parte, de a folosi fără prejudecăţi rezultatele cercetărilor obţinute de alte şcoli şi curente de gîndire în scopul adîncirii cunoaşterii ştiinţifice.

1.4.8. Economia dinamică şi cea comparativă

Pînă în preajma celui de-al doilea război mondial în ştiinţa economică au predominat abordări şi analize statice. Odată cu extinderea preocupărilor pentru previziune şi cu implicarea statului în realizarea unor politici de ajustări economice, a sporit preocuparea pentru elaborarea studiilor dinamice pe diferite orizonturi de timp în care sînt luate în considerare evoluţia legătu-

53 Post-keynesismul se compune din mai multe curente şi şcoli de gîndire economică pe care le unesc următoarele exigenţe principale: a) luarea în considerare a realităţilor contemporane pentru verificarea ipotezelor, înlăturînd astfel speculaţiile teoretice; b) căutarea remediilor ştiinţifice şi practice la anomaliile existente în economia contemporană, menite să suprime stările de depresiune şi să menţină situaţia vecină cu avîntul economic; c) abordarea subiectelor economice aflate în strînsă legătură cu problemele financiare şi sociale care să ducă la realizarea obiectivelor propuse. Asemenea subiecte privesc moneda, rata salariilor şi distribuţia veniturilor, teoria capitalului, teoria folosirii forţei de muncă, inflaţia. Curentele de gîndire ce formează post-keynesismul, definit prin cele trei exigenţe, sînt următoarele: keynesismul, neokeynesismul, economia radicală, sinteza neoclasică keynesiană (aceste curente sint menţionate de P. Davidson, *op. cit.*).

Scanned with OKEN Scanner

rilor dintre factorii de producţie şi rezultatele economice, în timp, a diferiţilor indicatori, precum şi evoluţia diferitelor interconexiuni dintre diferite procese economice. Un aport important la dezvoltarea teoriei economice dinamice l-au avut, de asemenea, folosirea funcţiilor de producţie, a modelului input-output, a diferitelor tipuri de programare, a modelelor econometrice, precum şi utilizarea teoriei generale a sistemelor şi a structuralismului.

Pe baza unui instrumentar adecvat de lucru, au proliferat rapid studii privind fluctuaţiile economice, cu formele lor de manifestare pe termen scurt, mediu şi lung. Integrarea analizei dinamice în sistemele de echilibru a constituit un pas important în dezvoltarea teoriei fluctuaţiilor economice. Teoriile privind capitalul, dezvoltarea economică, creşterea economică, protecţia mediului înconjurător au constituit prilejul de a lărgi în mod considerabil frontierele ştiinţei economice. În cadrul abordării unor astfel de subiecte, au revenit în spaţiul cercetării economice probleme privind capitalul uman, sursele şi efectele inovării şi ale progresului tehnic, evoluţia factorilor de mediu sub impactul poluării asupra dezvoltării economice suportabile[54], subiecte care au schimbat modurile de interpretare a proceselor economice cu accente mai mari spre probleme sociale, globale şi interdisciplinare.

În perioada 1960-1990 a existat o preocupare insistentă a unor grupuri importante de economişti de a elabora studii comparative privind sistemele economice, cu diferenţe în ceea ce priveşte modul de organizare a economiei şi cele de alocare a resurselor, precum şi sistemele de instrumente folosite în politicile economice. Studiile elaborate relevă diferite aspecte economice şi sociale, cum sînt structurile instituţionale, structurile agenţilor economici şi ale ramurilor, principiile care stau la baza construcţiei şi funcţionării sistemului instituţional, obiectivele economice, modurile de funcţionare a mecanismelor economice, evaluarea eforturilor şi a rezultatelor economice obţinute.

După prăbuşirea sistemelor economice socialiste, atît în România, cît şi în alte ţări există preocupări intense privind cercetarea fenomenelor şi proceselor economice de tranziţie – de la economia centralizată la economia de piaţă. Tematica cercetărilor cuprinde o arie largă de probleme economice cum sînt, de exemplu, privatizarea, constituirea pieţelor de produse, a capitalului, banilor, şi forţei de muncă, demonopolizarea, criza economică a perioadei de tranziţie, ajustarea structurală în ramurile economice,

54 Termenul provine din limba engleză (sustainable economic growth), mai corect decît creşterea economică durabilă provenit din limba franceză (croissance économique durable).

Scanned with OKEN Scanner

restructurarea sistemului monetar şi de credit, liberalizarea preţurilor în condiţii de monopol şi de penurie, problemele inflaţiei, şomajului şi protecţiei sociale.

Asemenea cercetări îmbogăţesc ştiinţa economică, cerinţa principală fiind aceea de a păstra o strînsă legătură între teorie şi realitate, o confruntare permanentă între aceste două laturi. Tranziţia, reprezentînd o dezmembrare a vechiului sistem instituţional şi de alocare a resurselor de mari proporţii, precum şi construcţia altuia nou, provoacă în sistemul economic perturbaţii profunde şi pe o arie foarte largă în procesele economice şi în cele sociale. Prima problemă constă în evaluarea corectă a efectelor tuturor acţiunilor de politică economică astfel încît sistemul economic să nu depăşească limitele suportabilităţii. A doua problemă se referă la folosirea acelor instrumente economice care, pe de o parte, să fie adecvate situaţiilor în care majoritatea agenţilor economici aparţin proprietăţii de stat, iar pe de altă parte, să fie suficient de eficace pentru asigurarea accelerării trecerii la economia de piaţă.

1.5. DIN NOU DESPRE FRONTIERELE ŞTIINŢEI ECONOMICE

Din incursiunile făcute mai sus în istoria gîndirii economice, s-a putut desprinde tendinţa generală de lărgire a frontierelor acestei ştiinţe, ele cuprinzînd noi şi noi teritorii, de procese şi aspecte economice, fapt ce s-a dovedit pozitiv pe linia dezvoltării ştiinţei economice şi verificării sau confruntării acesteia cu realităţile. S-a văzut însă şi existenţa acelor cazuri extreme în care ştiinţa economică şi-a extins aşa de mult frontierele încît practic, ea a fost subordonată sau chiar înghiţită de elementele politice şi ideologice, transformîndu-se într-o unealtă a acestora fără a mai avea posibilitatea de a aborda şi trata problemele economice de pe poziţii ştiinţifice.

Există însă şi numeroase cazuri inverse, tot extreme, de îngustare exagerată a frontierelor, cînd ştiinţa economică studiază doar comportamentul oamenilor în relaţiile lor de schimb sau cînd ea se ocupă doar de problemele privind alocarea resurselor în care mijloacele disponibile, gusturile şi tehnicile de producţie sînt considerate ca date. Evident, în asemenea cazuri frontierele apar mult prea restrictive în raport de ceea ce se aşteaptă de la ştiinţa economică şi de la studiile care se elaborează şi care trebuie să aibă nu numai consistenţa şi precizia ştiinţifică, ci şi utilitatea practică.

Dacă o lărgire exagerată a frontierelor poate duce la situaţia – aşa cum am văzut – ca disciplina economică să-şi piardă caracterul ştiinţific şi chiar identitatea, o restrîngere prea drastică a frontierelor, printr-o specializare prea

Scanned with OKEN Scanner

îngustă, poate face ca ştiinţa economică să cîştige prin profunzime şi prin precizie, însă să rămînă în afara cercetărilor ştiinţifice probleme reale importante ale sistemelor economice.

În legătură cu consecinţele unei astfel de tendinţe ni se par interesante următoarele reflecţii ale lui Lloyd Reynolds: specializarea în creştere a ştiinţei economice este de obicei justificată pe temeiul diviziunii muncii ştiinţifice. Economistul, se spune că poate fi mai productiv pe acel teren mai restrîns pe care uneltele sale sînt cele mai potrivite. Este un lucru evident în această privinţă. Variabilele cu care economiştii lucrează astăzi sînt mai cuantificabile, teoremele mai elegante, rezultatele cercetărilor mai precise decît cu una sau două generaţii în urmă.

Acest cîştig în precizie este cumpărat la un cost al scopului mai îngust şi mai puţin „rotunjit" în analiză. Însă aici se argumentează că problemele pe care economistul le-a aruncat dincolo de ignoranţă vor fi culese de sociolog, de psihologul social, de politolog. Atunci, la timpul potrivit, echipele interdisciplinare, vor descinde în economie pentru a da o explicaţie completă a funcţionării sale. Insă rezultatele obţinute pînă acum au fost nemulţumitoare, constată Reynolds. Economistul spune solemn „Dincolo de acest punct nu pot merge, şi astfel cedez problema colegului meu politolog". Insă acesta este un comportament pur ritualist, formal. Alt individ nu se află acolo. Sau, dacă se află, el este interesat în construcţia modelelor sale proprii, mai degrabă decît în îmbunătăţirea modelelor noastre. În felul acesta disciplinele sociale nu se intersectează într-un mod apreciabil şi problemele rămîn pierdute în ezitare, conchide Lloyd Reynolds[55].

Deşi asupra acestor probleme vom mai reveni în cursul unor analize specifice, cred că este necesar să aducem următoarea precizare. Păstrarea unui echilibru în ceea ce priveşte trasarea frontierelor, fără îndoială, este necesară din punctul de vedere al dezvoltării şi păstrării autonomiei ştiinţei economice. Totuşi, necesitatea efectuării unor incursiuni sistematice atît de către economişti pe teritoriul altor discipline, cît şi de către alte profesii pe terenul ştiinţei economice se impune tot mai mult, întrucît aceasta este o cale importantă pentru a identifica noi tendinţe, a da explicaţii satisfăcătoare la diferite fenomene şi pentru a contribui la progresul ştiinţelor sociale. Asemenea incursiuni nu pot fi făcute însă de amatori, ci fie de vîrfurile profesionale ale diferitelor discipline, fie de persoane cu o pregătire specială interdisciplinară.

55 Lloyd Reynolds, *op. cit.*, p. 7.

Scanned with OKEN Scanner

* *
*

În acest capitol am arătat, mai mult sub forma unor exemple, modificările mai semnificative care au avut loc în frontierele ştiinţei economice în dublu sens: cel al sferei de cuprindere a structurii sistemelor reale (referenţiale); cel al sferei de cuprindere a structurii ştiinţei economice. Aşa cum am afirmat mai sus - anticipînd lucrurile - asemenea transformări au stat la originea rupturilor şi salturilor ce s-au produs în gîndirea economică. În sprijinul afirmaţiei făcute mai sus în legătură cu transformările ştiinţei economice nu am dispus de toate elementele ştiinţifice necesare. De aceea, în următoarele două capitole ne propunem să analizăm unele probleme generale metodologice privind restructurarea ştiinţei economice, precum şi mecanismele ce stau la baza acestei restructurări.

Scanned with OKEN Scanner

CAPITOLUL 2
STRUCTURA ŞTIINŢEI ECONOMICE ŞI EVOLUŢIA SA

Transformările economico-sociale rapide şi progresele ştiinţifice realizate sub ochii noştri, în toate domeniile, impun astăzi mai mult ca oricînd efectuarea unei evaluări critice a principiilor, regulilor, condiţiilor fundamentale şi finalităţii activităţii de cunoaştere a proceselor economice. Aplecîndu-ne cît mai atent şi îndeosebi critic asupra acestui subiect pentru reconstituirea demersului ştiinţei, pentru a verifica o dată mai mult procedeele folosite şi funcţionarea cunoaşterii, răspundem invitaţiei lui Kant „adresată raţiunii ca să ia din nou asupra ei cea mai dificilă dintre toate sarcinile ei, adică pe aceea a cunoaşterii de sine şi să instituie un tribunal care s-o garanteze în pretenţiile ei legitime, dar care să poată respinge toate uzurpările ei neîntemeiate"[1].

2.1. RECONSIDERĂRI ŞI RECONSTRUCŢII CONCEPTUALE

Evoluţia cunoaşterii presupune o necurmată dezvoltare, reconsiderare şi reconstrucţie a ştiinţei. La anumite intervale de timp, cînd se acumulează suficiente cunoştinţe, iar nevoile practice se impun, ştiinţa este supusă unor ample revizuiri sau restructurări. Acestor revizuiri nu li se pot sustrage nici chiar acele secvenţe sau teorii întregi care păreau definitiv încheiate[2].

1 Immanuel Kant, *Critica raţiunii pure*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1960, p. 13.

2 În legătură cu revizuirea ştiinţei, Ştefan Georgescu nota următoarele: „Cunoştinţele ştiinţifice rămîn în mod permanent deschise revizuirii, dar această revizuire nu se face la întîmplare. Ea nu compromite ceea ce s-a cucerit. Datele ştiinţei rămîn valabile în ceea ce era domeniul lor de aplicare. De aceea, în cursul transformărilor sale, cunoaşterea se conformează unui principiu de corespondenţă (Bohr), sau urmează un principiu de conservare (Destouches) a ceea ce a fost dobîndit, în înţelesul că acesta nu este ameninţat să dispară, ci este chemat să se integreze în construcţii mai largi şi mai adevărate, considerîndu-şi

Scanned with OKEN Scanner

Reconstrucţiile prin reelaborarea sistemului categorial şi formularea unor noi legi, reordonarea categoriilor şi legilor din sistemele economice anterioare, precum şi articularea unor noi teorii au loc sub imperiul necesităţii ieşirii din criză a teoriei economice sub dubla sa ipostază: a) ca act de cunoaştere a realităţii economice obiective; b) ca act de cunoaştere de sine însăşi, ca posibilităţi proprii cognitive de construire a ei, de autoevaluare a propriilor elaborate şi procedee cognitive[3].

În literatura economică motivarea reconsiderării şi reconstrucţiei acestei ştiinţe adeseori este legată doar de necesitatea cunoaşterii realităţii obiective şi mai puţin de necesitatea cunoaşterii de sine, lucru cu totul insuficient întrucît ambele laturi se află într-o interdependenţă organică. Nu putem realiza o reflectare corectă şi suficientă a realităţii obiective din economie dacă nu cunoaştem şi nu perfecţionăm mai întîi construcţia internă a ştiinţei economice, funcţionarea şi dezvoltarea sa, precum şi funcţiile acesteia. Complexitatea crescîndă a proceselor economice nu mai permite abordarea acestora în vechii termeni sau numai o rafinare a instrumentarului de cercetare şi o nuanţare a judecăţilor economice. Ea necesită, totodată, noi deschideri, noi optici, noi concepte care să facă posibilă înţelegerea şi surprinderea complexităţii fenomenelor şi proceselor economice[4].

Nu cu multe decenii în urmă exista larg răspîndită opinia,mai ales printre cercetătorii din domeniul ştiinţelor sociale, că ştiinţa economică este regina ştiinţelor sociale, capabilă nu numai să explice corect şi în profunzime procesele şi fenomenele economice dar şi să contribuie, ca instrument, la conducerea economiilor naţionale spre nivelurile prezise de dezvoltare şi de folosire a forţei de muncă şi a altor resurse. Începînd din anii '70 eşecurile

---

sensul de aproximaţie legat de un anumit grad de precizie al observaţiei şi măsurării, de rafinare a aparatului conceptual" (Ştefan Georgescu, *Epistemologie*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1978, p. 30; *Logique et connaissances scientifiques*, Paris, Galimard, 1967, p. 115-116, cf. Ştefan Georgescu, *op. cit.*). Iar în legătură cu salturile făcute de economia politică, ca ştiinţă economică fundamentală, Tudorel Postolache subliniază următoarele: „Economia politică a înregistrat salturi calitative ori de cîte ori acumulările de cunoştinţe i-au permis, iar viaţa i-a cerut-o; sîntem acum din nou în faţa unei asemenea situaţii cînd posibilităţile şi necesităţile se întîlnesc" (Tudorel Postolache, *Restructurări în economia politică*, Editura Politică, Bucureşti, 1981, p. 50).

3 Costea Munteanu, *Considerente cu privire la stadiul actual al epistemologiei economice* (I, II), în „Revista Economică" nr. 37 şi 38/1986.

4 Ioniţă Olteanu, *Limitele progresului şi progresele limitelor*, Editura Politică, Bucureşti, 1981, p. 40.

Scanned with OKEN Scanner

ştiinţei economice de a constitui, fie un tablou credibil al realităţii economice, fie un ghid eficient în politica economică, au devenit, în unele zone ale sale, dureros de evidente.

Asemenea eşecuri definesc - după opinia multor economişti - intrarea acestei ştiinţe într-o adevărată stare de criză[5], ceea ce implică efectuarea unor ample restructurări prin: a) realizarea unei analize critice a disciplinelor economice, confruntînd teoriile acestora cu practica şi relevînd cauzele eşecurilor înregistrate; b) reexaminarea critică a premiselor, conceptelor şi instrumentelor ştiinţifice de bază ale dezvoltării teoretice de pînă în prezent; c) căutarea unor noi piste de abordare în sensul adaptării unei tematici şi a unui instrumentar ştiinţific de lucru adecvate, care să facă posibilă analizarea şi reflectarea proceselor economice în toată complexitatea lor; d) folosirea unor metodologii de cercetare îmbunătăţite şi elaborarea unor noi concepte şi teorii şi a unor prescripţii sau norme cu caracter curativ ori preventiv pentru înlăturarea sau evitarea neajunsurilor.

Pentru ştiinţa economică, ce face parte din clasa ştiinţelor experimentale şi care, prin specificul obiectului său de studiu, în multe părţi ale corpusului său, are un caracter subiectiv, atingînd interese individuale şi de grup, se ridică numeroase probleme în legătură cu aceste restructurări. În capitolul de faţă ne vom referi, sumar, doar la unele din aceste probleme, ca de exemplu: salturile produse în ştiinţa economică şi unele neajunsuri ale acesteia în raport cu nevoile practicii; aprofundarea studiului privind cauzalitatea şi conţinutul social al categoriilor, legilor şi teoriilor economice; noile exigenţe privind dezvoltarea viitoare a ştiinţei economice.

2.2. SALTURI ÎN ŞTIINŢA ECONOMICĂ; NEAJUNSURI ÎN RAPORT CU CERINŢELE PRACTICII

În cursul dezvoltării generale a cunoaşterii au existat mai multe şcoli economice. Formarea şi afirmarea fiecăreia a constituit pentru istoria gîndirii economice cîte un moment de cotitură cu restructurări profunde şi salturi revoluţionare în spaţiul cunoaşterii.

În capitolul precedent s-au redat pe scurt trăsăturile caracteristice ale principalelor şcoli economice - mercantiliştii, fiziocraţii, clasicii englezi, şcolile

5 Daniel Bell şi Irving Kristol (coord.), *The Crisis in Economic Theory*, Basic Books, Inc., Publishers, New York, 1981; Tudorel Postolache, *op. cit.*; Tudorel Postolache, *Capitalismul contemporan şi categoriile economice*, Editura Politică, Bucureşti, 1988.

Scanned with OKEN Scanner

doctrinare, analiticii şi neoclasicii, keynesismul, post-keynesismul, economia dinamică si cea comparativă. Tot acolo s-au subliniat principalele cauze care au provocat apariţia şcolilor noi şi dispariţia treptată a celor vechi, precum şi unele elemente ce fac să despartă o anumită şcoală faţă de precedenta. Totuşi, există şi o serie de elemente care unesc şcolile între ele, iar alte elemente care fac ca ştiinţa economică să se deosebească de alte ştiinţe, mai ales de cele ale naturii. Ca un element comun: fiecare nouă şcoală porneşte de la situaţia existentă a cunoaşterii ştiinţifice privită însă de pe poziţii critice[6] şi se bazează pe o reconsiderare a cercetării faptelor ştiinţifice, adoptînd dialogul strîns dintre abstract şi concret, dintre aparenţă şi esenţă, dintre teoria abstractă şi verificarea sa prin experiment[7].

O trăsătură specifică o constituie faptul că chiar dacă are loc o adîncire a cunoaşterii ştiinţifice, o dezvoltare a ştiinţei prin salturi, una dintre caracteristicile ştiinţei economice, în comparaţie cu cele ale naturii, este faptul că obiectul său de studiu - sistemul economic - este rapid schimbător: apar noi fenomene, factori de influenţă şi tendinţe. Intervine cu deosebită forţă factorul tehnologic, provocînd ample schimbări în sistemul economic. De asemenea, se modifică cadrul social, politic şi ecologic, acest cadru avînd un rol hotărîtor asupra evoluţiei fenomenelor economice şi asupra legăturilor dintre acestea.

---

6 Aşa cum preciza Ştefan Georgescu, în procesul cunoaşterii ştiinţifice nu se porneşte niciodată de la zero, întrucît nu se face ştiinţă în faşă, înaintea însuşirii limbajului, ci prin educaţie şi instrucţie a unei cît mai bune părţi a cunoştinţelor dobîndite şi a demersurilor de gîndire prin care se obţin (Şt. Georgescu, *op. cit.*, p. 134). F. Gonseth sublinia că o cercetare nu pleacă niciodată de la nimic. Orice cercetare pleacă, dimpotrivă de la o anumită situaţie a cunoaşterii, în care cercetătorul dispune (pentru a se putea angaja în cercetarea sa) de anumite mijloace de examinare, de anumite procedee ale cercetării şi de un anumit ansamblu de cunoştinţe preconstituite (Ferdinand Gonseth, *Despre metodologia cercetărilor*, în *Logica ştiinţei*, Editura Politică, Bucureşti, 1970, p. 47). Tot în legătură cu această problemă, Karl Popper preciza că teoria despre tabula rasa este absurdă deoarece cunoaşterea nu începe niciodată de la zero, ci totdeauna de la o anumită cunoaştere de fond (Karl R. Popper, *Conoscenza oggettiva*, Armando, Roma 1975, p. 100, după Ştefan Georgescu, *op. cit.*, p. 134).

7 Stabilirea faptelor, investigarea şi interpretarea lor pentru a fi transformate prin gîndire în fapte ştiinţifice, formularea legilor experimentale mentale (abstractizarea), crearea sintezei inductive şi deductive ca formă provizorie de nouă teorie ştiinţifică şi confruntarea cu realitatea (anumite secvenţe din economie, sau mental prin statistici, modele econometrice, modele de simulare ori pe cale istorică) fac parte din regulile (normele) epistemologice de la care nu trebuie să se abată ştiinţa economică în general.

Scanned with OKEN Scanner

Ştiinţa economică nu reuşeşte întotdeauna să ţină pasul cu aceste schimbări pe care trebuie să le surprindă în toată amploarea lor şi pe baza cărora, într-un timp scurt, să formuleze noi concluzii şi să-şi reconstruiască vechile teze, legi şi teorii. De aceea, cu toate salturile pe care le-a făcut ştiinţa economică în ansamblu, totuşi, în ultimul timp s-a înmulţit numărul de întrebări tulburătoare de genul următor: în ce măsură această ştiinţă reuşeşte să reflecte realitatea economico-socială contemporană, să sesizeze noile tendinţe ale practicii economice, să prevină apariţia unor dereglări în economie şi să ofere unele răspunsuri la chestiuni legate de atingerea unor obiective economico-sociale formulate în mod conştient?

Asemenea întrebări apar pe fondul unor nemulţumiri profunde faţă de această ştiinţă căreia, uneori, i se adresează critici necruţătoare şi calificative deloc măgulitoare ca: ştiinţă subdezvoltată[8] sau rudă săracă a altor ştiinţe[9]. De asemenea, i se fac numeroase reproşuri că ea adoptă o viziune rigidă, mecanicistă, unde totul apare locomoţie[10], străină caracterului suplu al proceselor economice, sau că este departe de a înfăţişa bogăţia de însuşiri calitative ale fenomenelor şi proceselor economico-sociale[11].

Uneori i se adresează critici (fie în bloc, fie doar unor teorii ale sale) că alunecă spre un formalism logic, fără conţinut, teoria apărînd ca o teză sau ansamblu de teze ce se pot deduce din punct de vedere logic din axiome, de multe ori arbitrar alese dar care nu se contrazic reciproc, criteriul adevărului fiind nu realitatea practică, ci doar inexistenţa contradicţiilor în raţionamentul logic[12]. Alteori anumite părţi din corpusul ştiinţei economice sînt acuzate de empirism faptologic, de tendinţa de escamotare a adevărului ştiiţific sau chiar de apologism şi de dogmatism, date de limitele sau obstacolele ideologice, de interesele economice şi politice de grup, de insuficienta cunoaştere ş. a., acestea stînd într-adevăr în calea descoperirii şi relevării adevărului[13].

8 Tudorel Postolache, *Restructurări în economia politică*, Editura Politică, Bucureşti, 1981.

9 A. Iancu, Gh. Mihoc şi B. Zaharescu, introducerea la cartea lui Nicholas Georgescu-Roegen, *Entropia şi procesul economic*, Editura-Politică, Bucureşti, 1979, p. 26.

10 N. Georgescu-Roegen, *op. cit.*

11 N. Georgescu-Roegen, *op. cit.*

12 János Kornai, *Anti-equilibrium*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1974.

13 Oskar Lange, *op. cit.*; D. Bell, I. Kristol, *op. cit.*; Jürgen Habermas, *Cunoaştere şi comunicare*, Editura Politică, Bucureşti, 1983; Tudorel Postolache, *op. cit.*;

Scanned with OKEN Scanner

Atît sarcinile ştiinţei economice, cît şi cerinţele faţă de această ştiinţa au crescut considerabil în ultimele decenii, întrucît, aşa cum am menţionat, în lume au loc profunde şi rapide schimbări în structurile tehnologice, economice, sociale şi politice. Evoluţia economico-socială contemporană a contribuit la creşterea enormă a complexităţii fenomenelor şi proceselor economice. Are loc trecerea pe scară largă a unor societăţi la faza de dezvoltare post-industrială caracterizată printr-un proces intens de robotizare şi informatizare a activităţilor umane. De asemenea, are loc trecerea societăţilor tradiţionale la faza dezvoltării industriale. Aceste treceri se desfăşoară în condiţii noi impuse de accentuarea unor restricţii energetice, de materii prime şi valutare, de puternice dezechilibre ecologice şi demografice, de accentuarea decalajelor economice şi tehnologice, de sporirea rolului centrelor de putere economică, tehnologică, politică şi informaţională pe plan nu numai naţional, ci şi internaţional[14].

În urma eşecului înregistrat de experimentul doctrinei marxiste, efectuat timp de peste şapte decenii, se pun probleme dramatice în faţa ştiinţei economice: obligaţia de a elabora o teorie de trecere de la economia centralizată la economia de piaţă în condiţiile unei penurii accentuate de capital, de resurse energetice şi valutare, ale absenţei instituţiilor de piaţă, prezenţei unei structuri a proprietăţii cu preponderenţă de stat, existenţei unor sindicate încă insuficient structurate pentru a putea negocia raţional cu patronatul, şi a unor agenţi economici care nu au încă un comportament adecvat economiei de piaţă (lipsă de iniţiativă, frică de risc, atitudine paternalistă ş. a.)[15].

Atît în fostele ţări socialiste, cît şi în ţările în curs de dezvoltare se constată o degradare a raportului de schimb extern şi o întîrziere a acestora în aplicarea unor politici eficiente de ajustări structurale, concomitent cu hegemonia unor forţe monopoliste asupra tehnologiilor de vîrf, asupra informaţiei şi asupra resurselor financiare. Totodată, aşa cum subliniază Celso Furtado, se constată insuficienţa acumulării pentru ţările în curs de dezvoltare, insu-

---

Em. Dobrescu, *op. cit.*

14 Maria D. Popescu, *Un posibil răspuns la dilemele dezvoltării*, Editura Politică, Bucureşti, 1985; Andrei Vela, *Civilizaţia industrială în confruntare cu sine însăşi*, Editura Politică, Bucureşti 1986; Costin Murgescu (coord.), *Criza economică mondială*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1986; Aurel Iancu, *Schimburile economice internaţionale*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1983.

15 Tudorel Postolache (coord.), *Economia României în secolul XX*, Editura Academiei, Bucureşti, 1991; Janos Kornai, *The Road to a Free Economy*, Harvard University Press, 1990.

Scanned with OKEN Scanner

ficienţele unor instituţii tradiţionale în faţa unor noi funcţii ale statului, inadecvarea tehnologiei importate cu oferta potenţială de factori şi cu dimensiunea reală a pieţei interne, anacronismul structurilor tradiţionale faţă de cerinţele modernizării economiilor, concentrarea veniturilor, inflaţia şi adîncirea dezechilibrului balanţelor de plăţi externe, sporirea enormă a datoriei externe[16].

În deceniile trecute, ca şi la începutul acestui deceniu, multe economii naţionale, şi în primul rînd cele ale ţărilor foste socialiste, au fost şi continuă să fie confruntate cu probleme grave, rezultate din declanşarea unor crize economice ale căror dimensiuni ne amintesc de cea din 1929-1933, cu rata înaltă a şomajului, cu inflaţie, cu declin economic. Efectele negative ale acestor crize au atins, cu intensităţi diferite, toate economiile naţionale, ceea ce face necesară cercetarea obiectivă a genezei şi evoluţiei ciclurilor economice, disipării efectelor acestor cicluri şi căutarea remediilor de politică economică de înlăturare a efectelor negative.

Progresul ştiinţific şi tehnic înlătură tot ce-i stă în cale, tot ce i se opune. Ţările care, din diferite motive, nu se pot înscrie în cursul normal al progresului tehnic, valurile copleşitoare ale acestuia le înlătură în mod implacabil, pentru mult timp, dacă nu chiar definitiv, din rîndurile ţărilor dezvoltate[17]. Din această cauză în economia mondială se produc importante restructurări, iar în unele zone ale lumii, ca de exemplu, în ţările din Estul Europei, adevărate răsturnări.

Ţinînd seama nu numai de progresele reale înregistrate de ştiinţa economică, ci şi de neajunsurile ei - lăsînd la o parte unele exagerări în aprecierile critice la adresa acesteia - rămîne, totuşi, cu o doză mare de certitudine faptul că ea nu reuşeşte în toate cazurile să facă faţă cerinţelor practicii economice în rapidă schimbare şi tot mai complexe.

Cauzele eşecurilor din practica economică sînt însă multiple. Ele depind într-o măsură mai mare sau mai mică de cel puţin următorii factori: a) obiectul concret al cercetării (întreprindere, ramură, economie naţională, economie mondială); b) tipul de organizare economică, politică şi socială al obiectului cercetat şi gradul său de mobilitate şi adaptare; c) maladia de care suferă obiectul cercetat şi stadiile acestei maladii; d) gradul de dezvoltare a sub-

16 Celso Furtado, *Dezvoltarea în interdisciplinaritate în ştiinţele umane*, Editura Politică, Bucureşti, 1986, p. 438-439; D. Bell, K. I. Kristol, *op. cit.*

17 În această privinţă, Andrei Vela afirmă următoarele: „Progresul în ştiinţă şi tehnică acţionează cu putere de lege a naturii, este implacabil, permanent şi prezent în toate societăţile, dar nu în mod uniform şi liniar" (Andrei Vela, *op. cit.*, p. 57).

Scanned with OKEN Scanner

sistemului ştiinţei economice respective, inclusiv a părţii sale instrumentale, pentru a oferi nu numai explicaţiile obiective, ci şi prescripţiile normative necesare; e) gradul de pregătire a decidentului pentru a înţelege atît maladia, cît şi soluţiile ce le oferă subsistemul ştiinţei economice; f) condiţiile şi posibilităţile concrete de a elabora şi aplica deciziile în economie (gradul de convergenţă a intereselor de grup, voinţa politică a decidentului, gradul de obiectivitate atît în interpretarea faptelor ştiinţifice şi în formularea concluziilor de către cercetător, cît şi în elaborarea soluţiilor şi în realizarea deciziilor de către decident, existenţa unor pîrghii economice şi politice corespunzătoare).

Deşi ştiinţa economică ocupă în acest ansamblu un loc central, nu însă întotdeauna şi în toate cazurile numai aceasta poartă întreaga responsabilitate pentru neajunsurile existente în practica economică. Dar aceste aspecte neintrînd în sfera de preocupări ale prezentului volum, în cele ce urmează ne vom referi în special la sporirea rolului cognitiv al ştiinţei economice şi a altor funcţii ale acesteia.

2.3. CAUZALITATEA ŞI LIMITELE EI

Cînd vorbim de sporirea rolului cognitiv şi a altor funcţii ale ştiinţei economice, ne referim, îndeosebi, la descoperirea unor tendinţe de evoluţie a unor procese economice, articularea unor noi teze şi teorii, verificarea diferitelor ipoteze şi, în fine, elaborarea unor alternative de soluţionare a unor probleme practice presante. Există mai multe căi de sporire a rolului cognitiv şi a celorlalte funcţii ale ştiinţei economice. Dintre acestea se disting prin importanţă şi urgenţă, din punctul de vedere epistemologic, aprofundarea studiului şi interpretarea corectă a cauzalităţii proceselor economice, precum şi relevarea şi analizarea conţinutului social al categoriilor, legilor şi teoriilor economice.

Demersurile menţionate sînt necesare întrucît multe din neajunsurile actuale ale ştiinţei economice, precum şi potenţialul relativ scăzut al acesteia în explicarea, dar mai ales, în instrumentarea unor legi şi teorii rezidă în faptul că, pe de o parte, cauzalitatea este tratată în unele cazuri în mod simplist, avînd la bază concepte subiectiviste, deterministe sau mecaniciste, iar pe de altă parte, conţinutul social al categoriilor, legilor şi teoriilor economice este insuficient tratat sau chiar complet neglijat. Tocmai acestea fac ca multe din concluziile trase pentru practica economică să aibă un caracter unilateral ori parţial sau să aibă un caracter predominant economicist sau/şi

Scanned with OKEN Scanner

tehnicist, ceea ce explică, în mare parte, eficienţa scăzută a aplicării concluziilor în practică, ori chiar manifestarea unor aşa-numite fenomene de respingere.

Cînd se afirmă că ştiinţa economică este o ştiinţă experimentală se înţelege că ea trebuie să-şi bazeze întreaga sa existenţă pe confruntarea cu realitatea. Însă atît în economie, cît şi în alte domenii, nu există cunoaştere experimentală pură. Ea se plasează întotdeauna în cadrul cunoaşterii teoretice anterioare. Mijloacele intelectuale (categorii, legi, teorii, metode) cu care se realizează orice experiment exprimă, în fapt, nivelul preexistent de constituire a teoriei şi practicii ştiinţifice[18].

Prin observări, prin analiza cîmpului de fapte ştiinţifice, prin descrieri şi comparări are loc desprinderea a ceea ce este tipic, esenţial sau necesar, de ceea ce este atipic, neesenţial ori accidental sau întîmplător. Prin urmare, izolarea elementelor esenţiale (ori care se repetă în condiţiile date) de cele întîmplătoare ale procesului economic este pasul hotărîtor în cunoaştere.

O metodă des utilizată în munca de cercetare economică este corelaţia empirică (statistică) dintre diferite procese în urma căreia se ajunge la cunoaşterea legilor care exprimă dependenţa dintre diverşii parametri sau care stabilesc parametrii comportării obiectelor. Dar acest lucru este insuficient. Este necesar să se ajungă la descifrarea cauzelor care fac ca procesele să se comporte în acest fel şi nu în altul. Deci, nu doar descrieri sau constatări, ci descoperirea cauzelor (de gradul 1, gradul 2 etc.) este sarcina fundamentală a cercetării economice ca a oricărei alte cercetări[19].

Găsirea şi formularea unei corelaţii empirice şi inferarea unei relaţii cauzale, de regulă, nu este posibilă decît pe baza unei analize calitative prealabile. Rezultatele studiului cauzalităţii se exprimă prin legi atunci cînd rezultatele nu reflectă toate detaliile conexiunilor repetabile sau ale relaţiilor care au loc în procesul economic, ci numai ceea ce este necesar sau esenţial în aceste relaţii sau conexiuni.

---

18 În legătură cu aceasta, Şt. Georgescu preciza următoarele: „Este deci esenţial de subliniat că orice experiment se plasează totdeauna în cadrul unei cunoaşteri teoretice elaborate, că orice fapt ştiinţific este asimilat, cu ajutorul anumitor structuri teoretice, la un cadru conceptual care îi preexistă. În acelaşi timp, acest cadru teoretic poate fi modificat ca rezultat al cunoaşterii experimentale pe care o condiţionase şi o determinase" (Ştefan Georgescu, *op. cit.*, p. 198).

19 După Oskar Lange, legile cauzale exprimă relaţiile în care un eveniment dat (o acţiune sau un act) este întotdeauna urmat de un alt eveniment definit. Primul eveniment se numeşte cauză, iar acela care îi urmează se numeşte efect (Oskar Lange, *op. cit.*).

Scanned with OKEN Scanner

Schema cauzală utilizată de ştiinţa economică a fost preluată de la ştiinţele naturii, soluţionîndu-se astfel o problemă fundamentală, aceea a obiectivizării proceselor economice. Schema veche, acţionalist-subiectivă, nu putea soluţiona problema ştiinţelor sociale, întrucît, în ultimă instanţă, izvorul tuturor faptelor economico-sociale era identificat în voinţa umană ce nu putea fi aşezată la baza explicaţiilor ştiinţifice. Noua schemă cauzală (obiectivă) postulează existenţa unor relaţii de determinare simple între două fenomene obiective: cînd există un fenomen oarecare *x* (efect) se va găsi cu siguranţă un alt fenomen *y* (cauză) care l-a precedat şi care l-a produs. În felul acesta ştiinţa economică a făcut saltul de la explicaţia subiectivă indeterminabilă la cea obiectivă, ea fiind orientată spre descoperirea relaţiei de determinare obiectivă a unui fenomen de către alt fenomen[20].

După acest mod de abordare, ştiinţa economică consideră toate legile economice ca fiind cauzale. Luînd drept criteriu numărul şi direcţiile de acţiune a cauzelor faţă de efecte şi posibilitatea apariţiei unor acţiuni inverse, legile economice pot fi clasificate în diferite moduri: cauzale simple cu efecte directe, cauzale concomitente (structurale), cauzale cu conexiune inversă negativă sau pozitivă, cauzale cu efecte oscilante sau pulsatorii (în valuri sau în cicluri), funcţionale (relaţii măsurabile cantitativ)[21] ş. a. Relaţiile cauzale nu se află într-o formă pură, ci în diferite combinaţii şi proporţii. Unele conţin cu preponderenţă elemente şi relaţii calitative nemăsurabile, altele elemente şi relaţii multiple, neliniare, însă măsurabile. De asemenea, uneori aceste relaţii ascund conexiuni suple, neunivoce care se interferează şi se intersectează, făcînd importantă ponderea elementului aleator.

În legătură cu ponderea ridicată a elementului stochastic trebuie subliniat că relaţiile deterministe rigide apar în mintea cercetătorului doar sub forma

20 Cătălin Zamfir, *Explicaţia cauzală şi explicaţia funcţionalistă. O propunere de unificare*, în *Epistemologia ştiinţelor sociale*, Editura Politică, Bucureşti, 1981.

21 Pe scurt, aceste legi se definesc astfel: *cauzale simple*, cu efecte directe, cînd un eveniment dat (o acţiune sau un act) este întotdeauna urmat de un anumit eveniment (Primul eveniment numit cauză are loc în t_0, iar al doilea eveniment numit efect, are loc în t_1); *cauzale concomitente sau structurale*, cînd acţionează împreună mai mult de două evenimente; *cauzale cu conexiune inversă negativă*, cînd trebuie atins un anumit obiectiv fixat anterior; *cauzale cu conexiune inversă pozitivă*, cînd rezultatul unei acţiuni produce o amplificare a acţiunii următoare; *cauzale cu efecte oscilante* (în valuri sau în cicluri) cînd intervin factori periodici şi multiplicatori împletiţi cu cei de întîrziere; *funcţionale*, atunci cînd există conexiuni şi relaţii între evenimente măsurabile cantitativ şi deci cu posibilităţi de a fi exprimate cu ajutorul funcţiilor sau relaţiilor matematice.

Scanned with OKEN Scanner

situaţiilor limită ale dependenţelor statistice bazate pe acţiunea legii numerelor mari[22]. Tocmai aceste trăsături trebuie să le aibă în vedere cercetătorul atunci cînd încearcă să aplice diferite funcţii şi modele matematice în analiza economică, în formularea unor legi şi teorii sau la descrierea mecanismului de funcţionare a economiei.

Faptul că, chiar şi astăzi, se aplică cu oarecare uşurinţă anumite funcţii şi modele la descrierea şi prognozarea diferitelor procese economico-sociale, fără o analiză prealabilă profundă asupra caracterului complex al relaţiilor de cauzalitate cu pondere calitativă şi aleatoare ridicată, constituie unul din motivele principale ale eşecurilor suferite de aplicarea matematicii în economie şi de compromiterea susţinătorilor şi slujitorilor ei în ochii oamenilor politici cărora li s-au făcut promisiuni prea mari, prea îndrăzneţe, însă care s-au dovedit pînă la urmă, în multe cazuri, a fi deşarte[23].

Dar însăşi obiectivizarea proceselor economico-sociale prin adoptarea schemei cauzale (obiective) s-a dovedit a avea o serie de limite[24]. În primul rînd, induce o anumită alienare a omului de aşa-numita perspectivă naturală a sa care este de tip acţionalist, iar conceptul de cauzalitate face abstracţie de om ca autor al faptelor economico-sociale. În al doilea rînd, utilizarea schemei cauzale nu asigură nici puterea explicativă şi nici pe cea euristică necesară. Ea nu poate da explicaţii asupra conţinutului şi genezei relaţiei cauzale, dincolo de constatarea că un fapt este determinat de alt fapt.

Ca răspuns la insuficienta fondare a cauzalităţii, s-a încercat elaborarea şi adoptarea unei scheme noi - *cauzalitatea structurală*, deosebită de schema cauză care este mecanică tranzitivă, rezultată din proiectarea tuturor fenomenelor economice pe acelaşi plan al empiricului, potrivit căruia un efect determinat poate fi raportat la o cauză-obiect, adică la un alt fenomen. Conceptul cauzalităţii structurale înseamnă determinarea unui element sau unei structuri de către o altă structură. Ea (structura) nu se identifică cu o esenţă sau cu un invariant exterior, „absent", ci este cauza imanentă a efectelor sale[25] şi include: elementele sistemului; mecanismul generativ al fenomenelor economice; fluxul cauzal care face legătură între cauză şi efect, în cadrul

22 Costache Moineagu, *Modelarea corelaţiilor în economie*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1974, p. 7-9.

23 D. Bell, I. Kristol, *op. cit.*

24 Cătălin Zamfir, *op. cit.*, p. 137.

25 Ilie Pîrvu, *Introducere în epistemologie*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1984, p. 440; Louis Althusser, *Citindu-l pe Marx*, Editura Politică, Bucureşti, 1976.

Scanned with OKEN Scanner

aşa-numitei celule cauzale; ierarhiile structurale de tipul zonelor cauzale şi palierelor cauzale[26].

Explicaţia fenomenelor se realizează prin identificarea şi cercetarea structurilor subiacente. În procesul cunoaşterii, pătrunzînd în subiacent pentru a identifica comportarea individuală a elementelor sistemului, se cercetează microstările şi legile de mişcare şi organizare în mod statistic, în medie. În felul acesta mişcarea şi organizarea microstărilor se asociază cu comportarea colectivă a elementelor sistemului ca atare. De la nivelul subiacent, prin determinismul statistic, se urcă la nivelul adiacent[27], pentru a trage concluzii asupra cauzelor interne care determină legile de transformare a sistemului. Luîndu-se ca model general abordarea structurală a cauzalităţii, în ştiinţele sociale s-a dezvoltat rapid aşa-numita schemă funcţionalistă care prezintă interes şi pentru cercetarea economică.

Ideea centrală a schemei funcţionaliste, dezvoltată în ţara noastră de Cătălin Zamfir, constă în faptul că societatea reprezintă un sistem care se construieşte pe el însuşi, după o anumită logică. În cadrul sistemului, fiecare element component are un anumit rol, aduce o anumită contribuţie. Contribuţia şi rolul unui element în cadrul sistemului este desemnat prin termenul de funcţie. Schema funcţionalistă se deosebeşte de cea acţionalistă subiectivă prin următoarele două trăsături fundamentale: a) subiectul activ nu este individul, ci societatea, aceasta construindu-se pe ea însăşi; b) finalitatea constituirii faptelor sociale nu este căutată în subiectivitatea agenţilor (individuali sau colectivi), ci în sfera obiectivă reprezentată de funcţiile reale din sistem şi consecinţele obiective ale acestuia pentru sistemul din care face parte[28].

În literatura de specialitate se încearcă o unificare a explicaţiilor cauzale cu explicaţia funcţionalistă în scopul, pe de o parte, al păstrării caracterului obiectiv al legilor social-economice, iar pe de altă parte, al obţinerii expli-

---

26 D. Mărguş, în articolul *Analiza relaţiilor cauzale ale fenomenelor economice*, în „Revista Economică", nr. 9/1986, introduce în analiză concepte noi cum sînt mecanism generativ al unui fenomen economic, celulă cauzală (etiografică) compusă din cauză, efect şi flux cauzal (caracterizat prin două variabile - probabilitatea şi intensitatea acţiunii - zona cauzală, palierul cauzal, analiză cauzală ameliorativă şi analiză cauzală prospectivă; Ch. Kepner şi B. Tregoe, *The Rational Manager*, MacGraw-Hill Book Co, New York, 1968; P. Constantinescu, M. Georgescu, E. Năstăşel, *Analiză, decizie, control*, Editura Tehnică, Bucureşti, 1977.

27 Paul Constantinescu, *Modelarea unitară a genezei şi dezvoltării sistemelor*, Editura Tehnică, Bucureşti, 1983.

28 Pentru detalii vezi Cătălin Zamfir, *op. cit.*, p. 138-139.

Scanned with OKEN Scanner

caţiilor necesare asupra conţinutului şi genezei relaţiei cauzale[29]. Modelul structural oferă un cadru general adecvat acestei tentative de unificare.

2.4. CONŢINUTUL SOCIAL AL NOŢIUNILOR ECONOMICE: APARENŢĂ ŞI ESENŢĂ

Cercetarea ştiinţifică, sublinia Adam Smith, are ca principală sarcină de a găsi acele legături ascunse care unifică fenomene aparent dispersate[30]. Fiind preocupat de găsirea şi experimentarea acelor legături ascunse, Karl Marx a folosit termenii de esenţă şi aparenţă, preluaţi, după unii autori, de la Hegel, iar după alţii, de la fondatorii ştiinţei moderne a materiei[31].

Dacă aparenţa exterioară ar coincide nemijlocit cu esenţa lucrurilor, orice ştiinţă ar fi inutilă. De aceea, pornind de la aparenţa fenomenelor şi proceselor economice şi folosind proceduri adecvate, ştiinţa economică trebuie să ajungă la descoperirea şi relevarea esenţei interne a lucrurilor, conexiunilor şi mecanismelor interioare de comportare şi evoluţie a proceselor economice, ca şi a sistemului economic real în ansamblu.

Deşi elucidată de ştiinţa economică clasică şi de cea marxistă, problema diferenţei dintre aparenţă şi esenţă rămîne adeseori în discuţie, întrucît fie din motive ideologice, fie din lipsa unui progres sau efort suficient pe linia cunoaşterii, unele curente şi teorii ale ştiinţei economice contemporane se reîntorc, într-un fel sau altul, sub diferite pretexte, la economia preclasică, considerînd relaţiile dintre categoriile şi legile economice în afara relaţiilor sociale, adică în afara relaţiilor dintre oameni. În cadrul unor curente ale gîndirii economice, chiar în cele din ultimele decenii, studiul relaţiilor economice dintre oameni, care reprezintă esenţa internă, este înlocuit prin studiul

29 Cătălin Zamfir, *op. cit.*; Dragan Stoianovici, *Aspectul logic al analizei funcţionale*, în „Forum", vol. *Epistemologia ştiinţelor sociale*, nr. 2/1971; Cătălin Zamfir, *Trei nivele ale teoriei sociologice*, în „Revista de filosofie", nr. 3/1971; R. R. Merton, *Éléments de Théorie et de méthode sociologique*, Plan, Paris, 1965; T. Parsons, N. J. Smelser, *Economy and Society*, The Free Press, New York, 1965.

30 Adam Smith a dezvoltat această idee în lucrarea sa în manuscris *The Principles which lead and direct Philosophycal Enquires illustrated by the History of Astronomy*, reprodusă în: J. Witt - Hansen, *Marx's Method in Social Science and its Relationship to Classical and Modern Physics and Mathematics*, Poznan, în „Studies in the Philosophy of Science and the Humanities", vol. 3. nr. 1-4/1977; Ilie Pîrvu, *Introducere în epistemologie*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1984, p. 415-416.

31 Ilie Pîrvu, *op. cit.*; Louis Althusser, *op. cit.*

Scanned with OKEN Scanner

relaţiilor dintre om şi lucruri, care reprezintă aparenţa exterioară. Prin aceasta, ştiinţa economică pierde contactul, în cea mai mare parte, cu problemele relaţiilor sociale.

De asemenea, a existat şi continuă să existe un puternic curent de trecere de la studiul cîmpului definit al activităţii umane la studiul comportamentului uman într-un mod formal - abstract şi axiomatizat. Încercările de axiomatizare şi de matematizare excesivă a teoriei utilităţii marginale, a alegerii după scări de preferinţă, a teoriei generale a echilibrului, a teoriei valorii ş. a. sînt dictate de fidelitatea faţă de rigurozitatea cu care aceste teorii se despart complet din punct de vedere logic, de interpretările lor[32]. La formularea acestor teorii se ajunge pe cale deductivă, prin presupuneri bine enunţate, independent de conţinutul real al ipotezelor sau al concluziilor. Important este doar să nu apară contradicţii logice.

În felul acesta ştiinţa economică se îndepărtează de la problemele reale ale proceselor economice. Ea încetează de a mai fi o ştiinţă experimentală întrucît logica devine un criteriu al adevărului, iar nu realitatea. Este transformată astfel într-o ştiinţă logică, abstractă, realitatea fiind prezentată în mod ideal sau imaginar, iar conţinutul social mult diminuat.

Adeseori cercetarea proceselor economice efectuată de diferite curente de gîndire se referă la analiza relaţiilor dintre om şi lucru, aşa cum apar ele la suprafaţă. Fireşte, nu trebuie exclusă din ştiinţa economică examinarea relaţiilor dintre om şi lucru. Dar nici nu trebuie să rămînă numai aici. Ea trebuie să surprindă şi relaţiile ascunse dintre oameni prin intermediul lucrurilor după schema om - lucru - om, deşi aici este un teren favorabil de a introduce explicaţii convenabile, de multe ori fără suficiente justificări ştiinţifice, deci posibilităţi de a introduce falsul în teorie.

Un exemplu tipic de folosire a acestui principiu metodologic cu urmări nefavorabile este cel al explicării izvorului valorii, folosit de literatura economică marxistă chiar la interpretarea critică a altor curente de gîndire. De exemplu, deşi teoriile economice neoclasice şi ale altor şcoli exclud din discuţie problema valorii, criticii marxişti, folosind propria schemă de gîndire (teoria valorii muncă şi trecerea de la aparenţă la esenţă), acuză pe economiştii neoclasici, pozitivişti etc. că ei ar găsi rădăcinile valorii în actul schimbului, care se realizează de părţile interesate în scopul de a obţine un venit.

32 G. Debreu, *Theory of Value*, Wiley, New York, 1959; R. Dorfman, P. A. Samuelson, R. M. Solow, *Linsar Programming and Economic Analysis*, MacGraw -Hill, Co., New York 1958; Oskar Lange, *op. cit.* p. 240-241; Janos Kornai, *Anti-equilibrium*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1974.

Scanned with OKEN Scanner

Teoria neoclasică arată că, în anumite condiţii postulate, părţile (factorii de producţie) vor cîştiga din schimb în condiţiile (in terms) optimizării preferinţelor lor. Aşa cum sublinia Edward J. Nell, această teorie, astfel interpretată, se generalizează în teoria alocării optimale, cu remunerarea factorilor deficitari, cu ajutorul mecanismului preţurilor, care face astfel posibilă încorporarea producţiei într-o teorie ca un caz special al schimbului indirect. În acest caz, valoarea apare din interacţiunea „indivizilor" izolaţi, care acţionează pentru realizarea preferinţelor lor abstracte şi din ordonarea (clasificarea) unei mulţimi de mărfuri abundente sau deficitare[33].

Deci, economiştii marxişti, preocupaţi de explicaţia valorii şi de folosirea principiului de trecere de la aparenţă la esenţă, trag concluzia că şcoala neoclasică şi alte curente de gîndire consideră ca izvor al valorii actul de schimb guvernat de preferinţe şi de deficitul factorilor, fără a face referire la izvorul primar al creării valorii, aşa cum a procedat Marx cînd a explicat valoarea, remunerarea factorilor şi mecanismul de formare a preţurilor[34]. Ca atare,

33 Edward J. Nell, *Value and Capital in Marxian Economics*, în D. Bell, J. Kristol, *The Crisis in Economic Theory*, Basic Books, Inc., Publishers, New York, 1981, p. 174.

34 Potrivit teoriei marxiste, la baza valorii, a remunerării factorilor de producţie şi a formării preţurilor stă cantitatea de muncă socialmente necesară. Această cantitate formează aşa-numita valoare primară. Cuantumul remunerării factorilor de producţie (salariu, profit, rentă), inclusiv remunerarea celor deficitari şi diferenţierea preţurilor produselor în procesul de formare a acestora au ca izvor primar cantitatea şi calitatea muncii depuse. Ca urmare a jocului cererii şi ofertei şi a funcţionării mecanismului pieţei, a situaţiei resurselor naturale şi a politicii faţă de aceste resurse, precum şi datorită politicii de preţuri şi a rolului unor centri de putere în economiile naţionale şi în economia mondială are loc o ajustare (adaptare) a valorilor primare printr-un mecanism complicat de redistribuire. Acest mecanism este impus în economia naţională, în primul rînd, de structura sau baza economică (relaţiile economice) în cadrul căreia forma de proprietate asupra mijloacelor de producţie îşi pune amprenta în mod hotărîtor, iar în al doilea rînd, de suprastructură, definită prin cadrul juridic, cultural, moral etc. La nivelul economiei mondiale mecanismul este impus de situaţia în care fiecare ţară se găseşte în cadrul diviziunii internaţionale a muncii, adică la nivelul productivităţii muncii faţă de nivelul mediu mondial. Teoria economică tradiţională demonstrează că în aceste condiţii se realizează un schimb echivalent. In realitate, în cadrul mecanismului de redistribuire, pe plan mondial, un rol tot mai important îl au centrii de putere, cum sînt cartelurile internaţionale, unele firme naţionale şi multinaţionale, sindicatele din unele ţări dezvoltate, monopolul asupra unor tehnologii ş. a. (Cu privire la mecanismul de formare a preţurilor şi de redistribuire a valorilor, vezi K. Marx, *Capitalul*, vol. III, ESPLP, Bucureşti, 1958; V. V. Vovojilov, *Măsurarea cheltuielilor şi rezultatelor în planificarea*

Scanned with OKEN Scanner

deşi este necesară pătrunderea în esenţa fenomenelor, ceea ce se poate realiza numai prin altoirea întregului obiect de studiu al ştiinţei economice pe problematica relaţiilor economice dintre oameni (deci, dincolo de aparenţe, în spatele lor), trebuie atrasă atenţia totuşi că aici apare pericolul cel mai mare de a introduce falsul în teorie, aşa cum vom arăta în volumul 2.

Teoriile neoclasice şi cele keynesiste şi alte curente de gîndire contemporane, au adus o contribuţie însemnată la dezvoltarea ştiinţei economice prin crearea şi dezvoltarea unor metode analitice de profunzime şi rafinament, prin analizele pătrunzătoare ale proceselor economice, prin conexiunile disciplinelor economice cu alte discipline, prin sistematizările efectuate cu ocazia articulării diferitelor teorii şi prin accentuarea caracterului proiectiv al ştiinţei economice ca urmare a dezvoltării şi implementării în economie a modelelor econometrice.

Totuşi, înecarea în relaţii cantitative a descrierii proceselor economice (procese care prin natura lor sînt suple, labile şi dialectice) şi mai ales excluderea sau neglijarea relaţiilor sociale şi a rolului activ şi decisiv al omului în cadrul proceselor economice sînt de natură, pe de o parte, să nu surprindă corect evoluţia şi comportamentul proceselor economice, iar pe de altă parte, să ţină ştiinţa economică departe de nevoile reale şi vitale ale practicii, de nevoile stringente ale schimbărilor din economie[35].

Asemenea deficienţe au fost prezente din plin şi în literatura economică din fostele ţări socialiste[36].

---

optimă, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1969; P. Sraffa, *Production of Commodities by Means of Commodities*, Cambridge, University Press, 1963; W, W. Leontief, *Input – Output Economics*, University Press, New York, Oxford, 1966; N. N. Constantinescu, *Teoria valorii muncă şi lumea contemporană*, Editura Politică, Bucureşti, 1984; Emmanuel Arghiri, *L'Échange inégal. Essai sur les rapports économiques internationaux*, Fr. Maspero, Paris, 1972; Aurel Iancu, *Schimburile economice internaţionale*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1983; Costin Murgescu (coord.), *Criza economică mondială*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1986; C. Ionete, *Preţurile şi echilibrul dinamic al economiei*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1983.

35 În legătură cu aceste aspecte Ioniţă Olteanu sublinia că abordarea proceselor economice „în sine", a „economiei pure", s-a arătat incapabilă să surprindă şi să interpreteze fenomenele economice reale în contextul social, esenţa lor socială sau preţul social al unor opţiuni şi evoluţii inadecvate (Ioniţă Olteanu, *op. cit.*, p. 37).

36 Tudorel Postolache, *op. cit.*; Em. Dobrescu, *op. cit.*; I. Trăistaru, *op. cit.*

Scanned with OKEN Scanner

2.5. NOI EXIGENŢE PRIVIND DEZVOLTAREA ŞTIINŢEI ECONOMICE

Analize tot mai profunde au fost efectuate, iar tematici noi tot mai complexe au fost abordate în literatura economică din ultimele decenii, menite să rupă vechile articulaţii şi să creeze altele noi, potrivite noilor condiţii economico-sociale[37].

În multe zone ale ştiinţei economice sînt deja în curs de cristalizare noi paradigme[38]. Aşa cum am mai arătat, rămîn însă o serie de întrebări şi probleme fundamentale încă deschise cărora ştiinţa economică trebuie să le dea răspunsurile cuvenite. În acest scop este nevoie de noi moduri de abordare, de o reorientare corespunzătoare a tematicii şi de o perfecţionare a metodologiei folosite, de sporirea eforturilor de adîncire a cunoaşterii. Deci, sînt necesare noi căutări ale ştiinţei economice, în special pe linie epistemologică, pe care vom încerca să le relevăm pe scurt în cele ce urmează.

2.5.1. Schimbarea profilului şi rolului ştiinţei economice în societate

În dezvoltarea sa ştiinţa economică este necesar să se înscrie pe linia schimbării profilului şi rolului său în societate. Astfel, aşa cum sublinia Ilie Pîrvu, analiza epistemologică trebuie să aibă ca obiect o ştiinţă de alt tip decît cea pur abstractă sau „academică", cu alte obiective, criterii de evaluare şi finalizare[39]. Noua ştiinţă trebuie să aibă un nou gen de relaţii cu structura organizaţională pentru a-i determina o activitate sporită şi a-i asigura fina-

37 Celso Furtado face o interesantă trecere în revistă a unor contribuţii mai importante aduse de diferiţi economişti pe linia articulării unor noi teorii economice potrivite realităţilor economico-sociale contemporane (Celso Furtado, *op. cit.*). De asemenea, Andrei Vela ne înfăţişează un amplu tablou al noii problematici economice a lumii contemporane relevînd tendinţe noi ale dezvoltării şi necesitatea articulării unor teorii corespunzătoare (Andrei Vela, *Civilizaţia industrială*, Editura Politică, Bucureşti, 1986).

38 Definirea paradigmei şi problemele trecerii la noile paradigme ştiinţifice au fost concepute şi dezvoltate de Thomas Kuhn în: *Structura revoluţiilor ştiinţifice*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1976; *Tensiunea esenţială*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1982. Procesul de formare a unor noi paradigme în ştiinţa economică este descris de Tudorel Postolache, *op. cit.*; Maria D. Popescu, *Un răspuns posibil la dilemele dezvoltării*, Editura Politică, Bucureşti, 1985; Ioniţă Olteanu, *În căutarea viitorului*, Editura Politică, Bucureşti, 1984; Andrei Vela, *op. cit.*

39 Aici, evident, el se referă la clasa ştiinţelor experimentale care include şi ştiinţa economică (Ilie Pîrvu, *op. cit.*).

Scanned with OKEN Scanner

litatea. Ştiinţa economică începe să deţină astfel un nou statut şi necesită, totodată, un model nou explicativ[40].

În noile condiţii trebuie să aibă loc o anumită schimbare în funcţiile teoriei ştiinţifice, accentul să fie mutat de la funcţiile informaţională şi explicativă la funcţiile sistematizatoare, praxiologică şi predictivă, fără a diminua însă importanţa şi rolul primelor două funcţii[41]. Cu toate că o teorie este cu atît mai bună cu cît ea are cel mai mare conţinut de informaţie şi cea mai mare putere explicativă, însă a rezerva ştiinţei economice numai aceste două funcţii în societate - informaţională şi explicativă - înseamnă, într-o anumită privinţă, că ştiinţa respectivă mai are de parcurs un drum lung pînă la articularea ei deplină. Capacitatea predictivă este considerată ca o prioritate fundamentală a ştiinţei economice, o piatră de încercare a cunoaşterii ştiinţifice, după cum nota N. Georgescu-Roegen[42].

Capacitatea predictivă a ştiinţei economice poate fi asigurată şi dezvoltată nu numai printr-o mai strînsă conlucrare cu ştiinţele matematice ci, în primul rînd, printr-o cunoaştere profundă a proceselor economice, a tendinţei desfăşurării lor în timp, a comportării lor la schimbarea diferiţilor factori, aplicînd, în acest scop, metodele de diagnoză şi de simulare. Atunci cînd această capacitate este suficient de dezvoltată din punct de vedere teoretic şi instrumental, iar condiţiile practice devin favorabile instrumentării, predicţia este folosită tot mai mult la fundamentarea deciziilor privind conducerea proceselor economico-sociale. Funcţia praxiologică a ştiinţei economice asigură succesul practic prin raţionalitatea acţiunilor umane în economie, ceea ce joacă un rol de primă importanţă în condiţiile revoluţiei tehnico-ştiinţifice şi a dezvoltării economice[43].

---

40 Ilie Pîrvu, *op. cit.*, p. 156-157.

41 Primele două funcţii nu vor rămîne fără importanţă. Valoarea şi capacitatea eliberatoare a ştiinţei, sublinia K. Popper, stau în conţinutul său informaţional, iar noţiunile şi teoriile ştiinţifice sînt mărturii ale cuceririi intelectuale a lumii noastre din partea minţii noastre (K. R. Popper, *Scienza e filosofia*, Rinandi, 1969, p. 19 (Preluat din Ştefan Georgescu, *op. cit.*). Referindu-se la cea de-a doua funcţie (explicativă), K. Popper sublinia că scopul ştiinţei este tocmai acela de a găsi explicaţiile satisfăcătoare la tot ceea ce ne frapează, ea avînd nevoie de explicaţii (K. R. Popper, *op. cit.* p. 51). Ştefan Georgescu completează aserţiunile lui K. Popper prin următoarele: „A explica ceva, fapt sau lege, este mai precis a-i cunoaşte cauza, a-l reduce la un temei sau a-l deduce din acesta" (Ştefan Georgescu, *op. cit.* p. 240).

42 N. Georgescu-Roegen, *op. cit.*, p. 101.

43 Praxiologia este definită de T. Kotarbinski ca o teorie a acţiunii eficiente sau

Scanned with OKEN Scanner

2.5.2. Extinderea frontierelor obiectului de studiu

Ştiinţa economică, în dezvoltarea sa, îşi extinde tot mai mult obiectul de studiu prin trasarea de noi frontiere, care să cuprindă noile părţi ale proceselor economice, ca urmare a pătrunderii activităţilor umane în noi domenii, inclusiv în acele părţi ale proceselor care intră în interferenţă cu alte ştiinţe.

Aşa cum am mai menţionat, dacă în mod tradiţional ştiinţa economică avea ca obiect de studiu doar procesele economice dinăuntrul frontierelor (producţie-consum), în noile situaţii şi în noua viziune sistemică şi dialectică ea trebuie să-şi extindă obiectul de studiu dincolo de aceste frontiere.

Procesele economice se află în strînsă legătură şi fac schimb permanent atît cu natura, cît şi cu celelalte procese rezultate din activitatea umană, care se amplifică şi se diversifică.

Pe de o parte, activitatea umană intră tot mai adînc în natură prin exploatarea resurselor, protecţia mediului, amenajarea apelor, exploatarea oceanului planetar, cucerirea şi folosirea spaţiului cosmic, folosirea energiei solare etc.

Pe de altă parte, procesul economic susţine şi este susţinut, la rîndul său, de activităţile politice, medicale, ştiinţifice, educative, tehnice, informaţionale, exploratorii, turistice, culturale, de învăţămînt ş.a.

Asemenea activităţi, în continuă expansiune şi perfecţionare, ascund relaţii economice dintre oameni. De exemplu, fondul funciar şi bogăţiile geologice identificate şi amenajate, pentru care s-au făcut investiţii (în ameliorări funciare, cercetări şi prospecţiuni geologice etc.), ascund relaţii economice.

Relaţiile sociale, inclusiv cele economice, reflectate prin rezultatele tuturor activităţilor umane depuse în condiţii concrete date (de proprietate, de indivizi umani şi grupuri sociale etc.) formează ţesături dense, asemănătoare unor pînze de păianjen suprapuse în straturi cu numeroase intersecţii transversale.

Unele părţi, mai ales cele transversale, nu sînt încă supuse investigaţiei economice în mod sistematic. Tocmai de aceea apare necesar ca ştiinţa

---

ca o ştiinţă despre acţiunea raţională. Sarcina ei de căpetenie este elaborarea de recomandări şi prescripţii privind acţiunea eficientă sau raţională, în general, ca şi în domeniile acţiunii umane - economie, cultură, medicină, justiţie, învăţămînt etc. (Tadeusz Kotarbinski, *Tratat despre lucrul bine făcut*, Editura Politică, Bucureşti, 1976, p. 455-457. După I. Lemnij, praxiologia este o generalizare a principiilor ştiinţei economice, metateorie a economiei; ea ne învaţă modul cum se poate obţine un efect maxim cu un efort dat printr-o raţionalizare a acţiunii, printr-o bună pregătire conceptuală a acesteia (I. Lemnij, *Înţelepciunea eficienţei*, introducere la lucrarea lui T. Kotarbinski, *op. cit.*, p. 6 şi 18).

Scanned with OKEN Scanner

economică să-şi extindă frontul cercetării, să traverseze noi frontiere, să cucerească noi teritorii în două mari direcţii: a) în domeniul activităţilor recent apărute sau care urmează să apară; b) în domeniile de interferenţă a proceselor economice cu celelalte activităţi şi procese umane existente pe harta ştiinţei economice, care nu sînt încă suficient de clare sau de articulate sau care nu se află încă pe harta ştiinţei economice.

În această privinţă, amintim, de exemplu, interferenţa relaţiilor şi proceselor economice cu relaţiile şi procesele din domeniile psihologic, învăţămînt, medical, biologic, informaţional, termoenergetic etc. Din conlucrarea ştiinţelor din aceste domenii cu ştiinţa economică vor lua naştere noi noţiuni, concepte, legi şi teorii sau chiar noi discipline de graniţă, de mare interes ştiinţific şi practic.

2.5.3. Extinderea cooperării cu alte ştiinţe şi discipline

Ştiinţa economică, la fel ca şi celelalte ştiinţe, pune un accent deosebit pe o împletire strînsă şi o conlucrare largă cu alte ştiinţe. De altfel, s-a dovedit că atunci cînd cercetătorul economist se străduieşte să facă legăturile cu alte ştiinţe, el obţine rezultate pozitive în dezvoltarea disciplinei sale. Cînd o disciplină economică se închide în izolarea propriei metodologii, ca oricare ocupaţie exclusivă şi strîmt specializată, îngustează mult cercul ideilor, disciplina respectivă bate pasul pe loc, gîndirea devine sterilă, se produce, după expresia lui Georges Gusdorf, o adevărată dezagregare a spaţiului mental[44].

Istoria ştiinţei economice a dovedit că de fiecare dată s-au putut realiza cu adevărat salturi doar atunci cînd cunoaşterea interdisciplinară a constituit o deschidere largă, o comunicare intensă cu alte domenii ale ştiinţelor, o fecundare mutuală cu alte ştiinţe, fiind înlăturat vidul conceptual şi înflorind larg logica creaţiei şi descoperirilor. Interdisciplinaritatea - afirmă Georges Gusdorf - constituie una dintre însăşi ideile de ştiinţă graţie căreia se poate trece de la diversitatea incoerentă a cunoaşterii empirice la o unitate inteligibilă şi articulată[45].

Practic, nu există propriu-zis oprelişti în calea comunicării ştiinţei economice cu cele mai diverse ştiinţe şi discipline. Însă, fertilizarea cea mai intensă a disciplinelor economice, cu rezultate de multe ori spectaculoase, are loc atunci cînd se realizează comunicarea strînsă, în primul rînd, cu acele

44 Georges Gusdorf, *Trecutul, prezentul şi viitorul cercetării interdisciplinare*, în *Interdisciplinaritate şi ştiinţe umane*, Editura Politică, Bucureşti, 1986.

45 Georges Gusdorf, *op. cit.* p. 74.

Scanned with OKEN Scanner

ştiinţe care au ca obiect de studiu: a) domenii de interferenţă maximă (probleme sociale, demografice, mediul înconjurător); b) fenomene şi procese cît mai analoage cu cele economice (termoenergetice, biologice etc.); c) metodologii cît mai adecvate unor structuri de mare complexitate şi cu un puternic caracter aleator (teoria generală a sistemelor, structuralismul, statistica matematică etc.).

Pentru a sublinia nu numai posibilitatea, ci şi necesitatea intensificării cercetărilor interdisciplinare este suficient să ne referim la un domeniu de interferenţă maximă - acela reprezentat de ştiinţele sociale. În legătură cu aceasta se poate afirma că tot mai mulţi economişti percep existenţa unei strînse legături dintre problemele economice şi cele sociale. De exemplu, pe de o parte, numeroase obstacole în calea soluţionării unor probleme economice provin de la factorii sociali, iar pe de altă parte, nesoluţionarea la timp a unor probleme economice conduce la consecinţe sociale, economice şi politice nefavorabile, adeseori chiar dureroase. De aceea, apare necesitatea de a înfăptui, conform expresiei lui T. Postolache, reconcilierea economicului cu socialul[46].

Din cerinţele fundamentale ale epistemologiei economice rămîne de a găsi modalitatea implicării întregului sistem al ştiinţelor economice, în strînsă colaborare cu celelalte ştiinţe sociale, în studiul nu al proceselor economice „purificate" de elementele lor sociale, ci al proceselor economice sociale reale în continua lor transformare unde elementul fundamental trebuie să-l constituie nu relaţiile aparente dintre om şi lucru, ci relaţiile economice esenţiale dintre oameni.

Tocmai aceste aspecte atrag atenţia asupra tendinţei ce se face simţită tot mai mult în legătură cu orientarea ştiinţei economice către luarea în considerare a elementului social şi politic în cercetarea problemelor economice, în articularea teoriilor şi în instrumentarea acestora. Nu fără temei este exprimată opinia că în ultimele decenii ale acestui secol va renaşte mult interesul economiştilor pentru problemele sociale, ceea ce va însemna, după cum afirmă Celso Furtado, o influenţă mai puternică a operei sociologice a lui Marx decît a celei economice[47].

46 Ioniţă Olteanu, *În căutarea viitorului*, Editura Politică, Bucureşti, 1984, p. 201 (Dialogul dintre Ioniţă Olteanu şi Tudorel Postolache în problema: „Teoria economică între criză şi restructurare").

47 Celso Furtado, *op. cit.*, p. 445.

Scanned with OKEN Scanner

2.5.4. Conlucrarea cu teoria generală a sistemelor şi cu structuralismul

În ştiinţa economică se impune folosirea pe scară largă a conceptelor de sistem şi de structură ca şi a metodologiei corespunzătoare, ceea ce va deschide noi căi de dezvoltare a acestei ştiinţe. De altfel, studiul sistemelor foarte mari şi complexe cum sînt cele economice, nici nu se poate efectua la un nivel corespunzător fără a apela la conceptele şi metodologiile menţionate.

Adoptînd aceste concepte se poate realiza o unificare a elementelor ştiinţifice ale disciplinelor economice puternic parcelate. Se va putea înfăptui, totodată, o mai coerentă legătură cu alte ştiinţe, relevîndu-se elementele comune dintre acestea şi posibilităţile de transfer a unor noţiuni, categorii şi legi de la alte ştiinţe la ştiinţa economică.

Aplicînd unele elemente sau trăsături ale teoriei generale a sistemelor şi ale structuralismului la cercetarea sistemului economic, vom putea rezolva în mod corespunzător, în urma unor studii aprofundate şi sistematice, probleme economice fundamentale ale teoriei şi practicii economice, cel puţin în următoarele direcţii:

a) *Reelaborarea şi dezvoltarea conceptului de totalitate* sau de sistem structurat, compus din subsisteme numite agenţi economici relativ autonomi şi ierarhizaţi, între care se statorniceşte o multitudine de relaţii economice. În cadrul acestor relaţii prezintă importanţă pentru teoria şi practica economică, îndeosebi, nivelurile la care se iau deciziile economice, raportul în care se află elementele sistemului (agenţii economici) faţă de sistemul economic de ansamblu şi modul în care se realizează reglajul sistemului.

În legătură cu reglajul sistemului economic se pune problema armonizării legăturilor şi intereselor dintre nivelul macroeconomic şi cel microeconomic, a clarificării relaţiei dintre intervenţia publică şi reacţia pieţei, a flexibilizării mecanismului economiei şi a aparatului de producţie în scopul adaptării lor la cererea internă şi externă pe termen scurt, mediu şi lung. In domeniul reglajelor un loc special îl deţine sistemul informaţional sub aspectele: conţinutul şi formele mesajelor directe (cantitatea de informaţie conţinută de indicatori, redundanţa acestora etc.); formele şi calitatea mesajelor indirecte (preţurile, unele elemente ale sistemului monetar şi financiare etc.).

b) *Aprofundarea problemei interdependenţei* sau a interconexiunii activităţilor productive şi a celorlalte activităţi economice, sociale, juridice, politice etc. în cadrul sistemului, cu o ierarhizare a acestor activităţi în funcţie de rolul lor în economie.

În urma sporirii necesităţii schimbărilor structurale în fostele ţări socialiste

Scanned with OKEN Scanner

şi în unele economii tradiţionale[48], în condiţiile existenţei unor forţe conservatoare interesate în menţinerea statuquo-ului şi, în fine, în condiţiile unor stratificări sociale tradiţionale, rolul hotărîtor în cadrul acestor interdependenţe îl au macrodecizia şi mai ales proiectul politic. În condiţiile în care anumite structuri, mai ales cele sociale, blochează schimbările, proiectul politic rămîne singurul instrument eficient care poate determina schimbările structurale necesare.

c) *Reanalizarea evoluţiei sistemului* prin luarea în considerare a transformării structurii economice ca proces ireversibil. Elementele sistemului se află într-o continuă mişcare. Unele se dezvoltă şi caută să-şi schimbe funcţia şi statutul. Altele staţionează, sau îşi deteriorează poziţia în cadrul sistemului, provocînd modificări ale acestuia.

Un rol important îl au factorii noi, cum sînt inovaţia şi investiţia[49]. Factorii noi, constituind impulsul iniţial, provoacă reacţii în lanţ în sistem, adeseori cu efecte multiplicatoare. Orice modificare subsecventă a sensului acestui proces trebuie atribuită acţiunii unui alt factor autonom. Modificările secundare, terţiare etc. întăresc impulsul iniţial[50]. În felul acesta se produc ample transformări în cadrul sistemului, în elementele şi în structura acestuia, deşi, în general, structura are tendinţa de a-şi păstra starea veche. Structura se caracterizează printr-un grad ridicat de homeostazie, contribuind adeseori la amplificarea unor discordanţe în sistem, cînd anumiţi factori impun sau cer schimbări importante în cadrul acestuia.

d) *Reinterpretarea stării de echilibru.* În economie - concretizată ca un sistem mare şi foarte complex - au loc în permanenţă fluctuaţii provocate de: caracterul aleator al inovărilor; variaţia comportamentului agenţilor economici în ce priveşte economisirea şi folosirea acestor rezultate pentru investiţii; variaţia posibilităţilor de absorbţie a investiţiilor în economie; variaţia cererii şi ofertei în domeniile factorilor de producţie, produselor şi monetar; politicile în domeniul salarizării, creditelor, impozitelor; acţiunile

48 Fr. Perroux, *Théorie général du progrès économique*, în „Cahiers de l'Institut de science économique appliquée", 1956 şi 1957; Celso Furtado, *op. cit.*

49 J. Schumpeter, *Business Cycles*, McGraw-Hill, New York, 1939; John M. Keynes, *The General Theory of Employment, Interest and Money*, New York, 1936; T. Bauer, *Investment Cycles in Planned Economies*, în „Acta Oeconomica" nr. 21/1978; Andrei Vela, *Civilizaţia industrială*, Editura Politică, Bucureşti, 1986; G. Myrdal, *Economic Theory and Underdeveloped Regions Mystic Verry*, Lawrençe, 1958; Celso Furtado, *op. cit.*

50 Celso Furtado, *op. cit.*, p. 144.

Scanned with OKEN Scanner

exercitate de factorii naturali, în primul rînd meteorologici ş. a. Fluctuaţii apar şi datorită rupturii dintre decizii şi consecinţele lor. De exemplu în cele mai frecvente cazuri, agentul economic, aflat la diferite niveluri ierarhice, reacţionează printr-o decizie la o situaţie nou apărută (modificări de preţuri pe piaţă, schimbarea cererii la unele produse şi servicii etc), însă această decizie are consecinţe care conduc la noi reacţii din partea altor agenţi economici, ceea ce provoacă perturbări în sistem. În general, aceste fluctuaţii au un caracter periodic mai mult sau mai puţin regulat. Ţinînd seama că într-un sistem viu, cum este şi cel economic, au loc transformări care conduc la fluctuaţii, chiar dacă în procesele economice intervin factorii compensatori care să asigure homeostazia sistemului, starea normală a acestuia nu este cea de echilibru, ci aproape sau departe de echilibru[51].

În principiu, cu cît sistemul este mai complex cu atît fluctuaţiile sînt mai mari, cu posibilităţi de agravare a instabilităţii[52]. Însă datorită faptului că există interacţiuni de diferite feluri, între agenţii economici ierarhizaţi, există difuzie sau comunicare între aceştia, precum şi posibilităţi şi mijloace de compensare şi reglare, sistemul economic, fie el cît de complex, se păstrează în anumite limite de fluctuaţie.

2.5.5. Un exemplu privind necesitatea reconsiderării unor teorii

Ştiinţa economică este necesar să fie mai sensibilă, mai receptivă la noile fenomene şi tendinţe în relaţiile economice internaţionale atît sub aspect informativ şi explicativ, cît şi predictiv şi praxiologic. Sînt cunoscute două teorii clasice care au dominat şi continuă să domine gîndirea în domeniul relaţiilor economice internaţionale: teoria avantajului comparativ şi teoria înzestrării cu factori. Acestea se completează reciproc formînd o adevărată coloană vertebrală a teoriei comerţului exterior.

Corolarul cel mai important al acestor teorii este următorul: dezvoltarea comerţului exterior este unul din motoarele importante ale creşterii economice şi factorul de seamă al reducerii disparităţilor dintre ţări, în ceea ce priveşte nivelul de dezvoltare şi nivelul de trai, întrucît toate ţările participante la schimburi, pe de o parte, pot utiliza mai eficient propriile resurse,

51 Ilya Prigogine şi Isabelle Stengers, *Noua alianţă*, Editura Politică, Bucureşti, 1984; Janos Kornai, *Anti-equilibrium*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1971; *Economics of Schortage*, North Holland, 1978; A. Iancu, *Echilibrul economic în interpretare sistemică şi structurală* în „Revista Economică" nr. 19, 20/1986; *Ciclul inovaţional şi ciclul economic*, în „Revista Economică" nr. 28/1986.

52 Ilya Prigogine şi Isabelle Stengers, *op. cit.*, p. 256.

Scanned with OKEN Scanner

iar pe de altă parte, pot elimina anumite efecte negative provocate de absenţa complementarităţii factorilor disponibili; se obţine astfel, şi într-un caz şi în altul, un avantaj economic relativ[53]. Însă, în condiţiile existenţei acestor teorii atractive, destul de bine puse la punct sub aspect logic, expuse într-un limbaj ştiinţific rafinat prin relaţii geometrice şi algebrice şi modele deterministe şi econometrice, prin teoreme corecte formal, multe ţări se văd tot mai sărăcite, înglodate în datorii şi împinse într-un adevărat marasm economic, în mare parte tocmai datorită participării lor la diviziunea internaţională a muncii.

Faţă de relaţiile economice ale unor ţări cu economii mai puţin dezvoltate şi mult mai apropiate din punct de vedere economic, tehnologic şi al veniturilor pe locuitor - relaţii descrise cu multe decenii sau cu mai mult de un secol în urmă de teoriile clasice în forma lor pură şi simplificată - realităţile contemporane sînt mult mai complexe, intervenind factori noi ce modifică din temelii vechile exerciţii logice inspirate din realităţile simple, vechi şi depăşite.

În noile condiţii, apar noi structuri ce provoacă modificări în formarea costurilor şi a preţurilor şi care favorizează obţinerea unor profituri suplimentare de către marile monopoluri şi oligopoluri. Apariţia şi consolidarea noilor structuri privesc, în principiu: a) sporirea rolului investiţiilor directe în străinătate; b) creşterea fluxurilor tehnologice şi a rolului acestora în relaţiile economice internaţionale; c) creşterea interesului comunităţii internaţionale în rezolvarea unor probleme globale, mai ales a celor legate de protecţia mediului înconjurător; d) accentuarea lipsei de elasticitate a costurilor în ţările dezvoltate, mai ales la produsele manufacturate de înaltă tehnicitate, în special din cauza presiunilor exercitate de organizaţiile sindicale, a poziţiilor de monopol a unor meserii de înaltă calificare şi a unor deţinători de tehnologii avansate; e) accentuarea rolului progresului tehnic încorporat în produse şi în procese şi a forţei de muncă de înaltă calificare, ceea ce face posibilă specializarea în producţie a unor ţări pe baza acestui principiu şi menţinerea unor poziţii de monopol a unor firme pentru produsele noi bazate pe invenţii, prin practicarea de către acestea a unor preţuri de monopol pînă la apariţia noilor producători concurenţi.

Toate acestea favorizează obţinerea unor profituri suplimentare de către firmele şi ţările care au un rol dominant în structurile tehnologice, de pro-

53 Pe aceste probleme există o amplă literatură economică. O listă bibliografică cu lucrările cele mai reprezentative se găseşte în lucrarea A. Iancu, *Schimburile economice internaţionale*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1983; Celso Furtado, *op. cit.*

Scanned with OKEN Scanner

ducţie şi de organizare moderne. Teoriile avantajului comparativ şi ale înzestrării cu factori, în forma lor clasică, nu mai pot da explicaţii satisfăcătoare. Orice încercare de a pune aceste teorii, în forma lor tradiţională, la baza întregului comerţ exterior conduce la concluzii false, la grave erori în practică, întrucît realitatea este mai complexă şi mai nuanţată. La tabloul deosebit de complex al realităţilor contemporane mai trebuie adăugate noile fenomene şi procese cum sînt: adîncirea integrării economice regionale, aplicarea unor politici vamale tarifare şi netarifare, financiare şi de credit, activizarea în relaţiile economice internaţionale a unor carteluri ş.a. Tocmai din aceste motive se impune ruperea unor articulaţii ale vechilor teorii privind avantajul comparativ şi înzestrarea cu factori şi elaborarea unor concepte, legi şi teorii noi şi articularea acestora într-o teorie unitară care să ţină seama de noile procese şi tendinţe ce se manifestă în domeniul relaţiilor economice internaţionale contemporane.

* *
*

Noile exigenţe generate de evoluţia şi schimbările proceselor economice şi de condiţiile de desfăşurare ale acestora fac necesare eforturi sporite, în primul rînd pe linia cercetărilor epistemologice în următoarele direcţii: dezvoltarea şi reconsiderarea sistemului categorial, de legi şi teorii şi articularea acestora; perfecţionarea metodelor de investigaţii; dezvoltarea funcţiei sistematizatoare şi a celei predictive şi instrumentarea acestora. În felul acesta se creează cadrul general necesar pentru dezvoltarea şi proliferarea disciplinelor economice specializate, pentru căutarea şi punerea în evidenţă a legăturilor dintre acestea, precum şi pentru asamblarea lor după o concepţie unitară în sisteme teoretice ordonate pe diferite grade de generalitate. Teoria îşi poate astfel spori rolul de bună călăuză a practicii prin înţelegerea fenomenelor şi proceselor economice şi realizarea obiectivelor pe care societatea şi le formulează în mod conştient.

Scanned with OKEN Scanner

CAPITOLUL 3

MECANISMUL DE RESTRUCTURARE A ŞTIINŢEI ECONOMICE

Restructurarea ştiinţelor prin revoluţie a devenit una dintre temele preferate de mulţi epistemologi şi istorici ai ştiinţelor naturii, aceştia aducînd numeroase contribuţii la elucidarea problemelor. Unele idei şi metodologii pot fi folosite, cu anumite adaptări, şi la analiza dinamicii ştiinţei economice[1]. Totuşi, prin modul de abordare, prin analizele efectuate şi prin conclu-

1 În cursul restructurărilor oricărei ramuri a ştiinţei, momentele cruciale sînt cele ale crizei şi ale revoluţiei. Deşi în literatura economică aceste noţiuni sînt foarte răspîndite şi des utilizate încît au ajuns într-o situaţie de adevărată demonetizare, este totuşi de mirare faptul că analiza acestora în domeniul specific al ştiinţei economice este atît de rar întîlnită. În plus, puţinele contribuţii, deşi valoroase, nu dezvoltă suficient macanismul restructurării în condiţiile specifice ale ştiinţei economice. Totuşi, idei interesante în legătură cu starea de criză a economiei politice aduce Tudorel Postolache. El consideră criza acestei ştiinţe ca o componentă a mecanismului de restructurare a economiei politice şi ca o parte a ciclului său de dezvoltare, care are următoarele faze: accelerarea progresului ştiinţific, starea de subdezvoltare în raport cu cerinţele practicii, criza, saltul calitativ care desăvîrşeşte restructurările. Acest scenariu este asemănător, într-o oarecare măsură, ciclului economic cu care se află într-o strînsă legătură (Ioniţă Olteanu, *În căutarea viitorului*, Editura Politică, Bucureşti, 1984, dialog cu Tudorel Postolache pe probleme privind „Teoria economică între criză şi restructurare"). De asemenea, o contribuţie interesantă aduce N. Georgescu-Roegen prin descrierea crizei în care se află ştiinţa economică neopozitivistă pe plan conceptual şi pe cel metodologic. Starea de criză se datoreşte îndeosebi persistenţei acesteia în interpretarea mecanicistă a proceselor economice, exagerările în ceea ce priveşte folosirea modelelor matematice abstracte, neglijării elementului calitativ în interpretarea proceselor economice. Starea de criză se încheie odată cu înlocuirea a ceea ce a fost înlăturat. Ca atare, odată cu trecerea la interpretarea entropică a proceselor economice, Georgescu-Roegen întrevede schimbări profunde în ştiinţa economică, aceasta implicînd, pe de o parte, includerea în aria de investigaţie din cadrul ştiinţei economice a mediului înconjurător, a resurselor naturale şi a fenomenelor demografice, iar pe de altă parte

Scanned with OKEN Scanner

ziile trase nu s-a ajuns încă la un stadiu în care să se considere că s-a creat o concepţie de bază suficient de închegată şi de cuprinzătoare, cu o metodologie adecvată, suficient de elastică şi de nuanţată, pentru a fi utilizată ca atare în analiza dinamicii acestei ştiinţe.

În prezentul capitol vom încerca să abordăm unele aspecte privind conţinutul noţiunii de restructurare aplicată la ştiinţa economică şi unele probleme specifice privind mecanismul de restructurare a acestei ştiinţe.

3.1. CONŢINUTUL NOŢIUNII DE RESTRUCTURARE

În general, restructurarea ştiinţei economice, ca a oricărei alte ştiinţe sociale, este un proces de mare complexitate. Acest proces se desfăşoară în toată lumea. Însă în România, ca şi în celelalte ţări foste socialiste, ştiinţa economică se află într-o perioadă de restructurări de mari proporţii. Este ceea ce numeroşi epistemologi şi istorici ai ştiinţelor numesc restructurarea prin revoluţie. Ea se caracterizează prin următoarele: a) apariţia unor grave insuficienţe ale teoriei faţă de noile cerinţe ale practicii economice şi faţă de alte ramuri ale ştiinţei; b) prăbuşirea şi părăsirea unor vechi concepte, teorii, legi, idei etc. care s-au dovedit a fi incorecte şi nepotrivite cu realitatea economico-socială, cu cerinţele acestora; c) răspîndirea rapidă a noilor cunoştinţe în rîndul comunităţii ştiinţifice, dezvoltarea noilor teorii şi pătrunderea noilor cunoştinţe în noi domenii; d) formularea unor noi concluzii în sfera teoriei, conceptelor, principiilor şi legilor economice[2].

Restructurarea ştiinţei economice priveşte trei domenii fundamentale: a) obiectul cercetării; b) subiectul cercetării; c) sistemul cunoaşterii, inclusiv metodele de investigaţie. În cadrul fiecăreia din aceste componente au loc însemnate schimbări cu profunde intercondiţionări, care definesc însăşi noţiunea de restructurare a ştiinţei economice.

a) În domeniul proceselor economice – *ca obiect al cunoaşterii ştiinţifice* – apar noi fenomene în sferele producţiei, schimbului, distribuţiei, consumului şi mediului, se modifică structura producţiei, a factorilor de producţie şi

schimbări însemnate pe plan metodologic şi ontologic (N. Georgescu-Roegen, *Legea entropiei şi procesul economic*, Editura Politică, Bucureşti, 1979; *Energy and Economic Myths*, Pergamon Press, New York, 1976).

2 În legătură cu definirea noţiunii de restructurare a ştiinţei vezi B. M. Kedrov, *Lenin i revoluţiia v estestvoznanii XX veka*, M., 1 969; *Revoluţiile ştiinţifice şi progresul în cercetarea universului*, în *Istoria ştiinţei şi reconstrucţia ei conceptuală. Antologie*, sub îngrijirea lui Ilie Pîrvu, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1981.

Scanned with OKEN Scanner

a resurselor, crescînd în mod rapid rolul factorilor calitativi (progresul tehnic, calificarea personalului ş. a.). În majoritatea economiilor naţionale ritmul şi amploarea schimbărilor economice şi sociale au crescut fără precedent, acestea fiind impuse, în primul rînd, de extinderea progresului tehnic. S-au modificat tipurile şi intensitatea fluctuaţiilor economice, în cadrul structurilor de ramură, creşte ponderea sectorului terţiar. În România, ca şi în celelalte foste ţări socialiste, se înfăptuieşte un vast program de trecere la economia de piaţă. Practica imediată pune în faţa cercetării economice obiectivul de a crea şi a dezvolta o teorie adecvată şi de a descoperi sau inventa căile cele mai eficiente de trecere de la o economie centralizată la economia de piaţă şi de integrare a acesteia în economia comunităţii europene. Dificultăţile sînt cu atît mai mari cu cît, pe de o parte, lipsesc elementele teoretice necesare, iar pe de altă parte, tranziţia cere schimbări revoluţionare în toate domeniile vieţii economice, constînd în: reconstituirea sistemului proprietăţii private, reconsiderarea funcţiei de preferinţă socială în care individul să fie repus în drepturile sale ca rol şi ca statut; reconsiderarea sistemului instituţional, a organizaţiilor economice şi a instrumentelor economice în acord cu cerinţele economiei de piaţă; înlocuirea modelului de alocare a resurselor, bazat pe coordonarea ierarhico-birocratică, cu modelul bazat pe coordonarea prin mecanismele pieţei.

Prin toate acestea se confirmă, o dată în plus, afirmaţia potrivit căreia obiectul cercetării, numit fapt ştiinţific, niciodată nu este epuizat din punct de vedere al cunoaşterii ştiinţifice, în primul rînd datorită frecventelor sale transformări.

b) În domeniul *subiectului cunoaşterii*, considerat la cele trei niveluri – societatea luată ca un întreg, comunitatea ştiinţifică, (cu grupurile sale componente) şi cercetătorul individual – se produc schimbări calitative în direcţia modului de organizare socială şi a activităţii ştiinţifice, a structurii socioprofesionale, a potenţialului creativ etc. De asemenea, pe măsura dezvoltării economico-sociale, a schimbării condiţiilor de viaţă, precum şi a mediului cultural au loc schimbări însemnate în obiectivele economico-sociale, în sistemul de valori şi interese etc., ceea ce influenţează şi determină ritmul de dezvoltare şi direcţiile de orientare a sistemului.

c) În ceea ce priveşte *sistemul cunoaşterii ştiinţifice*, are loc o reconstrucţie a acestuia (în ansamblu şi pe anumite părţi), constînd în schimbări de concepte, principii, legi şi teorii, precum şi în elaborarea de noi teorii. În domeniul metodelor de cunoaştere se produc adevărate salturi prin introducerea şi extinderea metodelor de modelare, prin stimularea proceselor eco-

Scanned with OKEN Scanner

nomice cu mijloace moderne de lucru, prin utilizarea sistemelor informatice şi cibernetice, precum şi prin introducerea conceptelor sistemice şi structuraliste.

Obiectul cercetării este supus investigaţiei pe un front larg de către cercetători economişti din ţara noastră şi din alte ţări. Nu acelaşi lucru putem afirma despre celelalte două domenii menţionate: subiectul cercetării şi sistemul cunoaşterii în condiţiile actualelor restructurări din ştiinţa economică. De aceea, în cele ce urmează, ne vom referi la aceste două domenii care, în opinia noastră, dacă ar fi mai bine aprofundate ar fi în măsură să ajute procesul de restructurare a ştiinţei economice în sensul de a lărgi şi orienta modul de abordare, de a defini obiectivele economico-sociale, de a oferi instrumentarul ştiinţific necesar pe baza căruia să se poată face judecăţi corecte şi aprofundate şi de a înlătura falsificarea teoriei.

Pentru a putea efectua o analiză corespunzătoare, adecvată asupra mecanismului de restructurare a ştiinţei economice, luînd în considerare trăsăturile sale specifice, trebuie să privim acest sistem al ştiinţei în dubla sa ipostază: a) ca activitate socială, în care îşi fac prezenţa comportamente şi relaţii individuale şi de grup care creează şi consolidează structuri cu caracter general şi specific şi care influenţează în mod hotărîtor dinamica ştiinţei economice (subiectul cunoaşterii); b) ca activitate cu caracter raţional a cărei structură şi transformare poate fi descrisă în mod logic, folosind în acest scop concepte sistemice şi structuraliste (sistemul cunoaşterii ştiinţifice). Deci, să analizăm mecanismul restructurării ştiinţei economice sub aceste două ipostaze.

3.2. VARIABILE SOCIALE ŞI IDEOLOGICE ÎN CADRUL MECANISMULUI DE RESTRUCTURARE

În modelul de dezvoltare a ştiinţei economice, care trebuie să descrie structura şi modul de funcţionare a sistemului ştiinţific, sînt incluse două mari categorii de variabile - cele sociale (subiective) şi cele cognitive (logice). Tot în cadrul acestui model este inclusă şi funcţia obiectiv, prin care se relevă scopul sau finalitatea sistemului, care are tot un conţinut social. De aici rezultă că ştiinţa economică reprezintă o activitate socială atît în ceea ce priveşte latura creaţiei, cît şi scopul sau destinaţia acesteia.

3.2.1. Variabilele sociale în dinamica ştiinţei economice

În modelul de dezvoltare a ştiinţei, variabilele sociale trebuie considerate ca făcînd parte din însuşi sistemul ştiinţei, nu din afara sa. Pornind de la

Scanned with OKEN Scanner

această premisă, se pot formula mai multe constatări menite să explice unele caracteristici ale procesului de restructurare a ştiinţei economice.

Ştiinţa, în general, este realizată, întreţinută şi dezvoltată de comunităţi ştiinţifice, care produc şi dezvoltă teorii şi sisteme de teorii nu întîmplător, ci după anumite legi şi reguli, în anumite condiţii culturale, ştiinţifice, economice, comportamentale, individuale şi colective. Cu alte cuvinte, ştiinţa nu cade din cer şi nici nu se dezvoltă de la sine, întîmplător şi în vid. La baza sa stă cauzalitatea, tradusă printr-o mare diversitate de condiţii concrete şi acţiuni cum sînt: comportamentul şi interesele individuale şi colective ale cercetătorilor şi ale organizaţiilor, atmosfera favorabilă creată şi întreţinută sau restricţiile impuse de mediul social şi de forţele dominante în societate, pentru dezvoltarea ştiinţei, pentru vechile şi noile abordări, pentru anumite tematici şi moduri de interpretare, de facilităţile create de elementele progresiste şi opreliştile impuse de elementele conservatoare şi retrograde dominante din comunităţile ştiinţifice şi din societate, de facilităţile create sau de limitele impuse de anumiţi factori decizionali sub imperiul intereselor de putere şi ideologiei, de limitele impuse de anumiţi membri influenţi ai comunităţilor ştiinţifice în cazul cînd unele abordări depăşesc cadrul paradigmelor acceptate de aceştia.

În cadrul sistemului ştiinţei sau în afara acestuia se manifestă acţiunea umană cu laturile sale contradictorii: pe de o parte, obiective-logice, iar pe de altă parte, subiective, din care dispare logica. Acestea din urmă pot favoriza fie elementele de frînare a dezvoltării ştiinţei, fie elementele de stimulare şi creative din punct de vedere ştiinţific[3]. De obicei, activizarea tuturor elementelor contradictorii se produce în faza de *trecere de la ştiinţa normală la cea extraordinară*, adică în perioada în care au loc cele mai aprige lupte de opinii. Specific ştiinţei economice este faptul că salturile revoluţionare - trecerea de la vechea la noua paradigmă - sînt mai rare, însă mai spectaculoase, cu rupturi mai profunde, acţiunile umane de frînare se produc pe o arie mai largă şi cu o virulenţă mai mare, iar parcelarea ştiinţei în şcoli de gîndire pe criterii de valori, de interese de grup etc., sînt mai numeroase, mai îndelungate decît în alte ramuri ale ştiinţei. De multe ori acestea sînt ireconciliabile datorită unor trăsături şi condiţii specifice: spre

3 În literatura de specialitate se arată că în mod frecvent actul de creaţie ştiinţifică, mai ales în cercetarea extraordinară (cînd are loc ruperea de vechea teorie sau trecerea la o nouă paradigmă), se abate de la regulile logice (*Istoria ştiinţei şi reconstrucţia ei conceptuală. Antologie*, sub îngrijirea lui Ilie Pîrvu, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1981).

Scanned with OKEN Scanner

deosebire de ştiinţele naturii, aici trebuie avute în vedere, pe de o parte, starea de accentuată mobilitate, de schimbare rapidă a obiectului ştiinţei - procesele economice -, iar pe de altă parte, caracterul pregnant subiectiv al ştiinţei economice, mai ales în anumite zone ale ei.

Aceste două trăsături fac din procesele economice o materie dificilă şi labilă pentru cercetarea ştiinţifică şi oferă condiţiile obiective pentru pluralism ştiinţific ca expresie a parcelării ştiinţei economice nu numai după criteriul domeniului, ci şi al valorilor, intereselor şi ideologiilor adoptate de cercetători şi comunităţile ştiinţifice. De cele mai multe ori diferenţele de interese şi ideologice fac imposibilă reconcilierea diferitelor curente de gîndire economică şi doctrine economice deoarece luptele de opinii, adesea sînt transformate într-un dialog al surzilor. Acest tip de pluralism, care este predominant în ştiinţa economică, provoacă adeseori rămîneri în urmă ale teoriei economice faţă de alte ştiinţe (logice şi ale naturii) şi faţă de practică, precum şi o frecventă nepotrivire dintre realitatea vie şi teoria economică, aceasta din urmă nefiind în măsură, de multe ori, să răspundă nevoilor reale ale practicii.

Latura ideologică construită pe sistemul de valori, morală, orientări filosofice şi culturale sau interese economice de grup (grupuri sociale, state, naţiuni etc.) este extrem de disputată în ştiinţa economică, mai mult decît în alte ştiinţe sociale. Aceasta se datoreşte nu numai caracteristicii însăşi a obiectului de studiu - acela de purtător al unor interese umane esenţiale (individuale şi de grup) -, ci şi unor concluzii şi neînţelegeri ce se reflectă în diferitele orientări ale şcolilor de gîndire şi doctrinelor economice, precum şi în neajunsurile organice de care suferă această ştiinţă şi care afectează concentrarea forţelor de cercetare în direcţia asigurării progresului mai rapid al acestei ştiinţe, tocmai din cauza unor încărcături ideologice ale acesteia.

Este încă şi astăzi valabilă întrebarea dacă ştiinţa economică are sau nu caracter ideologic la care se mai adaugă şi multe altele legate tot de ideologie şi la care vom face referirile necesare mai jos. Aici s-au confruntat două păreri extreme. Pozitiviştii sau puriştii, care susţin alungarea oricărei urme de ideologie din sistemul ştiinţei economice întrucît ar afecta caracterul ştiinţific al oricărui demers în cercetarea obiectivă a proceselor economice. Marxiştii, dimpotrivă, întotdeauna au răspuns afirmativ la întrebare, acuzînd pe toţi cei ce nu recunosc acest lucru fie de perfidie fie de ignoranţă. Ei consideră că şi atunci cînd abordarea problemelor economice rămîne abstractă, dincolo de interese şi de acţiunea politică, autorii lor fac acest lucru în mod intenţionat pentru a escamota realitatea, deci recurg la ideologie pe

Scanned with OKEN Scanner

o cale inversă - prin nerecunoaşterea, prin ascunderea adevărului şi prin inacţiune.

3.2.2. Ideologia în modelul ştiinţei şi al doctrinei economice

La originea multora din disputele ce au loc astăzi pe tema ideologiei în modelul ştiinţei şi al doctrinei economice stau mai multe neclarităţi, în special cele legate de diferenţele de percepere privind: funcţiile ştiinţei economice; conţinutul noţiunii de ideologie; raportul dintre structura ştiinţei şi ideologie; modelul de includere în sistemul ştiinţei economice a elementului ideologic; raportul dintre ştiinţa economică şi doctrina economică. Fără a intra în amănunte, în legătură cu aceste probleme, încercăm să aducem cîteva precizări pentru a risipi unele din neclarităţile menţionate.

În legătură cu funcţiile ştiinţei economice. Am văzut mai sus că ştiinţa economică are mai multe funcţii: explicativă, informativă, predictivă, praxiologică. Ştiinţa economică nu-şi asumă şi nu poate să-şi mai asume şi alte funcţii - decizională şi acţională - întrucît ea nu oferă toate datele şi informaţiile necesare privitoare la fenomenele şi procesele economico-sociale şi nu dispune de tehnici corespunzătoare pentru a putea face faţă acestor noi funcţii. Ca atare, funcţiile actuale ale ştiinţei economice nu implică necesitatea încărcării structurii ei cu elementele ideologice pentru a o transforma neapărat în instrument acţional.

În legătură cu noţiunea de ideologie. În demersurile ştiinţifice care se fac, în cele mai frecvente cazuri se foloseşte noţiunea de ideologie fără a defini de la început accepţiunea care se dă acesteia şi modul de interpretare. În literatura economică noţiunea de ideologie se foloseşte în următoarele accepţiuni:

a) *Ca totalitate a ideilor şi concepţiilor* care reflectă, într-o formă mai mult sau mai puţin sistematizată, interesele şi aspiraţiile membrilor unor grupuri sociale, determinate de condiţiile obiective ale existenţei acestora şi care servesc la justificarea, la menţinerea, la consolidarea sau la schimbarea relaţiilor economice şi sociale. Din ideologie fac parte ideile politice, juridice, morale, religioase, artistice, filosofice etc. În această ipostază, ideologia este o parte a conştiinţei diferitelor grupuri sociale sau a societăţii în ansamblu[4].

b) Ca o conştiinţă falsă, mistificată, alienată, ca o reflectare iluzorie, „răsturnată cu capul în jos", a raporturilor oamenilor cu natura şi a raporturilor dintre oameni, condiţionată de limitele de clasă şi istorice ale unei e-

4 *Dicţionar de filosofie*, Editura Politică, Bucureşti, 1978, p. 342. Definiţia dată este în accepţiunea marxistă formulată de V. I. Lenin.

Scanned with OKEN Scanner

poci[5]. În acest sens ideologia are un caracter peiorativ, insidios rezultată din practici incorecte, atît în plan ştiinţific, cît şi în planul practicii sociale şi politicii.

c) Ca o interpretare denaturantă (în mod conştient sau involuntar) a realităţii, datorită interesului generat de o anumită poziţie socială, şi prin urmare, ideologia nu are o valoare cognitivă reală. Aici este vorba de un amestec de elemente de cunoaştere adevărată cu elemente ideologice cuprinse într-o construcţie (sistem) ideologică. Această accepţie rezultă dintr-o perspectivă relativistă. Potrivit acestei accepţiuni, prin restrîngerea elementelor denaturante (ideologice) prin înaintarea pe linia cunoaşterii ştiinţifice, are loc aşa-numitul proces de dezideologizare a ştiinţei economice. Adevărata dezideologizare se realizează însă cu condiţia ca elementele componente să aparţină unei construcţii ştiinţifice, nu ideologice.

d) Cînd noţiunea de ideologie este confundată cu interesele economice şi politice de grup cuprinse într-un sistem (model), fără a i se da acestui sistem o finalitate acţională privitoare la soluţionarea unor conflicte sociale sau la cucerirea puterii politice.

Evident, numai precizarea accepţiunii în care se foloseşte noţiunea poate înlătura confuziile în legătură cu acest termen atît de disputat, folosit în modelele ştiinţei economice.

În ceea ce priveşte raportul dintre ideologie şi ştiinţa economică faţă de realităţile social-economice. Cu studiul acestui raport s-au ocupat îndeosebi filosofii. Ei s-au preocupat în cadrul acestui raport mai mult de probleme ontologice şi cognitive generale, neabordînd probleme structurale din care să poată fi deduse concluzii specifice. Din punctul de vedere al lucrării de faţă merită să fie puse în discuţie următoarele două idei principale enunţate de Lukács şi Gramsci.

a) *Existenţa elementului ideologic în modelele teoretice*, ţinînd seama de funcţiile sociale ale acestora în raport cu realităţile sociale. Relaţia dintre ştiinţă şi ideologie sublinia Georg Lukács, nu poate fi nicidecum descrisă prin proclamarea pretinsei neutralităţi valorice a ştiinţei, a abţinerii ei de la valorizări. Această tendinţă, care se manifestă cel mai adesea ca formă de apărare a unei „ştiinţificităţi" profesorale se dezvăluie în majoritatea cazurilor ca fiind pură ideologie[6].

5 *Op. cit.* Definiţia reprezintă accepţia iniţială dată de Marx şi Engels şi este folosită adeseori de ştiinţa economică şi de sociologie.

6 Georg Lukács, *Ontologia existenţei sociale*, vol. 2, Editura Politică, Bucureşti, 1986, p. 553. Autorul motivează aserţiunea sa prin faptul că de obicei valorizări-

Scanned with OKEN Scanner

b) *Ideologia*, care reprezintă o formă de conştientizare a oamenilor pentru realizarea unui scop social prin acţiunea politică[7], *are strînse legături cu ştiinţa acesteia* revenindu-i un rol important în fondarea acţiunii şi formarea conştiinţelor. După Gramsci, ideologia este, în primul rînd, o formă mentală de reprezentare a realităţii, care serveşte conştientizării oamenilor pentru realizarea unui scop social, determinîndu-i la acţiune[8]. Ştiinţa nu este în sine ideologică. Ea devine ideologică atunci cînd, prin intermediul ei, se rezolvă interese de grup sau, cu alte cuvinte, cînd ea este folosită ca mijloc teoretic sau practic în rezolvarea unor interese, inclusiv a unor conflicte sociale, indiferent dacă acestea sînt de proporţii mai mari sau mai mici, fundamentale sau episodice. Ştiinţa economică, la fel ca şi alte ştiinţe, are diferite funcţii sociale: ontologică, praxiologică etc. O bună cunoaştere a adevărului obiectiv cel mai pur - preciza Georg Lukács - poate fi folosit ca mijloc pentru rezolvarea unor conflicte sociale[9], şi ca atare, tocmai din funcţia pe care o are ştiinţa economică în cadrul proceselor sociale derivă caracterul ideologic al acesteia.

Faţă de afirmaţiile cuprinse în punctele de mai sus trebuie făcute următoarele remarci:

a) Adevărata ideologie are şi trebuie să aibă un suport ştiinţific adecvat condiţiilor studiate şi interpretate în conformitate cu aceste realităţi şi cu valorile dominante. În acest fel ştiinţa economică este unul dintre cele mai importante suporturi pentru acţiuni sociale, pentru „fondarea" ştiinţifică a acestor acţiuni. În aceste împrejurări apare cu totul firească multitudinea de

---

le claselor dominante în momentul respectiv sînt considerate drept „fapte imparţiale", scăpîndu-se din vedere aspectul că cea mai elementară alegere a tematicii nu poate avea loc într-un mod cu totul independent de orice ideologie (*Ibidem*).

7 Ideologia apare ca o suprastructură ideatică altoită şi crescută pe o realitate incontestabilă. Această realitate, în speţă cea economică, are însă o multitudine de faţete. Cum se spune de obicei, în mod curent, realitatea este inepuizabilă din punctul de vedere al cunoaşterii, al cercetării şi pentru că ea poate fi cercetată prin prisma unei multitudini de puncte de vedere. Cercetătorul economist, aparţinînd unei anumite comunităţi ştiinţifice, unei şcoli bazate pe anumite valori, a unui grup social, statal sau regional - fiecare cu situaţii economice şi sociale specifice -, studiază şi interpretează fenomenele şi procesele economice nu în mod abstract, văzute în condiţii ideale, ci în mod concret, văzute în condiţiile lor reale.

8 A. Gramsci, *Il materialismo storico e la filosofia di Benedetto Croce*, G. Einaudi, Torino, 1949.

9 Georg Lukács, *op. cit.*, p. 552.

Scanned with OKEN Scanner

interpretări dată teoriilor economice, apare deci justificabilă parcelarea ştiinţei economice după criteriul ideologic.

b) Ideologia, interpretată în maniera de mai sus, apare ca un fenomen ce derivă în mod organic din ştiinţă, este fondat pe ştiinţă şi rămîne în cadrul modelului ştiinţific. Aceasta poate fi numită ideologie cognitivă. Totuşi, în viaţa reală apar în mod frecvent devieri de la interpretarea relaţiei dintre ştiinţă şi ideologie, redată mai sus. În acest caz apar două situaţii: părăsirea modelului ştiinţific în favoarea celui ideologic; pătrunderea în modele a unor elemente ideologice în sens peiorativ, rezultate din practici incorecte atît în planul ştiinţific, cît şi în planul practicii sociale şi politicii.

c) Ştiinţa economică nu rămîne acelaşi instrument neschimbat, indiferent dacă aceasta este utilizată sau nu în realizarea unor interese sau rezolvarea unor conflicte sociale. Trecerea de la o situaţie la alta înseamnă transformări mai mari sau mai mici în însăşi structura acestei ştiinţe în funcţie de gradul său de implicare. Întrebarea este: cît de profundă va fi schimbarea structurii acesteia, provocată de variaţia ponderii elementului ideologic în modelul teoretic şi dacă acesta din urmă se metamorfozează din model ştiinţific în model ideologic.

Desigur, cînd ne propunem să luăm în considerare realităţile economice şi sociale apare cu totul îndoielnică dorinţa de a realiza construcţii teoretice de tip pozitivist din care să fie complet alungate laturile umane ale proceselor economice în scopul dezideologizării ştiinţei economice. Este, în fond, o inducere în eroare a acelora care pot crede că economia poate exista, iar ştiinţa economică poate fi construită într-un vid social, fără comportament uman, deasupra intereselor şi fără nici o urmă ideologică[10]. Pe de altă parte, incorecte şi dăunătoare sînt încercările şi tendinţele de sufocare a ştiinţei economice cu elementele ideologice şi politice, fapt care nu numai că afectează dezvoltarea însăşi a ştiinţei economice, dar contribuie la condamnarea acesteia la subdezvoltare, la ştirbirea prestigiului ei faţă de alte ştiinţe. În felul acesta ea este în fapt desfiinţată ca ştiinţă, legităţile, conceptele şi teoriile economice avînd doar rolul de a justifica sau fundamenta ad-hoc un concept politic şi social sau un act de politică economică ori o decizie politică

10 Fiecare comunitate ştiinţifică studiază şi interpretează fenomenele şi procesele economice, formulează legităţile şi articulează teoriile economice, înţelege, construieşte şi reconstituie pe plan conceptual instituţiile economice în conformitate cu realităţile înconjurătoare, conform valorilor dominante ale grupurilor (straturi şi grupuri sociale, state şi naţiuni etc.) pe care le reprezintă comunitatea ştiinţifică respectivă.

Scanned with OKEN Scanner

tactică sau strategică.

În legătură cu identificarea ştiinţei economice cu doctrina economică: Identificarea acestor două noţiuni este izvorul multor neînţelegeri. Problema care se pune este aceea a relaţiei dintre construcţia sistemului ştiinţei economice şi elementele folosite în această construcţie. Există o categorie de construcţii ştiinţifice în ale căror structuri sînt incluse şi elemente ideologice în proporţii sau doze foarte diferite. Evident, în acest caz, avem de-a face cu diverse şcoli şi curente ale ştiinţei economice care se deosebesc între ele după diferite criterii, dintre care şi cel ideologic. Există şi o altă categorie de construcţie ştiinţifică metamorfozată într-un sistem predominant, ideologic care include în structura sa elemente ştiinţifice adecvate.

În acest caz poate fi folosit un arsenal ştiinţific de concepte şi instrumente foarte avansat şi corect formulat din punct de vedere logic, care este însă subordonat proiectului ideologic. Aici nu mai avem de-a face cu şcoli ale gîndirii economice, ci cu şcoli doctrinare.

În viaţa reală lucrurile nu sînt atît de bine tranşante încît ele să apară suficient de clare. Atît ştiinţa economică, cît şi doctrinele economice - opuse ca principii constructive - apar sub aceeaşi denumire: ştiinţă economică sau economie politică. De exemplu, economia politică marxistă deşi are toate trăsăturile unei doctrine, niciodată slujitorii ei nu sînt dispuşi să recunoască acest lucru.

Care sînt elementele principale care fac să se distingă doctrina economică marxistă de oricare din şcolile sau curentele ştiinţei economice, ca şi de alte doctrine economice? În comparaţie cu acestea, modelul marxist face o notă aparte. Modelul economic - cunoscut sub numele de economie politică marxistă - face parte integrantă dintr-un model mai general, metasistem - cunoscut sub numele de marxism - care are caracter pur ideologic[11]. Metasistemul marxist, care are ca obiectiv general trecerea de la capitalism la socialism, formulat de materialismul istoric, include în metastructura sa modelul economic marxist. Obiectivul sau finalitatea acestui model derivă din metasistem, iar întreaga sa construcţie şi componentele sale - concepte, categorii şi teorii - articulate într-un sistem unitar, sînt subordonate obiectivului general. Funcţia obiectiv nu numai că a devenit un element endogen în cadrul modelului economic. Ea formează nucleul central în orbita căruia gravitează întregul sistem de valori, morala, cultura, precum şi întregul ar-

11 Elementele componente ale marxismului sînt: materialismul dialectic, materialismul istoric, socialismul utopic preluat de la Saint Simon şi Fourier şi economia politică.

Scanned with OKEN Scanner

senal conceptual şi metodologic al modelului economic. Practic, toată construcţia teoretică a economiei politice marxiste a fost subordonată funcţiei obiectiv, de esenţă ideologică. Deci, economiştii marxişti au transformat ştiinţa economică într-o disciplină ideologică ce include elemente de cunoaştere adecvată şi bine articulate şi care constituie doctrina economică marxistă folosibilă ca instrument pentru cucerirea, consolidarea şi dezvoltarea puterii politice.

Acceptarea şi persistenţa unei atare situaţii afectează ştiinţa economică, o menţin în stare de subdezvoltare şi de criză, aduc prejudicii însăşi practicii economico-sociale deoarece preocupările şi eforturile economiştilor sînt deviate de la problemele de fond, iar pe plan teoretic nu pot fi aduse contribuţiile necesare pe măsura evoluţiei proceselor economico-sociale şi în măsură să răspundă noilor cerinţe obiective ale practicii economice.

Revoluţia ştiinţei economice prin reconstituirea conceptelor, teoriilor şi metodelor este frînată de factorii ideologici, mai ales atunci cînd interese de grup şi sisteme de valori nu mai corespund cu sensurile dezvoltării economiei şi ştiinţei economice. Totuşi, mai devreme sau mai tîrziu revoluţia în ştiinţa economică îşi face şi trebuie să-şi facă loc prin contribuţia elementelor sociale progresiste din sînul societăţii.

3.3. VARIABILE LOGICE ÎN MODELUL DE RESTRUCTURARE ÎNTR-O CONCEPŢIE SISTEMICĂ

Ca produs al gîndirii de o mare complexitate, ştiinţa poate fi supusă unei abordări sistemice. Aceasta constituie, după expresia lui M. Bunge, o adevărată provocare la adresa epistemologiilor clasice: empiriste, raţionaliste, teleologice etc.[12] Abordarea sistemică adună în jurul său tot mai numeroşi adepţi tocmai pentru motivul că pune în evidenţă mai multă ordine în gîndire şi în exprimarea ideilor, dă posibilitatea formalizării regulilor şi raţionamentelor de construcţie epistemică a ştiinţei. Atît în planul lumii reale, cît şi în cel al gîndirii, noţiunea de sistem este caracterizată printr-un set de componente aflate într-un anumit mediu şi într-o legătură reciprocă. Componentele şi, mai ales, legăturile dintre acestea formează structura sistemului.

Ca sistem complex, ştiinţa este constituită dintr-o reţea de teorii, principii, legi, categorii şi concepte, precum şi regularităţi sau linii de comportament etc, aflate într-o concordanţă reciprocă. Privind ştiinţa în dinamica sa,

12 Mario Bunge, *Ştiinţa şi filosofia*, Editura Politică, Bucureşti, 1984, p. 84.

Scanned with OKEN Scanner

M. Bunge sublinia, că ea are un caracter arborescent, asemănător sistemului nervos. Dezvoltarea ştiinţei înseamnă, în primul rînd, creşterea în generalitate a teoriilor acestora, ceea ce implică, totodată, şi extinderea conexiunilor şi creşterea numerică a acestor conexiuni.

Legînd într-un sistem cuprinzător toate aceste elemente disparate, regionale într-un mod unitar şi ordonat, evidenţiind legăturile necesare, se asigură puterea explicativă şi predictivă a ştiinţei. Pe plan conceptual acest lucru înseamnă crearea unei structuri ştiinţifice. Însă, în general, nivelul cunoaşterii avînd limite temporale, iar realităţile economico-sociale avînd un puternic caracter dinamic şi aleator, în scurt timp apar fisuri atît în raţionamentul logic, cît şi în reflectarea realităţii în teorii şi modele. Găsirea unor noi concepte, principii, legi şi teorii mai penetrante, cu putere explicativă şi predictivă mai mare şi mai potrivite, înseamnă restructurarea sistemului ştiinţific, crearea unei structuri cu noi elemente şi noi legături.

3.3.1. Elemente epistemologice noi în aplicarea teoriei generale a sistemelor

Cu ani în urmă teoria generală a sistemelor (în componenţa căreia sînt incluse teoria sistemelor automate, cibernetica, teoria informaţiei) era privită de economişti cu o anumită rezervă, întrucît se credea că este potrivită doar în tehnică. Ulterior, s-a văzut că aceasta este o metodă şi un cadru conceptual de mare generalitate şi destul de elastică, precum şi adaptabilă şi perfecţionabilă pentru a fi folosită atît în cercetările epistemologice generale şi specifice ştiinţelor, cît şi în cercetările sistemelor reale sociale şi economice.

Pentru a putea fi utilizată, teoria generală a sistemelor poate fi făcută mai complexă şi poate fi adaptată mai bine, atît la referenţii reali, cît şi la cei proiectaţi[13]. Mario Bunge a demonstrat că teoria generală a sistemelor nu se încadrează în tiparele tradiţionale de definire a teoriei ştiinţifice sau de definire a condiţiilor necesare şi suficiente pentru a califica o teorie ca ştiinţifică. În mod tradiţional, confirmabilitatea se realizează prin intermediul predicţiei şi verificării empirice.

În cazul teoriei generale a sistemelor, testarea se realizează într-un mod deosebit sau special. În primul rînd, se realizează o aşa-numită *confirmare conceptuală* prin faptul că aceasta corespunde unei întregi familii de teorii specifice care privesc sisteme fizice, biologice, tehnice, economice etc. şi caută totodată să pună în evidenţă trăsăturile comune tuturor acestor sisteme. În al doilea rînd, se realizează aşa-numita *confirmare practică* prin faptul

13 Mario Bunge, *op.cit.*, p. 95.

Scanned with OKEN Scanner

că teoria generală face parte din proiectarea sistemelor reale. Ca atare, conceptele teoriei generale a sistemelor sînt folosite la proiectarea unor sisteme sau la construcţia unor modele specifice corespunzătoare unor sisteme specifice valabile.

Teoria generală a sistemelor este un cadru general ce nu poate fi supusă în mod direct unor teste de verificare. Aşa cum sublinia M. Bunge, ea nu poate fi verificată direct, ci numai prin adăugarea unor modele specifice sistemului în studiu[14]. Cu alte cuvinte, un membru al teoriei generale a sistemelor devine o teorie specifică obişnuită numai în cazul cînd acest membru a încorporat o informaţie specifică sistemului la care se aplică[15].

Ca atare, referindu-ne la sistemul economic, nu teoria generală a sistemelor este supusă testării empirice, ci teoria economică ce s-a construit pe baza conceptelor şi procedurilor teoriei generale a sistemelor. Deci, teoria generală a sistemelor se verifică empiric nu în mod direct, ci în mod indirect prin intermediul teoriei economice corespunzătoare sistemului economic real. Prin utilizarea teoriei generale a sistemelor s-au modificat şi îmbogăţit conceptele şi instrumentele epistemologice şi s-au dispersat cercetările epistemologice, atît spre cele generale, cît şi spre cele specifice ştiinţei economice, deschizînd acestora noi orizonturi de cercetare şi noi posibilităţi de dezvoltare. Mai mult, introducerea şi folosirea pe scară largă a teoriei generale a sistemelor şi a conceptelor structuraliste în cercetările epistemologice provoacă însemnate restructurări atît în epistemologie, cît şi în ştiinţele specifice, inclusiv în ştiinţa economică.

În cele ce urmează vom dezvolta unele elemente epistemologice specifice care caracterizează restructurarea ştiinţei economice. Pentru a putea scoate în evidenţă diferite aspecte ştiinţifice ale restructurării, ne vom referi la dinamica ştiinţei economice prin prisma unor trăsături fundamentale ale teoriei generale a sistemelor.

3.3.2. Ştiinţa economică – sistem deschis cu dinamică specifică pe diferite paliere

În dinamica sa, ştiinţa economică îşi desfăşoară existenţa, se dezvoltă într-un mediu pe care ni-l putem imagina ordonat pe trei paliere. În cadrul fiecărui palier – întocmai ca într-un laborator – au loc procese parţiale de producere a conceptelor şi teoriilor. Pe primul palier, de unde ştiinţa economică îşi trage seva dezvoltării teoriilor, este procesul creaţiei teoretice pro-

14 Mario Bunge, *op. cit.*

15 *Ibidem.*

Scanned with OKEN Scanner

priu-zise, prin comparaţii, formulări de ipoteze, inferenţe etc. Pe cel de-al doilea palier se realizează perfecţionarea, renovarea şi aplicarea instrumentelor de lucru şi a unor concepte. Pe cel de-al treilea palier se înfăptuieşte verificarea teoriilor formulate şi validarea sau invalidarea lor.

Pe primul palier, cel din partea superioară, ştiinţa economică vine în contact cu teoriile şi disciplinele cu caracter de înaltă şi foarte înaltă generalitate - ontologia, dialectica, filosofia exactă (formalizată), teoria generală a sistemelor, precum şi cu teorii, concepte şi legi de înaltă generalitate din mecanica clasică, mecanica cuantică, termodinamică, biologie ş.a.[16]. Pe acest palier contactul ştiinţei economice are oportunitatea să-şi confrunte nu atît tehnicile de lucru şi unele concepte, legi şi noţiuni cu caracter local, cît conceptele şi metodologiile fundamentale, modul general de abordare şi concluziile generale de ordin teoretic. Acestui palier îi este proprie descoperirea unor legi cu caracter universal care guvernează atît procesele naturale, cît şi pe cele economice cum sînt, de exemplu, legea conservării, legea entropiei, legea echilibrului, selecţia naturală, adaptarea, homeostazia etc. Pe acest palier se produc cele mai mari răsturnări în ştiinţa economică pe plan conceptual şi metodologic general, se formulează noi concepte, legi şi teorii. Aici apar contribuţiile marilor creatori ai ştiinţei, se nasc marile revoluţii în ştiinţa economică şi apar cele mai multe din noile paradigme, precum şi noile mari curente de gîndire.

Pe cel de-al doilea palier ştiinţa economică vine în contact cu ştiinţele şi teoriile specifice din domeniile matematicii, fizicii, biologiei, chimiei, sociologiei, psihologiei, termodinamicii, electricităţii, hidraulicii ş.a. Aici ştiinţa economică îşi îmbogăţeşte şi-şi înnoieşte tehnicile de lucru, precum şi unele concepte. De acest lucru ne putem da seama comparînd literatura economică de astăzi cu cea din a doua jumătate a secolului trecut. Vom constata, de exemplu, penetrarea matematicii şi statisticii în ştiinţa economică, cu urmările sale favorabile, introducînd rigoarea ştiinţifică, însă şi unele neajunsuri întrucît, datorită excesului de zel, ştiinţa economică este adeseori golită de conţinut, ea devenind uneori o ştiinţă logică formală, bună doar pentru exerciţii mentale. În afară de metode, ştiinţa economică preia de la alte discipline

16 Mario Bunge atrage atenţia că teoria generală a sistemelor are un loc special, ea făcînd parte atît din teoriile ştiinţifice (verificabile), cît şi din cele ontologice; acestea din urmă sînt caracterizate prin următoarele trăsături de bază: a) sînt matematice în formă; b) se referă la genurile (nu speciile) lucrurilor reale, concrete, materiale; c) sînt netentabile empiric în mod direct şi în mod indirect (Mario Bunge, *op. cit.*, p. 101).

Scanned with OKEN Scanner

şi adaptează termeni, noţiuni, concepte, legi pentru adîncirea cunoaşterii fenomenelor şi proceselor economice. Totodată, ştiinţa economică foloseşte termeni şi noţiuni în mod metaforic pentru îmbogăţirea imaginilor care ajută la descrierea şi analiza fenomenelor economice şi la cunoaşterea lor. Toate acestea se produc cu o frecvenţă relativ ridicată şi aduc o contribuţie însemnată la dezvoltarea ştiinţei economice. Ele nu produc însă răsturnări rapide şi spectaculoase în această ştiinţă. Într-adevăr, deşi sînt create şi aici noi concepte şi teorii, totuşi cîmpul cercetării, propriu acestui palier, îl formează ştiinţa normală, unde, într-o proporţie covîrşitoare, se rezolvă probleme ale paradigmelor existente, fără a exclude crearea noilor concepte şi teorii şi, prin aceasta, a noilor paradigme.

Pe cel de-al treilea palier ştiinţa economică vine în contact cu realitatea, unde teoriile sînt verificate de practică. Aici confruntarea sau verificarea cu realitatea nu se face în mod pasiv şi întotdeauna prin observaţii directe, disparate şi întîmplătoare şi nici prin experimente prealabile. Ele se fac prin verificări statistice şi istorice cu însemnate decalaje în timp faţă de elaborarea teoriei şi fondarea legilor economice. Studiind cu atenţie realitatea, pe baza datelor şi informaţiilor elaborate în mod sistematic, după reguli ştiinţifice nu numai din domeniul economic, ci şi din cele adiacente, putem ajunge în situaţia de a observa în mod critic, fie direct, fie indirect, diferenţele dintre formulările date teoriilor, legilor şi modelelor economice şi realitatea practică. Acesta constituie un prilej favorabil, ca, pe baza analizei critice a teoriilor existente, în confruntarea lor cu datele, să se constate inconsistenţa unor teorii ori, cum au devenit unele teorii şi legi adevărate mituri care nu numai că nu au nimic cu realitatea, dar păstrarea şi aplicarea lor provoacă mari pagube societăţii.

De asemenea, pe palierul al treilea se încheie feed-back-ul sistemului ştiinţei economice, ceea ce constituie un prilej favorabil de evaluare critică a modului de abordare şi interpretare a proceselor şi fenomenelor economice, de evaluare critică a teoriilor, conceptelor şi metodelor utilizate, de comentare a ceea ce este eronat, de înlăturare a ceea ce este greşit şi dăunător şi de creare sau inventare a noi metode, concepte, teorii pe care le sugerează însăşi experienţa practică în legătură nemijlocită cu ştiinţa economică şi în cooperare strînsă cu alte ştiinţe. Pe acest palier se poate descoperi gradul de adecvare, în timp, a teoriei economice la practica economică, se poate extinde aplicarea unor nuclee ale unor teorii economice şi metodologii şi se poate extinde ponderea părţii logice a teoriilor în detrimentul celei empirice şi intuitive.

Scanned with OKEN Scanner

De obicei, pe acest palier cercetătorul îşi dă seama de slăbiciunile sau insuficienţele teoriilor economice, constată dacă teoriile au intrat în criză sau se păstrează în aşa-zisa stare normală. De exemplu, izbucnirea marii crize a economiei politice marxiste - dovadă a falsităţii ei - s-a putut constata în faza experimentală, prin rezultatele obţinute de modelul proiectat şi aplicat pe baza doctrinei marxiste în fostele ţări socialiste.

Dacă pe acest palier are loc demolarea unor concepte, teorii sau chiar şcoli întregi de gîndire şi doctrine, reconstrucţia noilor teorii pe un plan mai larg se poate face pe celelalte două paliere, însă pe baza observaţiilor şi materialului faptic obţinut pe cale experimentală. De aici rezultă concluzia că cele trei paliere se află într-o strînsă intercondiţionare. În realitate, ele constituie un proces unic în cadrul căruia se produc şi se renovează teoriile economice.

3.4. DINAMICA STRUCTURII TEORIILOR ECONOMICE

În cadrul structurii ştiinţei economice, ca şi în alte ştiinţe, elementul fundamental îl constituie teoriile. Schema, cadrul conceptual, legile, conceptele, metodele, precum şi setul de norme şi valori formează ingredientele ştiinţei, asigură anumite legături între teorii, în cadrul sistemului, ca şi între subsistemele componente ale teoriei. Aşa cum am arătat mai înainte, o modificare de mari proporţii a acestora afectează întreaga ştiinţă economică sau porţiuni importante ale acesteia, provoacă restructurări cu caracter general ale paradigmelor, apărînd noi curente de gîndire. Cu toate acestea, ceea ce provoacă cele mai frecvente crize şi restructurări în sistemul ştiinţei economice, însă nu cu caracter general, ci mai mult regional, sînt dinamicile şi modificările structurii, care au loc la nivelul teoriilor economice.

În ştiinţa economică, alături de zone compacte, articulate în teorii de mare soliditate ştiinţifică şi de prestigiu[17], există şi unele zone sau subzone ale cercetării aflate, fie la un nivel teoretic scăzut, reflectate în modele ştiinţifice excesiv de simplificate sau idealizate, cuprinzînd doar unele trăsături generale ale obiectului de referinţă, fie la un nivel preteoretic, exprimate în scheme taxonomice, îngrămădiri de opinii, exprimări programatice ş.a. Nivelul de dezvoltare a teoriilor pune o puternică amprentă asupra caracteristicii dinamicii ştiinţei. De exemplu, în zona cercetării ce se află la nivelul preteoretic, unde nu există create încă elementele aşa-numitei teorie-nucleu, par-

17 Printre acestea pot fi menţionate teoria creşterii economice, a dezvoltării, a echilibrului, teoria avantajului comparativ şi a înzestrării cu factori.

Scanned with OKEN Scanner

curgerea oricărei etape de construcţie a teoriei constituie salturi care duc la structuri şi articulări[18].

În zonele cercetărilor economice acoperite de teorii aflate la niveluri diferite de dezvoltare, partea conceptuală este constituită din două mari categorii de componenţi:

a) *componenţi teoretici*, formînd teoria-nucleu exprimată prin modele discursive sau matematice şi prin legi economice care susţin sau întăresc modelul pe linie explicativă, relevînd esenţa fenomenului ceea ce se ascunde observaţiei directe;

b) *componenţi neteoretici*, formaţi din descrieri, ordonări de fapte şi noţiuni, scheme taxonomice, opinii, exprimări programatice, comparaţii de date, regularităţi stabile ce emerg din analiza unor serii de date (confundate adeseori cu legi economice).

În procesul de modificare şi dezvoltare a teoriilor economice apar mai multe situaţii în ceea ce priveşte raportul dintre teoria-nucleu şi componenţii neteoretici.

Teoria-nucleu rămîne cu o structură fundamentală fixă. Aici progresul se manifestă prin descoperirea unor noi aplicaţii ale teoriei asupra fenomenelor economice, restrîngîndu-se, în schimb, aria de aplicaţie a componenţilor neteoretici.

Teoria-nucleu se extinde prin construirea, potrivit expresiei lui Sneed, a unei noi reţele[19]. Aici teoria-nucleu extinsă înseamă, în plus faţă de situaţia precedentă, formularea şi includerea în model a unor noi legi specifice, metodologii şi restricţii speciale necesare unor noi explicaţii şi aplicaţii, avînd, ca urmare, pe de o parte, sporirea şi mai mult a ariei de cuprindere a componenţilor teoretici în detrimentul celor neteoretici, iar pe de altă parte,

18 De exemplu, Mario Bunge propune parcurgerea următoarelor etape în construcţia unei teorii în domeniul ştiinţelor sociale: a) selectarea trăsăturilor sau proprietăţilor esenţiale ale obiectelor de interes; b) reprezentarea fiecărei trăsături printr-un concept precis; c) formularea de relaţii între conceptele ce rezultă; d) organizarea logică a enunţurilor care rezultă cu ajutorul unei concepţii, adoptînd supoziţii şi deducînd implicaţiile enunţurilor sau supoziţiilor; e) confruntarea unor propoziţii ale sistemului cu datele empirice; f) axiomatizarea teoriei respective (Mario Bunge, *op. cit.*, p. 335-336).

19 Joseph D. Sneed, *Schimbările ştiinţifice revoluţionare; o abordare formală*; Thomas Kuhn, *Schimbare a teoriei ca schimbare de structură: comentariu aspra formalismului lui J. D. Sneed*, în *Istoria ştiinţei şi reconstrucţia ei conceptuală. Antologie*, sub îngrijirea lui Ilie Pîrvu, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1981.

Scanned with OKEN Scanner

adîncirea cunoaşterii. În acest caz, ca şi în cel precedent, nu se abandonează teoria; ea este îmbogăţită şi dezvoltată cu noi modele, noţiuni, concepte, principii şi legi care permit extinderea aplicaţiilor, interpretarea lor corespunzătoare şi adîncirea cunoaşterii.

Teoria-nucleu se schimbă şi, prin aceasta, se afirmă tot mai mult noua teorie în defavoarea celei vechi. Procesul devine ireversibil şi se intensifică mai ales atunci cînd interesele unor grupuri ale comunităţilor ştiinţifice şi ale societăţii o cer şi în condiţiile în care tot mai mulţi membri ai grupului comunităţii ştiinţifice părăsesc vechea teorie trecînd la cea nouă. În felul acesta se produce restructurarea ştiinţei.

În legătură cu aceasta se ridică întrebarea dacă în domeniul ştiinţei economice apar condiţii specifice care provoacă devieri de la paternul ştiinţelor naturii, explicat de Heisenberg, conform căruia vechea teorie se reduce la un caz particular al noii teorii şi, ca atare, noua teorie are un grad mai mare de generalizare şi aplicare[20]. În ştiinţa economică lucrurile nu sînt aşa de tranşante sau clar conturate ca în fizică. Se observă tendinţa dezvoltării arborescente a teoriilor economice prin combinarea unor teorii şi metode existente adecvate, supravieţuirea lor simultantă cu tendinţa unei selecţii a acestora pe termen lung prin dispute ştiinţifice şi confruntarea lor cu practica economică.

Pentru o mai bună fixare sau clarificare a ideilor privind mecanismul restructurării teoriilor economice, să analizăm pe scurt principalele caracteristici ale unor teorii ce fac parte dintr-o importantă arborescenţă a ştiinţei economice. Luăm ca exemplu teoria reproducţiei, concepută de F. Quesnay, preluată şi dezvoltată de K. Marx şi apoi completată şi aplicată de V. I. Lenin la condiţiile economice ale Rusiei şi la necesităţile fundamentării teoretice a industrializării. Această teorie a fost dezvoltată ulterior în trei mari direcţii:

a) *Dezvoltarea modelului reproducţiei*, în tradiţia marxistă, luînd în considerare, în cadrul schemelor lui Marx, a unor modele dinamice de tip Leontief şi a unor noi variabile reprezentînd forţa de muncă, progresul tehnic etc.

b) *Dezvoltarea teoriei creşterii economice* avînd la bază teoria marxistă a reproducţiei, modelul keynesist (cu dezvoltări ulterioare) al raportului reciproc dinamic dintre investiţie, forţa de muncă, progresul tehnic şi output, precum şi un aparat matematic avansat, reprezentat de funcţiile de producţie

20 W. Heisenberg, *Conceptul de „teorie închisă" în ştiinţele moderne ale naturii*, în *op. cit.*

Scanned with OKEN Scanner

şi de principiul maxim al teoriei controlului automat folosibil la calcularea traiectoriilor optime. În cadrul teoriei privind creşterea economică, teoria-nucleu este bine definită prin modele matematice şi legi specifice. Este poate un exemplu tipic de felul cum s-a realizat teoria-nucleu extinsă prin îmbogăţirea şi dezvoltarea modelelor esenţiale, inclusiv a legilor specifice aplicaţiilor efectuate. De asemenea, este un exemplu concludent de felul cum are loc construirea unei noi reţele a teoriei-nucleu. În mod concret, este vorba, pe de o parte, de extinderea treptată a cercetării creşterii economice de la simplele relaţii ale lui Harrod-Demar, în condiţiile existenţei şi păstrării unui echilibru perfect între capital şi forţă de muncă, la modele dezvoltate, fără condiţia păstrării echilibrului şi în care sînt incluse efectele progresului tehnic şi ale experienţei personalului în producţie (learning by doing), alocarea optimă a investiţiilor în condiţiile unor restricţii şi a maximizării unor rezultate economice reflectate în funcţia-obiectiv, trecerea de la modele unisectoriale la modele de optimizare bisectoriale şi multisectoriale, realizarea unor modele de creştere după principiul feed-back dinamic cu folosirea unui mare număr de variabile cu efecte pozitive şi negative cumulative în timp[21]. Pe de altă parte, această teorie provoacă şi însemnate insatisfacţii atunci cînd este confruntată cu practica economică, mai ales cu cea a ţărilor în curs de dezvoltare, ţinînd seama că această teorie a fost creată mai mult pentru condiţiile ţărilor dezvoltate.

c) *Trecerea la teoria dezvoltării economice*, construită într-o concepţie unitară, istorică şi structuralistă, constituie un salt important faţă de teoria creşterii economice. Ea are în vedere nu numai ţările dezvoltate, ci şi pe cele în curs de dezvoltare. În cadrul acestei noi teorii, aflate în curs de formare şi consolidare, în opoziţie cu cele precedente, se iau în considerare nu numai relaţiile cantitative dinamice dintre agregatele economice (capital, investiţii, populaţie, forţă de muncă, efectul progresului tehnico-ştiinţific, resurse şi output), ci şi contribuţia factorilor calitativi la evoluţia sistemului şi a rezultatelor acestuia. Astfel, este luat în considerare rolul principalelor elemente componente active ale sistemului economic, inclusiv rolul sistemului instituţional, generarea progresului tehnic în economie şi determinanţii ciclului economic, rolul fenomenului demografic şi raportul economic dintre centru şi periferie în dinamica economică a ţărilor cu niveluri diferite de dezvoltare, precum şi mediul ambiant.

21 În legătură cu teoria-nucleu a creşterii economice, conţinutul şi evoluţia acesteia, vezi A. Iancu, *Optimizarea corelaţiei dintre acumulare şi consum. Metode de modelare*, Editura Academiei, Bucureşti, 1974.

Scanned with OKEN Scanner

Fiecare din cele trei direcţii menţionate constituie obiect al cercetărilor la care sînt angajate diferite grupuri ale comunităţii ştiinţifice. Persistenţa cu care continuă să se facă cercetarea la primele două direcţii rezultă nu atît din fertilitatea deosebită a terenului acestora sau din faptul că ele ar fi mai legate de practica economică şi mai verificabile, cît mai ales din motivaţie tradiţională sau din considerente ideologice, de interese, iar uneori din ignorarea celorlalte direcţii. Totuşi, teoria dezvoltării - văzută într-o concepţie structuralistă - este cea mai atractivă, avînd caracter mai general şi perspective mai largi de extindere, deşi se află departe de a fi suficient de articulată.

Teoriile precedente - reproducţia şi creşterea economică - pot fi considerate, într-o anumită măsură, ca fiind cazuri particulare ale teoriei dezvoltării. Prin urmare, considerăm că nu poate fi vorba pur şi simplu de o înlăturare a lor odată cu extinderea teoriei-nucleu a dezvoltării, ci de o folosire a lor în probleme economice cu caracter mai local, ori mai specializate.

* *
*

Tematica restructurării ştiinţei economice este mult mai vastă decît cea pe care am încercat să o schiţăm noi în acest capitol. Evident, dimensiunea volumului de faţă este principalul element restrictiv care ne-a impus să ne oprim pe scurt doar la aspectele esenţiale care privesc conţinutul noţiunii de restructurare (obiectul şi subiectul cunoaşterii şi structura teoriei), variabilele sociale şi ideologice ale modelului ştiinţei economice în dezvoltarea sa, precum şi variabilele logice ale modelului de restructurare.

Referirile speciale la aplicarea teoriei generale a sistemelor, la modificarea structurii ştiinţei economice pe diferitele sale paliere, precum şi la dinamica structurii teoriilor economice cu componenţii lor teoretici şi neteoretici sînt de natură să ne facă să înţelegem mai bine caracteristica transformării structurii ştiinţei economice, precum şi dinamica interferenţei acesteia cu alte ştiinţe. Multe din aspectele enunţate în acest capitol vor fi reluate pe un plan mai larg şi mai aprofundat în capitolele care urmează, şi mai cu seamă în volumul 2 al prezentului tratat.

Scanned with OKEN Scanner

PARTEA A II-A

INTERFERENŢE CU ALTE ŞTIINŢE

Scanned with OKEN Scanner

De obicei, pe acest palier cercetătorul îşi dă seama de slăbiciunile sau insuficienţele teoriilor economice, constată dacă teoriile au intrat în criză sau se păstrează în aşa-zisa stare normală. De exemplu, izbucnirea marii crize a economiei politice marxiste - dovadă a falsităţii ei - s-a putut constata în faza experimentală, prin rezultatele obţinute de modelul proiectat şi aplicat pe baza doctrinei marxiste în fostele ţări socialiste.

Dacă pe acest palier are loc demolarea unor concepte, teorii sau chiar şcoli întregi de gîndire şi doctrine, reconstrucţia noilor teorii pe un plan mai larg se poate face pe celelalte două paliere, însă pe baza observaţiilor şi materialului faptic obţinut pe cale experimentală. De aici rezultă concluzia că cele trei paliere se află într-o strînsă intercondiţionare. În realitate, ele constituie un proces unic în cadrul căruia se produc şi se renovează teoriile economice.

3.4. DINAMICA STRUCTURII TEORIILOR ECONOMICE

În cadrul structurii ştiinţei economice, ca şi în alte ştiinţe, elementul fundamental îl constituie teoriile. Schema, cadrul conceptual, legile, conceptele, metodele, precum şi setul de norme şi valori formează ingredientele ştiinţei, asigură anumite legături între teorii, în cadrul sistemului, ca şi între subsistemele componente ale teoriei. Aşa cum am arătat mai înainte, o modificare de mari proporţii a acestora afectează întreaga ştiinţă economică sau porţiuni importante ale acesteia, provoacă restructurări cu caracter general ale paradigmelor, apărînd noi curente de gîndire. Cu toate acestea, ceea ce provoacă cele mai frecvente crize şi restructurări în sistemul ştiinţei economice, însă nu cu caracter general, ci mai mult regional, sînt dinamicile şi modificările structurii, care au loc la nivelul teoriilor economice.

În ştiinţa economică, alături de zone compacte, articulate în teorii de mare soliditate ştiinţifică şi de prestigiu[17], există şi unele zone sau subzone ale cercetării aflate, fie la un nivel teoretic scăzut, reflectate în modele ştiinţifice excesiv de simplificate sau idealizate, cuprinzînd doar unele trăsături generale ale obiectului de referinţă, fie la un nivel preteoretic, exprimate în scheme taxonomice, îngrămădiri de opinii, exprimări programatice ş.a. Nivelul de dezvoltare a teoriilor pune o puternică amprentă asupra caracteristicii dinamicii ştiinţei. De exemplu, în zona cercetării ce se află la nivelul preteoretic, unde nu există create încă elementele aşa-numitei teorie-nucleu, par-

17 Printre acestea pot fi menţionate teoria creşterii economice, a dezvoltării, a echilibrului, teoria avantajului comparativ şi a înzestrării cu factori.

Scanned with OKEN Scanner

curgerea oricărei etape de construcţie a teoriei constituie salturi care duc la structuri şi articulări[18].

În zonele cercetărilor economice acoperite de teorii aflate la niveluri diferite de dezvoltare, partea conceptuală este constituită din două mari categorii de componenţi:

a) *componenţi teoretici*, formînd teoria-nucleu exprimată prin modele discursive sau matematice şi prin legi economice care susţin sau întăresc modelul pe linie explicativă, relevînd esenţa fenomenului ceea ce se ascunde observaţiei directe;

b) *componenţi neteoretici*, formaţi din descrieri, ordonări de fapte şi noţiuni, scheme taxonomice, opinii, exprimări programatice, comparaţii de date, regularităţi stabile ce emerg din analiza unor serii de date (confundate adeseori cu legi economice).

În procesul de modificare şi dezvoltare a teoriilor economice apar mai multe situaţii în ceea ce priveşte raportul dintre teoria-nucleu şi componenţii neteoretici.

Teoria-nucleu rămîne cu o structură fundamentală fixă. Aici progresul se manifestă prin descoperirea unor noi aplicaţii ale teoriei asupra fenomenelor economice, restrîngîndu-se, în schimb, aria de aplicaţie a componenţilor neteoretici.

Teoria-nucleu se extinde prin construirea, potrivit expresiei lui Sneed, a unei noi reţele[19]. Aici teoria-nucleu extinsă înseamă, în plus faţă de situaţia precedentă, formularea şi includerea în model a unor noi legi specifice, metodologii şi restricţii speciale necesare unor noi explicaţii şi aplicaţii, avînd, ca urmare, pe de o parte, sporirea şi mai mult a ariei de cuprindere a componenţilor teoretici în detrimentul celor neteoretici, iar pe de altă parte,

18 De exemplu, Mario Bunge propune parcurgerea următoarelor etape în construcţia unei teorii în domeniul ştiinţelor sociale: a) selectarea trăsăturilor sau proprietăţilor esenţiale ale obiectelor de interes; b) reprezentarea fiecărei trăsături printr-un concept precis; c) formularea de relaţii între conceptele ce rezultă; d) organizarea logică a enunţurilor care rezultă cu ajutorul unei concepţii, adoptînd supoziţii şi deducînd implicaţiile enunţurilor sau supoziţiilor; e) confruntarea unor propoziţii ale sistemului cu datele empirice; f) axiomatizarea teoriei respective (Mario Bunge, *op. cit.*, p. 335-336).

19 Joseph D. Sneed, *Schimbările ştiinţifice revoluţionare; o abordare formală*; Thomas Kuhn, *Schimbare a teoriei ca schimbare de structură: comentariu aspra formalismului lui J. D. Sneed*, în *Istoria ştiinţei şi reconstrucţia ei conceptuală. Antologie*, sub îngrijirea lui Ilie Pîrvu, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1981.

Scanned with OKEN Scanner

adîncirea cunoaşterii. În acest caz, ca şi în cel precedent, nu se abandonează teoria; ea este îmbogăţită şi dezvoltată cu noi modele, noţiuni, concepte, principii şi legi care permit extinderea aplicaţiilor, interpretarea lor corespunzătoare şi adîncirea cunoaşterii.

Teoria-nucleu se schimbă şi, prin aceasta, se afirmă tot mai mult noua teorie în defavoarea celei vechi. Procesul devine ireversibil şi se intensifică mai ales atunci cînd interesele unor grupuri ale comunităţilor ştiinţifice şi ale societăţii o cer şi în condiţiile în care tot mai mulţi membri ai grupului comunităţii ştiinţifice părăsesc vechea teorie trecînd la cea nouă. În felul acesta se produce restructurarea ştiinţei.

În legătură cu aceasta se ridică întrebarea dacă în domeniul ştiinţei economice apar condiţii specifice care provoacă devieri de la paternul ştiinţelor naturii, explicat de Heisenberg, conform căruia vechea teorie se reduce la un caz particular al noii teorii şi, ca atare, noua teorie are un grad mai mare de generalizare şi aplicare[20]. În ştiinţa economică lucrurile nu sînt aşa de tranşante sau clar conturate ca în fizică. Se observă tendinţa dezvoltării arborescente a teoriilor economice prin combinarea unor teorii şi metode existente adecvate, supravieţuirea lor simultantă cu tendinţa unei selecţii a acestora pe termen lung prin dispute ştiinţifice şi confruntarea lor cu practica economică.

Pentru o mai bună fixare sau clarificare a ideilor privind mecanismul restructurării teoriilor economice, să analizăm pe scurt principalele caracteristici ale unor teorii ce fac parte dintr-o importantă arborescenţă a ştiinţei economice. Luăm ca exemplu teoria reproducţiei, concepută de F. Quesnay, preluată şi dezvoltată de K. Marx şi apoi completată şi aplicată de V. I. Lenin la condiţiile economice ale Rusiei şi la necesităţile fundamentării teoretice a industrializării. Această teorie a fost dezvoltată ulterior în trei mari direcţii:

a) *Dezvoltarea modelului reproducţiei*, în tradiţia marxistă, luînd în considerare, în cadrul schemelor lui Marx, a unor modele dinamice de tip Leontief şi a unor noi variabile reprezentînd forţa de muncă, progresul tehnic etc.

b) *Dezvoltarea teoriei creşterii economice* avînd la bază teoria marxistă a reproducţiei, modelul keynesist (cu dezvoltări ulterioare) al raportului reciproc dinamic dintre investiţie, forţa de muncă, progresul tehnic şi output, precum şi un aparat matematic avansat, reprezentat de funcţiile de producţie

20 W. Heisenberg, *Conceptul de „teorie închisă" în ştiinţele moderne ale naturii*, în *op. cit.*

Scanned with OKEN Scanner

şi de principiul maxim al teoriei controlului automat folosibil la calcularea traiectoriilor optime. În cadrul teoriei privind creşterea economică, teoria-nucleu este bine definită prin modele matematice şi legi specifice. Este poate un exemplu tipic de felul cum s-a realizat teoria-nucleu extinsă prin îmbogăţirea şi dezvoltarea modelelor esenţiale, inclusiv a legilor specifice aplicaţiilor efectuate. De asemenea, este un exemplu concludent de felul cum are loc construirea unei noi reţele a teoriei-nucleu. În mod concret, este vorba, pe de o parte, de extinderea treptată a cercetării creşterii economice de la simplele relaţii ale lui Harrod-Demar, în condiţiile existenţei şi păstrării unui echilibru perfect între capital şi forţă de muncă, la modele dezvoltate, fără condiţia păstrării echilibrului şi în care sînt incluse efectele progresului tehnic şi ale experienţei personalului în producţie (learning by doing), alocarea optimă a investiţiilor în condiţiile unor restricţii şi a maximizării unor rezultate economice reflectate în funcţia-obiectiv, trecerea de la modele unisectoriale la modele de optimizare bisectoriale şi multisectoriale, realizarea unor modele de creştere după principiul feed-back dinamic cu folosirea unui mare număr de variabile cu efecte pozitive şi negative cumulative în timp[21]. Pe de altă parte, această teorie provoacă şi însemnate insatisfacţii atunci cînd este confruntată cu practica economică, mai ales cu cea a ţărilor în curs de dezvoltare, ţinînd seama că această teorie a fost creată mai mult pentru condiţiile ţărilor dezvoltate.

c) *Trecerea la teoria dezvoltării economice*, construită într-o concepţie unitară, istorică şi structuralistă, constituie un salt important faţă de teoria creşterii economice. Ea are în vedere nu numai ţările dezvoltate, ci şi pe cele în curs de dezvoltare. În cadrul acestei noi teorii, aflate în curs de formare şi consolidare, în opoziţie cu cele precedente, se iau în considerare nu numai relaţiile cantitative dinamice dintre agregatele economice (capital, investiţii, populaţie, forţă de muncă, efectul progresului tehnico-ştiinţific, resurse şi output), ci şi contribuţia factorilor calitativi la evoluţia sistemului şi a rezultatelor acestuia. Astfel, este luat în considerare rolul principalelor elemente componente active ale sistemului economic, inclusiv rolul sistemului instituţional, generarea progresului tehnic în economie şi determinanţii ciclului economic, rolul fenomenului demografic şi raportul economic dintre centru şi periferie în dinamica economică a ţărilor cu niveluri diferite de dezvoltare, precum şi mediul ambiant.

21 În legătură cu teoria-nucleu a creşterii economice, conţinutul şi evoluţia acesteia, vezi A. Iancu, *Optimizarea corelaţiei dintre acumulare şi consum. Metode de modelare*, Editura Academiei, Bucureşti, 1974.

Scanned with OKEN Scanner

Fiecare din cele trei direcţii menţionate constituie obiect al cercetărilor la care sînt angajate diferite grupuri ale comunităţii ştiinţifice. Persistenţa cu care continuă să se facă cercetarea la primele două direcţii rezultă nu atît din fertilitatea deosebită a terenului acestora sau din faptul că ele ar fi mai legate de practica economică şi mai verificabile, cît mai ales din motivaţie tradiţională sau din considerente ideologice, de interese, iar uneori din ignorarea celorlalte direcţii. Totuşi, teoria dezvoltării - văzută într-o concepţie structuralistă - este cea mai atractivă, avînd caracter mai general şi perspective mai largi de extindere, deşi se află departe de a fi suficient de articulată.

Teoriile precedente - reproducţia şi creşterea economică - pot fi considerate, într-o anumită măsură, ca fiind cazuri particulare ale teoriei dezvoltării. Prin urmare, considerăm că nu poate fi vorba pur şi simplu de o înlăturare a lor odată cu extinderea teoriei-nucleu a dezvoltării, ci de o folosire a lor în probleme economice cu caracter mai local, ori mai specializate.

* *

*

Tematica restructurării ştiinţei economice este mult mai vastă decît cea pe care am încercat să o schiţăm noi în acest capitol. Evident, dimensiunea volumului de faţă este principalul element restrictiv care ne-a impus să ne oprim pe scurt doar la aspectele esenţiale care privesc conţinutul noţiunii de restructurare (obiectul şi subiectul cunoaşterii şi structura teoriei), variabilele sociale şi ideologice ale modelului ştiinţei economice în dezvoltarea sa, precum şi variabilele logice ale modelului de restructurare.

Referirile speciale la aplicarea teoriei generale a sistemelor, la modificarea structurii ştiinţei economice pe diferitele sale paliere, precum şi la dinamica structurii teoriilor economice cu componenţii lor teoretici şi neteoretici sînt de natură să ne facă să înţelegem mai bine caracteristica transformării structurii ştiinţei economice, precum şi dinamica interferenţei acesteia cu alte ştiinţe. Multe din aspectele enunţate în acest capitol vor fi reluate pe un plan mai larg şi mai aprofundat în capitolele care urmează, şi mai cu seamă în volumul 2 al prezentului tratat.

Scanned with OKEN Scanner

PARTEA A II-A

INTERFERENŢE CU ALTE ŞTIINŢE

Scanned with OKEN Scanner

CAPITOLUL 4
MONISM ŞI PLURALISM ŞTIINŢIFIC

În primele trei capitole am analizat obiectul de studiu al ştiinţei economice - procesele economice în care se găsesc incluse şi elemente neeconomice -, structura generală a ştiinţei economice în ambientul celorlalte ştiinţe sociale, precum şi schimbările structurale la care este supusă această ştiinţă şi mecanismele schimbărilor. După cum am văzut, procesele economice nu se desfăşoară în vid sau într-o formă pură. Avînd un caracter social, ele se desfăşoară în cadrul spaţiului social. Procesele şi fenomenele economice se împletesc, se intercondiţionează şi cu alte procese neeconomice - sociale (psihice, ideologice, politice, culturale etc.) şi naturale.

În cadrul relaţiilor de intercondiţionare, privite în dinamică, s-a ridicat şi se ridică adeseori întrebările: care este factorul cel mai important care determină dezvoltarea istorică a societăţii?; care este factorul ce formează locomotiva istoriei societăţii? În decursul timpului au fost emise o seamă de ipoteze, s-au încercat chiar dezvoltări teoretice pe tema factorului determinant, avînd la bază interpretarea monistă. Aşa au apărut, de exemplu, teoria factorului geografic, teoria factorului natural (resurselor naturale), teoria factorului rasial, teoria factorului cultural, teoria factorului economic ş.a.

4.1. ROLUL FACTORULUI ECONOMIC ŞI DEZVOLTAREA SOCIALĂ

Fondată pe concepţia materialismului istoric, teoria rolului determinant al factorului economic în viaţa socială, în dezvoltarea socială generală a făcut o lungă carieră, ea fiind supusă şi experimentării practice. Fără îndoială, nu poate fi negat rolul important al factorului economic în dezvoltarea socială. Însă a reduce fenomenul dezvoltării sociale la un singur factor, fie el cît de important, reprezintă o simplificare excesivă a lucrurilor, înseamnă

Scanned with OKEN Scanner

reducerea dezvoltării sociale la simpla dependenţă funcţională de factorul economic, la o intrepretare monistă a istoriei.

Avînd credinţa descoperirii adevărului, precum că factorul economic, reprezentat de modul de producţie, determină dezvoltarea socială, susţinătorii acestei viziuni întotdeauna au încercat, pe de o parte, să demonstreze că acest proces de determinare se desfăşoară în situaţii concrete, iar pe de altă parte, să polemizeze cu alte teorii, declarîndu-le „false" deoarece ele nu ar reflecta realităţile sociale[1]. După cum nota Vilfredo Pareto, aceasta este forma eronată a unui simplu raport de la cauză la efect[2]. Este o concepţie mecanicistă, aplicată proceselor şi fenomenelor sociale. Aceasta a constituit baza teoretică a determinismului marxist, argumentul principal de a înţelege şi de a lupta pentru schimbarea societăţii. În literatura marxistă determinismul a fost considerat un concept clasic, un rezultat al descoperirii adevărului, o reflectare a realităţii şi susţinut de cele mai multe partide marxiste.

În urma numeroaselor dezbateri, chiar în rîndurile economiştilor marxişti s-au exprimat opinii foarte diferite în legătură cu acest concept. De exemplu, unii au calificat determinismul marxist ca fiind prea puternic, prea dogmatic, prea mecanic, prea unidirecţional, prea îngust reducţionist, subliniind necesitatea adoptării unei poziţii amoniste întrucît esenţa istoriei este omul, dificultăţile existenţiale umane sau proiectul uman ş.a. Alţii au căutat să înlăture identificarea lui Marx şi a marxismului cu determinismul economic[3]. Alţi economişti marxişti, dimpotrivă, au demonstrat lipsa oricărui determinism asupra realităţii sociale sau că aspectele noneconomice specifice ale realităţii sociale ajută la modelarea (shape) istoriei[4].

Din cele relatate devine clar că a pune problema existenţei numai a unei singure forţe - factorul economic -, care operează de-a lungul întregului proces al istoriei dezvoltării sociale, înseamnă a simplifica problemele în mod nepermis. Doar pluralismul forţelor economice şi neeconomice şi interacţiunea dialectică a acestora formează adevărata locomotivă a istoriei dezvoltării sociale.

---

1 Stephen Resnick, Richard Wolff, *Knowledge and Class*, University of Chicago Press, Chicago 1987, p. 40.

2 Vilfredo Pareto, *Marxisme et économie pure*, Librairie Droz, Paris, 1966, p. 158.

3 St. Resnick, R. Wolff, *op. cit.*, p. 40. Printre cei care au căutat prin scrierile lor să înlăture identificarea lui Marx şi a marxismului cu determinismul economic mecanic se numără Luckács, Karsch, Gramsci, Reich, teoreticienii şcolii de la Frankfurt, Marcuse şi Sartre.

4 *Ibidem.*

Scanned with OKEN Scanner

Mutînd discuţia pe plan epistemologic, aceasta înseamnă să se determine natura ştiinţelor şi disciplinelor care contribuie la explicarea proceselor istorice. Apare evident faptul că, deşi interpretarea monistă oferă avantaje metodologice particulare, totuşi explicaţiile asupra proceselor rămîn insuficiente şi adesea eronate. Alegînd o singură disciplină ca principal instrument explicator, fie ea chiar şi ştiinţa economică, acest lucru este echivalent cu tentativa de a crede în unicitatea factorului economic în istorie.

Referindu-se la necesitatea interpretării pluraliste a istoriei, W. Leontief sublinia că, în prezent, toate disciplinele formate au de adus explicaţii procesului istoric şi se poate observa, în primul rînd, că fiecare din acestea, fie ea ştiinţa economică, antropologia, lingvistica sau geografia, pare să aibă stabilit modelul analitic propriu şi să realizeze cel puţin un anumit succes explicativ, iar, în al doilea rînd, că aceste modele separate sînt în întregime autonome, deci, ireductibile unul faţă de altul[5].

La dilema de a alege între insistenţa încăpăţînată a interpretării moniste şi pluralismul practic, Leontief optează pentru cea de-a doua variantă, aducînd motivările de rigoare.

În legătură cu interpretarea monistă a istoriei, el aprecia că aproape întotdeauna apar cazurile în care se pretinde că ştiinţa sau disciplina favorită poate să explice totul prin ea însăşi, inclusiv cursul particular al evenimentelor. Eroarea care se comite prin generalizarea acestei pretenţii este mai periculoasă decît aceea comisă de aşa-zisul pluralism nediscriminatoriu, care insistă pentru combinarea tuturor abordărilor posibile în fiecare caz numai pentru a evita riscul interpretării parţiale, deci, riscul erorii datorită explicării incomplete şi unilaterale a realităţii, desfăşurării acesteia în timp.

În concluzie, aplicarea analizei economice la situaţii istorice ale vieţii umane concrete nu va asigura decît explicaţii parţiale ale realităţii. Calificînd ca o eroare a materialismului istoric faptul de a atribui factorilor economici rolul exclusiv în evoluţia societăţii umane, Raymond Barre afirma că economiştii nu au dreptul decît sub presiunea unor fapte evidente de a conferi disciplinei lor o valoare privilegiată în explicarea fenomenelor[6] şi nici de a vedea în disciplina lor - după expresia lui J. Schumpeter - „cheia tuturor secretelor istoriei umane"[7].

---

5 W. Leontief, *Essays in Economics*, Transaction Books, New Brunswick, 1977, p. 4.

6 Raymond Barre, *Économie politique*, P.U.F. , Paris, 1985, p. 27.

7 Expresia lui J. Schumpeter a fost redată de R. Barre, în *op. cit.*, p. 27.

Scanned with OKEN Scanner

4.2. PLURALISM

Viaţa socială este formată dintr-o mare diversitate de fapte, fenomene, procese şi relaţii ce pot fi grupate în diferite categorii, clase şi tipuri, după diverse criterii: conţinut, destinaţie etc., inclusiv după apartenenţa lor la anumite domenii de studiu sau discipline ştiinţifice. Din acest bazar oriental al vieţii sociale se pot desprinde diferite clase de fapte, procese şi fenomene ce pot fi descrise, unele ca economice, altele ca juridice, altele ca politice etc.

Un sistem modern, pentru a putea funcţiona normal, are nevoie de toate aceste categorii de procese. Fără îndoială, dintre acestea, cele economice prezintă un loc aparte. Importanţa acestora din urmă se defineşte prin însuşi conţinutul celor patru sfere de activităţi umane ce intră în mod preponderent în categoria celor economice: producţie, schimb, distribuţie şi consum.

Actele de desprindere din natură a materiei prime şi energiei şi de transformare a materiilor prime (utilizînd forţa de muncă şi uneltele de producţie) în produse, precum şi actele de producţie a serviciilor intră în sfera activităţilor umane de producţie. Actele de transport a produselor de la producător la consumator, actele de sortare, ambalare şi de depozitare, actele de informare prin publicitate, cele de vînzare şi cumpărare şi toate operaţiunile băneşti care mijlocesc schimbul, precum şi cele de efectuare a operaţiilor de service intră în sfera schimbului. Actele, instrumentele şi mecanismele create şi utilizate pentru remunerarea forţei de muncă, a capitalului şi a pămîntului, pentru redistribuirea acestora, precum şi cele pentru realizarea securităţii sociale intră în sfera distribuţiei. Actele care privesc consumul şi comportamentul consumatorului (preferinţele, utilitatea, alegerea etc.), adică acelea care formează obiectul de studiu al cererii, intră în sfera consumului. Se apreciază că într-o societate dezvoltată actele de schimb şi fenomenele generate de aceste acte formează cea mai mare parte a domeniilor de studiu al economiştilor[8].

În legătură cu clasificările şi caracterizarea diferitelor fapte şi fenomene, după apartenenţa la diferite domenii, potrivit conţinutului lor, trebuie precizat că nu se poate susţine că ar exista fapte sau fenomene pur economice, altele

---

8 După aprecierile lui K. Boulding studiul schimbului (tot felul de tranzacţii, de pe pieţele mărfurilor şi serviciilor, capitalurilor, forţei de muncă, proprietăţilor, inclusiv toate operaţiunile monetare şi bancare) constituie circa nouă zecimi din întregul domeniu de studiu al economiştilor (Kenneth E. Boulding, *Economic Analysis*, vol I, Harper and Row, Publishers, New York, 1966, p. 4).

Scanned with OKEN Scanner

pur sociologice, iar altele pur tehnologice etc.

Imaginea care se creează într-o societate modernă despre economie reprezintă o anumită exagerare, căci ceea ce se numeşte de obicei fapt sau fenomen economic nu reprezintă decît un aspect, doar o faţetă (o parte) a fenomenului real. „De fapt - sublinia Gromoslav Mladenatz - nu există fenomene exclusiv economice (mai ales într-o societate mai complexă). Fenomenul de producţie, de exemplu, are, totodată, un aspect economic, tehnic, juridic, poate chiar politic etc. Întrebuinţăm deci termenul de fenomen economic din comoditate de exprimare. «Fenomenul economic» reprezintă în ştiinţă o noţiune. Acesta este de altfel cazul şi pentru termenii: fenomen juridic, politic, cultural etc. Aşadar, nu există în realitatea vieţii sociale un domeniu bine determinat de sine stătător, izolat de rest, care să formeze obiect de cunoaştere pentru teoria economică. Cînd spunem deci: «economia societăţii omeneşti» ori «viaţa economică» am construit o noţiune abstractă prin izolarea mentală a unui anumit aspect al vieţii sociale; viaţa socială este o realitate unitară, ea alcătuieşte un tot"[9].

Prin urmare, fenomenul economic conţine nu numai elementul economic, ci, într-o proporţie mai mare sau mai mică, şi alte elemente, ca de exemplu, psihosociale, politice, juridice, tehnologice, naturale. Procesele de producţie din agricultură se împletesc foarte strîns cu procesele naturale şi cu cele sociale.

4.3. DECOMPOZAREA ŞI ABSTRACTIZAREA

În ştiinţă este necesară folosirea procedeului de decompozare şi abstractizare. Fiecare disciplină specializată se ocupă de obiectul său de studiu făcînd abstracţie de celelalte elemente ale procesului sau fenomenului complex. Gr. Mladenatz atrăgea atenţia că „Metoda, fireşte, nu e lipsită de primejdii. În primul rînd, tocmai primejdia de a ajunge la concluziuni parţiale pe care le socotim drept complete"[10].

Fiecare element component al procesului social complex îşi defineşte calitatea sau specificitatea, ceea ce justifică apartenenţa la un anumit domeniu de studiu sau la o anumită disciplină ştiinţifică. Totodată, fiecare fapt sau lucru poate fi caracterizat prin prisma situaţiei în care el se află, precum şi în funcţie de cel ce face evaluarea. Din acest punct de vedere este deosebit

---

9 Gr. Mladenatz, *op. cit.*, p. 32.

10 Gromoslav Mladenatz, *op. cit.*, p. 33.

Scanned with OKEN Scanner

de sugestivă caracterizarea făcută de K. Boulding în legătură cu poziţia diferitelor profesii privind definirea negului de pe nasul lui Oliver Cromwell. Fiecare defineşte negul din perspectiva disciplinei respective[11].

Ştiinţa nu înfăţişează faptele brute, ea doar se bazează pe faptele reale prin decompozarea acestora, folosind abstractizarea pentru a putea analiza mai profund anumite trăsături sau comportamente, urmînd apoi recompozarea sau reconstruirea lor prin sinteză, operaţiile respective făcîndu-se după anumite reguli şi după o anumită schemă de interpretare[12].

Pot fi fapte, acţiuni sau fenomene specifice unui anumit domeniu de studiu. De exemplu, inflaţia, privatizarea, dezvoltarea industriei mici etc. sînt fenomene şi procese ce formează obiecte de studiu ale ştiinţei economice. Totuşi, există multe aspecte, trăsături sau elemente ce nu pot fi abordate numai de ştiinţa economică. Ele trebuie analizate şi de alte discipline. În legătură cu această problemă, pentru a efectua o analiză mai detaliată, să luăm ca exemplu procesul concret de dezvoltare a industriei mici pe baza proprietăţii private, proces pe care îl notăm cu D_{im}. El are un conţinut preponderent economic (E).

Dezvoltarea industriei mici (D_{im}), fiind însă un proces complex, depăşeşte frontierele economicului. În cadrul procesului complex sînt incluşi şi acţionează şi alţi factori: juridici, ecologici, sociali, urbanistici, tehnologici, politici. De aceea la descifrarea acestui proces este necesară colaborarea şi a altor discipline cum sînt: *juridice* (J), reprezentînd cadrul legislativ, relaţiile de proprietate şi cele contractuale; *ecologice* (V), reprezentînd protecţia mediului; *sociale* (S), reprezentînd pregătirea forţei de muncă, sporirea populaţiei apte de muncă; *urbanismul* (U), reprezentînd infrastructura, dezvoltarea economică şi culturală a localităţilor; *tehnologice* (T), reprezentînd cercetarea, proiectarea, metodele de realizare a acţiunilor umane; *politice* (P), re-

---

11 Pentru chimist negul este un anumit conglomerat de atomi şi molecule. Pentru fizician este o masă perturbată de atomi excitaţi imprevizibil. Pentru biolog este o comportare improprie a celulelor. Pentru un psiholog poate fi cheia de a clarifica sau interpreta caracterul lui Cromwell şi constituie un fapt extrem de important. Istoricul îl poate considera un detaliu nesemnificativ sau un important factor cauzal, după cum el urmăreşte interpretarea economică ori psihologică a istoriei. Pentru economist negul poate fi de importanţă neglijabilă cel puţin dacă Cromwell nu cheltuieşte destul de mult pentru suprimarea acestuia, (Kenneth Boulding, *op. cit.* , p. 5; Raymond Barre preia acest exemplu pentru a explica semnificaţiile diferite ce se pot da aceluiaşi fapt: R. Barre, *op. cit.*, p. 12).

12 Vilfredo Pareto, *Traité de sociologie générale*, Librairie Payot, Paris, 1917, p. 14-18.

Scanned with OKEN Scanner

prezentînd ansamblul acţiunilor întreprinse pentru realizarea dezvoltării industriei mici.

La o analiză atentă a acestor procese se poate constata că fiecărei categorii (grupe) menţionate de factori îi sînt proprii mai multe operaţii sau acţiuni. De exemplu, procesului economic îi corespund operaţiile de dezvoltare a capacităţilor de producţie (e_1), de aprovizionare cu energie şi materii prime (e_2), de organizare şi realizare a producţiei (e_3), de desfacere a produselor (e_4)[13] . Procesului juridic îi sînt proprii operaţiile de: elaborare a cadrului juridic (j_1), judecare şi sancţionare a abaterilor de la cadrul juridic (j_2), asistenţa încheierii şi respectării contractelor economice (j_3) ş. a. m. d. Deci, fiecărei categorii de factori îi corespund anumite acţiuni specifice, după cum urmează:

- economice – e_1, e_2, e_3...
- juridice – j_1, j_2, j_3...
- sociale – s_1, s_2, s_3...
- ecologice – v_1, v_2, v_3...
- urbanistice – u_1, u_2, u_3...
- tehnologice – t_1, t_2, t_3...
- politice – p_1, p_2, p_3...

Fireşte, fiecare ştiinţă (disciplină) va studia procesul nu în mod exhaustiv, luînd în analiză toate acţiunile, faptele şi elementele, ci doar pe cele caracteristice disciplinei respective. Dar chiar şi în acest caz, cercetătorul alege numai acele acţiuni, fapte şi elemente care intră în proces cu cea mai mare frecvenţă şi în medie, deci facînd abstracţie de toate celelalte pe care le consideră fie întîmplătoare, fie atipice, fie străine de procesul studiat, deci de disciplina sa.

În cadrul fiecărei discipline se ajunge, pe baza studiului faptelor, a unor ipoteze sau presupoziţii, a interferenţelor sau deducţiilor logice, la formularea unor regularităţi, tendinţe şi la măsurarea unor legături cu alte procese şi acţiuni, precum şi la formularea unor noi concepte şi principii, la dezvoltarea unor teorii existente sau chiar la formularea unor noi teorii. Disciplinele apar îmbogăţite cu noi încărcături teoretice pe care le notăm cu E', J', S', V',

---

13 Evident, aici lucrurile apar mult simplificate. De exemplu, acţiunile menţionate, şi multe altele aparţinînd procesului economic, se repetă de milioane de ori şi se petrec la toate unităţile industriei mici. Dacă notăm unităţile economice cu k, acţiunea cu i şi fiecare act cu n, descrierea completă a acţiunilor se face prin notaţia e^k_{in}. Aceeaşi situaţie are loc şi la celelalte categorii de acţiuni notate cu j, s, v, u, t, p.

Scanned with OKEN Scanner

U', T', P'.

Fiecare disciplină, îmbogăţită cu noi date, tendinţe etc., continuă să descrie teoretic procesul sau fenomenul în modurile ei specifice. Aceasta însă, aşa cum am văzut, reprezintă o descriere parţială a realităţii.

4.4. SINTEZA – EXPRESIE A COOPERĂRII INTERDISCIPLINARE

Pentru a corespunde cît mai mult realităţii în toată complexitatea sa este nevoie a recurge la o reconstrucţie teoretică (ştiinţifică) cît mai completă a procesului de ansamblu. Acest lucru e posibil numai prin efectuarea *sintezei, adică prin reunirea concluziilor trase de toate disciplinele care au concurat la cercetarea proceselor şi fenomenelor*. Din descrierea teoretică a acestora, efectuată prin sinteză, rezultă modelul teoretic al fenomenului sau procesului real, notat cu D'_{im}. Schema simplificată a mecanismului descris mai sus este prezentată în fig. 4.1.

Mecanismul cercetării unui proces social complex

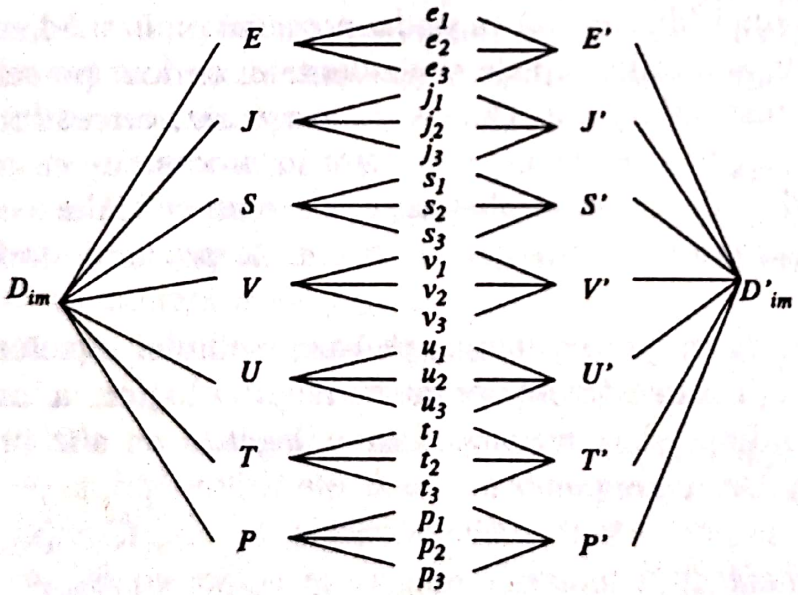

Fig. 4.1

De ce este necesară şi importantă o asemenea sinteză? În primul rînd, numai în acest fel se poate reconstitui, pe plan teoretic, procesul sau fenomenul complex. În caz contrar, deci rămînînd numai la concluziile disparate

Scanned with OKEN Scanner

ale fiecărei discipline, se păstrează o construcţie cu o structură teoretică parţială a obiectului (procesului) studiat. În felul acesta concluziile, legile sau tendinţele abstrase pot fi false sau unilaterale. În al doilea rînd, se pot strecura erori nu numai în interpretarea, ci şi în predicţiile formulate sau în actele de politică economică sau în cele de politică socială.

S-a observat destul de frecvent (însă prea rar s-a recunoscut) faptul că datorită întemeierii unor decizii politice de dezvoltare socială, fie numai pe baza unor rezultate ale cercetărilor economice, fie numai pe baza unor criterii ideologice sau politice, făcînd abstracţie de alte cercetări şi criterii (psihosociale, ecologice, demografice etc.), asemenea decizii au fost sortite eşecului ori soldate cu declanşarea unor crize economice şi sociale de mari proporţii. A face o sinteză corectă şi cuprinzătoare pentru a realiza modelul teoretic al procesului complex studiat, cît mai apropiat de cel real, sau a explica în mod corect şi cît mai complet procesul respectiv şi a întemeia decizii de politică economică şi socială, de asemenea, corecte, reprezintă chestiuni nu numai importante, dar şi mult mai complicate decît de a face analiza acestora cu ajutorul fiecărei discipline în mod separat, conform regulilor şi logicii interne a fiecăreia din acestea.

De unde provin asemenea dificultăţi? În mare parte din situaţia actuală în care are loc dezvoltarea disciplinelor sociale caracterizată prin următoarele trăsături:

– o autonomizare strictă a disciplinelor, fără asigurarea unui anumit liant comun (ca metodologie, ca tematică, problematică etc.) între acestea în cursul desfăşurării cercetărilor, constituirii şi dezvoltării disciplinei;

– o dezvoltare izolată nejustificată a disciplinelor, cu o ignorare nu numai a disciplinelor îndepărtate, ci şi a celor mai apropiate ca obiect de studiu. De exemplu, a fost un timp cînd efectuarea unei legături între problemele economice cu cele sociale cu ajutorul unor metode sau folosind concepte şi concluzii ale sociologiei ce se îndepărtau de tezele materialismului istoric sau le contraziceau, a fost considerat de către marxiştii fostelor ţări socialiste un adevărat păcat comis de cercetătorii economişti şi aspru criticaţi şi chiar sancţionaţi;

– o lipsă de cooperare între discipline nu numai pe linia cercetării şi explicării aceluiaşi obiect de studiu, ci chiar şi prin lipsa de comunicare a rezultatelor obţinute de fiecare în parte.

Referindu-se la importanţa şi la modul specializării ştiinţelor individuale, J. Schumpeter sublinia că acest proces de specializare nu s-a desfăşurat niciodată după vreun plan raţional – fie conceput în mod explicit, fie prezent

Scanned with OKEN Scanner

în mod obiectiv - astfel că ştiinţa, ca un tot, niciodată nu a atins o arhitectură logic consistentă; ea este o pădure tropicală, nu o clădire ridicată după un plan (blueprint). Indivizii şi grupurile au urmat liderii sau au exploatat metodele ori au fost ispitiţi (lured) de problemele lor, ca şi cum ei ar traversa ţara. Una dintre consecinţele acestui fapt, constata J. Schumpeter, este că frontierele ştiinţelor individuale sau ale celor mai multe dintre ele sînt într-o necontenită schimbare şi că nu există nici un punct de pornire în încercarea de a le defini, fie prin subiect, fie prin metodă. Aceasta se întîmplă în special la ştiinţa economică, deoarece ea nu este o ştiinţă în sensul în care este acustica, ci mai degrabă o aglomerare de domenii de cercetare necoordonate şi suprapuse în acelaşi sens ca în „medicină"[14].

În dorinţa de a asigura un grad ştiinţific cît mai ridicat obiectului lor de studiu, economiştii au început să abuzeze de aplicarea metodelor logico-matematice luînd ca model de dezvoltare fizica şi ştiinţele tehnice, fapt ce a făcut ca ştiinţa economică să se îndepărteze de studiul realităţii, de experimente şi de confruntarea cu realitatea şi, în felul acesta, să alunece adeseori spre formalism abstract fără a mai putea comunica cu alte ştiinţe experimentale şi, în primul rînd, cu cele sociale pentru a se confrunta cu acestea pe tărîmul adîncirii cunoaşterii vieţii economico-sociale reale.

În ştiinţa economică, în mod asemănător altor ştiinţe sociale, există destul de puţine preocupări de a coopera pe linia cercetării unor fenomene sau procese. Din păcate, eforturile de apropiere de procesele reale pentru descrierea lor se face printr-o lărgire a ariei cercetării, însă tot prin prisma unei singure discipline, de obicei aceea a economiei.

Eforturile făcute în ultimele decenii de cercetări pluridisciplinare în cadrul Clubului de la Roma au fost de bun augur, dovedindu-şi din plin fertilitatea. Deşi de foarte mare amploare, aceste cercetări rămîn doar la nivelul unor abordări globale ale omenirii şi lăsate în afara preocupărilor pe linia cercetării unor probleme de interes mai restrîns însă importante şi de mare interes pentru ţări şi grupe de ţări. De exemplu, problemele privind crizele economice, inflaţia, fluxurile mondiale ale factorilor de producţie şi ale mărfurilor, dezvoltarea economică şi socială a ţărilor lumii, trecerea la economia de piaţă a fostelor ţări socialiste, fluxurile tehnologice pe plan mondial, nivelurile comparative de dezvoltare etc. rămîn obiectul predilect de studiu pentru economişti şi foarte puţin pentru slujitorii altor discipline. Şi chiar atunci

14 J. Schumpeter, *History of Economic Analysis*, George Allen and Unwin Ltd, Londra, 1955, p. 10.

Scanned with OKEN Scanner

cînd aceste subiecte sînt studiate şi de alte profesii decît de economişti, fie că metodele nu sînt puse de acord, fie că rezultatele obţinute nu sînt comunicate decidenţilor, ceea ce face ca deciziile politice să fie luate după criterii unilaterale sau ţinînd seama de rezultate, de asemenea, unilaterale - de obicei după criteriile politice sau economice afectate de interesele anumitor forţe.

4.5. MODELUL LEONTIEF AL SINTEZEI ŞI COOPERĂRII INTERDISCIPLINARE

Faţă de asemenea stări de lucruri şi, totodată, faţă atît de nevoile ştiinţifice de dezvoltare a teoriei, cît şi de cele practice de întemeiere corectă a deciziilor, se cere clarificarea ideilor şi acţiunilor pe linia realizării sintezei. În legătură cu aceasta, W. Leontief, care îşi dezvoltă argumentele pe terenul implicaţiilor pragmatice, atrăgea atenţia asupra mai multor aspecte. Noi ne vom referi doar la cinci dintre ele, care ni se par mai relevante în raport cu subiectul abordat.

1. *În legătură cu dezvoltarea istorică*, adeseori se observă că se invocă drept argument prezenţa unui anumit tip de „necesitate" - fie economică, fie psihologică, fie fizică sau antropologică. Caracterul pluralist al oricărei explicaţii se relevă nu în aplicarea simultană a tipurilor esenţiale disparate, ale consideraţiilor, ci mai degrabă în promptitudinea cu care se face schimbarea de la un tip de explicaţii la altul, deci de mobilitatea cu care se trece de la explicarea economică la cea psihosocială sau antropologică, după cum cere necesitatea reală. Justificarea unui atare eclectism metodologic constă în natura limitată a oricărui tip de interpretare sau de cauzalitate. Nici argumentul economic, nici cel antropologic şi nici cel geografic, în starea actuală de dezvoltare a disciplinelor respective, nu pot asigura afirmarea necesităţilor în mod unic definite[15].

2. *Alegerea celei mai potrivite combinări* explicative ale disciplinelor depinde nu numai de natura evenimentelor care trebuie explicate; alegerea este determinată de starea de dezvoltare a fiecărei ştiinţe implicate în parte[16]. Dezvoltarea unei anumite discipline contribuie la transformarea ei într-o importantă şi eficientă schemă explicativă, uneori îngustînd posibilităţile altor discipline mai puţin dezvoltate, dacă nu există o cooperare între acestea.

3. În realizarea sintezei, o importanţă deosebită o are *cooperarea între discipline*. În general, anumite părţi corespondente ale unor fapte, procese

15 W. Leontief, *op. cit.*, p. 5.
16 W. Leontief, *op. cit.*, p. 10.

Scanned with OKEN Scanner

sau fenomene sînt abordate de diferite discipline, fiecare din acestea avînd obiective şi logici interne proprii, însă şiruri diferite de posibilităţi. Deşi logicile interne ale disciplinelor respective sînt incomensurabile, şirurile diferite de posibilităţi derivate sînt comparabile deoarece toate sînt descrise în termenii dezvoltărilor alternative ale aceluiaşi proces specific (particular). Considerînd că setul tuturor posibilităţilor de dezvoltare, admisibile din punctul de vedere al fiecărei discipline, este conţinut într-o anumită suprafaţă, fiecare disciplină se înscrie în graniţe proprii pe harta mare a lumii popperiene a ideilor. Cooperarea între discipline implică o combinare a unor limite de gîndire fie proprii fiecărei discipline, fie mixte sau comune privind anumite elemente metodologice, concepte, informaţii etc.

Pe această hartă cooperarea între discipline este consemnată prin suprafeţe suprapuse. Cu cît aceste suprafeţe sînt mai mari, iar cele libere mai restrînse, cu atît cooperarea interdisciplinară este mai extinsă (fig. 4.2).

Harta cooperării ştiinţelor sociale

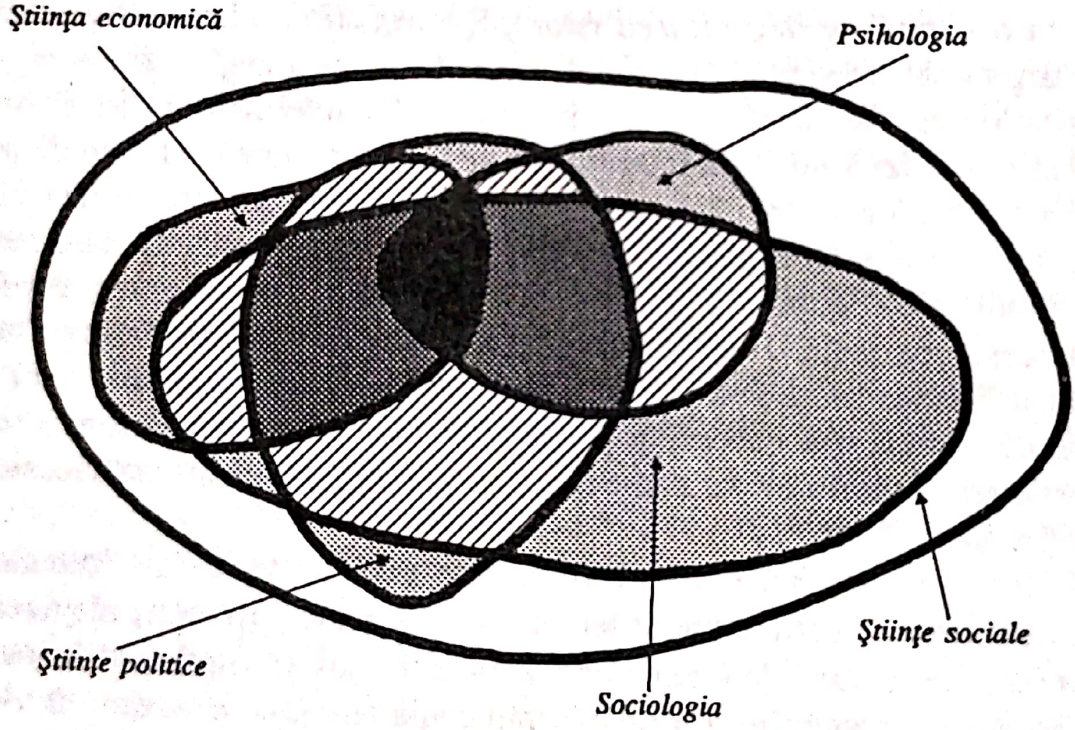

Fig. 4.2

Dezvoltarea ştiinţei presupune, pe de o parte, adîncirea cunoaşterii în cadrul actualelor discipline, precum şi formarea unor noi discipline şi autonomizarea lor, iar pe de altă parte, o extindere a cooperării interdisciplinare care fertilizează cunoaşterea ştiinţifică şi contribuie la o mai bună sau completă cunoaştere a realului, la înlăturarea falsului în cunoaşterea ştiinţifică şi

Scanned with OKEN Scanner

la o mai bună fondare a deciziei.

4. *Realizarea cooperării nu presupune neapărat realizarea unor lucrări comune de către experţi.* Ei pot lucra separat în cadrul disciplinelor proprii, fiind necesară însă existenţa unor experţi din afară, care să colecteze rapoartele ştiinţifice, să le suprapună unele altora din punct de vedere conceptual, folosind unele metode, noţiuni şi concepte comune. Acesta constituie stadiul actual al ştiinţei economice în raport cu alte discipline cu care vine în contact. Asemenea conlucrare este departe de a fi suficient de eficientă pentru dezvoltarea cunoaşterii ştiinţifice. De aceea, eforturile sporite din partea tuturor slujitorilor diferitelor discipline ar fi bine venite pentru depăşirea frontierelor propriilor discipline, pentru cunoaşterea reciprocă şi o conlucrare prin îmbogăţirea problematicii, a informaţiei şi a conceptelor şi metodelor de investigaţie ştiinţifică.

5. Ideea unităţii ştiinţei prin fuzionarea (merger) diferitelor părţi din economie cu alte discipline, deşi se realizează pe porţiuni foarte restrînse, totuşi aceasta constituie, după aprecierea lui W. Leontief, o problemă de viitor. Aceasta s-ar putea realiza numai în condiţiile cînd toate disciplinele individuale ar ajunge la stadiul ultimei perfecţiuni, deoarece prin asemenea fuziuni, unele cu altele, ele şi-ar pierde identităţile separate. W. Leontief menţiona, în legătură cu aceasta, că în stadiul unor relaţii de fuziune s-a ajuns, în prezent, îndeosebi în psihologie şi în anumite părţi sau aspecte ale antropologiei, ca urmare a abordării acestor domenii prin prisma metodologiei oferite de structuralism.

4.6. COMUNICAREA ŞI FUZIUNEA INTERDISCIPLINARĂ

O cooperare interdisciplinară în vederea fuziunii şi chiar unificării nu înseamnă pierderea autonomiei disciplinelor, ci realizarea unor intense punţi de legătură dintre acestea prin noţiuni, concepte, legi şi metodologii similare sau comune, cu grade de generalizare care, de obicei, se ridică deasupra celor existente la nivelul disciplinelor respective. Sîntem de părere că o fuziune şi unificare prin cooperare, a ştiinţei economice cu cele sociale este de maximă importanţă şi urgenţă, date fiind funcţiile noi pe care aceste ştiinţe şi le asumă.

De multe ori asemenea funcţii fie rămîn simple deziderate, fie sînt realizate în mod unilateral şi sectar tocmai datorită insuficientului contact între aceste ştiinţe, ceea ce nu contribuie la elucidarea din toate punctele de vedere a fenomenului economico-social complex pentru a putea pune un diagnostic

Scanned with OKEN Scanner

corect şi prescrie tratamentul cel mai potrivit.

Starea actuală în care se află disciplinele ne determină să afirmăm că acele timpuri sînt destul de îndepărtate. Speranţa unor timpuri mai apropiate în această privinţă ne dau totuşi încercările ce se fac astăzi de a introduce concepte şi metodologii structuraliste în ştiinţele sociale. Pe această cale se va putea face legătura dintre discipline în analizele unor fenomene complexe, avînd două obiective principale: pe de o parte, desprinderea unor trăsături generale ale acestora, formînd astfel metateoria socială, pe de altă parte, desprinderea unor seturi de trăsături, legităţi şi concluzii noi necuprinse încă în disciplinele existente.

Deşi sistemul decizional macrosocial şi cel macroeconomic cer o strînsă cooperare între ştiinţe, totuşi, pînă în prezent s-au construit prea puţine punţi de legătură între ştiinţa economică şi alte ştiinţe sociale, ceea ce face ca ele să-şi continuie dezvoltarea în mod izolat, cunoaşterea să rămînă parţială şi cu multe pete albe, iar deciziile de politică economică să fie insuficient fondate. Motivul invocat al acestei izolări este acela al existenţei unor diferenţe importante dintre conceptele şi metodele folosite.

Robert A. Solo se îndoieşte însă de această motivaţie, subliniind că în fapt şi matematicienii gîndesc diferit, au concepte şi metode diferite[17]. Totuşi, între economie şi matematică punţile create permit realizarea unui flux transversal sistematic de idei şi informaţii. Matematica realizează o comunicare intensă, o strînsă cooperare cu alte discipline sociale şi ştiinţe comportamentale. R. Solo sublinia că prin eforturile de abordare structuralistă s-ar putea ajunge la o structură cognitivă adecvată, care să permită o percepere şi o comunicare interdisciplinară a ştiinţei economice nu numai cu matematica, ci şi cu celelalte ştiinţe sociale[18].

17 Robert A. Solo, *Boulding and Structuralism*, în *Frontiers in Social Thought*, North Holland Publishing Company, Amsterdam, 1967, p. 152.

18 La întrebarea de ce totuşi aceste ştiinţe rămîn izolate unele de altele explicaţia dată de Robert Solo este următoarea: probabil fiecare din ştiinţele sociale şi comportamentale operează într-o structură cognitivă, care este deopotrivă foarte complexă şi mult mai ascunsă de la vedere în raport cu alte ştiinţe; ele operează într-o structură care fuzionează (se contopeşte) într-una şi mai închisă în cadrul căreia practicianul vede lumea amănunţit şi organizează observaţiile sale obişnuite şi experienţa sa zilnică. Practicianul absoarbe şi este absorbit el însuşi în cadrul sistemului de gîndire, întîmpină dificultăţi mai mari în a înţelege cu precizie din cauză că cea mai mare parte din acest sistem de gîndire s-a contopit cu fluxul natural obişnuit, evident şi nediferenţiat al existenţei umane de zi cu zi. Este mai puţin cazul cu ştiinţele fizice care sînt mai departe de vîrtejul evenimentelor, opiniilor şi alegerilor din viaţa obişnuită (R. A. Solo, *op. cit.*, p. 53).

Scanned with OKEN Scanner

Realizarea cooperării interdisciplinare şi chiar fuzionarea nu înseamnă că ştiinţele respective încetează să se dezvolte autonom, nu înseamnă că ele dispar sau că sînt înlocuite cu alte corpusuri noi de discipline ce ar rezulta din sinteza celor existente. Dimpotrivă, ştiinţele continuă să se dezvolte în formele şi direcţiile lor actuale, adică în mod diversificat, inegal şi în salturi.

În cadrul eforturilor de a găsi cele mai bune şi fertile căi de dezvoltare şi de orientare a ştiinţelor economice, sînt tot mai numeroase şi insistente îndemnurile către cercetători de a părăsi maniera de abordare puristă, abstractă şi de a îmbrăţişa maniera realistă, practică de cercetare. În fond, este vechea dispută dintre cele două curente - cel *pozitivist*, care susţine abordările teoretice, abstracte, pentru a explica fenomenele şi procesele economice şi cel *normativ*, care susţine abordări realiste apropiate de practică în vederea folosirii teoriei economice în acţiunea politică[19].

În cazul curentului pozitivist, întîlnit adeseori şi sub denumirea de ştiinţă economică pură, se pune accentul pe elementul raţional prin obiectivarea tuturor acţiunilor şi relaţiilor economice. În ce constă această obiectivare? Faptele şi fenomenele economice reale, brute sînt supuse operaţiei de decompozare folosind abstracţiunea pentru a le putea analiza ca într-un laborator, pentru a desprinde anumite trăsături şi tendinţe reieşite numai din comportamentele economice logice.

Răspunsurile la întrebările: ce fapte economice sînt supuse analizei şi ce aspecte trebuie curăţate şi cît de profund trebuie făcută această operaţie ar avea menirea de a lămuri problemele puse. Deci, este vorba de două operaţii în trepte: a) de a selecta numai faptele economice din toate celelalte fapte sociale; b) de a supune faptele economice curăţirii nu numai de toate elementele întîmplătoare şi nesemnificative, ci şi de toate elementele neeconomice (psihologice, de cele tehnice, de judecăţile de valoare etc.), care, în viaţa reală, se suprapun celor economice cu care coabitează.

Fireşte, poziţia faţă de un curent sau altul depinde, în cea mai mare parte, de opinia privind funcţia socială a ştiinţei economice. Dacă acestei ştiinţe i se rezervă doar o funcţie explicativă, învinge punctul de vedere al pozitiviştilor (puriştilor), acesta facilitînd o largă cooperare (uneori pînă la fuzionare) a ştiinţei economice cu matematica. Dacă acestei ştiinţe i se rezervă o funcţie normativă, învinge punctul de vedere al realiştilor, acesta facilitînd o mai largă conlucrare cu alte ştiinţe şi, în primul rînd, cu cele sociale. Dacă

19 Lloyd Reynolds, *The Three Worlds of Economics*, Yale University Press, New Haven, 1971; Fritz Machlup, *Methodology of Economics and Other Social Sciences*, Academic Press, New York, 1978.

Scanned with OKEN Scanner

ştiinţei economice i se rezervă o situaţie de instrument sau de subordonare a acţiunii politice ea îşi pierde, în parte, caracterul de ştiinţă, devine o doctrină.

* *

*

În faţa dilemei monism sau pluralism ştiinţific toate argumentele pledează în favoarea opţiunii pluralismului întrucît numai aşa se poate realiza apropierea de realitatea vieţii economico-sociale.

Pornind de la nevoile cunoaşterii, fenomenele şi procesele complexe se decompozează în elemente simple folosind abstractizarea. Numai aşa ele pot fi analizate în mod corespunzător. Pentru a respecta însă realitatea construită mental în modelele sale, analistul trebuie să parcurgă şi calea inversă, aceea a compozării sau sintezei. Ambele acţiuni - analiza şi sinteza - solicită o strînsă cooperare între ştiinţa economică şi alte ştiinţe şi discipline, mergînd pînă la fuziunea lor.

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

CAPITOLUL 5
ŞTIINŢA ECONOMICĂ ÎN CONFRUNTARE CU UNELE PROBLEME FILOSOFICE ŞI METAŞTIINŢIFICE

În capitolul precedent s-a subliniat necesitatea decompozării proceselor şi fenomenelor sociale complexe în elementele lor componente prin metoda abstractizării pentru a fi studiate mai profund de către disciplinele de specialitate. Explicarea unor procese complexe, precum şi fondarea unor decizii de politică economică şi socială nu pot fi asigurate decît prin efectuarea sintezei rezultatelor printr-o strînsă cooperare interdisciplinară.

În general, studierea unor procese complexe şi finalizarea acestor studii nu trebuie să aibă la bază idei preconcepute, străine năzuinţelor şi realităţilor sociale. Studierea lor trebuie să ţină seama de anumite principii generale filosofice şi metaştiinţifice ce stau la baza structurilor sociale, principii reieşite din analizele calitative ale realităţilor economice, sociale şi morale. Principiile respective se referă îndeosebi la probleme legate de existenţa umană, de drepturile şi libertăţile umane, individuale, drepturile şi libertăţile de a stabili şi practica sisteme de valori. Tocmai din această perspectivă vom analiza pe scurt, în cele ce urmează, unele aspecte privind modul de a lua în considerare existenţa umană de către ştiinţa economică, individualismul, holismul şi structuralismul. Problemelor axiologice le sînt rezervate un capitol special.

5.1. PROBLEME ONTOLOGICE ŞI ŞTIINŢA ECONOMICĂ

În construcţiile lor teoretice, economiştii clasici şi alţi economişti din secolul trecut, cu o largă cultură umanistă şi filosofică, au căutat să dea răspunsuri la întrebări generale care priveau relaţiile economice şi sociale calitative. De exemplu, problemele existenţiale care, evident, depăşeau fron-

tierele ştiinţei economice, nu puteau fi omise întrucît creau cadrul general de judecată şi principiile sau stîlpii de bază ai teoriilor economice.

Adeseori, la unele chestiuni generale, la care ştiinţele sociale din acele vremuri neavînd suficiente clarificări, iar autorii respectivi neadresîndu-se practicii pentru verificarea ipotezelor, răspunsurile au rămas timp îndelungat pe terenul speculaţiilor. Pentru a evita capcanele unor asemenea speculaţii şi puternic atraşi de mirajul ştiinţelor naturii şi al celor logice, majoritatea economiştilor au început să apeleze tot mai mult la analize cantitative şi la interpretări mecanice şi biologice ale fenomenelor economice, lăsînd la o parte specificitatea umană a acestora, complexitatea lor şi aspectele calitative.

Încercînd să facă un tablou asupra stării în care s-a aflat şi continuă să se afle ştiinţa economică din cauza refuzului economiştilor de a apela la filosofie şi a refuzului acesteia de a se apleca asupra realităţilor vieţii, de a lua în considerare faptele, Theo Surányi-Unger afirma: „Iniţial, teoriile economice ale lui Smith şi Marx exprimau filosofii contrastante ale libertăţii umane. Ambele înţeleseseră să apere principiile libertăţii. Dar acea discuţie a fost lăsată în urmă din cauză că filosofia a refuzat să intre într-o dezbatere asupra realităţii economice. Pe de altă parte, tînăra ştiinţă economică a considerat în mod prematur subiectul său propriu ca fiind un domeniu aproape independent. Mai tîrziu ea a ales să se expună la o analiză mecanică, exactă şi cantitativă şi să se explice exclusiv în această manieră"[1].

În asemenea împrejurări, problemele ontologice ale filosofiei economice au fost treptat părăsite şi înlocuite cu studiul problemelor filosofice ale cunoaşterii ştiinţifice, fie după poziţii scientiste[2], fie după poziţii critice realiste.

---

1 Theo Surányi-Unger, *Economic Philosophy of the Twentieth Century*, Northern Illinois University Press, Illinois, 1968, p. 4.

2 Termenul „scientist" a fost introdus de F. A. Hayek pentru a caracteriza transferul de la ştiinţele naturii la ştiinţele sociale al unor concepte şi metodologii de interpretare şi de analiză a fenomenelor şi proceselor, ceea ce a însemnat, după acesta, o contrarevoluţie a ştiinţei sau un abuz al raţiunii (F. A. Hayek, *The Counter-Revolution of Science*, Liberty Press, Indianapolis, 1979). În legătură cu trecerea ştiinţei economice sub influenţa ştiinţelor naturii şi în special a fizicii, iată ce scria Thomas Riha: „Din punct de vedere istoric, deopotrivă ştiinţele naturale şi cele sociale s-au dezvoltat sub tutela metafizicii. Dar în timp ce ştiinţele naturale au devenit independente de metafizică printr-o clarificare epistemologică a fundamentelor sale şi prin dezvoltarea metodologiei sale de-a lungul perioadei, începînd din secolul al şaisprezecelea pînă în secolul al optsprezecelea, ştiinţele sociale mai degrabă şi-au schimbat subjugarea lor la ştiinţele fizice, care au fost acceptate ca model al tuturor cunoştinţelor ştiinţifice, pentru supunere la metafizică. În prezent, cea mai mare parte a ştiinţei economice

Scanned with OKEN Scanner

S-a părăsit terenul clasificărilor ontologice necesare, ceea ce a favorizat orientări şi interpretări eronate, paralel cu credinţa unei suficienţe din partea unor slujitori ai acestei ştiinţe. De exemplu, în efortul de a transforma economia într-o adevărată disciplină ştiinţifică, unii economişti au considerat că acest vis s-a realizat în secolul al XX-lea prin naşterea şi expansiunea rapidă a pozitivismului şi neopozitivismului - doctrină filosofică ce a oferit un fundament epistemologic solid tuturor ştiinţelor care au vrut şi au fost capabile să adere la rigorile metodelor ştiinţifice, economia părînd să ofere din plin un asemenea teren şi o astfel de oportunitate. Îndemnurile pozitiviste - sublinia B. Caldwell - curînd au dominat discursul metodologic al ştiinţei economice chiar dacă ele (îndemnurile) nu întotdeauna au informat practica reală a economiştilor[3].

Deşi diferite variante, cum sînt pozitivismul logic, instrumentalismul metodologic ş. a. sînt încă în ofensivă, cucerind noi teritorii, totuşi pozitivismul, luat în ansamblul său ca doctrină filosofică ce fondează ştiinţa economică, se află în plin declin, odată cu apariţia unor lucrări privind „creşterea cunoştinţelor" scrise de filosofi din domeniul ştiinţelor (Thomas Kuhn, J. A. Agassi, Imre Katos ş. a.)[4], şi mai ales ale unor atacuri frontale şi viguroase ale unor economişti formaţi la şcoala pozitivistă, pe care însă, între timp, au părăsit-o. De exemplu, Nicholas Georgescu-Roegen a demonstrat existenţa în ştiinţa economică a unei flagrante nepotriviri între principalele caracteristici ale proceselor economice, cum sînt, de exemplu, aspectele calitative şi principalele trăsături ale metodologiilor şi instrumentelor utilizate care sînt mecaniciste şi rigide[5]. De asemenea, Wassily Leontief, prin comunicarea inaugurală în calitatea sa de preşedinte al „Asociaţiei Economiştilor Americani", a demonstrat sterilitatea metodologiilor, practicate pe scară largă de ştiinţa economică în aşa-numitele fabrici de construire a metodelor ma-

---

supravieţuieşte încă sub corpul de gardă al ştiinţelor naturale, cînd viaţa socială este tratată ca un circ de mărfuri unde, pe trapezul econometric, un clown, homooeconomicus, face acrobaţia cerere-ofertă fără o plasă de siguranţă". (Thomas J. F. Riha, *The Dehumanisation of Economic Science: In Search of the Appropriate Methodology*, The first Congress of I. S. I. N. I. , Sorbonne, 28 august 1990, p. 1).

3 Bruce J. Caldwell, *Beyond Positivism: Economic Methodology in the Twentieth Century*, George Allen & Unwin, Londra, 1982, p. 4.

4 *Ibidem.*

5 Nicholas Georgescu-Roegen, *Analytical Economics: Issues and Problems*, Harvard University Press, Cambridge, Mass. 1966: Nicholas Georgescu-Roegen, *Entropia şi procesele economice*, Ed. Politică, Bucureşti, 1979.

Scanned with OKEN Scanner

tematice şi a altor metode cantitative, care fac să rămînă în afara analizelor multe fenomene şi procese neobservate, calitativ însă importante[6]. Noile curente realist critice moderne, printre care se pot număra structuralismul, metoda funcţiei cognitive, a deciziei şi a învăţării ş. a. au tocmai menirea de a face apropierea metodelor analitice de caracterul complex, calitativ şi fluid al fenomenelor şi proceselor economice. Chiar dacă se acceptă pluralismul metodologic, care confirmă, pe de o parte, existenţa unor sarcini multiple pe care le au de îndeplinit teoriile economice, iar pe de altă parte, multitudinea metodelor pentru evaluarea critică a teoriilor şi, prin aceasta, facilitează apropierea de caracterul complex şi contradictoriu al proceselor economice, totuşi, problemele nu sînt văzute şi nu pot fi interpretate în întregimea lor şi în mod corect. Oricît de avansată ar fi viziunea în care este abordată latura privind mecanismul cunoaşterii, totuşi, apelînd numai la metodologie rămîne o categorie importantă de probleme în afara cercetărilor şi discuţiilor ştiinţifice. Acestea sînt problemele existenţiale şi funcţionale ce caracterizează latura spirituală, morală, etică a omului, ca de exemplu, libertatea, relaţia individ-societate în condiţiile instituţionalizării economiilor, gradul de autonomie a sferei economice de celelalte sfere ale vieţii sociale, capacitatea reală a diferitelor sisteme economice opuse (de exemplu, capitalist şi socialist) de a produce, pe de o parte, libertate, iar, pe de altă parte, bunăstare.

În concepţia marxistă toate acestea erau considerate ca făcînd parte din suprastructură, aflată într-o relaţie generală cu structura economică şi considerată ca o cutie neagră de care ştiinţa economică nu se ocupă şi de care ea face abstracţie. De suprastructură şi de relaţiile acesteia cu structura economică se ocupă materialismul istoric, ştiinţa economică preluînd doar concluziile trase de materialismul istoric. De exemplu, problemele complexe ale existenţei metafizice a omului nu sînt luate în considerare de ştiinţa economică odată ce materialismul istoric ignoră acest lucru şi, deci, odată ce rămîne dominantă concepţia materialistă după care este orientată evaluarea existenţei umane.

În condiţiile viziunii dominaţiei lumii materiale succesul existenţei umane şi întreaga concepţie despre om sînt evaluate în termeni materiali, adică în termenii preeminenţei factorilor materiali - produse, mijloace fixe, productivitate - în raport cu cei nemateriali - idei, informaţii, teorii, etică etc., adică în raport cu sfera ideatică sau cu cea de-a treia lume (lumea popperiană

6 Wassily Leontief, *Theoretical Assumption and Non-Observed Facts*, în „The American Economic Review", martie, 1971.

Scanned with OKEN Scanner

a ideilor). Primitivismul acestei concepţii se reflectă nu numai în atitudinea unilaterală asupra omului, ci şi în însăşi structura ştiinţei economice, în modul de a înţelege obiectul său de studiu, care exclude de la bun început din discuţie şi din cercetare tot ce este nematerial. De exemplu, potrivit acestui principiu, ea exclude un domeniu atît de important cum este cel privind informaţia (concepută în sens larg) sub cel puţin patru aspecte: calitatea de marfă a informaţiei; calitatea de instrument pentru asigurarea funcţionalităţii sistemului economic; generarea informaţiei, calitatea şi rolul producătorilor de informaţie; formele sub care circulă informaţia în economie, se prelucrează şi se stochează la nivelul individului, al grupurilor de indivizi şi al sistemelor sociale.

Evident, felul de a înţelege obiectul de studiu al ştiinţei economice numai sub latura materială a proceselor economice concordă cu obişnuinţa noastră generală de a gîndi prin imagini mecanice, de a înţelege preeminenţa laturii materiale faţă de latura ideatică. „Modul nostru de gîndire şi definiţiile noastre se bazează pînă în prezent pe mecanică; noi folosim limbajul ei pentru descrierea rezultatelor experimentelor noastre, pentru că toate aceste experimente se fac cu instrumente macroscopice"[7], ceea ce creează mari prejudicii avansării cunoaşterii, interpretării corecte a proceselor naturale şi sociale, inclusiv a celor economice. Însă, pentru a schimba cadrul general de gîndire, cel puţin sau în primul rînd pe plan filosofic, este necesară luarea în discuţie a informaţiei nu ca un element exogen, ci ca un element propriu, interior materiei[8].

Fără a ne angaja în explicaţii şi în dispute filosofice fiindcă aceasta ar depăşi cadrul lucrării de faţă, totuşi se simte nevoia de a apela şi aminti de

---

7 Léon Brillouin, *Relativity reexamined*, Academic Press, New York 1970, citat după Mihai Drăgănescu, *Inelul lumii materiale*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1989, p. 19.

8 Mihai Drăgănescu vede posibilă înaintarea pe linia creării acestui nou cadru de gîndire în condiţiile parcurgerii a două etape: a) să se adauge gîndirii bazate pe modele şi noţiuni mecanice noile idei referitoare la informaţie pentru ca imaginea asupra lumii să fie mult mai apropiată de realitate, chiar în cadrul cunoaşterii de astăzi, cu atît mai mult dacă informaţia se va dovedi a fi mai profundă decît apare astăzi; b) pătrunderea dincolo de frontierele cunoaşterii actuale prin revizuirea cadrului cognitiv. În legătură cu aceasta se ridică problema în ce măsură imaginile mecanice grevează gîndirea atunci cînd omul o îndreaptă către palierele profunde ale lumii materiale, în ce măsură imaginile informaţionale îi pot fi de ajutor şi cum anume, cu tot rafinamentul şi complexitatea ştiinţei de astăzi, el poate găsi sursa unei înţelegeri mai simple a profunzimilor cu ajutorul propriilor structuri mentale (Mihai Drăgănescu, *op. cit.*, p. 20-21).

Scanned with OKEN Scanner

principiul dualităţii, considerînd că aceasta ne-ar putea apropia de realitate şi ne-ar oferi instrumentul necesar unei abordări şi interpretări corecte a proceselor economice. Acest principiu porneşte de la constatarea că în afară de lumea fizică, există şi o lume a conştienţei[9]. Astfel, în lumea naturală este prezentă pretutindeni dualitatea substanţă-informaţie, iar în lumea existenţei umane - spirit şi corp, cultură şi natură, pe de o parte, ca „factori ideali" şi, pe de altă parte, „factori reali", strîns interdependenţi, aşa încît un domeniu nu există fără celălalt. De asemenea, în viaţa socială există nevoi materiale şi nevoi culturale. Conform concepţiei dualiste şi contrar celei moniste, nu este posibil să se nege simultaneitatea existenţei obiective şi a celei subiective.

În asemenea condiţii - sublinia Surányi-Unger - superioritatea sau chiar preeminenţa atît pe plan practic, cît şi pe plan teoretic, conferită unuia asupra altuia duce la schimbări majore în întreaga structură a vieţii umane, în care se include şi sfera economică a existenţei şi va continua să fie aşa pînă cînd o viziune sau alta este stabilită în mod absolut[10]. O filosofie realistă a ştiinţei economice este nu numai necesară, ea devine şi posibil de formulat într-un mod mulţumitor numai atunci cînd structura economică şi lumea ideilor (inclusiv instituţiile) sînt corect definite şi văzute ca părţi cu o existenţă istorică şi interdependente. Conţinutul unei filosofii realiste - sublinia Surányi-Unger - poate fi structurată astfel încît formele practice ale activităţii economice şi conceptele teoretice ale acestor activităţi să fie văzute ca fiind mutual interdependente cu întreaga civilizaţie a timpului[11].

În concluzie, ştiinţa economică trebuie să-şi fondeze conceptele şi sfera de cuprindere a domeniului de studiu pe conceptele filosofice şi pe cele ale ştiinţelor sociale moderne ce studiază realitatea. Ştiinţa economică ia în considerare relaţiile umane ce nu pot fi lăsate de o parte de analizele ştiinţifice întrucît însăşi procesele economice, precum şi teoria economică nu numai că nu sînt autonome, ci sînt încărcate de relaţii şi comportamente umane, precum şi de mentalităţi ce caracterizează omul în mod complex şi în totalitatea lui. În felul acesta ştiinţa economică încearcă să găsească sensul pe care îl are noţiunea de om liber într-o societate liberă şi modernă, cu diferite restricţii instituţionale şi să identifice modalităţile şi căile funcţionării optime

9 John Eccles consideră că în afară de lumea fizică există şi o lume a conştienţei. Deci, el adoptă o poziţie dualistă. (Mihai Drăgănescu, *op. cit.*, p. 107).

10 Theo Surányi-Unger, *op. cit.*, p. 51.

11 Theo Surányi-Unger, *op. cit.*, p. 4.

Scanned with OKEN Scanner

a sistemului social, avînd ca obiectiv (funcţie-scop) asigurarea libertăţii şi bunăstării indivizilor.

Toate aceste probleme formează o tematică foarte amplă pentru analize de detaliu. Întrucît diferite aspecte de filosofie economică vor fi tratate în diferite alte paragrafe şi capitole ale acestei lucrări, aici ne vom opri la o problemă cu caracter general: individualismul în raport cu holismul şi structuralismul văzute prin prisma structurării agenţilor economici şi sistemului de conducere a economiei naţionale într-o economie de piaţă concurenţială.

5.2. INDIVIDUALISMUL ÎN RAPORT CU COLECTIVISMUL CENTRALIZAT

Individualismul, holismul şi structuralismul sînt trei moduri de interpretare a fiinţei umane, cu reflectarea corespunzătoare în felul de organizare socială. Înainte de a defini şi caracteriza fiecare dintre aceste interpretări este necesar să facem unele aprecieri generale.

5.2.1. Chestiuni generale şi comparaţii

Din punct de vedere filosofic şi al ştiinţelor sociale, una din problemele importante, de principiu ale acestui secol, este contradicţia dintre interpretarea individualistă şi cea colectivă a fiinţei umane[12]. Dacă în cazul primei interpretări, individul uman apare ca elementul de bază al activităţii economice şi sociale, în cazul al doilea, individul este văzut ca o parte componentă a întregului, a grupului social.

În cazul individualismului se presupune că singurul sistem orientat efectiv şi complet spre finalităţi proprii este individul uman, societatea nereprezentînd altceva decît rezultanta tuturor acţiunilor individuale[13]. În cazul holismului, dimpotrivă, se presupune că societatea ar fi singurul sistem finalist primar. Indivizii umani, ca şi toate celelalte elemente componente ale sistemului (instituţii, organizaţii etc.), sînt adaptaţi, modelaţi la scopurile finale ale sistemului de ansamblu. Este primatul societăţii asupra tuturor elementelor sale componente[14].

Sînt două interpretări împinse la limită, idealizate, care vin să fondeze două doctrine: una care are în vedere un tip de economie de piaţă liberă,

---

12 Theo Surányi-Unger, *op. cit.*, p. 40-41.

13 Cătălin Zamfir, *Structurile gîndirii sociologice*, Editura Politică, Bucureşti, 1987, p. 161.

14 Cătălin Zamfir, *op. cit.* , p. 160-161.

Scanned with OKEN Scanner

complet atomizată în care acţiunile indivizilor vor conduce la realizarea unui optim al bunăstării generale (colective). Cealaltă are în vedere un tip de economie colectivă centralizată în care atingerea bunăstării generale (colective) presupune realizarea libertăţii fiecărui individ.

Aşa cum vom vedea, nici una dintre cele două interpretări nu numai că nu se potriveşte năzuinţei umane, dar apare şi greşit să se spună fie că individul, fie că numai colectivul prezintă interes, oglindeşte realitatea socială şi reprezintă condiţiile normale pentru funcţionarea eficientă a economiei. O discuţie în jurul raportului dintre individualism şi holism este importantă şi necesară întrucît argumentele aduse într-o direcţie sau alta au nu numai motivaţii generale de ordin filosofic, ci şi motivaţii doctrinare economice.

În legătură cu asemenea motivaţii H. Lepage a demonstrat existenţa unei legături strînse între doctrina politică a liberalismului capitalist şi paradigma ştiinţifică ce serveşte la fondarea teoriei economice prin următorul raţionament: a face proba puterii explicative a teoriilor fondate pe conceptul de homo oeconomicus (prototipul omului raţional din punct de vedere economic) nu este altceva decît să se ofere o bază ştiinţifică la edificiul liberal[15]. Iar H. d'Ursel, evocînd criticile radicale aduse la adresa acestei teorii de către W. Andreff[16], relevă că aplicarea individualismului metodologic şi extinderea cîmpului de analiză a ştiinţei economice la totalitatea socialului înnoadă (îmbină) „esenţialul doctrinei neo-liberale"[17].

În lucrarea sa „History of Economic Analysis", J. Schumpeter face referiri la o seamă de filosofi, economişti şi sociologi care, în controversele lor în legătură cu individualismul şi holismul, au trecut de la natura pur epistemologică la analiza practică. Aceştia au mers atît de departe - după cum afirma J. Schumpeter - încît prezintă holismul (numit de el univeralism) şi individualismul ca două puncte de vedere fundamental diferite şi conflictuale ale proceselor sociale, conflict ce se aşterne de-a lungul întregii istorii a analizei sociologice şi economice şi constituie într-adevăr un fapt esenţial care stă în spatele tuturor altor ciocniri de opinii ce au avut loc în decursul timpului.

Universalismul, opus individualismului, presupune că grupurile sociale

---

15 H. Lepage, *Demain le capitalisme*, Librairie Generale Francaise, Paris, 1978, p. 47.

16 W. Andreff, ş. a. *L'Économie fiction, Contre les nouveaux économistes*, Maspère, Paris, 1982, p. 11.

17 H. d'Ursel, *Impérialisme de la science économique et néolibéralisme* în „Économie et Société", Cahier de l'ISMEA, série PE, nr. 2, 1984, p. 35.

Scanned with OKEN Scanner

ca: societatea, naţiunea, biserica şi altele sînt în mod conceptual prioritare membrilor lor individuali. Schumpeter sublinia, într-o notă de subsol, că de obicei doctrina universalismului este asociată cu numele lui O. Spann, care este responsabil pentru succesul repurtat în fondarea teoretică a statului totalitar german între cele două războaie mondiale[18]. Doctrina universalismului poate fi asociată însă şi cu dezvoltările teoretice şi practice marxiste efectuate de către Lenin şi Stalin, ca şi de toţi teoreticienii doctrinari socialişti, care sînt principalii responsabili pentru fondarea totalitarismului politic şi centralismului economic din fostele ţări socialiste.

În alt capitol al aceleiaşi lucrări, referindu-se la individualism, Schumpeter arată că ar trebui făcută distincţia cuvenită în legătură cu înţelesurile pe care le dau economiştii, politicienii şi sociologii noţiunilor de individualism şi universalism (holism). De exemplu, prin individualism, economiştii înţeleg, în mod simplu, o atitudine de laissez-faire în materie de politică economică[19]. Aceasta nu înseamnă neapărat decizii şi finalizare la nivelul fiecărui individ, ci jocul liber al pieţei atomizate (un număr mare de producători şi consumatori, indiferent dacă sînt indivizi sau firme) fără intervenţia statului în viaţa economică. Această atitudine a fost botezată Smithianism sau Manchesterism[20]. Este semnificativă, din acest punct de vedere, şi următoarea constatare făcută de J. Schumpeter: „economiştii, care construiesc structurile lor teoretice pe baza supoziţiilor despre comportamentul gospodăriilor şi firmelor individuale, sînt cuprinşi de suspiciune atunci cînd recomandă rezultatele jocului liber al intereselor proprii ale indivizilor pe care ei le descriu[21].

În decursul timpului situaţia privind cele două moduri de interpretare a fiinţei umane - individualism şi holism - a suferit însemnate schimbări. Aceasta se explică, pe de o parte, prin strînsa filiaţie a interpretărilor respective cu doctrinele economice dominante existente, iar pe de altă parte, prin modificările în structurile economice reale, ca şi prin cerinţele de a lua în considerare, pe plan conceptual, aceste modificări. Aici ne vom referi la

---

18 J. Schumpeter, *History of Economic Analysis*, George Allen and Unwin Ltd., Londra, 1954, p. 85.

19 J. Schumpeter, *op. cit.*, p. 888.

20 Spre deosebire de economişti, sociologii înţeleg individualismul (larg răspîndit în secolele 17 şi 18) ca o autoguvernare individuală şi constituie ultima unitate a ştiinţelor sociale care are finalizare proprie de bază (J. Schumpeter, *op. cit.*, p. 888).

21 *Ibidem.*

Scanned with OKEN Scanner

diferite perioade cu doctrine economice specifice.

În perioada mercantilistă agentul economic dominant era reprezentat de stat. În atare condiţii finalitatea primară a mercantilismului era aceea de a creşte puterea statului, care era încarnat în societate, confundîndu-se cu aceasta. În raport cu societatea, care reprezenta întregul şi finalitatea acestuia, indivizii reprezentau doar simple mijloace sau instrumentele care formau bogăţia. Conform conceptelor economice din vremea mercantiliştilor, activitatea desfăşurată de indivizi nu reprezenta o finalitate autonomă. Doctrina recunoştea indivizii doar în măsura în care ei reuşeau să contribuie la întărirea statului.

5.2.2. Modelul individualist

Spre deosebire de mercantilişti, şcoala clasică engleză a venit cu altă viziune, radical schimbată asupra rolului agentului economic ca element de bază al activităţii sociale şi economice. El (agentul individual) este cel care trebuia să devină liber în toate acţiunile şi activităţile: producţie, schimb, economii, consum. Economiştii clasici şi-au concentrat atenţia spre analiza activităţii individului ghidat de interesul personal[22] iar, ulterior, marginaliştii şi neoclasicii s-au ocupat de problemele preferinţei şi alegerii, curbelor de indiferenţă, consumului etc., tot la nivelul individului.

Indivizii liberi, la nivelul cărora se realizează finalitatea în întregul sistem economic, asigură optimizarea bunăstării materiale, concomitent cu optimizarea producţiei la nivelul întregii societăţi. O preocupare principală a economiştilor neoclasici a fost cea a studierii echilibrului economic pe baza jocului liber al cererii şi ofertei între firme luate ca agenţi economici. Optimul local realizat la nivelul tuturor agenţilor economici (indivizi şi firme), pe baza preţurilor de echilibru, asigură implicit şi optimul general la nivelul societăţii.

Dezvoltarea conceptelor economice, sociale şi politice în jurul individualismului a constituit baza dezvoltării doctrinei liberale clasice, doctrină care postulează realizarea unei intervenţii minime a statului în economie şi anume doar în măsura în care să creeze indivizilor condiţiile optime de desfăşurare a iniţiativei, precum şi realizarea unor activităţi economice cu rezultate maxime la nivelul fiecărui individ şi, în mod implicit, la nivelul societăţii.

Treptat s-a constatat că modelul liberalismului clasic este mult prea restrictiv faţă de condiţiile vieţii economice reale. Discrepanţa dintre model şi realitate a crescut tot mai mult, mai ales pe măsură ce s-a produs o puternică

22 Raymond Barre, *op. cit.*, p. 136.

Scanned with OKEN Scanner

dezvoltare economică şi a sporit complexitatea acesteia, s-au produs importante deplasări în structura agenţilor economici în sensul diminuării dramatice a ponderii deciziilor indivizilor în calitate de producători individuali (ateliere meşteşugăreşti, manufacturi şi gospodării) şi sporirii însemnate a ponderii deciziilor luate de grupuri sociale reprezentate de întreprinderi şi de organizaţii, paralel cu creşterea intervenţiei statului în viaţa economică.

Faţă de insuficienţa vechiului model liberal clasic în raport cu aceste schimbări, teoria economică nu putea rămîne indiferentă. Din numeroasele studii efectuate pînă în prezent pe această temă s-a putut desprinde faptul că s-au format treptat două modele importante de abordare ce au la bază principii complet diferite: unul holist abstract, iar altul structuralist, în confruntare directă şi permanentă cu realitatea.

5.2.3. Modelul holist

Este pe deplin justificată observaţia făcută de cei mai mulţi adepţi ai holismului, potrivit căreia economiştii, pentru a nu-şi discredita profesia, nu trebuie să mai stea nepăsători în faţa schimbărilor rapide ce au loc în lume, continuînd să se concentreze asupra unei probleme parţiale - aceea a raţionalizării vieţii economice legate de subiectul economic al individualismului, lăsînd deoparte problema întregului. Ştiinţa economică, aşezată într-un cadru interdisciplinar şi urmînd principiile metodologice comune tuturor ştiinţelor sociale, trebuie să se străduiască să devină o teorie strîns legată de viaţă[23].

De asemenea, ştiinţa economică, fiind una dintre disciplinele culturale şi istorice, apare necesitatea căutării unei metode apropiate care să creeze precondiţiile pentru realizarea unei unităţi metodologice cu alte discipline culturale şi istorice. Pentru a veni în întîmpinarea unor asemenea deziderate şi ca o reacţie la curentul clasic şi la cel neoclasic din ştiinţa economică, s-a încercat o reînviere pe baze moderne a holismului prin apariţia instituţionalismului.

Considerată ca holistă, sistematică şi evoluţionistă, vechea teorie instituţionalistă a produs o anumită fisură în conceptele individualiste, atrăgînd atenţia asupra faptului că nu individul izolat este agentul care ia decizii finale

23 W. Andreae, *Unitas Multiplex, Jahrbucher fur Nationalokonomie und Statistik*, vol 162, 1950, p. 401-420 (trimitere făcută de Thomas Riha, *op. cit.*, p. 1). Multe din ideile redate în acest paragraf despre interpretarea holistă a fenomenelor economice sînt preluate din lucrarea lui Thomas Riha, în care se face o sinteză cuprinzătoare a problemei folosind în acest scop numeroase izvoare bibliografice dintre care un loc important îl ocupă operele lui Othmar Spann, cel care a introdus holismul în ştiinţa economică.

Scanned with OKEN Scanner

în societate, ci instituţiile şi organizaţiile integrate în viaţa economică. Fiind văzut însă ca un organ transplantat într-un mediu intelectual străin şi neavînd elaborat un corpus corespunzător de analiză[24], vechiul instituţionalism nu s-a impus ca o şcoală în stare să elucideze problemele ştiinţifice şi practice şi să reziste atacurilor din partea şcolilor economice dominante.

O reînviere a holismului modern a avut loc însă în Germania şi Austria unde dezvoltarea mediului cultural filosofic a fost favorabilă în acest sens. Pe baza deschiderilor făcute de filosoful Fichte şi de succesorii săi, care vedeau că omul, prin natura sa, este pluralist, şi de Pribram, care a pus problema fuziunii individualismului (limitat prin formularea şi explicarea relaţiilor cauzale) cu universalismul (văzut ca un tot ce trebuie studiat prin instituţie), filosoful şi economistul Othmar Spann (1878-1950) a dezvoltat teoria sa universalistă şi a aplicat-o în ştiinţa economică pe baza unei abordări organice. A ales o asemenea abordare întrucît însăşi procesele şi fenomenele au un caracter funcţional, potrivit consecinţelor lor sociale şi în legătură cu semnificaţia lor pentru totalitate[25].

El consideră că întreaga societate funcţionează după modelul unui sistem organic complex, că părţile componente ale acestui sistem se înscriu în relaţiile mutuale ierarhice. O. Spann afirmă că sistemul economic - el însuşi o parte a unui întreg mai înalt reprezentat de societate - nu are nici finalitate şi nici nu joacă un rol independent; valoarea sa este de a servi societatea. Sistemul economic este doar o abstracţie din cauză că el nu poate obţine niciodată de la realitate dovada existenţei sale empirice independente.

Un asemenea sistem îşi asigură existenţa şi îşi atinge scopul numai prin interarticulaţia funcţională cu sisteme similare (sistemul juridic, guvernamental etc.), care reproduce întreaga realitate socială. El nu este dominat de legi naturale, ci de spiritul comunităţii care stabileşte (fixează) obiective, creează un sistem de mijloace şi este inerent în toate acţiunile economice[26].

Ştiinţa economică este o disciplină a cărei funcţie este de a realiza o armonie durabilă între nevoi şi satisfacerea lor. Ea trebuie să fie consistentă

---

24 C. K. Wilber, R. S. Harrison, *The Methodological Basis of Institutional Economics: Pattern Model Storytelling and Holism*, în „Journal of Economic Issues", vol XII, nr. 1, martie, 1978, p. 61-73.

25 Thomas Riha îl citează pe W. Andreae, *Gegenstand und Verfahren der Gesellschafts-lehre*, Zeitschrift fur die Gesamte, Staatswissenschaft, 1936, p. 525-567 (T. Riha, *op. cit.*, p. 5).

26 Toate aceste aspecte redate de Thomas Riha, în *op. cit.*, p. 7 sînt preluate din operele lui O. Spann.

Scanned with OKEN Scanner

(în deplin acord) cu natura unui sistem social şi, deci, să-şi găsească izvorul în sociologie. Scopurile sînt acelea care vin primele şi creează mijloace. Considerată în mod obiectiv, ştiinţa economică reprezintă un sistem de mijloace şi, în mod subiectiv, ea reprezintă selecţia şi adaptarea mijloacelor pentru atingerea scopurilor sociale[27]. O. Spann preciza, de asemenea, că mijloacele pot fi văzute ca scopuri sau ca componente ale lumii fizice unde conduc legile naturale şi unde se aplică cauzalitatea mecanică[28]. Pe lîngă aceste principii generale, O. Spann foloseşte în modelul său o serie de categorii cu care el crede că poate identifica realitatea. Dintre aceste categorii cele mai semnificative sînt: părţile componente ale întregului, funcţiunea, articulaţia, identitatea, echivalenţa, poziţia ierarhică, reunirea părţilor. Iată în ce constă conţinutul unora din aceste categorii.

În cadrul modelului, agenţii economici, ca *părţi componente ale întregului*, pot opera numai într-un context al unui sistem definit sau cadru articulat. Acest sistem este definit atît prin ranguri de importanţă socială, cît şi prin ranguri de importanţă funcţională. *Funcţiunea* constituie un concept fundamental în cadrul teoriei holiste. Funcţiunile sînt prezente în numele realizării unor scopuri. Toate fenomenele economice reprezintă o structură interconectată de funcţiuni pentru înfăptuirea unor scopuri sau finalităţi. Funcţiunile sînt grupate în clase distincte după valoarea lor nu pentru elementele componente - indivizi şi grupuri sociale -, ci pentru finalităţile (scopurile) sistemului social de ansamblu.

Din analiza modelului holist al lui O. Spann rezultă următoarele aspecte negative criticabile:

- modelul afirmă primatul sistemului de ansamblu asupra tuturor elementelor sale componente în realizarea finalităţilor (scopurilor) şi intereselor;
- sistemul social este conceput, organizat şi reglat după principiile oricărui sistem mecanic complex, cu reguli de funcţionare şi cu ierarhii rigide;
- sistemul social şi economic îşi constituie, îşi modelează, îşi modifică şi îşi ierarhizează elementele componente în funcţie de logica sa globală, fără a ţine seama şi de logica elementelor sale componente;
- modelul, în esenţa sa, nu oglindeşte realităţile vieţii economice şi sociale, el este creat pe baza unor speculaţii. De aceea, orice încercare de operaţionalizare a principiilor care stau la baza construcţiei şi structurii aces-

27 *Ibidem.*
28 *Ibidem.*

Scanned with OKEN Scanner

tui model ar duce la grave deformări ale vieţii economice şi sociale, la forme patologice concretizate printr-un centralism birocratic pe plan economic şi social şi la totalitarism pe plan politic.

5.3. INTERPRETAREA STRUCTURALISTĂ

Am văzut mai sus conţinutul celor două modele extreme: pe de o parte, individualismul, iar pe de altă parte, holismul, cu limitele şi neajunsurile lor.

Dacă lăsăm de-o parte poziţiile ideologice după care aceste modele sînt concepute şi dacă analizăm cu atenţie structura funcţională a oricărei economii de piaţă dezvoltate, constatăm următoarele. Pe de o parte, însuşi cadrul teoretic ales pentru analiză apare esoteric, rigid şi unilateral faţă de complexitatea realităţilor. Pe de altă parte, în cadrul sistemului economic au apărut agenţi economici activi, puternici şi cu un anumit grad de autonomie (gospodării, firme, asociaţii, statul), ceea ce constituie o schimbare fundamentală a distribuţiei forţelor şi finalităţilor în sistemul economic. Acestea sînt cele două motive fundamentale care impun definirea sau conceperea unui nou model, cel de tip structural, apropiat de realitate, de caracteristicile proceselor economice şi sociale şi deschis pentru analize şi dezvoltări teoretice.

5.3.1. De la modelul funcţional la cel structural

În analizele economice şi în cele sociologice[29] pot fi identificate două categorii principale de modele distincte: modelul funcţional şi modelul structural.

Modelul funcţional priveşte sistemul ca un mod de organizare a unui complex de activităţi orientate spre realizarea unui anumit scop, numite funcţii sau finalităţi. Acest model descrie sisteme orientate finalist (constituite de sus în jos), scoţînd în relief modul în care finalităţile modelează întreaga organizare internă a elementelor componente, numite subsisteme (subfinalităţi), sistemul (întregul) avînd preeminenţă asupra subsistemelor (părţilor). Modelul funcţional descrie sisteme de tip mecanic şi organic (biologic) şi adeseori el este extins şi la sisteme sociale. Un exemplu de model funcţional este cel holist, care a fost analizat mai sus şi la care au fost subliniate limitele sale şi aspectele negative.

Modelul structural priveşte sistemul ca un mod de organizare a unui complex de activităţi după principiul interdependenţei dintre elementele componente. După modul cum se realizează finalităţile, modelul structural descrie inter-

29 Cătălin Zamfir, *op. cit.*, p. 132.

Scanned with OKEN Scanner

acţiunea a două tipuri de mulţimi de sisteme, denumite suprasisteme şi sisteme pluraliste complex ierarhizate şi oscilatorii.

Întrucît numai elementele componente (numite sisteme) au finalităţi proprii, rezultatul interacţiunii acestor mulţimi de sisteme formează aşa-numitul suprasistem. Acesta nu are o orientare finalistă globală, ci reprezintă o rezultantă a echilibrărilor, un agregat al acţiunii tuturor sistemelor componente care, contrar modelului finalist, au finalităţi proprii, deci au preeminenţă asupra întregului. Tocmai această caracteristică a făcut ca acest tip de întreg să fie denumit suprasistem.

După cum am văzut, suprasistemele au o logică diferită de sistemele finaliste. Sistemele componente acţionează în scopul realizării finalităţii lor proprii, suprasistemul rezultînd din agregarea sistemelor componente aflate în interacţiune, în scopul realizării scopurilor şi intereselor lor, nu ale suprasistemului. Acesta din urmă funcţionează doar pentru a realiza finalităţile elementelor componente. Suprasistemul, format din interacţiunea agenţilor economici - ca sisteme componente - este apropiat de interpretările date de economiştii clasici şi neoclasici.

5.3.2. Sisteme pluraliste complex ierarhizate şi oscilatorii

Sistemele economice au un caracter complex datorită numărului mare de agenţi economici care compun acest sistem, forţei sau puterii lor de influenţă foarte diferită, numărului mare şi caracterului foarte divers al legăturilor lor în cadrul sistemului. Nu se poate spune că sistemul economic ar avea numai o orientare pur finalistă sau că el ar reprezenta un suprasistem în care toţi agenţii economici ar avea în exclusivitate finalităţi proprii. În realitate, sistemul economic reprezintă un amestec, un compromis între cele două tipuri extreme menţionate, atît în ceea ce priveşte modul de distribuire şi realizare a finalităţiilor între diferiţi agenţi economici şi ierarhii constituite ale acestuia, cît şi în privinţa modului de distribuţie a relaţiilor şi a puterii de decizie pe orizontală şi pe verticală, precum şi a modului de funcţionare a diferitelor verigi ierarhice în cadrul sistemului, reprezentate de diverse organizaţii publice şi private.

În cadrul relaţiilor dintre agenţii economici există o pluralitate de interese între grupuri economice, persoane şi grupuri de persoane organizate, avînd moduri diferite de exprimare şi de realizare a acestor interese, în care scop promovează tactici şi strategii diferite şi utilizează căi şi mijloace diverse. În cadrul strategiilor adoptate sistemul tinde să se cristalizeze în structuri coerente.

Scanned with OKEN Scanner

Adeseori însă asemenea structuri sînt contracarate de alte strategii[30], în funcţie de schimbarea forţei de influenţă a unor categorii de agenţi economici şi de schimbările în politica economică la nivelul unor grupuri dominante sau la nivelul întregului sistem. Sîntem în acord cu punctul de vedere al lui Cătălin Zamfir că sistemul, în acest caz, nu mai poate fi tratat ca avînd o singură structură, ci o pluralitate de structuri manifeste care se întretaie, se opun, se limitează reciproc, realitatea fiind o stare de oscilaţie între aceste structuri sau, în mod excepţional, o stare de echilibru între ele[31].

Punctul de vedere al lui Cătălin Zamfir, după care sistemul de organizare al societăţii este un complex ierarhizat şi oscilatoriu, iar societatea nu este nici sistem global puternic integrat şi ierarhizat - ca în viziunea holistă -, nici o simplă rezultantă a indivizilor umani sau un suprasistem - ca în viziunea individualistă -, se extinde şi la sistemul economic. Indivizii umani sînt substituiţi pe o scară largă de agenţi economici care acţionează în sfera economică sub formă de grupuri sociale - gospodării, firme şi organizaţii implicate în economie sub diverse forme -, precum şi statul. Într-o economie liberă niciodată agentul economic - individ, grup sau stat - nu renunţă, în totalitate, la finalităţile lor proprii în favoarea sistemului, dar nici nu-şi păstrează în totalitate finalitatea fără a ceda o anumită parte sistemului. Indivizii, prin activitatea lor economică, generează suprasisteme care se autoorganizează şi devin autonome. Suprasistemele respective au tendinţa de a se organiza în aşa fel încît să devină complet autonome, cu finalităţi proprii. Pe de altă parte, indivizii şi grupurile acţionează pentru contracararea tendinţelor de întărire a finalităţilor la nivelul sistemului. Pe acest teren sînt acţiuni permanente de cuceriri şi cedări în urma numeroaselor negocieri şi presiuni exercitate de unele grupuri politice, de grupuri profesionale (sindicate, asociaţii), precum şi de grupuri ce dispun de o forţă economică dominantă, cum sînt monopolurile şi oligopolurile.

Existenţa principiului pluralităţii structurale poate fi confirmată de o analiză oricît de sumară a grupurilor ce s-au format şi acţionează astăzi în toate economiile moderne.

5.3.3. Sisteme pluraliste cu funcţionare pe bază de negocieri

Se constată că economia oricărei ţări se caracterizează ca fiind aproape în întregime constituită din grupuri. Producătorii din aproape toate ramurile se unesc în grupuri pentru a crea întreprinderi şi firme puternice, care să

30 Cătălin Zamfir, *op. cit.*, p. 155.

31 *Ibidem.*

Scanned with OKEN Scanner

asigure nivelul tehnic, scara producţiei şi rezultate economice minim necesare care să reziste la concurenţă. Salariaţii se unesc în sindicate şi confederaţii pentru a spori puterea de negociere, iar patronii se asociază pentru a-şi apăra interesele. Chiar şi în sectoarele recunoscute ca fiind predominate de un individualism funciar - ca agricultura, sectorul meşteşugăresc, micile întreprinderi etc. - se extind grupurile agenţilor individuali în organizaţii care să-i facă să reziste la diferite presiuni, să le sporească eficienţa în diferite acţiuni contractuale, să le apere interesele în diferite acţiuni şi negocieri ş.a. În economiile de piaţă, de regulă, constituirea grupurilor are la bază nu motive ideologice la nivelul sistemului, ci motive pur lăuntrice ale indivizilor, reprezentate de interesele lor economice şi de factori tehnologici, economici, sociali, psihologici[32].

Agenţii economici au un accentuat caracter eterogen şi o structură ierarhică. De exemplu, pe de o parte, există unităţi elementare de consum (indivizi, gospodării), iar pe de altă parte, există unităţi elementare de producţie, reprezentate de firmele cu o mare diversitate în ceea ce priveşte mărimea, fără să aibă o influenţă semnificativă pe piaţă. Acestea formează unităţi economice simple numite microagenţi. Alături de acestea funcţionează şi unităţi economice complexe numite mezoagenţi. Aceste unităţi se compun din mai multe unităţi simple, formînd grupuri industriale, holdinguri, trusturi, corporaţii, în cadrul cărora pot exista centre de decizie care pot viza, de exemplu, fixarea ratelor de producţie la unităţile componente ale organizaţiei[33], fixarea nivelului preţurilor de desfacere, organizarea reţelei de service ş. a.

În legătură cu caracterizarea rolului şi finalităţilor diferitelor categorii de agenţi economici, ar trebui atrasă atenţia asupra a cel puţin două tendinţe ce au loc în realitate. Pe de o parte, se relevă faptul că anumite părţi din structuri formate adeseori din agenţi mezoeconomici, mai puternici din punct

---

32 Asocierea producătorilor în diferite forme este determinată de mai multe cauze. Dintre acestea cele mai frecvente sînt cele tehnologice şi economice. a) *Tehnologice* - cînd prin asociere se pot găsi sursele financiare necesare pentru a asigura scara producţiei, echipamentele tehnologice şi nivelul tehnic al produselor în condiţii de eficienţă minimă necesară. Prin asociere se pot îndeplini şi cerinţe de ordin profesional, pricepere managerială, tehnică şi economică. De regulă, în condiţiile moderne de dotare şi de organizare industrială, posibilităţile unui singur individ sînt depăşite, insuficiente. b) *Economice* - cînd prin asociere puterea de rezistenţă împotriva efectelor negative ale pieţei poate creşte şi, totodată, pot fi evitate efectele negative ale fluctuaţiilor pe piaţă ale preţurilor, ale factorilor de producţie, ale cererii şi ofertei etc. (Raymond Barre, *op. cit.*, p. 137).

33 Raymond Barre, *op. cit.*, p. 141.

Scanned with OKEN Scanner

de vedere atît numeric, cît şi economic şi financiar, se consolidează formînd, cu timpul, blocuri politico-economice cu o mare putere de influenţă nu numai în economie ci şi în societate, influenţă folosită în scopul de a-şi spori avantajele în întregul sistem social.

Pe de altă parte, există tendinţa ca agenţii economici individuali să fie absorbiţi de agenţii economici de grup, primii rămînînd cu foarte puţine posibilităţi de alegere şi cu puţine şanse de a lua decizii în mod independent asupra dorinţelor şi aspiraţiilor lor sau pur şi simplu pierd autonomia de decizie. Orizontul economic al individului din cadrul grupului este adaptat orizontului economic al şefului grupului[34] şi al organizaţiei. Deciziile indivizilor sînt transferate într-o măsură tot mai mare unităţilor microeconomice, iar deciziile acestora, la rîndul lor, sînt transferate unităţilor mezoeconomice la nivel naţional şi internaţional.

În societăţile libere există însă mijloace şi mecanisme de contracarare a tendinţelor de dominare şi de impunere. Ele se realizează pe mai multe căi.

În primul rînd, prin formarea şi acţiunea diferitelor organizaţii ale micilor producători, ale consumatorilor şi ale sindicatelor profesionale unite în federaţii şi confederaţii. Aceste organizaţii cu cît sînt mai mari şi mai unite la nivel naţional şi chiar mondial cu atît sînt mai puternice, cu atît creşte forţa de contracarare a tendinţelor menţionate mai sus, precum şi forţa de apărare a intereselor şi a aspiraţiilor economice ale indivizilor umani.

În al doilea rînd, există un proces continuu de regenerare şi dezvoltare a micilor firme private, ca urmare a iniţiativei şi a aplicării inovaţiilor în economie. Noile tehnologii, evoluţia informaţiei şi a mijloacelor de prelucrare a informaţiei şi de comunicare contribuie la sporirea numerică a rolului micilor producători individuali în ansamblul economic şi social. Forţa de regenerare şi de competitivitate a micilor firme individuale este dată şi întreţinută nu numai de caracteristicile noilor tehnologii, ci şi de posibilităţile lor de adaptare rapidă, precum şi de sprijinul şi protecţia lor de către stat şi de diferite organizaţii[35].

În al treilea rînd, statul joacă un rol important în toate economiile moderne. De la doctrina liberalismului clasic din secolul trecut, pînă la doctrinele economice contemporane, s-a parcurs un drum lung în privinţa schimbărilor produse, atît pe plan teoretic, cît şi pe plan acţional în ceea ce

34 Raymond Barre, *op. cit.*, p. 138.

35 Alvin Toffler, *Al treilea val*, Editura Politică, Bucureşti, 1983; Daniel Bell, *The Comming of Post-Industrial Society*, Basic Books, Inc. Publishers, New York, 1976.

Scanned with OKEN Scanner

priveşte amploarea, modul de implicare şi mai ales obiectivul intervenţiei statului în economie. Unele din aceste doctrine, care au rămas ataşate virtuţilor economiei reale de piaţă au fost nevoite să-şi schimbe preceptele pentru a se pune de acord cu noile realităţi şi cerinţe ale vieţii economice şi sociale moderne. În condiţiile schimbărilor petrecute în structura agenţilor economici şi a relaţiilor dintre aceştia s-a constatat că însuşi conţinutul noţiunii de intervenţie trebuie redefinit şi reinterpretat. S-a constatat, de pildă, că în condiţiile unei anumite structuri economice unde s-au adîncit inegalităţile prin însăşi politica laissez-faire, deci prin inacţiune, se realizează în fapt un anumit tip de intervenţie în economie şi anume în favoarea celor care au acumulat bogăţii şi în defavoarea celor lipsiţi de mijloace sau cu mijloace modeste. De aici se deduce că în realitate există două categorii de intervenţie a statului: prin *acţiune* şi prin *omisiune*.

În condiţiile cînd, de exemplu, s-au mărit discrepanţele în ceea ce priveşte distribuţia bogăţiilor în societate şi cînd deciziile în economie s-au restrîns la un număr redus de agenţi economici cu poziţie de monopol, iar marea majoritate a indivizilor este exclusă de la acest drept, o lipsă de intervenţie din partea statului nu ar însemna altceva decît protejarea monopolurilor şi încurajarea inegalităţilor economice şi sociale, individul de rînd fiind şi mai mult lipsit de mijloace şi de drepturi, ceea ce ar produce un grad înalt de alienare, cel puţin echivalent cu cea dintr-o economie centralizată.

Din astfel de motive a apărut necesitatea ca şi cele mai liberale politici economice să accepte şi să-şi fondeze intervenţia statului, în special în direcţia contracarării formării monopolurilor şi încurajării existenţei şi funcţionării unui număr cît mai mare de producători concurenţiali în aceeaşi ramură, încurajarea aplicării regulilor şi instituţiilor de piaţă concurenţială, supravegherea respectării acestui mecanism, încurajarea şi protejarea micilor firme şi, în primul rînd, a micilor producători, crearea unui sistem echitabil de impozite şi taxe şi aplicarea unei protecţii sociale pentru cei lipsiţi de mijloace, concomitent cu stimularea activităţilor economice. Intervenţia statului în economie, în multiple forme, devine raţională atunci cînd se are în vedere obiectivul esenţial de stimulare a angajării în activităţi economice a tuturor agenţilor economici şi a resurselor disponibile şi protejarea indivizilor de urmările negative ale concurenţei, fără a crea obstacole sau restricţii în desfăşurarea proceselor economice.

Scanned with OKEN Scanner

* *
*

Sub semnul marii diversităţi a problematicii care se ţese în jurul ştiinţei economice, o idee fundamentală a străbătut toate capitolele anterioare: aceea că procesele economice - de mare complexitate - pot fi explicate corespunzător numai dacă ele sînt proiectate în spaţiul de ansamblu al proceselor sociale şi numai dacă se realizează o strînsă cooperare cu celelalte ştiinţe sociale. A apărut, deci, pe primul plan discutarea problemei interdisciplinarităţii.

Pînă acum (în capitolele precedente) această problemă a fost abordată mai mult sub aspectul său general, de principiu. Problemele supuse dezbaterii pot deveni însă mai comprehensive, iar structura ştiinţei economice şi diferitele sale teorii mai bine explicitate dacă vom întreprinde cîteva analize concrete privind modul de cooperare a ştiinţei economice cu disciplinele sociale mai evoluate - axiologia, psihologia şi politologia - cu care ştiinţa economică cooperează cel mai intens. De aceea, în următoarele trei capitole vom scoate în evidenţă conceptele şi metodologiile comune şi modul cum s-a îmbogăţit şi se îmbogăţeşte în continuare conţinutul ştiinţei economice atunci cînd se dă atenţia cuvenită studiilor interdisciplinare prin cooperarea şi fuziunea acesteia cu alte ştiinţe.

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

CAPITOLUL 6
AXIOLOGIA ŞI ŞTIINŢA ECONOMICĂ

Una dintre problemele epistemologice importante este aceea privind clarificarea raportului ştiinţei economice cu ştiinţa valorilor (axiologia) şi clarificarea modului de luare în considerare a valorilor în construcţia teoriilor economice. Deşi discuţiile pe această temă sînt mai vechi, un studiu sistematic şi aprofundat, după informaţiile de care dispunem, lipseşte din literatura noastră economică. Sînt făcute doar simple referiri şi abordări parţiale, în general, nesatisfăcătoare prin care, pe de o parte, „puriştii" de toate nuanţele caută să demonstreze necesitatea înlăturării complete a elementelor axiologice din studiul şi interpretarea fenomenelor şi proceselor economice. Pe de altă parte, diferitele curente şi şcoli economice centrate pe studiul realităţilor economico-sociale afirmă necesitatea luării în considerare a unor elemente axiologice reprezentate de valorile ce gravitează în jurul eficienţei economice şi a celor mai apropiate de om cum sînt, de exemplu, echitatea, umanismul, egalitatea, democraţia, libertatea, demnitatea umană ş. a.[1], dar fără explicaţiile necesare din punct de vedere epistemologic, cît de cît mulţumitoare.

Economia politică se află printre cele dintîi ştiinţe care s-au ocupat de problemele valorii. Valoarea a fost abordată însă în forma sa specifică cu o problematică circumscrisă în jurul bunurilor (produselor) vizînd valoarea de întrebuinţare şi de schimb, mărimea valorii, esenţa şi structura valorii, teoria valorii muncă, exprimarea valorii prin preţ şi evoluţia acestuia.

Se constată însă tot mai mult că pentru a asigura o structură logică a teoriilor şi modelelor şi o mai mare deschidere a acestei ştiinţe, a explicita

---

1 Valentin Mureşan, *Valorile şi criteriile eficienţei*, Editura Politică, Bucureşti, 1986; Constantin Vlad, *Creştere şi valori*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1980.

elementele componente ale unor modele şi construcţii teoretice şi a introduce o mai mare rigoare, atît în ceea ce priveşte funcţiile sale sociale, cît şi în privinţa finalităţii şi reglării proceselor şi sistemelor economice, este nevoie de folosirea în construcţia unor teorii şi modele a unor noi genuri de valori disociate de tipurile de valori economice.

Avînd în vedere, pe de o parte, insuficienta răspîndire a conceptelor de bază ale axiologiei în lumea economiştilor, iar pe de altă parte, noul statut şi funcţiile sociale ce le are de îndeplinit ştiinţa economică contemporană, funcţii ce implică finalizări şi valorizări, ne propunem ca în acest capitol să contribuim la discutarea unor probleme mai vechi însă care nu şi-au pierdut actualitatea. Printre acestea amintim: rolul valorilor în ştiinţa economică, conţinutul valorilor şi obiectivizarea lor, folosirea valorilor în ştiinţa economică în conformitate cu cerinţele noului său statut în societate, dinamica valorilor.

6.1. TEORIILE ECONOMICE, VALORILE ŞI VALORIZAREA

Deşi faţă de alte ştiinţe sociale, ştiinţa economică se bucură de un statut prestigios, faţă de ştiinţele naturii şi de cele logico-matematice însă, cercetătorii economişti întotdeauna au avut dacă nu anumite complexe, cel puţin unele sentimente de respect amestecate cu cele de gelozie. Această atitudine îşi are originea în două cauze principale aflate într-o strînsă interdependenţă. a) *Nivelul ştiinţific mai înalt al acestor ramuri ale ştiinţelor*, evidenţiat prin anumite etaloane de maturitate cum sînt: constituirea unor structuri teoretice cu elemente ştiinţifice (axiome, teze, concepte, legi) articulate şi ierarhizate într-un sistem, capabile să explice şi să prevadă un mare complex de fenomene şi procese studiate; confruntarea teoriei cu realitatea prin realizarea unui grad ridicat de certitudine al verificării; axiomatizarea teoriei sub diferite forme - discursiv, modelare, formalizare. b) *Caracterul obiectiv al rezultatelor cercetărilor obţinute* şi absenţa subiectivismului atît la subiectul cunoscător, cît şi la obiectul studiat.

6.1.1. Tentative de purificare a ştiinţei economice

Pentru a ridica statutul ştiinţific al ştiinţei economice, slujitorii săi au făcut şi fac eforturi mari pe linie de cercetare, luînd cele două ramuri menţionate (ştiinţele naturii şi cele logico-matematice) ca adevărate arhetipuri, împrumutînd de la ele nu numai maniere de abordare, concepte şi legi cu caracter general şi metode de investigaţie, ci, din păcate, şi moduri de in-

Scanned with OKEN Scanner

terpretare şi de construcţie teoretică, indiferent dacă aceste moduri sînt sau nu întru totul adecvate (potrivite). Deci, în scopul de a face ca ştiinţa economică să ajungă la starea de progres asemănătoare celei realizate de ştiinţele naturii şi de cele logico-matematice, mulţi economişti reputaţi au dorit şi doresc să aducă economia politică, după modelul acestor ştiinţe, la o stare de ştiinţă exactă şi de pură obiectivitate.

Tocmai în acest scop, în mod frecvent, procedeele folosite sînt păstrate strict în limitele asemănătoare unei ştiinţe pure, adică ale unei ştiinţe economice din care să fie excluse elementele reprezentînd anumite trăsături umane şi, în primul rînd, să fie extirpate valorile axiologice. Mai mult, au fost şi sînt încercări şi pledoarii pentru a limita rolul social al ştiinţei economice doar la acela de ştiinţă informativă şi explicativă tocmai pentru a se evita acceptarea valorilor axiologice în corpusul acestei ştiinţe.

Invocînd procedeele utilizate şi părerile exprimate de reprezentanţi ai unor curente de gîndire economică, Gromoslav Mladenatz nota că sub influenţa ştiinţelor naturii mult timp s-a susţinut ideea că ştiinţa economică ar avea ca scop pur şi simplu cunoaşterea fenomenelor, descrierea şi explicarea lor cauzală, funcţională şi de altă natură, ea căutînd să stabilească legi cu valabilitate cît mai generală. În acest context, ca şi ştiinţele naturii, cea economică trebuie să fie neutră, indiferentă faţă de realitatea constatată, în sensul de a nu lua în considerare nici o judecată de valoare sau nici o apreciere faţă de ea (de realitate). Întocmai ca în ştiinţele naturii, în cea economică slujitorii săi să nu-şi imagineze fenomene ideale, să nu-şi fixeze ţeluri ideale şi norme de conduită şi - după expresia lui Gromoslav Mladenatz - să nu dea reţete pentru lecuirea metehnelor economice[2].

Prin urmare, potrivit unor asemenea susţineri, pentru a asigura economiei politice o ţinută ştiinţifică adecvată, cercetătorul economist trebuie să se ferească de a construi sisteme teoretice ideale şi de a da precepte de conduită în viaţa economică; el trebuie doar să constate, să descopere legile inerente ale lumii economice[3].

---

2 Gromoslav Mladenatz, *op. cit.*, p. 199.

3 Gromoslav Mladenatz, *op. cit.*, p. 200. O poziţie clară a puriştilor adepţi ai adaptării în ştiinţa economică a modelului ştiinţei naturii, din care să fie exclusă valoarea axiologică, este exprimată de Yves Guyot: „În astronomie nu se pune problema dacă ar fi mai bine ca Soarele să fie mai apropiat ori mai îndepărtat de Pămînt, dacă ar fi mai bine ca el să se învîrtească în jurul Pămîntului; dacă Luna nu ar trebui să strălucească cu o lumină destul de vie şi continuă, pentru a ne dispensa de lanterne şi de lumînări... În chimie nu este vorba de a şti dacă acidul carbonic şi oxidul de carbon sînt gaze neplăcute, care nu ar trebui să

Scanned with OKEN Scanner

Acest punct de vedere este exprimat într-un mod şi mai direct şi explicit de către J. E. Cairnes, care sublinia că prin cunoaşterea legilor economice omul devine reprezentantul şi interpretul naturii şi, dîndu-i ascultare, învaţă să o stăpînească. Concepută în acest fel, preciza Cairnes, economia politică rămîne străină de orice sistem social ori industrial. Ea nu are nici un fel de raport nici cu „laissez-faire" nici cu comunismul, cu libertatea contractelor ori cu patronajul părintesc, sau cu alte forme sociale. Ea nu pronunţă nici o judecată asupra valorii ori asupra convenienţei ţelurilor pe care diferitele sisteme sociale şi le propun. Ea ne învaţă care vor fi efectele lor cu privire la anumite fapte şi ne procură în acest chip date care ne îngăduie să ne stabilim o opinie judicioasă despre ele. Dar cu aceasta, misiunea ei (a economiei politice) s-a terminat[4].

Pornind de la premisa că ştiinţa economică este o ştiinţă pozitivă (explicativă) şi nu una normativă, chiar şi un economist subtil ca L. Robbins afirma că această ştiinţă este în întregime neutră faţă de scopuri şi, prin urmare, ea nu trebuie să fie preocupată de scopuri ca atare, ci de felul în care atingerea acestora este limitată[5].

Deci, luînd ca model ştiinţele naturii în care nu au ce căuta valorile axiologice (valorizările), economia politică se vrea o ştiinţă care, în mod concomitent, să reflecte realităţile aşa cum sînt ele şi nu cum ar urma să fie în

---

existe etc. Nu s-a gîndit nimeni vreodată să facă pe Newton răspunzător de căderea olanelor în capul trecătorilor. În materie economică economiştii sînt făcuţi răspunzători de toate legile pe care ei le-au constatat" (Yves Guyot, *La science économique*, Paris, 1881, citat după G. Mladenatz, *op. cit.*, p. 199-200). Faţă de aceste remarci autorul menţionat recomandă economistului cercetător următoarele: „Scrie ca şi cînd ai fi singur în univers şi nu ai nici o teamă de geloziile şi de prejudecăţile oamenilor, căci altfel îţi vei greşi ţinta" (*Ibidem*). Deci, esenţa îndemnului este aceea de a înlătura orice tentativă de interpretare sau de valorizare a fenomenelor şi proceselor economice supuse cercetării în scopul de a formula norme de conduită sistemelor economice. De asemenea, ştiinţa economică să nu depăşească limita unei ştiinţe explicative.

4 J. E. Cairnes, *The Character and Logical Method of Political Economy*, Londra, 1875 (Citat după Gromoslav Mladenatz, *op. cit.*, p. 280).

5 L. Robbins sublinia că obiceiul - predominant la anumite grupuri de economişti - de a discuta despre satisfacţiile economice este străin de intenţia centrală a analizei (ştiinţei) economice. O satisfacţie trebuie să fie concepută ca un product-scop al activităţii. Ea nu este partea acestei activităţi pe care o studiem. S-ar merge prea departe cu această forţare şi deci este imposibil de a lua în considerare satisfacţia economică (Lord Robbins, *An Essay on the Nature and Significance of Economic Science*, MacMillan St. Martin Press, Londra, 1972, p. 25).

Scanned with OKEN Scanner

conformanţă cu viziunea subiectului cunoscător, să descopere adevărul ştiinţific care să nu fie afectat de aprecierile aprobative sau dezaprobative ale cercetătorului, să reflecte o completă detaşare, sau neutralitate a subiectului cunoscător faţă de rezultatele obţinute şi de curentele de gîndire existente, bazate pe interese de grup (clasă, naţiune, sistem social-politic). De asemenea, economia politică să rămînă strict la rolul de ştiinţă explicativă fără pretenţia de a avea şi un rol normativ (prospectiv şi prescriptiv), acesta din urmă revenind unor noi discipline ce ţin de politica economică.

Este de înţeles grija acelor economişti de a nu lăsa liberă calea elementului subiectiv în ştiinţa economică. Reticenţa lor faţă de valori şi de valorizare nu mai poate fi însă înţeleasă decît numai în ipoteza că ei văd în acestea doar laturile subiective şi prilejul de subminare a caracterului ştiinţific al teoriilor economice prin introducerea elementului subiectiv, ceea ce este, în fapt, o regretabilă eroare. Dacă se ţine seamă de noul statut social al ştiinţei economice, de elementele constitutive ale structurii teoriilor ştiinţifice, precum şi de faptul că această ştiinţă aparţine clasei ştiinţelor experimentale (practice) este greu să accepţi punctele de vedere enunţate mai sus. Aceasta ar însemna atît dezumanizarea ştiinţei economice, cît şi lipsirea ei de finalitate. Pentru a formula răspunsuri adecvate sînt necesare unele precizări prealabile în legătură cu structura teoriei economice şi locul valorilor în cadrul acesteia, precum şi cu caracterizarea conţinutului, structurii şi dinamicii sistemului de valori ce trebuie să facă parte din componentele teoriilor economice.

6.1.2. Formalizarea matematică, ingredientele subiective şi problema valorilor în teoriile economice

În ştiinţa economică există domenii în care au fost elaborate studii de mare amploare şi profunzime cu un aparat formal logico-matematic avansat, folosind numeroase elemente axiomatice (axiome, definiţii, simboluri, reguli de operare şi de transformare sau de inferenţă, teoreme) menite a realiza judecăţi riguroase şi precise şi a folosi metode de analiză eficiente. Pe lîngă ambiţia de a ajunge la axiomatizarea teoriilor respective pentru a arăta semne ale maturizării acestora, măreţia lor ştiinţifică, un scop important al cercetării este şi acela de a decanta şi purifica cunoaşterea de zgura ideilor preconcepute şi dogmatice, de toate ingredientele ei subiective. Aceasta înseamnă că toate propoziţiile incluse în teoriile ştiinţifice nu trebuie să exprime stările, atitudinile, dorinţele sau aspiraţiile subiectului cunoscător, ci adevărul obiectiv despre lumea fizică şi socială, adevărul despre raporturile dintre con-

Scanned with OKEN Scanner

venţiile lingvistico-semantice instituite în cadrul limbilor naturale şi artificiale[6].

6.1.2.1. Teoria şi rigoarea judecăţilor prin axiomatizare

Teoriile trebuie să asigure reflectarea realităţii obiective întrucît însăşi aspiraţia ştiinţei - aşa cum sublinia Cornel Popa - este desubiectivizarea conţinutului propoziţiilor enunţate, redarea adevărului obiectiv despre natură şi societate. Teoria trebuie să redea informaţii autentice despre lucruri şi obiecte, care sînt aceleaşi în raport cu orice subiect cunoscător instruit[7].

Este adevărat că preocuparea principală a oricărei ştiinţe, inclusiv a celei sociale, este aceea de a extirpa ceea ce Cornel Popa numeşte dimensiunea programatico-emoţională a utilizării semnelor, expresiilor şi propoziţiilor în discursul ştiinţific de către subiectul cunoscător. Termenii şi expresiile limbajelor ştiinţifice trebuie să aibă semnificaţie cognitivă supraindividuală (nesubiectivă), lucru ce se poate realiza numai prin adoptarea unor reguli şi metodologii ştiinţifice riguroase de realizare a unor raţionamente corecte în construirea edificiului teoriilor prin folosirea formalizării şi axiomatizării. Felul în care subiectul cunoscător poate evita introducerea în teoriile economice a unor elemente subiective, inclusiv valorizările, rezultă din însuşi modul de organizare a unei teorii fondată axiomatic[8].

Creatorii axiomaticii, fiind preocupaţi de dezvoltarea logicii matematice, şi-au concentrat atenţia în direcţia înlăturării părţilor intuitive conţinute mai

---

6 Cornel Popa, *Teoria cunoaşterii*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1972, p. 169-170.

7 Cornel Popa, *op. cit.*, p. 169-170. „Ştiinţa este ştiinţă - nota C. Popa - numai în măsura în care descoperă şi difuzează adevărul obiectiv, mai presus de subiectivitatea indivizilor umani (p. 146). Însă adevărul obiectiv nu este o proprietate nemijlocită a lucrurilor, ci un atribut al conţinutului informaţional transmis de propoziţiile care vizează şi descriu lucrurile (p. 120). Prin adevăr obiectiv se înţelege existenţa în conţinutul propoziţiilor şi aserţiunilor noastre a unei informaţii ce nu depinde cîtuşi de puţin de particularităţile şi subiectivitatea agentului cunoscător, ci reflectă, deşi incomplet şi numai parţial, proprietăţile şi structura reală a obiectelor lumii înconjurătoare (p. 124).

8 Orice teorie deductivă are aceeaşi schemă structurală compusă din două părţi: a) o parte dată (numită axiomatică), formată din concepte acceptate fără definiţii şi din propoziţii considerate adevărate fără demonstraţie; b) concepte derivate prin diverse tipuri de definiţii (precis enunţate) şi propoziţii derivate cu ajutorul unor reguli de deducţie (de asemenea, precis enunţate). Separarea şi audierea acestor părţi şi folosirea, în construcţia teoriilor deductive, a regulilor cuvenite constituie metoda axiomatică, aplicată mai întîi în matematică şi extinsă apoi în diferite domenii ale ştiinţelor, inclusiv în cea economică (Anton Dumitriu, *Eseuri*, Editura Eminescu, Bucureşti, 1986, p. 135).

Scanned with OKEN Scanner

ales în premise şi în unele concluzii - deci acelea legate de realităţi - în favoarea metodelor formale sub motivul de a nu vicia obiectivitatea. Aceasta a dus treptat la abandonarea oricărei intuiţii (sensoriale şi intelectuale) şi deci a unor elemente - premise lipsite de conţinut real (şi nelegate de realitatea înconjurătoare) - şi la introducerea semnelor şi simbolurilor fără conţinut ca elemente fundamentale ale sistemului. Plecîndu-se de la premisele că progresul axiomaticii constă în eliminarea crescîndă a intuiţiei şi că o teorie este cu atît mai ştiinţifică şi mai obiectivă cu cît ea va fi mai formalizată, eforturile ştiinţifice s-au concretizat în realizarea unei metode de axiomatizare după un grad avansat de formalizare[9].

O atare evoluţie a fost stimulată de una din trăsăturile de bază ale matematicii moderne, aceea că ea nu mai are nici un contact cu realitatea. În asemenea împrejurări metoda axiomatică nu mai este preocupată de conţinutul conceptelor sau expresiilor şi propoziţiilor iniţiale şi deduse. Ea (metoda) este concentrată în două direcţii: pe de o parte, pe studiul semnului golit de orice conţinut şi independent de orice explicaţie şi interpretare, iar pe de altă parte, pe studiul adevărului bazat pe un criteriu logic potrivit căruia concluzia este adevărată atunci cînd ea rezultă din premise pe calea transformărilor tautologice. Cu alte cuvinte, atunci cînd nu apar contradicţii între afirmaţiile deduse tautologic şi presupunerile (supoziţiile) anterioare, sau între tezele formulate exact deduse logic şi premisele alese. Dacă pe logician sau matematician nu-l interesează nimic altceva decît faptul să nu apară contradicţii între elementele teoriei din transformările (conform regulilor) la care sînt supuse aceste elemente, indiferent de conţinutul real al ipotezelor (axiomelor) şi concluziilor (teoremelor), pe economist nu-l satisface o asemenea judecată.

Întrebarea corectă ce trebuie pusă de orice economist lucid este nu dacă introducerea formalizării şi axiomatizării este necesară şi suficientă, ci ce fel de axiomatizare şi cum să introducem axiomatizarea în ştiinţa economică. Este incontestabil faptul că prin formalizare şi axiomatizare se introduce rigoarea logică a judecăţilor în edificarea teoriilor economice prin eliminarea fanteziei agentului (subiectului) cunoscător, cu posibilităţi suplimentare de adîncire a cunoaşterii. Rămîn însă în suspensie sau fără răspuns cel puţin două întrebări cruciale care transced axiomatizarea:

---

9 J. Landrière menţiona parcurgerea următoarelor patru etape în evoluţia metodei axiomatice: axiomatica intuitivă, axiomatica abstractă, axiomatica formală, sistemul formal pur (J. Landrière, *Les limitations internes des formalismes*, Gauthier-Villars, Paris, 1957, p. 35, citat după Anton Dumitriu, *op. cit.*, p. 110).

Scanned with OKEN Scanner

a) în ce măsură cunoştinţele dobîndite prin aceste procedee logice avansate utilizate pot fi acceptate ca adevăruri obiective?

b) dacă desubiectivizarea conţinutului propoziţiilor adoptate de subiectul cunoscător sau, cu alte cuvinte, dacă extirparea dimensiunii pragmatice-emoţionale ale subiectului trebuie să implice şi extirparea valorilor axiologice din ingredientele teoriilor economice.

6.1.2.2. Insuficienţa procedeului axiomatic formal aplicat în ştiinţa economică în raport cu realitatea obiectivă

În matematică asemenea raţionamente şi procedeuri, ca cele descrise mai înainte, şi-au dovedit pe deplin utilitatea şi fertilitatea. În urma unor analize critice transpare însă inconsistenţa acelor încercări de a aplica tale-quale metoda axiomatică formală în construcţia şi dezvoltarea unor teorii economice, fie că este vorba de echilibrul general, de creşterea economică sau de oricare altă teorie. Una din lucrările date ca exemplu de aplicare a axiomaticii formale la o teorie economică ajunsă la maturitate este aceea a lui G.Debreu referitoare la echilibrul economic[10].

Preocupat de a trata problema echilibrului economic pe baza unui model inspirat de şcoala matematică formalistă contemporană, care să asigure o rigoare corespunzătoare, G. Debreu preciza că fidelitatea pentru rigoare cere (dicte) forma axiomatică de analiză, unde teoria, în sens strict, este în mod logic complet separată (disjoint) de interpretările sale[11]. Aplicînd regulile impuse de axiomatica formală (logică), autorul sublinia că, pe de o parte, conceptele economice luate ca premise, axiome, ipoteze sau rezultate (concluzii) neinterpretate[12] sînt supuse unor reguli de transformări logice riguroase, iar pe de altă parte, în analiză se păstrează dihotomia între discuţia neformală a interpretărilor şi construcţia formală a teoriei.

În lucrarea la care se face referire, ca şi în alte lucrări axate pe rigoarea formală a analizei preocuparea esenţială este aceea de a elimina contradicţiile logice din construcţia interioară a teoriei, sau de a asigura consistenţa ele-

---

10 Gérard Debreu, *Théorie de la valeur, analyse axiomatique de l'équilibre économique*, Dunod, Paris, 1966. În legătură cu tentativele de axiomatizare a teoriilor economice aceasta nu este singura lucrare din literatura economică. În această privinţă reprezentative mai pot fi menţionate: K. J. Arrow, *Social Choice and Individual Values*, John Wiley and Sons, New York, 1963; J. von Neumann, O. Morgenstern, *Theory of Games and Economic Behavior*, Princeton University, Princeton, 1947.

11 G. Debreu, *op. cit.*, p. 8.

12 În sensul de a nu le valoriza şi nici de a le da o încărcătură subiectivă.

Scanned with OKEN Scanner

mentelor ei componente. Cu toate că axiomatizarea este necesară, ea se dovedeşte însă a fi insuficientă. O ştiinţă experimentală cum este cea economică, în mod categoric nu se poate rezuma (în construcţia oricărei teorii) la aplicarea axiomaticii formale deoarece ea riscă să devină un simplu exerciţiu intelectual fără conţinut, un schelet, simple modele abstracte ce nu au nimic de-a face cu realitatea, o teorie cu o valoare cognitivă şi praxiologică nulă sau aproape nulă.

Acceptînd teza potrivit căreia semnul maturizării ştiinţei economice, ca şi a celorlalte ştiinţe, este trecerea la axiomatizarea ei, devine imperios necesară căutarea şi dezvoltarea unor metode axiomatice adecvate, eventual, bazate pe cea intuitivă sau pornind de la aceasta şi luînd în considerare, totodată, metodologii adecvate, inclusiv metodele dialectice, care să pună în evidenţă, pe plan teoretic, în modul său specific, acţiunea reală a elementelor calitative şi a valorilor axiologice. În felul acesta, teoria economică îşi probează adevărul nu doar pe cale logică formală, adică prin deducerea tautologică a afirmaţiei (concluziei) din propuneri anterioare (premise), ci prin experienţă, prin confruntarea premiselor şi concluziilor cu practica - singurul judecător obiectiv al tuturor ştiinţelor experimentale.

Concluziile deduse din premise ca şi înseşi premisele, nu trebuie să contrazică realitatea, ele trebuie să oglindească cu mai mare sau mai mică aproximaţie realitatea. Atîta timp cît teoria rămîne neverificată prin practică şi/sau experiment ea are caracter de ipoteză imprecisă şi aproximativă. Ea devine teorie conturată mai bine, mai precisă şi capătă caracter matur printr-o confruntare iterativă a ei cu practica prin aplicarea matematicii începînd cu formularea şi definirea noţiunilor, categoriilor, postulatelor şi legăturilor dintre variabile în formă de simboluri şi relaţii şi prin aprecierile statistico-matematice ale observaţiilor şi experienţelor şi terminînd cu utilizarea deducţiilor matematice pentru demonstrarea tezelor şi formularea tendinţelor şi legităţilor de evoluţie şi comportament al fenomenelor şi proceselor economice.

6.1.2.3. Desubiectivizarea extirpă valorile?

Reamintim întrebarea pusă mai sus, şi anume: dacă desubiectivizarea conţinutului propoziţiilor adoptate (folosite) de subiectul cunoscător implică sau nu necesitatea extirpării valorilor axiologice din ingredientele teoriilor economice. Am văzut mai sus necesitatea asigurării caracterului obiectiv al cunoaşterii şi preocupările cercetării economice pe această linie - aceea de a găsi o poziţie corespunzătoare care să-i permită asigurarea standardului

Scanned with OKEN Scanner

ştiinţific al teoriilor elaborate. Asemenea preocupări vizează cele două domenii importante: primul care priveşte subiectul cunoscător, al doilea care priveşte obiectul supus cercetării.

Referitor la subiectul cunoscător, pentru a asigura caracterul obiectiv al cercetării, se cere din partea acestuia, pe de o parte, eforturi de a obţine informaţii autentice şi cît mai complete asupra fenomenelor şi proceselor economice supuse investigaţiei şi de a prelucra aceste informaţii folosind tehnici şi reguli metodologice adecvate, nedeformante, iar pe de altă parte, eforturi de a-şi păstra neutralitatea sau imparţialitatea necesară faţă de obiectul studiat, depăşind stările afective, atitudinile, dorinţele sau aspiraţiile personale sau ale grupului său în edificarea şi dezvoltarea teoriilor economice, constînd în formularea concluziilor şi legităţilor, relevarea tendinţelor etc.[13].

Referitor la obiectul cunoaşterii şi aici se ridică numeroase probleme epistemologice care vizează, în special, două aspecte: pe de o parte, sfera de cuprindere a obiectului de studiu propriu-zis, constituit din factorii şi relaţiile economice - nu numai cele de producţie - în interdependenţa lor, în care se mai includ mediul înconjurător şi factorii sociali implicaţi în activităţile economice, iar pe de altă parte, funcţiile sociale ale ştiinţei economice, nu numai pe acelea de informare şi explicare (funcţie gnoseologică), ci şi pe acelea legate de scop şi de acţiunea umană (funcţie teleologică). În legătură cu obiectul de studiu reprezentat de factorul social, se pune întrebarea dacă trebuie reţinute în construcţia teoretică numai acele laturi ce formează un comportament economic raţional, transformînd astfel agentul economic dintr-unul real într-unul abstract de tipul homo oeconomicus fără capacitate de valorizări, fără stări afective, fără aspiraţii etc. Spre deosebire de subiectul cunoscător, aici agentul economic (ca obiect al cercetării), studiat pe baza legii numerelor mari din statistică, trebuie luat aşa cum este el în realitate, cu calităţi şi defecte, cu laturile sale obiective şi subiective în evaluarea lucrurilor şi evenimentelor. Atît despre cercetarea factorului social ca obiect de studiu, întrucît vom mai reveni asupra acestui subiect în alt capitol al prezentei lucrări.

Referitor la obiectul cunoaşterii, sub aspectele menţionate, trebuie atrasă atenţia asupra faptului că îngustînd sfera de cuprindere a obiectului cunoaşterii şi a funcţiei sociale a ştiinţei economice, se restrînge, în mod implicit, numărul problemelor epistemologice şi se reduce gradul lor de dificultate, lucru ce permite uşurarea aplicării metodelor statistico-matematice şi a axio-

13 G. Mladenatz, *op. cit.*, p. 204-205.

Scanned with OKEN Scanner

maticii normale. Adeseori însă acestea creează doar iluzia privind adîncirea analizelor, dezvoltarea teoriilor economice şi punerea acestora pe baze ştiinţifice. În realitate, o seamă de modele matematice şi teorii fondate pe metode axiomatice se îndepărtează prea mult de realităţile vieţii economice, fiind puse în situaţia de a deveni adevărate caricaturi respingătoare, nefolositoare şi chiar înşelătoare.

Sîntem în acord deplin cu Fr. Perroux în privinţa observaţiilor critice la adresa teoriei economice pozitiviste care pretinde că studiază cu ajutorul modelelor economice problemele pieţei fără societate. De pildă, luîndu-se un text al lui Lionel Robbins în care scopurile şi mijloacele erau considerate opuse, fără restricţii şi nici cu nuanţe, economiştii pozitivişti susţin că (sublinia Fr. Perroux): „economia va fi ştiinţa mijloacelor: ea nu tratează scopurile. Critica filosofică a distincţiei rigide dintre scopuri şi mijloace a lăsat rece pe numeroşi economişti; ei dau dovadă de uşurinţă refuzînd să examineze pe teren economic şi prin procedee de analiză specific economică interacţiunea dintre scopuri şi mijloace"[14].

Dintr-o analiză sumară a literaturii economice formalizate sare în ochi un fapt paradoxal. Tocmai acei economişti care declară necesitatea extirpării valorilor axiologice (şi valorizărilor) din construcţia unor teorii economice abstracte, prin recurgerea la modelare şi la axiomatizarea formală, introduc pe uşa din dos asemenea valori. Căci ce înseamnă altceva decît pur şi simplu acceptarea unor valori chiar şi în cele mai abstracte construcţii teoretice axiomatizate, introducerea unor premise (postulate) ce se referă, de exemplu, la acţiunea pieţei libere, concurenţa perfectă, maximizarea profitului, presupunerea unor anumite forme de proprietate, adoptarea unui anumit sistem de exprimare a preferinţei individuale şi sociale, a funcţiilor de bunăstare socială şi a altor funcţii scop[15]. Este dovedită odată în plus constatarea re-

---

14 Fr. Perroux, *Les conceptualisations implicitement normatives et les limites de la modélisation en économie*, în *Axiologie et Sciences de l'homme*, Économie et sociétés, Cahiers de l'I. S. E. A., Tome IV nr. 12, dec. 1970, p. 2259.

15 Vezi în această privinţă: observaţiile critice generale ale lui Fr. Perroux, *op. cit.*, p. 2256; premisele generale menţionate în construcţia modelelor sale de către G. Debreu, *op. cit.*; alte construcţii de modele economice şi teorii axiomatizate din economie. De aici apare o situaţie similară cu aceea a lui Monsieur Jourdin care descoperea cu uimire că de fapt el face proză. În legătură cu folosirea unor elemente axiologice în modele abstracte sînt demne de reţinut următoarele observaţii ale lui Ludwig Grünberg: „Orice cunoaştere, descriere sau clasificare presupune o atitudine selectivă şi ierarhizatoare în raport cu anumite criterii social-umane de discernere şi valorizare, este deci implicit şi un act axiologic.

Scanned with OKEN Scanner

liefată de J. Piaget prin studiile sale că neexistînd cunoaştere pură, ea (cunoaşterea) este întotdeauna însoţită de proiecte şi rezonanţe umane complexe, dînd doar la limită impresia de neutralitate axiologică absolută[16].

6.1.3. Acţiunea şi enigma valorilor

Controversele semnalate mai sus vor continua atîta timp cît neopozitiviştii, puriştii şi alte curente de acest tip, nu vor înţelege că trebuie revizuite aspecte mai profunde, de principiu. În opinia noastră, multe din inadvertenţele, incongruenţele, contradicţiile, precum şi gîtuirile artificiale menţionate mai sus, impuse teoriei economice, atît în raport cu ea însăşi, cît şi în raport cu realitatea, pot dispare odată cu introducerea în construcţia teoriilor economice a conceptului privind acţiunea umană care implică şi valori.

Acţiunea este definită de Cornel Popa ca o succesiune de schimbări controlate de o fiinţă umană, a căror finalitate este producerea unor valori sau satisfacerea unor trebuinţe. Acţiunea umană se desfăşoară într-un cadru fizic natural şi social-istoric determinat[17]. L. Grünberg defineşte acţiunea social-umană ca un ansamblu de componente şi activităţi orientate în sensul satisfacerii trebuinţelor social-umane, prezidate de urmărirea realizării unor scopuri (obiective)[18].

Introducerea în teoria economică a conceptului de acţiune umană deschide noi orizonturi acesteia. În primul rînd, sînt relevate existenţa şi rolul decisiv al agentului uman sub latura sa activă conştientă, ceea ce atrage atenţia că toate procesele economice se desfăşoară în condiţiile în care omul are rolul

---

Chiar axiomatizarea şi formalizarea, atît de caracteristice pentru conturarea specificului cunoaşterii ştiinţifice contemporane, se bazează întotdeauna pe formalizarea unui număr de propoziţii primitive, a căror alegere nu mai este dată de calitatea lor de a fixa adevăruri evidente (ca în vechile axiomatici), ci de o serie de principii formale ca noncontradicţia sau completitudinea, care permit deducerea conform unor reguli precise a tuturor propoziţiilor sistemului din propoziţiile primare. Alegerea axiomelor, care nu este impusă constrîngător de nici un obiect, devine cardinală, ea implicînd discernabilitatea logică în raport cu un anumit sistem de referinţă. Apare astfel, înaintea unei faze a angajării şi punerii la probă a ipotezei în orizontul de realitate pe care îl vizează... o problemă de integrare, a cărei rezolvare face apel la idei directoare, la ipoteze ce presupun un redutabil efort inventiv şi imaginativ" (Ludwig Grünberg, *Axiologia şi conduita umană*, Editura Politică, Bucureşti, 1972, p. 339).

16 Constatare făcută de L. Grünberg, în *op. cit.*, p. 339.

17 Cornel Popa, *Teoria acţiunii şi logica formală*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1984, p. 11-12.

18 Ludwig Grünberg, *op. cit.*, p. 221.

Scanned with OKEN Scanner

central - nihil sine homo (nimic fără om). În al doilea rînd, omul apare în toată măreţia şi complexitatea sa nu numai ca o componentă fizică-naturală (de transfer energetic de la agent către obiectul acţiunii) şi nu numai ca o componentă biologică ori reductibilă la aceasta (doar mijloc de povară şi căruia să i se satisfacă numai trebuinţele biologice), ci şi ca o componentă cognitiv-informaţională (agentul înzestrat cu gîndire trebuie să aibă lumina informaţiilor şi a cunoştinţelor despre mediul în care acţionează, despre programul, mijloacele şi scopul acţiunii) şi ca o componentă axiologică ce îi motivează şi îi orientează acţiunile. În al treilea rînd, este pusă în evidenţă perspectiva scopului activităţii umane ca o stare posibilă sau cel puţin imaginabilă a unui sistem acţional spre care tinde un agent uman (individual sau colectiv) spre a satisface anumite interese, trebuinţe, idealuri sau aspiraţii. În al patrulea rînd, apar pe prim plan valorile - ca o coordonată esenţială a acţiunii umane, fiind, concomitent, creatoare de valoare şi orientate spre valoare, ca un mijloc de reglare economico-socială, întreaga acţiune umană (deci întreaga existenţă umană) fiind străbătută - după expresia lui L. Grünberg - de o dominantă axiologică; valorile constituie axul şi „nervul", acţiunii, constituie expresia posibilă a unei adaptări satisfăcătoare între ethos şi situaţie, între omul concret şi lumea concretă în care el acţionează (şi astfel, există)[19]. În aceste condiţii, omul apare ca singura fiinţă angajată în producerea şi descifrarea unor valori şi semnificaţii mai presus de trebuinţele biologice imediate, care îşi organizează viaţa în conformitate cu aceste valori[20].

Din cele arătate reiese cît de dăunătoare, pentru teoria economică, este încercarea de a alunga sau ignora conceptul de acţiune şi, prin aceasta, valorile axiologice. Numai printr-o analiză atentă a rolului acţiunii în planul economiei practice şi în cel al teoriei pot fi definite şi soluţionate o seamă de probleme epistemologice de tipul celor semnalate mai înainte, ceea ce ar permite înlăturarea tratării mecanice a fenomenelor şi proceselor economice şi crearea cadrului teoretic necesar de umanizare a economiei prin includerea în analizele şi în modelele teoretice a elementultui uman înzestrat cu conştiinţă şi voinţă, cu facultăţi de a efectua evaluarea lucrurilor, evenimentelor şi acţiunilor, de a ordona şi ierarhiza valorile, de a formula scopul acţiunilor şi a lua decizii, de a acţiona şi, în final, de a verifica şi corecta construcţiile teoretice, luînd, pentru aceasta, ca referinţă, practica, experimentele efectuate (simulări, aplicaţii pe eşantioane restrînse, elaborarea unor

19 Ludwing Grünberg, *op. cit.*, p. 315.
20 Cornel Popa, *op. cit.*, p. 23.

Scanned with OKEN Scanner

scenarii etc.).[21]

Incluzînd în teoria economică conceptul de acţiune umană, omul apare nu ca un simplu privitor la spectacolul lumii economice, ci în toată complexitatea sa, în ipostazele sale reale de homo faber, homo cogitans şi homo aestimans, acţionînd în calitatea sa nu numai de executant şi de subiect cunoscător, ci şi de valorizator al obiectelor, al acţiunilor şi al consecinţelor lor.

6.2. SCURTĂ CARACTERIZARE A VALORILOR ŞI OBIECTIVIZAREA ACESTORA

Multe dintre controversele redate în paragraful precedent se datoresc, în cea mai mare parte, unor înţelegeri eronate nu numai a rolului ştiinţei economice, ci şi a valorilor, a conţinutului, structurii şi rolului lor în viaţa economico-socială reală. De aceea, considerăm necesar să facem o caracterizare a sistemului de valori de ansamblu (generice) în scopul de a îndepărta umbra subiectivismelor în care este încă ţinut acest sistem.

6.2.1. Conţinutul valorilor generice

În literatura economică sînt făcute destul de rar referiri la valori şi atunci cînd se fac, asemănător altor domenii ale ştiinţelor sociale, problema de fond este presupusă a fi subînţeleasă. În legătură cu aceasta Valentin Mureşan sublinia că atunci cînd se vorbeşte despre valori, de cele mai multe ori referirile se fac doar la cuvintele respective, fără a se şti exact ce desemnează ele, care sînt acele valori, ori de ce sînt acestea şi nu altele.[22]. Paşi importanţi pe linia cunoaşterii nu putem face numai prin simpla afirmaţie că este necesar un sistem de valori structurat şi orientat pe deziderate fundamentale şi pe obiective sau scopuri adecvate indivizilor şi societăţii.

De studiul valorilor de ansamblu (generice) se ocupă axiologia - ramură distinctă a filosofiei ce a căpătat în ultimul timp o dezvoltare rapidă[23], deşi

---

21 Aici, ca şi în alte părţi ale lucrării, noţiunea de practică se ia în sens lărgit şi adecvat cercetărilor economice, incluzîndu-se multitudinea activităţilor economico-sociale, indiferent de amploarea şi de natura lor. În lucrările de filosofie, în noţiunea de practică sînt incluse, de regulă, trei tipuri fudamentale de activităţi: activitatea productivă, activitatea social-politică şi experimentul ştiinţific.

22 Valentin Mureşan, *op. cit.*, p. 199.

23 Etimologic, termenul de valoare provine de la verbul latin „valere" cu sensul de a putea sau a fi puternic şi ca termen de comparaţie înseamnă a procura o satisfacţie. Termenul de axiologie provine de la cuvintele greceşti: axios (ce

Scanned with OKEN Scanner

după părerea unor autori, mai sînt necesare încă eforturi mari pentru o mai bună conturare a domeniului, pentru introducerea rigorii în definirea şi clasificarea valorilor, a unor concepte şi a relaţiilor dintre ele în vederea unei mai bune structuri a construcţiilor teoretice, pentru eliminarea speculaţiilor şi realizarea unei mai strînse legături cu practica şi, în primul rînd, cu acele domenii şi discipline care pot contribui la explicarea genezei valorilor şi pot prelua şi aplica aceste valori în condiţiile specifice domeniului.

Nu intenţionăm să dăm o definiţie cuprinzătoare noţiunii de valoare generică. Preferăm să preluăm una în mod provizoriu pentru a putea aborda definirea conţinutului, clasificarea şi rolul valorilor. Valoarea apare ca un raport sau ca interrelaţii active între necesităţi, atitudini şi dorinţe, pe de o parte, şi obiectele ce pot satisface aceste necesităţi, atitudini şi dorinţe, pe de altă parte[24]. Valorile generice nu sînt nici lucruri ideale şi nici lucruri obiecte deoarece nu pot fi confundate cu purtătorii lor materiali, deşi, în fond, valorile nu pot exista fără acest suport. Valorile nu pot fi reduse nici la stări psihologice. Ele apar acolo unde forme ale realităţii sînt ierarhizate şi selectate după măsura (gradul) în care satisfac trebuinţe şi deziderate umane.

Valoarea este un fenomen social şi nu natural; ea este o relaţie între un obiect şi un subiect şi nu o calitate intrinsecă a obiectului (material sau ideal) şi nici un atribut intrinsec al subiectului; este un mod specific de raportare preferenţială şi deziderativă a subiectului faţă de obiect pe baza unor criterii sociale.

Obiectelor, proceselor, acţiunilor, operelor li se acordă un rang ierarhic şi o semnificaţie pozitivă sau negativă tocmai în virtutea raportării acestor obiecte, procese, acţiuni, opere la trebuinţe, aspiraţii sau năzuinţe umane

---

înseamnă a estima, a aprecia sau vrednic, demn) şi logos (ce înseamnă, ştiinţă) şi a fost introdus prima dată de James Mark Baldwin. Termenul axiologie a înlocuit termenul timologie introdus şi folosit mai de timpuriu de J. G. Kreibig, provenind de la cuvîntul timo ce înseamnă valoare în sens de preţ (Petre Andrei, *Filosofia valorii*, în *Opere sociologice*, Editura Academiei Bucureşti, 1973, p. 170). Axiologia - sublinia L. Grünberg - se ocupă de studiul valorii generice şi al legităţilor generale ale sistemului de valori. Ea supune unui examen critic natura valorilor, criteriile lor şi statutul lor în ansamblul vieţii spirituale a societăţii, oferind o teorie explicativă a genezei, structurii, funcţiilor, evoluţiei şi justificării valorilor, a ordinii în care se înlănţuie şi se ierarhizează valorile în diferite formaţiuni şi comunităţi umane, a unităţii şi diversităţii valorilor, a continuităţii şi discontinuităţii lor (Ludwig Grünberg, *op. cit.*, p. 43-47).

24 L. Grünberg, *op. cit.*, p. 28.

Scanned with OKEN Scanner

socialmente constituite şi istoriceşte determinate de practica socială sau mediul socio-cultural[25].

6.2.2. Clasificarea valorilor şi conformanţa cu sistemul de trebuinţe

Acordînd valorilor ranguri ierarhice şi semnificaţii, aceasta implică o clasificare a lor. Clasificarea sistemului de valori se izbeşte însă de numeroase dificultăţi provenite din extrema lor diversitate, din relativitatea şi instabilitatea lor în timp (mai ales instabilitatea derivînd din diversitatea trebuinţelor şi scopurilor, a trăsăturilor şi comportamentelor psihologice ale indivizilor, a legăturilor şi influenţelor reciproce şi contradictorii dintre trebuinţe şi valori), din existenţa diverselor grupuri sociale determinate de ramura de activitate, de caracterul muncii, de rolul şi statutul social, de nivelul veniturilor.

Cu toate acestea, valorile pot fi grupate după diferite criterii ce caracterizează trăsăturile esenţiale ale vieţii sociale formate şi sedimentate în decursul timpului, ele răspunzînd în final, cerinţelor de satisfacere a unor trebuinţe umane individuale şi sociale. Pe lîngă marea lor diversitate, valorile nu sînt egale ca putere sau ca importanţă în diferite comunităţi sociale nici sincronic şi nici diacronic.

Valorile sînt aşezate într-o ordine ierarhică în raport cu modul în care realizează mai mult sau mai puţin acordul cu trebuinţele, aspiraţiile şi năzuinţele unei comunităţi umane într-o anumită perioadă istorică şi pe baza unor criterii de valorizare (şi, implicit, de ierarhizare)[26]. Tabla de valori a grupului social se modifică, se reordonează în timp, lucru ce se reflectă în comportamentele şi criteriile de valorizare, în reacţiile apreciative şi în judecăţile de valoare sub impactul diferitelor canale, al evoluţiei unor factori economici, ecologici, educaţionali, ideologici şi al gradului de cunoaştere.

Viaţa economico-socială a devenit tot mai complexă, iar numeroasele şi rapidele schimbări înregistrate în structura economică şi socială sînt şi trebuie reflectate şi pe planul schimbărilor în ierarhiile valorilor. În legătură cu aceste aspecte există însă cel puţin două cerinţe importante: înlăturarea dogmatismului care favorizează ierarhizarea rigidă a valorilor; adoptarea trebuinţelor social-umane, luate în întreaga lor complexitate, ca criteriu fundamental al clasificării şi ierarhizării valorilor.

În legătură cu înlăturarea dogmatismului se ridică problema unor

25 L. Grünberg, *op. cit.*; Lucian Culda, *Omul, valorile şi axiologia*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1982; Petre Andrei, *op. cit.*

26 L. Grünberg, *op. cit.*, p. 59.

Scanned with OKEN Scanner

schimbări profunde în structura valorilor, aducerea lor permanentă la nivelul noilor realităţi economice, sociale şi ale cunoaşterii, deci la nivelul noilor exigenţe. Producerea unor asemenea schimbări de ierarhii ale valorilor nu înseamnă că trebuie făcut loc sau acceptat subiectivismul întrucît acesta poate fi tot atît de dăunător ca şi dogmatismul. De exemplu, anumite experienţe au demonstrat cît de mari pot fi daunele pentru progresul economico-social aduse de schimbările subiective ale ierarhiilor dintre diferite valori: trecerea pe primul plan fără justificare economico-socială a echităţii în numele umanismului şi diminuarea în mod corespunzător a valorilor economice reprezentate de pîrghiile valorice - cointeresare individuală, profit etc.

În legătură cu criteriul fundamental al ierarhizării valorilor pe baza trebuinţelor social-economice este de precizat faptul că valorile nu trebuie confundate cu nevoile. Este vorba de o fondare a valorilor pe nevoi. De aici se poate trage concluzia că, deşi clasificarea şi ierarhizarea trebuinţelor sociale pot folosi la studiul valorilor, totuşi - aşa cum sublinia V. Mureşan -, nu există o corespondenţă biunivocă între aceste două categorii. Există valori cărora le corespund clase de nevoi (satisfăcute de clase de bunuri), după cum se întîlnesc şi cazuri în care unei singure nevoi îi pot asigura satisfacţie mai multe valori[27].

În literatură se cunosc diverse clasificări ale valorilor pe baza diferitelor criterii, fără o motivare ştiinţifică a acestora. Clasificările se fac în funcţie nu de un anumit obiectiv, ci mai mult în funcţie de conceptul de valoare ales de fiecare autor în parte sau de domeniile la care se referă valorile respective.

În acest sens se pot da în mod exemplificativ clasificările valorilor (V.) utilizate de următorii trei autori:

---

27 În ceea ce priveşte diferenţa de esenţă dintre nevoi şi valori, V. Mureşan mai aduce şi alte precizări importante. De exemplu, dacă se consideră ca valoare „menţinerea existenţei omului", acesteia îi corespund unele nevoi de alimentaţie, adăpost, reproducere etc. După cum se vede, valorile se referă numai la ceea ce este profund semnificativ pentru sensul vieţii omului. De asemenea, dacă din punct de vedere ontologic nevoile sînt elemente ale funcţionalităţii sistemului socio-uman, valorile, deşi contribuie la asigurarea aceleiaşi funcţionalităţi, sînt obiecte ale Lumii 3. Totodată, dacă în legătură cu nevoile se pun probleme specifice cum sînt determinarea profunzimii nevoilor, nivelul lor raţional, gradul de satisfacere, elasticitatea lor ş. a., în legătură cu valorile însă nu se pun astfel de probleme, deoarece acestea (valorile) ţin de domeniul orientării generale a priorităţilor în dirijarea energiilor sociale (V. Mureşan, *op. cit.*, p. 196-197).

Scanned with OKEN Scanner

N. Hartmann	M. Florian	Tudor Vianu
1. V. bunurilor (utilităţii directe şi ale mijloacelor)	1. V. vitale (plăcerea şi expansiunea vieţii)	1. V. economice
2. V. plăcerii (agreabilul)	2. V. cunoaşterii (adevăr)	2. V. teoretice (cunoaşterii sau ştiinţifice)
3. V. vitalului (tot ce stimulează şi vatămă)	3. V. etice	3. V. etice
4. V. morale	4. V. estetice	4. V. politice
5. V. estetice	5. V. religioase	5. V. estetice
6. V. cunoaşterii (adevărului)		6. V. religioase

Există tot mai mult acreditată ideea – aşa cum se menţiona mai sus – că o clasificare a valorilor suficient de bine motivată este cea fundamentată pe nevoi luate în sensul lor cel mai larg.

Pe baza unei scheme de clasificare a nevoilor, concepută de Maslow, se propune mai jos o schemă a clasificării valorilor, unde se încearcă o aproximare a corespondenţei dintre cele două categorii, fără a se evita unele suprapuneri la valori[28].

Nevoi	Valori
Susţinerea organismului cu mijloace de subzistenţă	Menţinerea existenţei omului (valoarea vitală)
Nevoi de pace şi de siguranţă a persoanei şi a societăţii	Valori ale siguranţei persoanelor şi colectivităţii
Nevoi de factori de mediu curaţi pentru desfăşurarea unei vieţi normale, sănătoase	Valori ecologice Valori ale sănătăţii fizice şi psihice
Nevoi sociale (de colaborare sau întrajutorare, de viaţă familială, de asociere, de comunicare, de libertate, de independenţă); nevoi de stimă şi respect; nevoi de reputaţie şi afirmare; nevoi de autoactualizare şi de participare socială	Valori morale (etică, echitate, egalitate, libertate, independenţă, dragoste, afecţiune, prietenie, amabilitate, respect, responsabilitate); valori economice; valori juridice; valori politice; valori privind dezvoltarea armonioasă, multilaterală a fiinţei umane; valori ale participării sociale
Nevoi cognitive (de a învăţa şi a se instrui, de a descoperi adevărul)	Valorile cunoaşterii (asigurarea posibilităţilor de informare corectă, rapidă etc., asigurarea posibilităţilor de a învăţa, de instruire, de adevăr)
Nevoi estetice	Valori estetice

28 Acest tabel, reprezentînd conformanţa valorilor cu nevoile, este o formă modificată a tabelului prezentat de V. Mureşan în *op. cit.*

Scanned with OKEN Scanner

Valorile se caracterizează prin pluridimensionalitate instrumentală, finalistă şi prospectivă. Valorile se formează şi evoluează odată cu dezvoltarea societăţii în cadrul căreia au un rol activ pentru că se încorporează organic în sfera de motive ale indivizilor. Capătă statutul de motivaţii pentru atingerea unor scopuri în cadrul acţiunilor individuale şi colective.

Din punct de vedere acţional-motivaţional sistemul de valori se împarte în două categorii: valori-scopuri şi valori-mijloace. *Valorile-scopuri*, considerate la nivel societal (macro-economic) şi individual (agenţi economici), cuprind (în societăţile moderne) valorile fundamentale legate de existenţa omului, de idealurile existenţei sociale, de necesitatea dezvoltării sale multilaterale – securitatea vieţii, prelungirea vieţii, setea de cunoaştere, libertatea de alegere etc. *Valorile-mijloace* cuprind categorii de elemente ce provoacă reacţii stimulative asupra agenţilor economici (colectivi şi individuali) pentru realizarea unor scopuri. Aceste valori se instrumentează prin aplicarea unui sistem de pîrghii economice format din beneficii (profit), sistem de retribuire etc. Pornind de la gama variată a trebuinţelor umane şi în raport cu scopurile ideale, are loc o structurare a comportamentelor umane orientate spre realizarea obiectivelor formulate, mobilizînd în atare direcţie toate pasiunile, toată energia socială şi, prin aceasta, dîndu-se valorilor dimensiuni finaliste. În cadrul acestor dimensiuni, fiecărei valori i se rezervă o anumită treaptă, se aleg şi se coordonează scopurile, se motivează şi se prelevă mijloacele adecvate pentru realizarea acestor scopuri.

Valorile mai au şi dimensiunile proiectivă, prospectivă, normativă. Deoarece acestea sînt elemente componente speciale ale acţiunii, ele se constituie ca elemente de motivaţie în direcţii de orientare a proiectelor de acţiune, în principii reglatoare etc. Pe baza unei opţiuni valorice, a aderării la o valoare sau alta, omul acţionează, valoarea devenind astfel o coordonată a acţiunii umane.

Valorile-scopuri (considerate fundamentale) ţin de esenţa umană, de idealurile existenţei umane cum sînt securitatea vieţii, bunăstarea, democraţia, libertatea etc. la nivel individual şi societal. Fiind deosebit de puternice din punct de vedere motivaţional în viaţa reală, ele trebuie recunoscute în construcţia modelelor economice teoretice la adevăratul lor potenţial, cu adevărata lor pondere motivaţională. Dar tot atît de importantă este necesitatea ca, pe de o parte, principiile afişate reprezentînd valorile-scopuri să aibă o existenţă reală în economie şi societate, iar pe de altă parte, să se analizeze cu atenţie şi cu obiectivitate măsura în care în practica socială şi economică şi în sistemul acţional se dă importanţa cuvenită acestora sau

Scanned with OKEN Scanner

dacă nu sînt inversate locurile şi importanţa celor două categorii de valori adică valorile-mijloc să devină valori-scopuri şi invers, în conformitate cu unele interese de putere, cu interese ale unor grupuri sociale şi în urma unor manipulări ideologice.

În acest context se impune analiza structurii valorilor-mijloace, mai întîi, sub aspectul forţei lor acţional-motivaţionale de mobilizare a energiilor sociale pentru realizarea scopurilor şi idealurilor umane, iar, în al doilea rînd, în scopul de a constata măsura în care această categorie de valori se înscrie ca direcţie acţională sau/şi susţine realizarea valorilor-scopuri, cu alte cuvinte de a constata dacă nu apar contradicţii între aceste două categorii de valori - valori-scopuri, valori-mijloace - care să perturbe conduita umană în realizarea obiectivelor finale.

6.2.3. Obiectivizarea valorilor

S-a subliniat mai înainte că alungarea valorilor generice din construcţiile teoriilor economice - atitudine devenită la anumite şcoli şi doctrine economice o adevărată axiofobie - a fost şi este adeseori motivată de puternica încărcătură subiectivă a acestora. Cercetările întreprinse au arătat însă că şi acest teritoriu poate fi obiectivizat tot aşa de temeinic ca şi alte teritorii învecinate. Este adevărat că în procesul valorizării subiectul valorizator este angajat - poate mai mult decît în alte cazuri - în afecte, dorinţe, aspiraţii, voliţii. Din aceasta nu trebuie însă trasă concluzia că nucleul valorii reprezintă doar afecte şi dorinţe ale unor indivizi izolaţi şi că o caracteristică dominantă a axiologiei ar fi indeterminismul şi iraţionalismul.

Caracterul obiectiv al valorilor se poate asigura pe deplin numai prin introducerea ordinii ştiinţifice, adică pe de o parte, prin renunţarea la speculaţii, iar pe de altă parte, prin adoptarea unor demersuri explicative şi metodologice cu o consistenţă sporită cum sînt: a) articularea subsistemului valorilor la sistemul social şi economic complex, ca parte componentă a acestuia din urmă, văzute în permanenta lor interacţiune; b) aşezarea practicii şi acţiunii sociale la originea valorilor, a valabilităţii şi justificării lor, valorile fiind create şi modificate prin practica socială, practică ce determină necesităţi umane, istoriceşte şi socialmente determinate; c) fondarea sistemului de valori pe sistemul de trebuinţe cu deschiderea acestora spre dezvoltarea multilaterală a omului, luîndu-l în manifestările lui diverse - biologice, sociale, cognitive, axiologice; d) interpretarea tuturor acţiunilor, activităţilor, comportamentelor agenţilor valorizatori în termeni probabilistici şi numai ca limită în termeni determinişti şi cauzali; e) întemeierea valorii pe baza logicii

Scanned with OKEN Scanner

şi a teoriei cunoaşterii[29].

În legătură cu caracterul obiectiv al valorilor axiologice, credem că în cazul de faţă este necesar să mai aducem în discuţie încă două aspecte ca prelungiri explicative ale primelor două demersuri explicative menţionate mai sus la punctele (a) şi (b).

1. Valoarea axiologică are o determinare obiectivă numai dacă este plasată pe terenul socialului şi nu pe cel al individului izolat. În legătură cu aceasta se cere să se introducă în discuţie ca noţiuni distincte *valorizarea*, care este apanajul societăţii, ea fiind aceea care dă gir valorilor şi *preferinţele* pe care le exprimă individul pentru anumite valori sau care se înscriu în sfera anumitor valori. Nu orice apreciere pe care o face individul reprezintă valoare sau poate fi ridicată la rangul de valoare axiologică.

Individul izolat nu valorizează. Sau chiar dacă încearcă să emită judecăţi de valoare, această tentativă rămîne o părere personală, o atitudine sau un act izolat. Ceea ce poate face individul ca act recunoscut de oricine, inclusiv de societate, este ca el să adere la anumite valori, să-şi exprime *preferinţele* şi să ia deciziile în consecinţă, el căutînd să se înscrie în sistemul de valori axiologice existente, recunoscute şi recomandate sau practicate de societate, pentru a nu-şi atrage oprobriul public. Actul valorizator se desfăşoară la nivelul conştiinţei sociale, agentul axiologic fiind comunitatea socială.

Valorizarea se face pe baza unor criterii istoriceşte şi socialmente condiţionate de praxis, pătrunzînd în sfera de comportament al indivizilor prin conştiinţa lor. Această pătrundere se face prin diferite canale cum sînt educaţie, imitaţie, constrîngere juridică. Deci, sistemul de valori se formează treptat, în decursul istoriei şi intră ca o parte componentă a structurii sociale sub formă de modele culturale (prescriind condiţii de viaţă) ce se transmit

---

29 Această cerinţă a fost formulată de Petre Andrei încă din 1915 (în articolul „Procesul de cunoaştere şi recunoaştere a valorilor", publicat în *Studii Sociologice şi Etice*, Iaşi, 1915) şi reluată mai tîrziu în lucrarea sa *Filosofia valorii* sub următoarea formulare: „După noi întemeierea valorii trebuie să se facă pe baza logicii şi teoriei cunoaşterii, căci altminteri - dacă privim valoarea numai ca fenomen psihic -, ajungem la un psihologism vătămător, care poate deveni un *relativism sau chiar un scepticism al valorii*. Generalitatea şi valabilitatea valorii nu o putem stabili decît pe cale logică. Noi admitem în discuţia problemei valorii două puncte de vedere: a) *un punct de vedere subiectiv – psihologic*, care determină o *psihologie a valorii* şi b) *un punct de vedere obiectiv – logic* care determină cercetarea cea mai serioasă şi temeinică, *logica valorii*" (Petre Andrei, *Opere sociologice*, vol. I., *Sociologia cunoaşterii şi a valorii*, Editura Academiei, Bucureşti, 1973, p. 171).

Scanned with OKEN Scanner

de la o generaţie la alta cu anumite modificări ca urmare a educaţiei, a schimbărilor de modă, a schimbărilor în economie şi în structurile sociale, în mediul ecologic.

2. După cum se ştie, acţiunea are, pe traiectoria sa, următoarele elemente componente: agent-obiect-scop-realizare-consecinţe.

Valoarea axiologică este o componentă aparte deoarece, pe de o parte, oferă acţiunii criterii de eficienţă social-umană, iar pe de altă parte, ea intervine în fiecare verigă pe traiectoria acţiunii, prin următoarele forme şi căi: adeziunea agentului la anumite valori, raportarea preferenţială la un obiect valorizat, stabilirea scopului, alegerea şi folosirea mijloacelor de realizare, aprecierea consecinţelor acţiunii prin prisma unei scări de valori, folosirea valorii ca instrument de reglaj al acţiunilor umane viitoare.

Valorile au ca izvor practica, îndeosebi munca, aceasta reprezentînd forma principală a praxisului[30]. Valorile nu sînt altceva decît produse ale acţiunii social-umane. Acţiunea (ce reprezintă un raport între agent şi mediul ambiant) este creatoare de valoare, iar valoarea în sensul ei generic ne apare sub cele două ipostaze ale sale:

a) *ca un scop-motivaţie, care orientează intenţionalitatea şi efortul agenţilor, aici valoarea apărînd ca instrument sui-generis de acţiune*;

b) *ca o obiectivare a activităţilor umane încorporate în aşa-numiţi suporţi materiali (carcase), aici valoarea apărînd ca rezultat al acţiunii.*

Ştiinţa economică s-a ocupat şi continuă să se ocupe pe larg doar de valorile produselor (mărfurilor) văzute în cea de-a doua ipostază – cea de rezultat al acţiunii (al muncii umane) în diferitele lor forme de manifestare şi în transformarea lor în decursul istoriei (valoare-preţ)[31]. Ţinînd seama de problematica acestui capitol, în cele ce urmează ne vom ocupa de valorile din prima ipostază, de relaţiile acestei categorii de valori cu dinamica structurii teoriilor economice.

Prin practică se formează şi se verifică valorile în sensul că, pe de o parte, pe această bază se formulează scopuri-proiecte ce ar urma să fie realizate după reguli, influenţînd astfel în mod activ asupra prezentului, iar pe de altă parte, valorile sînt acelea care devin o coordonată esenţială a acţiunii

30 L. Grünberg, *op. cit.*, p. 165.

31 În această problemă s-a ajuns astăzi la un număr impresionant de lucrări. O tratare amplă, aprofundată şi adusă la zi a teoriei valorii muncă (împreună cu bibliografia reprezentativă în acest domeniu) este făcută de N. N. Constantinescu în *Teoria valorii muncă şi lumea contemporană*, Editura Politică, Bucureşti, 1984.

Scanned with OKEN Scanner

umane, o motivare a acţiunii prin formularea sau anticiparea scopului şi adeziunea agenţilor economici la anumite valori.

S-a subliniat că valorile sînt fondate pe trebuinţe, ceea ce înseamnă că aceste concepte se află pe paliere diferite nu numai în ceea ce priveşte conţinutul, ci şi rolul în practică (acţiune). Astfel, în cadrul mecanismelor psihicului uman şi al mecanismelor sociale trebuinţele se manifestă ca stimuli direcţi, iar valorile ca stimuli indirecţi legaţi de reprezentarea ideală a scopului acţiunii, ca modalităţi posibile de satisfacere a trebuinţei. Deci, valorile, spre deosebire de trebuinţe, reprezintă o reflectare pe planul conştiinţei a obiectelor în raport cu trebuinţele socialmente condiţionate ale omului. Această reflectare declanşează aspiraţii, idealuri, dorinţe, deziderate - aceştia fiind stimuli axiologici ai acţiunii ce îi determină principalele coordonate: motivaţia, direcţia, finalitatea.

Ceea ce este demn de remarcat în axiologie pe linia obiectivizării valorilor este efortul de a folosi metode ştiinţifice de studiu, recurgîndu-se în acest scop, pe de o parte, la măsurarea valorilor, la modelarea şi chiar la axiomatizarea lor, iar pe de altă parte, la folosirea pe scară tot mai largă a unor concepte, interpretări şi metodologii din alte domenii ale ştiinţelor - cibernetica, teoria sistemelor, semantica, logica, matematica. În studiul valorilor axiologice - mai mult decît în cel al altor domenii - nu poate fi explicat totul în termeni raţionali, măsurat şi exprimat numeric sau prin relaţii logice şi matematice. Nu totul poate fi măsurat în mod direct.

De aceea a apărut necesitatea de a recurge la anumite artificii şi transformări, prin măsurări indirecte, care să exprime unele trăsături, elemente sau relaţii parţiale însă reprezentînd nucleele tari ale valorilor. În acest scop au fost introduse noţiuni ca preferinţă, comportament preferenţial revelat şi manifest, utilităţi (primare şi secundare), valori de finalitate, valori de randament, valori-scopuri, valori-mijloace ş.a.[32]

Dacă la formarea lor - ca proces istoric natural - valorile sînt codificate după coduri specifice ce ţin de procese psihologice individuale şi sociale semiotice etc., la studierea lor prin explicaţii şi măsurare valorile trebuie

---

32 Structuralismul, teoria generală a sistemelor, semiotica, informatica şi apariţia unor noi discipline logico-matematice au pătruns adînc în cercetările axiologice contemporane, îmbogăţind domeniul cu noi noţiuni şi explicaţii, cu noi moduri de abordare a măsurării şi cu încercări de axiomatizare a valorilor. (Asupra modelului de formare, interpretare şi măsurare a valorilor axiologice vezi: L. Grünberg, *op. cit.*; Lucian Culda, *Omul, valorile şi axiologia*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1982, Jean Piaget, R. S. Hartman ş.a.

Scanned with OKEN Scanner

decodificate sau traduse. Au fost propuse mai multe soluţii de decodificare. Una dintre acestea, care a făcut o lungă carieră, este aceea privind traducerea valorii în conştiinţa individuală prin acte de preferinţă. Asemenea acte, reduse la aspectele lor primare - atracţie/respingere - permit studiul alegerilor preferenţiale în diversele lor forme de manifestare şi avînd diferite scopuri cum sînt, de exemplu, alegerea unuia din două obiecte diferite, realizarea uneia din două acţiuni alternative (fie că se cer eforturi diferite la acelaşi rezultat, fie că se cere acelaşi efort la rezultate diferite), provocarea unuia din două evenimente posibile ş.a. După caracterul informaţiilor, studiile privind preferinţele se pot face în una din cele două variante: pe bază de informaţii intenţionale - cercetarea comportamentului preferenţial revelat sau latent; pe bază de informaţii rezultate, adică cercetarea comportamentului preferenţial manifestat.

Întrebarea este dacă afirmaţia a prefera pe *a* lui *b* este echivalentă cu afirmaţia conform căreia *a* este superior lui *b*. În măsura în care acceptăm punctul de vedere potrivit căruia valoarea reprezintă nu doar o caracteristică a unui obiect, acţiune, faptă etc., ci o relaţie, socialmente necesară între obiect şi subiect şi ne referim la o situaţie agregată, nu la un caz individual, ar putea fi acceptată nu echivalenţa menţionată mai sus, ci afirmaţia că preferinţa exprimă atitudinea reală şi sintetică pozitivă, ataşamentul pentru o valoare, ştiind că o asemenea relaţie trebuie să ţină seama de toţi factorii relaţionali (natura obiectelor preferinţei, contextul socio-cultural, starea subiectului într-o anumită perioadă).

Principala limită a acestei metode de exprimare a valorii este că nu relevă decît acceptarea sau respingerea unui obiect în detrimentul ori în favoarea altuia, iar nu efortul pe care, de exemplu, am fi dispuşi să-l facem pentru a realiza o anumită valoare. Pentru a suplini această limită ar putea fi acceptată o altă metodă de cuantificare a valorilor şi anume aceea bazată pe conceptele de valoare de finalitate şi de valoare de randament, ce sînt asociate cu conceptele de *utilităţi primare* (ce privesc aspectele calitative ale formării şi conservării valorilor) şi de *utilităţi secundare* (ce privesc energia internă a acţiunilor individuale susceptibile a fi măsurate).

Pentru cuantificare are loc un transfer, sau o reducţie a valorilor de finalitate calitative în valori de randament cantitative. Se trece astfel de la o apreciere pur calitativă a unui lucru, eveniment etc. sau de la exprimarea ataşamentului faţă de valoare la o exprimare cantitativă care priveşte, de regulă, efortul pe care îl implică realizarea lucrului sau evenimentului respectiv. De exemplu, pentru a realiza o anumită dorinţă sau aspiraţie, care

Scanned with OKEN Scanner

conferă omului posibilitatea de satisfacere a unei trebuinţe (schimbarea rolului sau statutului său social), mai întîi acest lucru se traduce, pe planul conştiinţei şi pe cel comportamental, în hotărîrea de a depune (sau a investi) un anumit efort sub diferite forme, exprimate în unităţi de măsură adecvate (efort de muncă, deplasare la o anumită distanţă, efort de gîndire, perseverenţă, renunţare la anumite lucruri sau poziţii în societate, ori la anumite venituri etc.)

Dacă ne referim, de exemplu, la bunuri, una din metodele de măsurare a valorii lor, care a făcut o lungă carieră în ştiinţa economică, este aceea reprezentînd cantitatea de muncă pe care o conţine şi care se exprimă prin timpul de muncă socialmente necesar ce se cere pentru reproducţia ei. Banii - ca instrument de măsurare şi exprimare a valorii - servesc la transformarea valorii în preţuri[33]. Numeroase cercetări s-au făcut şi în domeniul altor tipuri de măsurări ale valorii bunurilor, precum şi în cel al altor categorii de valori cum sînt, de exemplu, funcţia de utilitate individuală şi socială, preferinţa individuală şi socială, funcţia de bunăstare socială ş.a.[34] Asupra unora din

33 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor. Cercetare asupra naturii şi cauzelor ei*, vol. I, Editura Academiei, Bucureşti, 1962; David Ricardo, *Opere alese*, vol. I, Editura Academiei, Bucureşti, 1959; Idem, vol. II, 1962; Karl Marx, *Contribuţii la critica economiei politice*, E.S.P.L.P., Bucureşti, 1954; Karl Marx, *Teorii asupra plusvalorii*, Editura Politică, Bucureşti, 1962; Karl Marx, *Capitalul*, vol. I, Editura P.M.R., Bucureşti, 1949; Karl Marx, *Capitalul*, vol. III, Editura E.S.P.L.P., Bucureşti, 1955; Maurice Dobb, *Theories of Value and Distribution since Adam Smith*, University Press, Cambridge, 1973; P. Sraffa, *Production of Commodities by Means of Commodities*, University Press, Cambridge, 1960; W. W. Leontief, *Input-Output Economics*, Oxford University Press, New York, 1966; V. V. Novojilov, *Măsurarea cheltuielilor şi rezultatelor în planificarea optimă*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1969; C. Iacobovici-Boldişor, *Probleme de preţuri în economia socialistă*, Editura Academiei, Bucureşti 1969; I. Rachmuth, *Teorie şi practică în domeniul preţurilor*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1970; I. Blaga, *Preţurile, principii şi politică socialistă*, Editura Politică, Bucureşti, 1971; C. Ionete, *Comportamentul procesului de formare a preţurilor*, Editura Academiei, Bucureşti, 1972; A. Iancu, *Eficienţa economică maximă*, Editura Politică, Bucureşti, 1972; Em. Dobrescu, *Optimul economiei socialiste*, Editura Politică, Bucureşti 1976; C. Ionete, *Preţurile şi echilibrul dinamic al economiei*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1983; N. N. Constantinescu, *Teoria valorii muncă şi lumea contemporană*, Editura Politică, Bucureşti, 1984; *Tratat de economie contemporană*, vol.I, Editura Politică, Bucureşti, 1986; Em. Dobrescu, *Măsurarea economică – probleme teoretice*, în *Tratat de economie contemporană*, vol. II, cartea a II-a, Editura Politică, Bucureşti, 1989.

34 Un istoric amplu asupra gîndirii economice şi a contribuţiilor aduse în acest domeniu a fost făcut de Josef Schumpeter în *History of Economic Analysis*,

Scanned with OKEN Scanner

aceste funcţii vom reveni mai jos.

Au fost propuse şi alte metode de măsurare directă sau indirectă, cu avantaje, dezavantaje şi mai ales cu limite în exprimarea corectă a valorilor şi a întregii lor semnificaţii[35]. Elaborarea şi aplicarea unor metode de măsurare riguroasă a valorilor vizează trei categorii importante de determinări: a) capacitatea umană de opţiune valorică, prin preferinţele revelate sau/şi cele manifestate; b) locul sau ierarhia conferită de colectivitate acelor valori din tabla tuturor valorilor existente; c) locul ocupat de o valoare în comportamentul individual şi în cel social şi stabilirea devierilor faţă de valorile-normă.

6.3. FOLOSIREA VALORILOR ŞI VALORIZAREA ÎN ŞTIINŢA ECONOMICĂ

6.3.1. Criterii de valorizare. Noi cerinţe în conturarea sistemului de valori

În teoria economică, precum şi în viaţa economico-socială s-a format treptat un sistem de aprecieri şi de preferinţe pentru obiecte, fenomene şi acţiuni economice, precum şi pentru sisteme economice. În mod obişnuit, sistemul de evaluare este constituit din criterii sau norme de apreciere concretizate, în cea mai mare parte, în indicatori centraţi pe valoare economică – preţuri, costuri, profituri, rentabilitate etc.

Majoritatea modelelor teoretice şi de fondare a deciziilor, inclusiv cele de descriere a comportamentului agenţilor în procesele economice conţin preţul (ca expresie bănească a valorii) şi alte categorii derivate din preţ, ca

George Allen and Unwin Ltd., Londra, 1955. Mai trebuie menţionate aici şi alte contribuţii de seamă din secolul nostru aduse la cercetarea acestui domeniu, cum sînt: A. Bergson, *A reformulation of certain Aspects of Welfare Economics*, Quarterly Journal of Economics, vol.52, febr. 1938; O. Lange, *The Determinateness of the Utility Function*, în *Review of Economic Studies*, vol. L, iunie, 1934; O. Lange, *The Foundation of Welfare Economics* în „Econometrica", vol. 10, iulie-oct. 1942; K. J. Arrow, *Social Choice and Individual Values*, John Wiley and Sons, New York, 1963; Amartya Sen, *The Welfare Basis of Real Income Comparisons: A Survey*, în „Journal of Economic Literature", vol. 17, nr. 1/1979; Amartya Sen, *Social Choice and Justice: A Review Article*, în „Journal of Economic Literature", vol.18, nr. 4/1985; S. Chakravarty, *Alternative Preference Functions*, în *Activity Analysis of the Theory of Growth and Planning*, St. Martins Press, New York, 1967.

35 L. Grünberg, *op. cit.*; R. S. Hartman, *The Structure of Value: Foundation of Scientific Axiology*, Illinois Univ. Press, Suthern, 1967; Jean Piaget (sub red.), *Cybernétique et épistémologie*, P.U.F., Paris 1968.

Scanned with OKEN Scanner

mijloc sau criteriu determinant de apreciere şi alegere. În funcţie de preţ este definită preferinţa agentului economic pentru produse şi servicii, este descrisă evoluţia cererii şi a ofertei, se formulează principalele condiţii sau axiome în modelele de echilibru economic. În funcţie de preţ şi de alţi indicatori fondaţi pe preţ sînt orientate resursele de investiţii şi sînt supuse exploatării resurselor naturale. Tot în funcţie de nivelul preţurilor sînt substituite resursele naturale cu cele artificiale.

Preţul stă la baza orientării acţiunilor de specializare şi cooperare internă şi internaţională în domeniile producţiei, tehnologiilor, investiţiilor, inclusiv ale celor directe în străinătate. Preţul, ca şi alţi indicatori construiţi pe baza sa, a devenit criteriul universal de apreciere, de alegere şi de orientare a tuturor acţiunilor economice. Ar fi o mare eroare negarea rolului acestui indicator considerat criteriu de apreciere. De altfel s-a dovedit, din experienţa milenară, cît de dăunătoare poate fi pentru orice economie naţională ignorarea acestui criteriu şi încercarea înlocuirii lui complete cu alte criterii de apreciere şi alegere, de exemplu, cu cele extraeconomice (administrative), sau numai cu cele bazate pe valoarea de întrebuinţare.

Practica şi teoria economică impun însă să se facă aprecieri sau evaluări şi asupra unor procese, acţiuni şi sisteme de mare anvergură şi complexitate. Ne referim, de exemplu, la creşterea economică, dezvoltarea economică, industralizarea, compararea sistemelor economice din punctul de vedere al performanţelor şi al funcţionării lor etc. Întrebarea este dacă şi în asemenea cazuri preţul şi alte elemente ale valorii economice pot să mai constituie singurele criterii de apreciere şi alegere.

Economiştii lucizi şi-au pus asemenea întrebări şi au făcut unele avansuri prin răspunsurile date însă nu întotdeauna aceste răspunsuri au fost complete şi convingătoare, îndeosebi din cauza limitelor impuse de concepţia lor asupra statutului social al ştiinţei economice şi de frontierele trasate de ei acestei ştiinţe, a formaţiei lor cultural-ştiinţifice şi ideologice, de condiţiile social-politice reale existente, în care subiectul cunoscător îşi desfăşoară activitatea. De exemplu, analiza sistemelor economice (fie ea chiar limitată la relevarea performanţelor comparative ale acestora) ridică probleme vaste, această vastitate decurgînd din natura proceselor şi sistemelor economice care au implicaţii în toate domeniile activităţii umane.

Din păcate, datorită parcelării accentuate a cercetărilor economice, există riscul unei viziuni aşa-numite „tunel" a specialistului care analizează lucrările cantonate doar în zona respectivă, restrînsă şi care, în general, le raportează la o valoare etalon specifică domeniului respectiv, realizînd astfel optimizări

Scanned with OKEN Scanner

parţiale în funcţie de valoarea-etalon (criteriul fundamental) al domeniului său. Rezolvările parţiale (disparate) duc însă la contradicţii, la incompatibilităţi între opţiuni şi soluţii, dînd naştere la apariţia unor situaţii de următorul tip: soluţiile economice cele mai bune au costuri sociale foarte ridicate sau, invers, soluţiile sociale cele mai bune au costuri economice foarte ridicate[36].

Se constată tot mai mult că în analizele economice generale şi în proiectarea acţiunii umane pentru realizarea unor obiective economice şi sociale, se simte nevoia de a identifica un sistem de valori sau criterii de judecată după o concepţie largă şi bine structurată care să răspundă cel puţin la două cerinţe fundamentale: să ţină seama de exigenţele funcţionării eficiente a sistemului economic; să fie cît mai bine reprezentată combinarea dintre domeniul economic şi celelalte domenii ale vieţii sociale.

a) *În legătură cu prima cerinţă.* Sînt cunoscute controversele şi criticile adresate mai ales acelor autori constructori de modele care, pe de o parte, suprasimplifică mecanismul intern de funcţionare a economiei, iar, pe de altă parte, omit faptul că valorile sau criteriile de apreciere şi alegere (funcţii obiectiv, axiome, postulate etc.) decurg din însăşi cunoaşterea şi recunoaşterea legilor economice obiective ce acţionează în viaţa economică şi socială[37]. Astfel, de mai multe ori, în construcţia modelelor şi în formularea criteriilor de alegere se are în vedere, cu precădere, latura centralismului şi se neglijează aceea a autonomiei diferitelor verigi organizatorice, îndeosebi cele aflate la bază. Economia apare ca o întreprindere unică, uriaşă şi nu ca un sistem complex de unităţi autonome, care implică relaţii bazate pe interese economice reciproce, iar pe de altă parte, agenţii economici (indivizi şi grupuri sociale) sînt dizolvaţi în noţiunea de societate ca un conglomerat inform care acţionează în numele lor. Este omisă analiza comportamentului agenţilor economici cu rolurile şi statutele lor în societate şi în economie. Totodată, încercările de a folosi un criteriu unic de alegere (fie el chiar şi reprezentativ) valabil pentru toate tipurile de modele şi la toate verigile organizatorice din economie duc la eşec, fiind străine de structura, mecanismul de funcţionare şi obiectivele reale ale sistemelor economice studiate.

Trebuie avută în vedere necesitatea luării în considerare a unui sistem de criterii care să reflecte cît mai real un sistem de interese prezente şi viitoare,

---

36 Ioniţă Olteanu, *Dialoguri despre viitor*, Editura Politică, Bucureşti, 1982, p. 226; George N. Georgescu, *Optimizarea structurii economiei naţionale* (teză de doctorat), Academia de Studii Economice, Bucureşti, 1988, p. 87.

37 V. S. Dadaian, *Ekonomiceskie zakoni, soţializma i optimalnîe reşeniia*, Mîsl, Moscova, 1970.

Scanned with OKEN Scanner

capabil să pună în mişcare cît mai intens viaţa economică şi socială, iar nu interese abstracte sau contradictorii, indiferente, care să estompeze iniţiativele individuale şi colective în activitatea productivă, inventivă şi ştiinţifică. La formularea criteriilor de alegere trebuie avute în vedere cel puţin trei condiţii esenţiale: concordanţa dintre obiectivele economico-sociale strategice şi cele tactice, ceea ce înseamnă îmbinarea intereselor prezente cu cele viitoare ale indivizilor şi societăţii; necesitatea asigurării compatibilităţii dintre interesele economico-sociale generale cu cele individuale şi de grup; posibilităţi tehnice de măsurare şi calcul a criteriilor în indicatori adecvaţi.

Prin urmare, în condiţiile existenţei verigilor economice de tipul întreprindere, ramură, economie naţională funcţiile scop (obiectiv) formulate trebuie să asigure o compatibilitate a intereselor şi opţiunilor tuturor verigilor. La această compatibilitate se poate ajunge nu neapărat prin căutarea unui criteriu comun din punct de vedere formal. Important este să se creeze o convergenţă internă a intereselor economiei naţionale şi ale unităţilor economice chiar dacă formal criteriile diferă de la o verigă la alta. În felul acesta, printre altele, s-ar recunoaşte şi necesitatea eliberării verigilor superioare de a participa direct şi constant în procesele locale de reglare, ele urmînd să intervină numai atunci cînd acest lucru este impus de împrejurări speciale[38].

b) *În legătură cu cea de-a doua cerinţă.* După cum s-a mai arătat, fără a se neglija valoarea economică, se impune a fi luate în considerare şi alte valori din alte domenii de interes social-uman, politic, ecologic, estetic, cultural[39].

---

38 Aceste puncte de vedere, valabile şi în prezent, autorul acestei lucrări le-a exprimat la începutul anilor '70. Vezi A. Iancu, *Criterii de optimizare la modele econometrice în economia socialistă*, în „Viaţa Economică", nr. 39/1972; A. Iancu, *Modele de creştere economică şi de optimizare a corelaţiei dintre acumulare şi consum*, Editura Academiei, Bucureşti, 1974, p. 162-163.

39 Discuţii în legătură cu relaţia dintre valorile economice şi valorile altor domenii se întîlnesc în unele lucrări ale filosofilor români încă în prima jumătate a secolului nostru. O lucrare de referinţă în această privinţă este cea a lui Petre Andrei, *Filosofia valorii*, Editura Regele Mihai, Bucureşti, 1945. În ultimii ani se remarcă mai multe lucrări ce fac unele incursiuni pe această temă, printre care menţionăm: Mihai Drăgănescu, *Sistem şi civilizaţie*, Editura Politică, Bucureşti, 1976, p. 223-228; V. Mureşan, *Valorile şi criteriile eficienţei*, Editura Politică, Bucureşti, 1986; V. Mureşan, *Valorile şi progresul social*, în *Conduită, norme şi valori în societatea socialistă*, Editura Politică, Bucureşti, 1986; Georgeta Marghescu, *Potenţialul acţional al valorii, o perspectivă axiologică asupra acţiunii*, în *op. cit.*; Adrian Paul Iliescu, *Valorile şi decizia socială*, în *op. cit.*

Scanned with OKEN Scanner

Acest lucru este necesar întrucît însăşi viaţa reală transcede economicul, iar omul, prin natura sa, prin acţiunile şi idealurile sale este multilateral şi multidimensional. Luarea în considerare a unei multitudini de valori se dovedeşte cu atît mai concludentă cu cît sistemul analizat - economia naţională, de exemplu - este mai mare şi mai complex. De pildă, la compararea diferitelor sisteme economice, un om rezonabil (după expresia lui Gregory Grossman) şi avizat (adăugăm noi) va trebui să ia în considerare valori universale, numite mai sus valori-scopuri, cum sînt bunăstarea, progresul, libertatea, securitatea, echitatea[40]. Aşa cum sublinia Gr. Grossman, numai dogmaticul va insista să aplice un singur criteriu pentru a măsura performanţele tuturor sistemelor economice[41] în scopul de a le compara sau a le conduce.

În general, în teoria şi practica economică se observă o anumită dihotomie în domeniul folosirii valorilor şi, anume, dintre cele economice şi cele neeconomice, astfel încît - aşa cum menţionam mai sus - o centrare exclusivă sau exagerată pe valorile economice (preţuri, costuri, profit, rentabilitate, eficienţă), în acţiunea economică, afectează negativ valorile neeconomice (sociale, ecologice, echitate etc.) şi invers, o centrare exagerată pe valorile neeconomice se face în detrimentul valorilor economice, subminîndu-se astfel însăşi baza economică a dezvoltării. Tocmai acest lucru complică problema, dezideratul general constînd în îmbinarea celor două categorii de valori menţionate.

O analiză exhaustivă a valorilor economice şi neeconomice care sînt sau ar trebui utilizate în economie, ca şi a relaţiilor dintre aceste două categorii de valori ar depăşi cu mult obiectivele acestui capitol, nemaiţinînd seama că nici cercetările în acest domeniu efectuate de profesiile vizate nu oferă încă rezultate satisfăcătoare.

6.3.2. Criterii de valorizare a unui sistem economic

Punînd o asemenea problemă economică specifică ne putem da seama de marea dificultate de a valoriza un sistem economic, dificultate rezultată nu numai din punctul de vedere al insuficientei cunoaşteri, ci şi din cel al pericolului de a cădea sub incidenţa preconcepţiilor, prejudecăţilor şi înclinaţiilor noastre ca subiect cunoscător. Este uşor să ne imaginăm cît de îngustă, nesatisfăcătoare şi periculoasă ar apărea pentru praxisul economico-social o apreciere unilaterală asupra unui sistem economic şi lipsa de obiectivitate

40 Gregory Grossman, *Economic Systems*, Prentice-Hall, Inc. Englewood Cliffs, New Jersey, 1974, p. 4.

41 *Ibidem.*

Scanned with OKEN Scanner

de a privi şi aprecia atît părţile pozitive sau meritele, cît şi cele negative sau scăderile unui sistem.

După cum se ştie orice individ valorează nu prin ceea ce spune sau afişează, ci prin fapte, prin ceea ce face. Tot aşa şi un sistem economic poate fi şi trebuie apreciat nu atît după principiile afişate de instituţiile componente, cît mai ales după rezultatele reale economice şi sociale obţinute. Tocmai acest lucru ne face să credem că nu numai printr-o analiză amănunţită a instituţiilor, a potenţialului economic, a structurilor sociale şi a mecanismelor de funcţionare a economiei se poate ajunge la evaluarea unui sistem economic, ci mai ales printr-o analiză comparativă a rezultatelor sistemului, pentru a constata care din ele este cel mai bun.

Ce înseamnă însă a fi cel mai bun, adică din ce punct de vedere şi din al cui punct de vedere? Al fiecărui individ cercetat, al unor grupuri de indivizi, al societăţii în ansamblu sau al subiectului cunoscător? Deci, apare inevitabila preferinţă subiectivă care trebuie raţionalizată şi obiectivizată. În acest scop, apare necesitatea formulării criteriilor sau normelor pentru evaluarea performanţelor. Selecţiile unor trăsături ale sistemului au avut întotdeauna ca ghid în definirea preferinţelor anumite norme. Adeseori însă ele (normele) au încă un caracter implicit, mai ales în aşa-numitele comparaţii descriptive şi sînt încă limitate de percepţia celui ce face comparaţii[42]. Cu timpul, ca urmare a cercetărilor efectuate, asemenea norme au început să fie explicitate şi definite sub forma unor funcţii de evaluare (de exemplu, funcţia buneistări, considerată ca funcţie scop) a tuturor rezultatelor şi preferinţelor tuturor membrilor societăţii în cadrul sistemului[43].

În această privinţă, o normă poate fi prezentată printr-o funcţie (de exemplu, funcţia buneistări agregată) compusă din vectori reprezentînd rezultatele în mărimi scalare. Rezultatele mai pot fi prezentate într-o listă (de aspecte sau consecinţe) clasificate în cele trei grupe fundamentale: bun, rău, indiferent.

J. Montias explicitează normele ca funcţii ale rezultatelor reprezentînd preferinţele pentru definirea performanţelor sistemului economic. Asemenea norme el le împarte în două categorii: dezirabile (desiderata), cu semn pozitiv în raport cu nivelurile observate ale rezultatelor; indezirabile (odiosa), cu semn negativ în raport cu nivelurile observate ale rezultatelor. O normă de-

---

42 John Michael Montias, *The Structure of Economic Systems*, Yale University Press, New Haven, 1976, p. 29.

43 John Michael Montias, *op. cit.*, p. 30.

Scanned with OKEN Scanner

pinde numai de o submulţime a tuturor rezultatelor în care individul sau grupul se întîmplă să fie interesat şi orice trăsătură (caracteristică) a unui sistem economic poate în sine deveni un rezultat şi deci un deziderat al unei norme.

Sistemul de norme dezirabile valabile pentru toate sistemele economice moderne definite la scara întregii economii naţionale este caracterizat de J. Montias prin următoarele elemente componente: un nivel ridicat al consumului pe locuitor de bunuri şi servicii dorit; creşterea consumului pe locuitor de bunuri şi servicii; echitate în distribuţia condiţiilor de trai sau cel puţin a oportunităţii în această privinţă; grijă crescută pentru servicii sociale şi bunuri publice; stabilitate în folosirea forţei de muncă şi în venituri; putere sau forţă (streng) naţională de a prezerva existenţa naţională şi/sau independenţa ideologică, prestigiul şi puterea; realizarea unei mărimi şi structuri dezirabile a populaţiei; grijă pentru schimbări sistematice în structura sistemului, în scopul de a permite adaptarea la circumstanţele în schimbare fără a periclita continuitatea sau existenţa sistemului; eficienţă în utilizarea resurselor[44].

La această listă - cum afirma J. Montias - se mai pot adăuga şi alte criterii pozitive (dezirabile) folosite la evaluarea performanţelor sistemelor economice, care ţin de nivelul de dezvoltare, de specificul naţional ş.a. Pe de altă parte însă, în orice sistem economic există şi rezultate (efecte) destructive, exprimate prin criterii negative (indezirabile) reprezentate de poluarea aerului, apei şi a altor factori de mediu, de deteriorarea mediului natural şi a unor condiţii de viaţă.

Atrăgînd atenţia asupra faptului că criteriile care stau la baza aprecierii performanţelor unui sistem economic nu constituie etaloane (sticks) de măsură, ci, de cele mai multe ori, obiective sau scopuri ale vieţii sociale ce trebuie atinse (deci, valori sociale), Gr. Grossman sublinia că alegerea dife-

---

44 J. M. Montias mai adaugă la aceste deziderate generale şi unele specifice diferitelor tipuri de sisteme economice. De exemplu, sistemelor economice bazate pe economia de piaţă li se mai adaugă următoarele deziderate: decizii economice larg dispersate între diferite categorii de agenţi economici, instituţii şi verigi economico-organizatorice; o atitudine tolerantă faţă de competitivitate, interesul pentru afaceri, presiunea vînzărilor, grija faţă de activităţile educaţionale şi culturale. Sistemelor economice bazate pe planificarea centralizată însă le sînt specifice alte deziderate cum sînt: decizii centralizate şi control asupra compoziţiei producţiei şi consumului; sentimentul de înstrăinare a muncitorilor, fapt ce implică acordarea dreptului acestora de control şi de participare la decizii ş.a. (J. M. Montias, *op. cit.*).

Scanned with OKEN Scanner

ritelor alternative de scopuri nu poate fi făcută întotdeauna pe baza unui calcul raţional şi că ele (valorile) nu pot fi reduse la un numitor comun şi, ca atare, nu poate fi demonstrat faptul că o valoare a unui sistem economic este superioară alteia, în scopul unor eventuale substituţii între ele. Avînd o anumită conformanţă cu sistemul de trebuinţe, o ordonare a valorilor în funcţie de intensitatea trebuinţelor respective apare ca un lucru firesc şi necesar.

Considerînd condiţiile materiale şi, în primul rînd, cele de producţie pe primul loc ca importanţă în aprecierea sistemului economic, totuşi judecarea alternativei sistemelor economice nu poate fi făcută numai prin aspectele lor materiale, deoarece - după expresia lui Gr. Grossman - omul nu trăieşte numai cu pîine. De multe ori, punînd accentul doar pe condiţiile materiale şi neglijînd pe cele etice, culturale etc., se produc distorsiuni în comportamentul socio-uman şi în activitatea socială, fapt ce are repercusiuni negative nu numai în viaţa socială generală şi în dezvoltarea multilaterală a omului, ci şi în însăşi viaţa economică.

După cum sistemul economic este caracterizat printr-o structură complexă în care nu părţile componente disparate asigură funcţionarea sa, ci totalitatea lor aflate într-o strînsă interdependenţă, tot aşa şi criteriile de apreciere a sistemelor economice nu pot fi considerate unilaterale şi separate unele de altele, ci trebuie constituite într-un sistem şi văzute în interdependenţa lor cu o influenţă reciprocă, fiecare criteriu avînd o anumită pondere. Sîntem în deplin acord cu Gr. Grossman, care afirmă că o economie modernă, performantă poate fi considerată numai aceea care realizează: a) indicatori superiori de producţie (total şi pe locuitor), rate înalte de creştere economică, stabilitate economică (lipsa de fluctuaţii), securitatea economică a agenţilor economici (individuali şi colectivi), o eficienţă economică ridicată (statică şi dinamică) în cadrul sistemelor de alocare a resurselor; b) echitate şi justiţie în distribuţia veniturilor, bogăţiei, puterii şi oportunităţilor între indivizi şi grupurile sociale, egalitatea în ceea ce priveşte succesele fiecărui individ de a-şi exercita capacitatea (însuşirile) în sfera economică şi socială prin absenţa oricărei discriminări sociale, acces egal la facilităţile de dezvoltare a capacităţilor şi înclinaţiilor personale; c) libertăţi economice date de absenţa obstacolelor sociale la alegerile şi preferinţele efective ale agenţilor economici - libertate pentru consumatori de a cumpăra bunuri şi servicii, libertatea fiecărui individ de a alege ocupaţia şi locul de muncă, libertatea întreprinderii de a-şi desfăşura activitatea economică; d) prioritatea „suveranităţii" prin subordonarea deciziilor producătorilor dorinţelor şi deciziilor consumatorilor;

Scanned with OKEN Scanner

e) protecţia mediului înconjurător.

Întrucît viaţa economică este un subsistem al sistemului social, iar elementul economic se împleteşte strîns cu toate celelalte elemente ale vieţii sociale, la criteriile menţionate mai trebuie adăugate criteriile extraeconomice cum sînt cele etice, estetice, politice ş.a., care trebuie avute în vedere la evaluarea sistemului economic. Cum ar putea fi, de exemplu, ignorat criteriul eticii dacă în condiţiile actualei civilizaţii nici nu poate fi concepută existenţa relaţiilor economice fără ca acestea să se bazeze pe cinste, corectitudine, respectarea angajamentelor luate, loialitate între parteneri, respect faţă de muncă şi faţă de cei care obţin cele mai bune rezultate în muncă.

La formularea sistemului de valori ce caracterizează sistemele economice şi stă la baza comparării lor se ridică din nou problema dacă este necesară elaborarea unor norme ideale care să servească la construcţia unui sistem economic ideal şi la care să se raporteze sistemele economice reale. În ceea ce ne priveşte contestăm o asemenea tentativă întrucît, pe de o parte, însăşi existenţa valorilor, inclusiv a celor de forma unor aprecieri la adresa unui sistem economic, nu constituie simple plăsmuiri ale unor minţi vizionare, ci reflectă, pe planul conştiinţei individuale şi sociale, existenţa reală a unor relaţii sociale prin raportarea unor obiecte sau a unor scopuri ori cerinţe la necesităţile umane. Pe de altă parte, o atare construcţie a sistemului valoric ar apărea falsă, utopică şi ar încuraja, totodată, subiectivismul şi aventurismul prin formularea unor obiective economice ce ies din sfera necesităţilor individuale şi sociale reale.

6.3.3. Alegere şi bunăstare

Din sistemul de valori prezente în oricare economie şi care formează elemente importante ale structurii teoriilor economice fac parte şi metodele de alegere, precum şi funcţiile buneistări. Deşi sînt două categorii de sine stătătoare - prima avînd un caracter universal uman provenită însă din teoria alegerilor politice, iar cea de-a doua fiind specifică economiei dar care îşi are geneza în studiul psihologic al utilităţii şi în curentele filosofice hedoniste şi utilitariste - ele se întîlnesc adeseori tratate împreună, completîndu-se şi fertilizîndu-se reciproc.

6.3.3.1. Punerea problemelor; modelul Arrow

În legătură cu acest subiect, iniţial, analiza a pornit de la problema satisfacerii trebuinţelor. În acest context sînt de mult recunoscute, pe de o parte, marea multitudine de trebuinţe şi de aspiraţii pentru produse şi servicii, aflate în evoluţie şi diversificare rapidă, iar pe de altă parte, multitudinea

Scanned with OKEN Scanner

variantelor de satisfacere a acestor trebuinţe şi aspiraţii. Aceste variante sînt date de existenţa produselor şi serviciilor şi a mijloacelor disponibile pentru producerea lor, de preţurile acestora şi de bugetul consumatorilor. Printr-o combinare a tuturor posibilităţilor în aşa fel încît să se asigure maximizarea utilităţilor de consum la nivelul indivizilor şi al societăţii se realizează funcţia de bunăstare. Aceasta constituie una din valorile-scop fundamentale ale oricărei economii, cu un grad ridicat de generalizare şi care se bucură de o largă acceptare în rîndurile economiştilor[45].

După concepţia clasică, plecînd de la premisa posibilităţii comparărilor interpersonale ale utilităţilor, se poate ajunge la funcţia socială prin însumarea utilităţilor tuturor indivizilor ce compun societatea respectivă. În asemenea condiţii, se pot alege diferite forme matematice ale funcţiei sociale în termenii utilităţilor individuale. Astfel, utilitatea socială poate fi suma utilităţilor individuale sau produsul lor, ori produsul logaritmilor etc. Fără a intra în amănunte în legătură cu posibilităţile de calcul şi cu anumite condiţii şi restricţii, menţionăm că în spatele unei asemenea probleme formale metodologice stă una de conţinut şi, anume, concilierea dintre raţionalitatea individuală şi raţionalitatea colectivă în ce priveşte utilitatea şi alegerea.

Eforturi importante de cercetare au fost întreprinse în această direcţie, cu moduri diferite de abordare, care pot fi sintetizate în două mari curente[46]. Primul curent, la formarea căruia au contribuit şcoala de la Viena, A. Marshall, V. Pareto, K. Wicksell, C. Pigou, N. Tinbergen, E. J. Mishan, A. Bergson, N. Georgescu-Roegen, ş.a. reprezintă încercări de a concilia utilităţile subiective ale indivizilor într-o funcţie (indicator) a avantajului colectiv, derivată din relaţiile de piaţă, corijată în anumite puncte, dar al cărui

45 În ştiinţa economică sînt încercări de a formula şi alte valori-scop cu caracter generalizator, cum sînt: fericirea - determinată ca raport între venitul sau consumul material real şi dorinţe (P. Samuelson, *Economics*, Mc.Graw Hill,New York, 1967, p. 740); coeficientul timpului liber - ca raport între timpul liber şi timpul ocupat în muncă în condiţii economice normale, adică fără şomaj (N. Georgescu-Roegen, *Legea entropiei şi procesele economice*, Editura Politică, Bucureşti, 1979); durata medie de viaţă ş.a. În cazul fericirii, pentru a obţine un indice mai ridicat, este necesar a menţine cît mai scăzut numitorul (reprezentat de dorinţe) şi de a realiza sau a da frîu liber creşterii numărătorului (consumul). Totuşi, aceste valori nu pot concura cu funcţia de bunăstare deoarece ele ridică numeroase probleme de măsurare, de reprezentativitate a scopurilor, de realizare a legăturilor cu alte valori şi cu variabile ale economiei şi de propagare a efectelor în economie şi societate.

46 Fr. Perroux, *Au-delà du welfare state: une société pleinement économique*, în „Économie Appliquée", Tome XXXVII, nr. 1/1984, p. 102-108.

Scanned with OKEN Scanner

verdict este, în principiu, acceptat. Al doilea curent, la formarea căruia au contribuit M. de Condorcet, K. J. Arrow ş.a., este preocupat de relaţia dintre criteriile şi alegerile la nivel societal şi criteriile şi alegerile la nivel individual.

În legătură cu aceste două categorii de criterii, K. J. Arrow şi-a pus întrebarea dacă, în mod formal, este posibilă construcţia unei proceduri de trecere de la un set cunoscut de gusturi sau dorinţe individuale la un model de decizie socială[47]. Această întrebare derivă din bine-cunoscutul paradox al votării al lui Condorcet şi este perfect valabilă şi în cazul problemei realizării unui maxim social de utilitate sau de bunăstare derivat din dorinţele individuale - problemă centrală a domeniului economic al buneistări.

K. Arrow a demonstrat că trecerea de la preferinţa individuală la cea colectivă ratează satisfacerea condiţiei de raţionalitate, aşa cum o înţelegem în mod obişnuit, dacă există mai mult de două alternative de alegere, aşa cum sînt, de fapt, în realitate[48]. Teorema imposibilităţii formulată de el priveşte tocmai modul cum se combină setul de preferinţe ale membrilor unei comunităţi într-o preferinţă socială agregată.

Luînd în considerare un număr de patru condiţii ce ilustrează principii ale unei vieţi economico-sociale normale, din analizele întreprinse au rezultat concluzii contradictorii şi supuse hazardului în ceea ce priveşte posibilităţile

---

47 Keneth, J. Arrow, *Social Choice and Individual Values*, John Willey and Sons, Inc., New York, 1966, p. 2-3.

48 K. Arrow sublinia că existenţa formală a metodelor de agregare a alegerilor individuale este, desigur, o condiţie necesară pentru o societate integrată. Dar dacă existenţa unor atari metode este suficientă sau chiar formează o parte importantă a condiţiei suficiente pentru integrare, faptul este dubios (K. Arrow, *op. cit.*, p. 2). Modul în care trecerea de la preferinţele individuale la cele colective ratează satisfacerea condiţiei de raţionalitate este redat pe scurt de K. Arrow astfel: „O cale naturală de ajungere la scara preferinţelor colective ar fi să spună că o alternativă este preferată alteia dacă o majoritate a comunităţii preferă prima alternativă celei de-a doua, adică ar alege pe prima faţă de cea de-a doua, dacă ar exista numai două alternative. În cazul existenţei mai multor alternative lucrurile se complică. Fie *A*, *B* şi *C* trei alternative şi 1, 2 şi 3 cei trei indivizi. Presupunem că individul 1 preferă pe *A* lui *B* şi pe *B* lui *C* (şi deci pe *A* lui *C*), individul 2 preferă pe *B* lui *C* şi pe *C* lui *A* (şi deci pe *B* lui *A*) şi individul 3 preferă pe *C* lui *A* şi pe *A* lui *B* (şi deci pe *C* lui *B*). Atunci o majoritate preferă pe *A* lui *B* şi o majoritate preferă pe *B* lui *C*. Putem deci spune că comunitatea preferă pe *A* lui *B* şi pe *B* lui *C*. Dacă comunitatea trebuie privită ca avînd comportament raţional, sîntem forţaţi să spunem că *A* este preferat lui *C*. Dar în fapt o majoritate a comunităţii preferă pe *C* lui *A*". (K. Arrow, *op. cit.* p. 3).

Scanned with OKEN Scanner

de satisfacere a acestor condiţii de către funcţiile de alegere socială. „Dacă sîntem norocoşi - precizează K. Arrow - va exista cu exactitate o funcţie de alegere socială care le va satisface. Dacă sîntem mai puţin norocoşi, pot fi cîteva funcţii de alegere socială care satisfac condiţiile sau axiomele. În sfîrşit, va fi culmea nenorocului dacă nu există nici o funcţie care să îndeplinească condiţiile dorite[49]. Teorema imposibilităţii se referă la ultimul caz calificat ca o culme a nenorocului.

Deşi era recunoscută existenţa judecăţilor de valoare la aprecierea utilităţilor, la compararea şi agregarea lor, şi recunoscută, de asemenea, existenţa dificultăţilor de măsurare a utilităţilor individuale şi agregate, totuşi abordările clasice ale funcţiei de utilitate şi a celei de bunăstare au rămas mult timp neclintite în vechile canoane ale utilităţii *cardinale* care presupunea măsurarea directă. Un pas important a fost făcut odată cu trecerea la alegeri după scara preferinţelor cu semnificaţie *ordinală*.

Detaşîndu-se de manierele anterioare de abordare, Arrow introduce un mod nou de analiză folosind metoda axiomatică, precum şi simboluri şi relaţii logice. El presupune că există o mulţime de alternative care pot fi posibil prezentate alegătorului (consumatorului) de produse şi servicii. De exemplu, în teoria alegerii consumatorului fiecare alternativă ar putea fi un aşa-zis coş de produse şi, de obicei, fiecare alternativă este prezentată printr-un vector.

K. Arrow introduce şi foloseşte o serie de noţiuni şi relaţii într-o manieră proprie cum sînt:

---

49 Această teoremă este cunoscută şi sub denumirea de teorema imposibilităţii. K. Arrow a postulat următoarele patru condiţii sau axiome pe care trebuie să le satisfacă (îndeplinească) funcţiile de alegere socială: 1. „Domeniul nelimitat" (nemărginit) cere ca domeniul funcţiei buneistări sociale să includă toate profilele de preferinţe individuale posibile (adică indiferent ce preferinţe au membrii societăţii, funcţia buneistări sociale le poate agrega cu succes într-o ordonare a preferinţei sociale; 2. „Principiul Pareto" cere următoarele: dacă oricine preferă pe *A* lui *B*, atunci *A* este preferat din punct de vedere social lui *B*; 3. „independenţa alternativelor irelevante" cere ca clasificarea socială pe ranguri (social ranking) a două stări *A* şi *B* să depindă numai de clasificările individuale pe ranguri ale acestor două stări; 4.„Nondictatura" interzice prezenţa într-o comunitate a unui singur decident (adică o persoană care ori de cîte ori preferă pe *A* lui *B* rezultatul este că *A* este preferat din punct de vedere social lui *B*). Teorema imposibilităţii lui Arrow afirmă că dacă există cel puţin trei stări sociale (social state) distincte şi mulţimea indivizilor este finită, atunci nu există nici o funcţie de bunăstare socială care să satisfacă cele patru condiţii menţionate mai sus (Amartya Sen, *Social Choice and Justice: A Review Article*, în „Journal of Economic Literature", vol XXIII, decembrie 1985, p. 1766; K. Arrow, *op. cit.*).

Scanned with OKEN Scanner

- preferinţa şi indiferenţa ca relaţii între alternative. În loc de a lucra cu două relaţii - preferat P sau indiferent I - el foloseşte una singură, sub denumirea generică de „relaţie" notată cu R. Afirmaţia: x este preferat sau indiferent lui y este simbolizată prin xRy;

- ordonarea slabă (sau simplu, ordonarea) - relaţie care satisface Axiomele I şi II luate împreună[50] pentru o ordonare a diferitelor alternative reprezentînd o generalizare a conceptelor „mai mare decît" sau „egal cu" aplicat la numere reale;

- ordonarea tare - o ordonare a alternativelor în care nici o legătură nu este posibilă şi care generalizează conceptul „mai mare decît" aplicat la aceeaşi mulţime[51];

- unanimitatea completă este presupusă a fi atunci cînd toţi indivizii au aceleaşi preferinţe pentru toate alternativele sociale, ceea ce presupune o atitudine unică de gîndire socială şi, de asemenea, o societate omogenă fără deosebiri între indivizi şi grupuri sociale, date de deosebiri de muncă, condiţii de trai, de condiţii biologice etc. În acest caz calea evidentă pentru definirea funcţiei de bunăstare socială este de a alege un oarecare individ şi să declari că scara preferinţelor sociale va fi aceeaşi ca a sa (ca a individului), ceea ce are ca implicaţie: condiţia nedictatorială (neimpusă), în exprimarea preferinţelor îşi pierde aşa-numita dezirabilitate intrinsecă;

- unanimitatea parţială - ce sugerează că toţi indivizii sînt în unanimitate pentru anumite alegeri însă nu şi pentru altele. Aceasta înseamnă că între toate perechile ordonate posibile (x,y) ale alternativelor sociale, există unele pentru care este cunoscut că toţi indivizii sînt la fel, au aceeaşi atitudine. Aceste atitudini comune pot fi exprimate printr-o cvasi-ordonare a tuturor alternativelor sociale. Deşi mai puţin restrictivă, condiţia nedictatorială

---

50 Axioma I: pentru oricare pereche a alternativelor x şi y, fie x este preferată lui y sau y lui x, ori amîndouă sînt indiferente. Se presupune că oricare din cele două alternative sînt comparabile. Acestea se exprimă simbolic astfel: pentru toţi x şi y, fie xRy sau yRx.
Axioma II: dacă x este preferat sau indiferent lui y şi y este preferat sau indiferent lui z, atunci x trebuie să fie preferat sau să fie indiferent lui z. Aceasta se exprimă, simbolic, astfel: pentru toţi x,y şi z, xRy şi yRz implică xRz. Este relaţia de tranzitivitate (K. Arrow, *op. cit.*, p. 13).

51 Ordonarea tare se caracterizează printr-o restricţie radicală asupra şirului de ordonări individuale posibile. Adică, dacă $U_1,...,U_n$ sînt indicatori de utilitate pentru ordonările individuale $R_1,...,R_n$, atunci stările sociale alternative pot fi reprezentate printr-o variabilă unidimensională în aşa fel încît fiecare din graficele lui $U_1,...,U_n$ are un singur vîrf (K. Arrow, *op. cit.*, p. 75).

Scanned with OKEN Scanner

(neimpusă) menţionată mai înainte îşi păstrează totuşi valabilitatea la definirea funcţiei de bunăstare socială.

În rezumat, toate argumentele expuse de K. Arrow, ca şi de alţi autori, în legătură cu problema teoriei alegerii şi a funcţiei de bunăstare socială duc la o seamă de concluzii care pot fi formulate astfel: nu este posibil ca relaţiile de piaţă să ducă în mod automat la forma agregată a unei singure funcţii de bunăstare socială, care să reprezinte unanimitatea gusturilor sau dorinţelor tuturor indivizilor; nu este posibil şi nici moral ca prin adoptarea sau acceptarea funcţiei buneistări sociale să se facă abstracţie sau să se înlocuiască preferinţele indivizilor formulate conform gusturilor şi reprezentărilor lor asupra valorilor; orice decizie socială are consecinţe pentru membrii societăţii şi că pentru fiecare individ există o cale de evaluare a acestor consecinţe şi, deci, există tot aşa de multe evaluări cîţi indivizi există în societate[52]; întrucît judecăţile asupra buneistări rezultă din valorile individuale înseamnă că mulţimea (colecţia) de judecăţi privind bunăstarea este determinată de către ordonările preferinţelor individuale asupra stărilor sociale asociate unor funcţii de alegere socială[53].

6.3.3.2. Concluzii privind rolul special al agentului economic în exprimarea preferinţei şi în alegere

Faţă de cele arătate mai sus se impune o explicaţie suplimentară în legătură cu raportul dintre funcţiile de bunăstare şi deciziile sociale, pe de o parte, şi rolul individului sau agentului economic, pe de altă parte. În ştiinţa economică, mai ales de la J.M.Keynes încoace, se pune un accent deosebit pe categorii şi indicatori agregaţi la nivel societal. Centrul de greutate nu numai pe linia cercetărilor, dar şi pe cea a practicii economice, exprimate prin funcţii şi decizii s-a mutat la nivel societal prin creşterea rolului instituţiilor de stat sau coordonatoare în economie. Acesta a constituit şi

52 Asemenea evaluări sînt numite de utilitariştii clasici şi de A. Bergson, evaluare de ordinul doi, iar de K. Arrow judecată asupra buneistări (welfare judgement), ce reprezintă evaluarea consecinţelor la toţi indivizii, bazată pe evaluările pentru indivizi. A face o judecată asupra buneistări înseamnă că trebuie să existe un subiect judecător, deci o persoană.

53 Înseşi actele de preferinţă şi de alegere constituie, în fond, judecăţi de valoare ale individului, rezultate, pe planul conştiinţei sale, din raportul dintre trebuinţe, gusturi, înclinaţii, dorinţe, pe de o parte, şi posibilităţile de satisfacere a acestora, inclusiv de mediul economic, social, cultural, moral, ideologic existent, pe de altă parte.

Scanned with OKEN Scanner

constituie terenul fertil ca în numele metodei abstractizărilor şi agregărilor să prolifereze peste măsură metodele reducţioniste nu numai pe plan teoretic, ci şi pe cel practic.

Multe aspecte concrete calitative ale fenomenelor şi proceselor economice se reduc la noţiuni, categorii şi relaţii amorfe reprezentate, de obicei, prin valoare, muncă, timp de muncă, funcţii sociale de producţie, de consum, de bunăstare etc. la nivel agregat (macroeconomic), care, transformate în indicatori, folosesc ca instrumente de analiză şi decizie socială în economiile de tip normativ. În felul acesta este încurajat şi extins pînă la limită, mecanismul de decizie socială în numele agentului economic care este în prea mare măsură substituit.

Ţinînd seama de relaţiile dialectice dintre sistemul de ansamblu şi elementele sale componente o astfel de sporire trebuie să se realizeze în condiţiile păstrării unui raport echilibrat între societate şi agenţii economici în domeniile alegerii şi luării deciziilor[54]. Cînd nu se respectă cerinţele păstrării unui raport echilibrat (optim) se omit două realităţi importante:

a) *Rezultatele sociale*, alocarea resurselor, distribuţia veniturilor sînt generate de alegerile individuale private, de acţiunile tuturor persoanelor sau agenţilor economici. Aceste rezultate, agregate, nu sînt alese sau selectate de cineva din afară. Ele sînt generate în mod spontan din alegeri (preferinţe şi decizii) luate în mod privat şi separat, făcute fără intenţia (conştientă) agenţilor economici de a se ajunge la un rezultat general[55]. Agregarea funcţiei de bunăstare şi a altor funcţii, precum şi a indicatorilor corespunzători, se face din necesitatea de a obţine informaţii despre desfăşurarea proceselor reale, de a regla şi adapta procesele economico-sociale în ansamblul lor în scopul realizării redistribuirii veniturilor, realizării unor acţiuni soci-

---

54 Camil Petrescu sublinia că raportul de la societate la individ este extrem de important, căci indivizii sînt suportul material al societăţii care-şi trage propria ei valoare din numărul şi calitatea indivizilor care o compun. În acest sens, societatea este dependentă de indivizi. Dar, în acelaşi timp, şi individul este dependent de indivizi, colectivitate, care îi îngăduie să treacă de la o viaţă biologică la o viaţă de posibilităţi substanţiale şi de satisfacţii complexe. El găseşte în societate nu numai o protecţie fizică, dar şi o limbă care e un capital de experienţă milenară, o varietate de instrumente tehnice, pe care singur nu le-ar putea inventa niciodată, şi valorile culturale propriu-zise care împacă instinctele lui de cunoaştere şi obiectivare (Camil Petrescu, *Doctrina substanţei*, vol. II, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1988, p. 128).

55 James M. Buchanan, *Liberty, Market and State*, University Press, New York, 1985, p. 236-237.

Scanned with OKEN Scanner

al-culturale, a unor principii de echitate etc. Funcţiile, alegerile şi deciziile la nivel agregat au ca scop nu de a distorsiona desfăşurarea proceselor reale reprezentate de exprimarea preferinţelor, alegerilor şi deciziilor agenţilor economici, ci de a sprijini desfăşurarea acestor procese, de a asigura echilibrul necesar prin operaţii compensatorii, de a înlesni relaţiile dintre agenţii economici.

b) *Agentul economic are un loc special în economie.*

În afară de faptul că nu poate fi substituit, el nu poate nici să fie privat de atributele sale esenţiale - activitate, iniţiativă, drept de alegere, drept de decizie[56]. Trebuie ţinut seama atît în teoria cît şi în practica economiei că agentul economic - ca producător şi consumator - deţine un rol activ în transformarea mediului şi în acţiunile sale asupra altor agenţi în scopul realizării obiectivelor pe care şi le propune. Numai atunci cînd se are în vedere locul special şi rolul activ în economie şi în societate, în mod implicit se recunoaşte că agentul economic este purtătorul unei energii de schimbare a mediului în care se află[57].

Dorinţa agentului de a opera schimbări, aspiraţiile sale economice pentru realizarea unui anumit obiectiv îi creează o aşa-numită stare tensională.

56 Subliniind caracterul ireductibil al agentului economic, Fr. Perroux, redă unele trăsături esenţiale ale acestuia: a) *Agentul este o organizaţie*. Organismul său fizic este în relaţii intime şi complexe cu funcţiile mentale, eficace pentru a transforma mediul şi pentru a acţiona asupra altor agenţi. Randamentul primar, general şi funciar este acela al resursei umane, adică al agentului purtător de energie pentru a produce şi consuma. Resursa umană - care este întotdeauna scopul şi mijlocul economiei - este transcendent pieţei; b) *Agentul este o individualitate*. Fiecare agent este diferit şi inegal faţă de alt agent. Este o nesocotinţă să accepţi ca agenţii să fie în intregime definiţi din punct de vedere economic prin alegerea unui imput şi a unui output în spaţiul mărfurilor; este comod pentru operaţiuni specificate, de a forma clase «omogene» de agenţi şi de a calcula mijloacele; aceste artificii nu merită să fie efectuate decît în statistică. În principiu, agenţii nu sînt niciodată nediferenţiaţi (omogeni) ca şi bunurile şi serviciile cărora le sînt asociate; c) *Agentul există în societate*. Agentul nu este cuprins în noţiunea de piaţă, el nu este un punct al imputurilor şi al outputurilor în spaţiul neutru al mărfurilor. Societăţile şi societatea al cărei membru este, sînt pentru el aşa-numite fabrici de externalităţi. În societăţi există relaţii ierarhice între agenţii economici şi exclude, în principiu, piaţa perfectă; d) *Agentul este un decident*. Decizia sa este o funcţie de variabilele memorie şi de variabilele proiect. Ea nu poate fi, prin urmare, exprimată complet printr-un sistem de ereditate şi nici o presupusă restricţie la o mecanică inexorabilă impusă din exterior. Resursele de informaţie şi capacitatea combinatorie sînt diferite şi inegale de la agent la agent (Fr. Perroux, *op. cit.*, p. 85-86).

57 Fr. Perroux, *op. cit.*, p. 90.

Scanned with OKEN Scanner

Această stare are o mare elasticitate. Ea este cu atît mai mare cu cît trebuinţele sînt mai puternice, cu cît obiectivele formulate sînt mai necesare şi importante pentru satisfacerea trebuinţelor sale în condiţiile cînd, firește, există posibilitatea de învingere a obstacolelor în calea realizării obiectivelor. Dreptul de exprimare a preferinţelor şi de alegere a variantelor, existenţa obiectivelor şi cea a aspiraţiilor de realizare a acestora, creează starea tensională, sporind astfel potenţialul energetic social. De aici rezultă că agentul economic constituie izvorul primar al energiei societăţii.

Puterea energetică de a provoca schimbările necesare depinde de dorinţa de a opera schimbări pentru satisfacerea aspiraţiilor, de modul cum acţionează şi de mediul creat pentru manifestarea, pe toate planurile, a agenţilor economici. Dezvoltarea social-economică are ca motor energia agentului economic legat de nivelul său de aspiraţie pentru realizarea valorilor-scop, pentru schimbări pe săgeata timpului. De aceea, orice tentativă de îngrădire a aspiraţiilor şi a posibilităţilor de acţiune a agenţilor economici individuali şi de grup şi orice încercare de a contrapune aspiraţiile generale celor individuale constituie tot atîtea obstacole în calea formării şi dezlănţuirii energiei sociale pentru schimbări, ceea ce condamnă economia şi societatea la stagnare şi chiar la regres, nemaivorbind de îngrădirea dezvoltării sau chiar mutilarea personalităţii umane.

6.4. DINAMICA SISTEMULUI VALORIC ÎN ACORD CU NOILE TENDINŢE DE DEZVOLTARE

Reprezentînd pe plan conceptual cerinţe ale valorizării şi finalizării faptelor şi acţiunilor oamenilor, valorile fiinţează numai dacă nu-şi pierd interesul pentru societate, adică atîta timp cît răspund necesităţilor unor etape istorice date[58]. În funcţie de necesităţile vieţii sociale unele valori rezistă, se impun, iar altele dispar[59] sau îşi modifică importanţa şi prioritatea în cadrul universului valorilor. Cu ocazia trecerii la noi faze istorice de dezvoltare economico-socială se schimbă nu numai fenomenele şi procesele reale, ci şi reprezentările mentale ale indivizilor umani asupra existenţei şi dezvoltării lor, asupra preferinţelor pentru diferite obiecte, asupra valorilor rezultate din relaţiile ce se formează între indivizi şi aceste obiecte.

---

58 Mircea Mâciu, *Petre Andrei. Activitatea – concepţia – opera*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1986, p. 232.

59 Petre Andrei, *Filosofia valorii*, în *Opere sociologice*, Editura Academiei, Bucureşti, 1973, p. 117.

Scanned with OKEN Scanner

Astfel, în noua fază în care au păşit economiile moderne apar pe prim plan noi factori ai dezvoltării, de sorginte intelectuală, omul pare schimbat nu numai ca loc şi dimensiune în economie, ci şi ca profil şi rol în viaţa economico-socială, iar în lumea bunurilor marfare şi nemarfare îşi fac apariţia fie bunuri substanţiale noi care satisfac trebuinţe noi, fie bunuri nonsubstanţiale pentru care teoria economică nu are încă criterii de evaluare a structurii acestora în faza dezvoltării economice în care accentul trebuie pus pe calitate, pe sporirea eficienţei, pe protecţia mediului înconjurător, pe libertatea de alegere, pe democraţie. Este o schimbare a valorilor, a esenţei lor sau doar a unor ponderi şi priorităţi?

6.4.1. Valori ce corespund fazei de dezvoltare extensivă pe baze mecanice

Pentru a formula un răspuns la problemele valorilor să ne referim mai întîi la unele valori ce au fost generate în perioada iniţială de industrializare, cu efecte pozitive şi negative care au ieşit în evidenţă mai tîrziu. Unele din aceste valori au fost ridicate, cu timpul, de unii ideologi, la ranguri de adevăruri absolute, devenind astfel treptat adevărate dogme. Iniţial, izvorîte din necesitatea de a accelera creşterea economică în condiţiile practicării unor tehnologii şi tehnici maşiniste în industria aflată în perioada de avînt, teoriile respective s-au fixat treptat ca valori sub forma unor adevărate şi neclintite convingeri la generaţii întregi de teoreticieni şi practicieni din diferite domenii economice şi sociale.

La rang de valori au ajuns, de exemplu, tezele după care capitalul este factorul fundamental în societatea industrială, iar munca din atelier şi, în primul rînd, cea a operatorilor este singura muncă productivă în cadrul societăţii industriale. Aceste teze, ca şi altele asemănătoare, au izvorît din realităţile perioadei de dezvoltare extensivă. Astfel, pentru a obţine cantităţi tot mai mari de valori de întrebuinţare sau pentru a spori profitul a fost nevoie de mai multe maşini, mai multe fabrici, mai multă forţă de muncă (deci, mai mult capital).

Acumularea de capital a dominat întreaga perioadă de dezvoltare a industriei, acesta devenind aşa cum afirma E. Domar cel mai scump inimii acelora care doreau expansiunea sau sporirea puterii economice. Acumularea de capital a dominat creşterea economică o perioadă îndelungată de timp, capitalul devenind factorul fundamental în societatea industrială[60].

60 E. D. Domar, *Essays in the Theory of Economic Growth*, Oxford University Press, New York, 1957, p. 18.

Scanned with OKEN Scanner

De asemenea, faţă de munca din ateliere, care forma ponderea copleşitoare din totalul forţei de muncă ocupate şi hotăra sporirea producţiei, cea din birouri, din sfera circulaţiei etc. avînd o contribuţie nesemnificativă în activitatea unităţilor economice, îndreptăţea, la vremea aceea, împărţirea forţei de muncă în cele două categorii - muncă productivă şi neproductivă.

Acestea sînt unele din valorile care s-au format în perioada de demarare şi de avînt al industriei şi au dominat o lungă perioadă de timp nu numai ca imagine abstractă luată în sine, ci şi pe plan acţional, acestea (valorile) instituindu-se ca norme sau componente structurale ale acţiunii în tripla ipostază - ca imbold, ca mijloc, ca scop[61].

Treptat, nu numai pe plan ideatic, ci şi pe cel pragmatic (al adaptării mecanismelor economice) s-a ajuns a se considera creşterea capitalului şi a forţei de muncă drept scopul economic principal şi nu doar un mijloc, acest lucru considerîndu-se adevărata sporire a bogăţiei.

Generate strict de cerinţele organice ale industrializării extensive, adeseori aceste valori rămîn din păcate întipărite în minţile oamenilor şi transmise noilor generaţii ca fiind aplicabile în continuare deşi valabilitatea lor teoretică şi practică a devenit nu numai îndoielnică, ci şi, evident, caducă şi păgubitoare pentru economie şi societate. Dacă în faza expansiunii industriale asemenea valori (atunci cînd ele au fost luate ca ghid în orientarea acţiunilor economice) au adus rezultate pozitive, în faza dezvoltării moderne, cînd înseamnă cerinţe pentru noi valori, a continua cu aplicarea celor vechi ar însemna acceptarea efectelor negative cu prejudicii aduse sistemului economic.

În acest sens cîteva exemple pot fi edificatoare: a) a continuat să se considere că numai întreprinderile mari şi numai concentrarea producţiei ar prezenta o superioritate absolută, ar însemna în mod implicit pledoarii pentru gigantism industrial şi aglomerări urbane; b) credinţa în posibilităţile neclintite ale omului de a cuceri şi subjuga natura a avut ca revers o atitudine de ostilitate pentru mediul natural; c) părerea că numai ritmurile înalte de creştere a producţiei (P.N.B. sau P.I.B.) şi numai ratele înalte ale acumulării pot asigura progresul economic şi social a devenit criteriul de evaluare a sistemelor economice, ceea ce a însemnat perpetuarea şi consolidarea mentalităţii cantitativiste şi neglijarea stimulării factorilor calitativi, avînd ca urmare realizarea unor consumuri risipitoare de resurse şi o slăbire a preocupării pentru progresul tehnic şi sporirea randamentelor[62].

---

61 Georgeta Marghescu, *op. cit.*, p. 56.

62 În legătură cu asemenea tendinţe M. Mesarovic şi E. Pestel menţionau în anul

Scanned with OKEN Scanner

6.4.2. Noi valori în faza dezvoltării calitative pe baza informaţiei

Faţă de cerinţele noii faze de dezvoltare formulate mai înainte, apare şi mai clar faptul că menţinerea în arsenalul instrumentelor ideatice a unor valori vechi din epoca dezvoltării industriale maşiniste, devine o frînă în calea progresului economic şi social, provocînd mari pierderi materiale, sociale şi spirituale.

Problema este de a găsi valorile adecvate noii etape de dezvoltare, de a le face înţelese de agenţii economici şi de a le valoriza efectiv. Sîntem întru totul de acord cu afirmaţia Georgetei Marghescu că determinarea valorilor are o importanţă vitală pentru că atitudinea creatoare, transformatoare a agentului acţiunii, în raport cu structurile existente, este potenţată şi ea de o opţiune valorică adecvată. Ni se relevă astfel o situaţie complexă - continuă autoarea menţionată - pe de o parte, un sistem social nu poate exista fără un sistem de valori corespunzător, care este instituţionalizat, prin aceasta el contribuind la funcţionarea sistemului social şi, pe de altă parte, întrucît această integrare este mai degrabă tendinţă decît literalmente fapt, valorile au disponibilitatea de a se afirma ca forţă dinamizatoare, au capacitatea de a orienta acţiunea de depăşire a structurilor existente[63].

Sistemul de valori adecvat pentru noua fază ar trebui structurat în funcţie de o serie de deziderate fundamentale şi obiective sau scopuri ce trebuie să caracterizeze o societate modernă şi pe realităţile acesteia în acord cu ultimele progrese ştiinţifice.

În primul rînd, *ar trebui revăzute şi extinse înţelesurile privind aşa-numitul domeniu al realului.* Aproape întreaga structură conceptuală şi instrumentală din ştiinţa şi practica economică, inclusiv cea axiologică este fondată pe universul material propriu-zis. Or, lumea realului este mult mai bogată şi diversificată, alte universuri devenind importante, cu rol deosebit în progresul economic şi social. K. Popper, ca şi alţi autori[64], propune lărgirea

---

1974 că criza de energie în care se găsea lumea în acel an nu era decît o repetiţie generală a unei drame pe care într-o bună zi vom fi nevoiţi s-o vedem jucată pe o scenă mult mai mare. Creşterea de dragul creşterii, în sensul unor numere şi dimensiuni tot mai mari, pur şi simplu nu poate continua la infinit, subliniau cei doi autori menţionaţi (M. Mesarovic, E. Pestel, *Omenirea la răspîntie*, Editura Politică, Bucureşti, 1975, p. 18).

63 Georgeta Marghescu, *op. cit.*, p. 58.

64 Karl Popper, *Objective Knowledge*, Clarendon Press, Oxford, 1972; Karl Popper, John Eccles, *The Self and Its Brain*, Springer International, 1977; Karl Popper, *Epistemologia fără subiect cunoscător*, în vol. *Epistemologie-orientări contemporane*, Editura Politică, Bucureşti, 1974; Valentin Mureşan, *Valorile şi*

Scanned with OKEN Scanner

domeniului realului şi structurarea sa pe trei paliere denumite Lumile 1, 2, 3. Acestea se caracterizează prin următoarele trăsături: Lumea 1 conţine aşa-numitul univers material fizic şi biologic, inclusiv obiectele artificiale create de om; Lumea 2 conţine universul psihic uman, reprezentînd stările mentale (conştiente sau inconştiente), începînd cu cele perceptuale imediate (vizuale, auditive, tactile, de durere, de foame, de furie, de bucurie, teamă etc.) şi terminînd cu cele ale memoriei, imaginaţiei, gîndurilor, voinţei, acţiunii, activităţii ş.a.- toate continuînd laturile creativităţii umane ce pot fi dezvoltate prin învăţare şi puse în valoare prin cercetare, prin muncă intelectuală creatoare; Lumea 3 se referă la aşa-numitele conţinuturi obiective de gîndire, reprezentate de teorii ştiinţifice, concepte, probleme şi controverse, ipoteze, inclusiv conţinutul de gîndire obiectivată a uneltelor, instituţiilor etc. sau, cu alte cuvinte, cunoştinţele (informaţiile) conţinute (încorporate) în suporţi materiali sau în aşa-numitele carcase. Deci, Lumea 3 este populată de produsele minţii umane - numite de obicei informaţii - obiectivate sau depozitate pe diferiţi suporţi[65]. Toate aceste trei Lumi ar putea fi considerate, în opinia noastră, ca fiind componente ale bogăţiei naţionale[66].

Dacă în civilizaţia dezvoltării pe baze mecanice accentul cădea pe acumularea bogăţiilor materiale şi pe îndemînarea forţei de muncă de a executa operaţii simple pentru deservirea maşinilor (Lumea 1 şi numai într-o mică parte Lumile 2 şi 3) în noua civilizaţie accentul este pus pe creativitate şi pe produsele gîndirii (cunoştinţe obiectivate), pe dezvoltarea acestora, pe mărirea ponderii lor în totalul bogăţiei naţionale. Bunurile materiale devin simpli suporţi materiali sau carcase ce servesc la acumularea producţiei mentale - cunoştinţe aflate în stoc şi aplicate sau aflate în acţiune.

Ca urmare, valorile dintr-o societate modernă bazată pe ştiinţă, pe informaţie trebuie să capete altă structură - prin intrarea în toate drepturile lor -

---

criteriile eficienţei, Editura Politică, Bucureşti, 1986, p. 104-105.

65 Referitor la cele trei lumi redăm mai jos un extras din studiul lui K Popper *Epistemologia fără subiect cunoscător*: „...fără a lua cuvintele «lume» sau «univers» prea în serios, am putea distinge următoarele trei lumi sau universuri: prima, lumea obiectelor fizice, a doua, lumea stărilor de conştiinţă sau a stărilor mentale, sau, poate, a dispoziţiilor comportamentale pentru acţiune; şi a treia, lumea conţinuturilor obiective de gîndire, în special a gîndurilor ştiinţifice şi poetice şi a operelor de artă" (K. Popper, *op. cit.* în *Epistemologie. Orientări contemporane*, Editura Politică, Bucureşti, 1974, p. 69).

66 V. Mureşan consideră că şi valorile sociale, înţelese ca „sensuri culturale" cu rol de reglementare socială, cuprinse în diferite carcase (lingvistice sau nelingvistice), pot fi asociate locuitorilor Lumii 3 (V. Mureşan, *op. cit.*, p. 104-112).

Scanned with OKEN Scanner

atît Lumea 2 , populată de capacitatea intelectuală, cît şi de Lumea 3, populată de produsele intelectuale - cunoştinţe ştiinţifice, informaţii. De asemenea, valorile generale sociale trebuie să-şi reechilibreze ponderile şi să-şi adapteze potenţialul acţional în concordanţă cu rolul pe care îl are de îndeplinit creativitatea umană şi produsele minţii umane, considerînd în această direcţie întregul efort social.

În al doilea rînd, *este necesară o revizuire a conceptului de progres economico-social şi obiectivat după noile criterii valorice.* În mod obişnuit, creşterea economică, precum şi dezvoltarea economică sînt considerate ca procese ce asigură în mod implicit progresul economic şi social. Totuşi, se ridică însemnate semne de întrebare în legătură cu asemenea afirmaţii. Chiar dacă noţiunea de creştere economică ar fi luată într-o conotaţie mai largă - în sensul că ea ar implica (ar lua în considerare) nu numai modificări cantitative ale nivelului potenţialului economic, ci şi schimbări în structurile economice şi în indicatorii economico-sociali - se poate oare considera acesta ca adevărat progres economic?

De asemenea, chiar dacă se consideră că dezvoltarea economică ar însemna procesul ce determină un fascicol mai larg de transformări şi anume pe lîngă cel tehnologic şi economic (inclusiv mecanismul economic) şi pe cel social, educaţional şi ecologic, s-ar putea presupune oare că prin dezvoltare se realizează progres în adevăratul înţeles al cuvîntului? Creşterea şi dezvoltarea economică nu în orice condiţii duc la progres.

Acest lucru s-a observat şi s-a subliniat pe larg în literatura economică din ultimele decenii relevîndu-se efectele secundare produse tocmai ca urmare a unor creşteri şi dezvoltări economice în ritmuri aproape fără precedent în istorie. Este vorba, în special, de dezastrele ecologice, secătuirea multor rezerve de resurse naturale, tendinţe de înrăutăţire a condiţiei umane sub anumite aspecte, tendinţe de gigantism industrial şi de aglomerare urbană. Cînd creşterea şi dezvoltarea sînt privite nu ca mijloace, ci ca finalităţi sau cînd finalităţile înseşi sînt îngustate sau subordonate unor obiective de tip economicist (de exemplu, realizarea unor ritmuri înalte de creştere economică) nu există nici o garanţie că sistemul economic se află pe calea progresului, întrucît pot apărea alte fenomene sau efecte negative care să umbrească finalităţile sau obiectivele alese[67].

Progresul este un concept propriu sistemelor sociale reprezentînd trans-

67 De altfel, însăşi conceptele de creştere şi dezvoltare implică adoptarea unor criterii naturale obiective după modele biologice (Valentin Mureşan, *Valorile şi progresul social*, în *op. cit.*, p. 41).

Scanned with OKEN Scanner

formări cu o orientare valorică. Cum sublinia Valentin Mureşan, progresul este un concept acţional şi axiologic, reprezentînd un mers „spre ceva" şi anume spre setul de valori sociale omologate[68]. François Perroux, încă din 1967 a atras atenţia asupra erorilor ce se pot produce în economia normativă atunci cînd sînt luaţi în considerare, calculaţi şi aplicaţi indicatori ai creşterii economice fără a se ţine seama de criteriul progresului economico-social. Pentru a evita erorile posibile el introduce conceptul de economie progresivă şi măsurarea progresivităţii prin indicatori specifici. Foloseşte un corp de condiţii (esenţiale) numite compozanţi complecşi reprezentînd creaţia, propagarea, semnificaţia (finalitatea) care, reunite, fac ca ansamblul economic luat în considerare să fie capabil de a folosi la maxim toate energiile fizice pentru desăvîrşirea sau realizarea (accomplissement) tuturor vieţilor umane.

François Perroux atrage atenţia că modelul de economie progresivă are în vedere punerea în valoare, declanşarea tuturor energiilor interne latente reprezentate de factorul uman creator. Întrucît modelul este menit să desăvîrşească toate vieţile umane, aceasta înseamnă că acestuia i se dă un sens uman, iar problema este de a şti cum se determină acest sens[69]. De aici se poate deduce că, în primul rînd, este vorba de a asigura sistemului economico-social un maxim de adaptabilităţi sau o eficienţă maximă de funcţionalitate. În al doilea rînd, este vorba nu de a inventa criterii obiective izvorîte din dogme, fantezie sau dorinţe arbitrare, ci din realităţile interne ale sistemului, căruia să i se asigure funcţionalitatea şi care să ia în considerare valorile umane în motivarea şi orientarea acţiunilor social-economice.

Evitarea arbitrarului valorilor are loc prin întemeierea acestora pe setul extins de trebuinţe umane văzute în noile condiţii ale progresului economico-social. Este un aşa-numit pluralism axiologic[70] reprezentînd o gamă cuprinzătoare de valori ce exprimă nevoile sociale legate nu numai de cele referitoare la existenţa biologică (mijloace de subsistenţă), ci şi de cele care privesc dezvoltarea întregii personalităţi umane – educaţie şi cultură, sănătate fizică şi psihică, libertate, trebuinţele morale, etice, estetice, ecologice etc.

Valentin Mureşan propune ca gradul de cunoaştere şi de respectare a valorilor reprezentate de setul de trebuinţe sociale, folosind un sistem de indicatori adecvaţi, să stea şi la baza măsurării gradului progresului social.

---

68 Valentin Mureşan, *op. cit.*, p. 41.

69 François Perroux, *Le progrès économique*, în „Économie et société, série croissance et progrès," nr. 7/1967, p. 65-66.

70 Valentin Mureşan, *op. cit.*, p. 49.

Scanned with OKEN Scanner

El subliniază necesitatea considerării progresului ca un proces atotcuprinzător pentru că nici într-un caz avansul economico-social nu poate fi asigurat prin optimizarea unei singure variabile, ignorînd restul. De asemenea, este necesară luarea în considerare a efectelor indirecte (secundare), iar evoluţia viitoare trebuie văzută nu ca o cale unică, ci ca posibilităţi multiple, rămînînd în urma analizelor şi amplelor dezbateri, varianta care corespunde cel mai bine satisfacerii trebuinţelor sociale.

În al treilea rînd, *trebuie asigurată o legătură organică între acţiunea umană şi sistemul de valori, aşa încît să se asigure acestora din urmă un potenţial acţional maxim.* În general, valorile sînt considerate instrumente motivaţionale şi de reglare socială, ele stimulînd simţul datoriei şi responsabilităţii omului în societate, aspiraţiile, stările afective şi atitudinile sau comportamentul agenţilor economici şi sociali. Petre Andrei sublinia că valoarea, ca fenomen social, devine motivul tuturor acţiunilor, deci al întregii vieţi sociale[71]. Valorile constituie elementul esenţial ce asigură declanşarea energiei interne latente a sistemului. Acest lucru este posibil atunci cînd acţiunii sociale i se asigură şi o perspectivă axiologică. Prin sistemul de valori văzute în cele trei ipostaze – de imbold, de mijloc şi de scop – acţiunea devine cu adevărat fertilă.

Valorile capătă un potenţial acţional sporit numai atunci cînd, în construcţia lor, se iau în considerare laturile esenţiale ale necesităţii vieţii economico-sociale, deci cînd ele sînt luate într-o structură sistemică conform principiului pluralismului axilogic. Printr-un sistem cît mai cuprinzător de valori, omul, societatea în ansamblu au în faţă o perspectivă largă de acţiune, fiind ferite de practici şi acţiuni fragmentare, unilaterale, care să ducă la deformări şi exagerări într-un sens sau altul. Pluralismul axiologic asigură o judicioasă pondere a acţiunilor care garantează punerea în practică a întregului potenţial acţional, ce duce la progresul economico-social şi la menţinerea zbuciumatelor transformări ale structurii economice şi sociale în limitele stabilităţii, sau ale stării aproape de echilibru.

Valoarea se manifestă în toate acţiunile sociale însă în forme specifice categoriilor de obiecte ale acţiunilor. De exemplu, ca obiecte ale acţiunilor pot fi luate în considerare, pe de o parte, cele care privesc mediul natural şi, pe de altă parte, cele care privesc mediul social. La acţiunile care vizează mediul natural obiectul acţiunilor este lumea fizică şi cea biologică, iar su-

71 Petre Andrei, *Filosofia valorii*, republicată în *Opere sociologice*, vol. I (*Sociologia cunoaşterii şi a valorii*) Editura Academiei, Bucureşti, 1973, p. 246.

Scanned with OKEN Scanner

biectul acţiunii este omul. Aici numai subiectul acţiunii are opţiuni axiologice proprii. Obiectul acţiunii se supune voinţei omului atunci cînd sînt cunoscute şi respectate legile naturii.

În raport cu acţiunea omului, lumea fizică şi biologică este pasivă, fireşte, în măsura în care sînt cunoscute şi respectate legile specifice domeniilor respective. De aceea, în cadrul acestei lumi, doar cunoaşterea dă posibilitatea omului să o domine şi să o manipuleze conform voinţei sale, însă ţinînd seama de valorile pe care el le adoptă şi le impune, şi, cum spuneam, conform legilor specifice domeniilor în care are loc acţiunea umană.

La acţiunile care vizează mediul social (de exemplu, activitatea economică, juridică, politică, de educaţie, de conducere, administrativă etc.) omul însuşi se constituie nu numai ca subiect, ci şi ca obiect al acţiunii (fie direct, fie indirect). Prin natura lucrurilor, atunci cînd este în ipostaza de obiect al acţiunii, nu numai de subiect, omul nu are o poziţie pasivă el se manifestă ca o fiinţă activă, care reacţionează la diferite acţiuni. În ambele ipostaze el are opţiuni axiologice proprii.

Tocmai de aceea, în economie, ca şi în sfere ale vieţii sociale, aşa cum sublinia Georgeta Marghescu, rezultă nevoia unui acord de fond între valorizarea ce întemeiază acţiunea şi valorizarea celor care sînt vizaţi în acţiune. Numai astfel se poate evita transformarea relaţiei subiect-obiect din cadrul acestui tip de acţiune într-o relaţie de manipulare şi de dominare[72].

În plus, sistemul de valori fundamentale pe care să se întemeieze acţiunile ce vizează relaţiile economico-sociale trebuie să fie comun atît subiectului, cît şi obiectului. Este important acest lucru, mai ales în condiţiile dezvoltării şi lărgirii democratismului, întrucît una din cerinţele importante este ca omul aflat în ipostaza sa de obiect să se manifeste şi ca subiect al acţiunii. Cu alte cuvinte, el să fie interesat sau implicat în desfăşurarea acţiunii în mod egal ca subiectul propriu-zis. Existînd valori diferite pentru subiect (cel ce comandă) faţă de cele pentru obiect (cel ce execută), apar în cadrul sistemului social-economic moduri diferite de a percepe relaţiile, apar fenomene de subordonare şi manipulare cu corolarul lor – adîncirea contradicţiilor şi alienarea.

Existenţa unui sistem comun de valori atît pentru subiectul acţiunii cît şi pentru obiectul acesteia (deci, pentru toţi membrii societăţii) în condiţiile existenţei unui sistem de instituţii (politice, sociale, juridice) adecvat permite participarea tuturor agenţilor economici la realizarea acţiunilor declanşate,

72 Georgeta Marghescu, *op. cit.*, p. 59-60.

Scanned with OKEN Scanner

scopurile acţiunilor nemaifiind străine grupurilor sociale executante. Aceasta este o problemă fundamentală pentru orice economie de piaţă unde accentul se pune pe implicare, participare şi democratism în cadrul preocupărilor generale de sporire a potenţialului acţional şi competiţional al valorilor în vederea asigurării progresului economico-social.

* *

*

Din cele arătate mai sus, se poate concluziona că ştiinţa economică nu numai că nu trebuie purificată de valorile generice, ci dimpotrivă, se impune o mai strînsă combinare a exigenţelor economice cu cele sociale, ştiinţifice, ecologice, morale. Aceasta înseamnă, în mod implicit, că acţiunea umană trebuie să capete o încărcătură şi direcţionare axiologică şi mai accentuată. În asemenea condiţii nu numai că nu este posibil ca cercetarea economică să închidă ochii la asemenea cerinţe şi tendinţe, dar trebuie să facă eforturi suplimentare în cîteva direcţii principale:

a) desubiectivizarea valorilor, folosind în acest scop metode logico-matematice adecvate, precum şi metode de verificare şi de confruntare cu practica;

b) definirea conţinutului şi ierarhizarea corectă a valorilor şi stabilirea unui raport optim între diferite categorii de valori, în conformanţă cu cerinţele realităţii şi cele ale asigurării progresului economico-social;

c) includerea în structura teoriilor economice, în mod corespunzător sub formă de premise, condiţii, axiome, funcţii-obiectiv etc., atît a valorilor-scop, cît şi a valorilor-mijloc, în aşa fel încît să se asigure teoriei economice nu numai rolul explicativ, ci şi cel de finalitate sau normativ.

Scanned with OKEN Scanner

CAPITOLUL 7
ŞTIINŢA ECONOMICĂ ŞI PSIHOLOGIA

Elementul psiho-social joacă un rol determinant în desfăşurarea proceselor economice. De aceea, nu trebuie să producă vreo mirare nici faptul că cea mai strînsă cooperare interdisciplinară pe care o realizează ştiinţa economică este cea cu psihologia dar nici afirmaţia multor economişti că ştiinţa economică ar trebui să aibă ca obiect de studiu, în principal, comportamentul agenţilor economici. În orice caz, o strînsă cooperare, mergînd chiar pînă la contopirea unor zone întregi ale ştiinţei economice cu zone ale psihologiei reprezintă nu numai un teren fertil de cercetare, dar şi un lucru extrem de important şi de necesar.

7.1. NECESITATEA APROFUNDĂRII STUDIULUI ELEMENTULUI PSIHOECONOMIC

O problemă importantă ce se pune în faţa ştiinţei economice contemporane este şi dezideratul de a lua în considerare elementul psihologic în studiul proceselor economice. Această necesitate devine tot mai presantă întrucît pătrunderea concepţiilor tehnocrate şi formaliste în ştiinţa economică, precum şi tendinţele de parcelare exagerată a disciplinelor economice şi de specializare îngustă a slujitorilor acestora au început de mult să constituie un adevărat obstacol, atît pentru realizarea unei mai bune înţelegeri a proceselor economice reale, cît şi pentru pregătirea proiectelor şi înfăptuirea acţiunilor economice corecte şi eficiente care să ia în considerare toate variabilele şi toţi parametrii economici şi sociali esenţiali. În numele rigorii şi al obiectivităţii, adeseori sînt ignorate sau repudiate din analizele şi proiectele economice aspecte psihologice importante, cum sînt aspiraţiile individuale şi sociale, dinamica comportamentelor, motivaţiile care guvernează conduita agenţilor economici ş.a.

Scanned with OKEN Scanner

Ignorarea existenţei elementului psihologic din procesele economice este o adevărată violare a celei mai elementare logici a ştiinţelor, o flagrantă contrazicere a realităţii. Oriunde există şi acţionează oameni - sublinia M. Ralea şi T. Herseni - este prezent, în chip inevitabil, şi psihicul uman. Unde este viaţă umană este şi psihic. Nu există fenomen social - şi deci nici economic - fără aspecte sau implicaţii psihologice[1]. Aceiaşi autori menţionează că din moment ce psihicul uman este prezent în vreun fel sau altul, în cuprinsul fenomenelor sociale studiate, ştiinţa nu are altă cale de urmat decît să-l cerceteze aşa cum se înfăţişează, rămînînd să stabilească nu a priori, ci a posteriori, în ce anume constă, ce loc ocupă, ce rol îndeplineşte, în ce corelaţie se găseşte cu celelalte elemente sau aspecte ale complexului în cauză[2].

Este clar că în acest context ştiinţa economică trebuie să ţină seama de existenţa celor două aspecte fundamentale: a) unul *obiectiv*, conform căruia dezvoltarea economico-socială trebuie să se desfăşoare după legi obiective, specific fenomenelor şi proceselor economice; b) altul *subiectiv*, conform căruia fenomenele desfăşurîndu-se prin oameni, aceştia angajează în activitatea lor (în cadrul proceselor economice), în cele mai diferite moduri, psihologia oamenilor, formată din trăirile subiective interioare - voinţă, inteligenţă, sentimente, conştiinţă, atitudine, dorinţe, nevoi ş.a. - în cadrul tuturor proceselor economice[3].

1 M. Ralea şi T. Herseni, *Introducere în psihologia socială*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1966, p. 134.

2 *Ibidem*.

3 În această privinţă, M. Ralea şi T. Herseni subliniau următoarele: „Societatea, în întregimea ei, dezvoltîndu-se după legile obiective, specific sociale, fiind cu necesitate formată din oameni, iar fenomenele sociale desfăşurîndu-se prin oameni, angajează în cele mai variate moduri şi psihologia oamenilor: voinţa lor, conştiinţa lor, inteligenţa lor, sentimentele lor. Dacă există clase sociale, există totodată şi psihologia de clasă; dacă există profesiuni, există şi psihologii profesionale; dacă există naţiuni, există şi psihologii naţionale; dacă există economie, există şi psihologie economică. Nimic nu există în societate care să nu aibă şi corespondenţe psihice, adică aspecte de trăire subiectivă, interioară" (M. Ralea, T. Herseni, *op. cit.*, p. 17). „De fapt tot ce e viaţă, în domeniul societăţii, viaţă economică, socială, juridică, politică, morală, ştiinţifică, artistică etc. are cu necesitate aspecte interioare, subiective, psihice" (p. 20). În legătură cu aspectul subiectiv, A. Chircev şi Al. Roşca subliniază faptul că luarea în considerare a acestuia nu are nimic de a face cu subiectivismul în psihologie, susţinut de acei reprezentanţi care încearcă să explice diferitele manifestări ale comportamentului uman, pornind de la fenomenele de conştiinţă, de la fenomenele subiective considerate ca independente de realitatea obiectivă şi atribuind influenţelor mediului

Scanned with OKEN Scanner

Este evident că devine imposibil de justificat pentru oricine care ar încerca să susţină că în cercetarea economică ar trebui luată psihologia umană, fie ca pe un dat fără să fie supus analizei, fie ca pe ceva de care să te dispensezi în analize şi în procesul de elaborare a deciziei. De asemenea, sînt greu de justificat tentativele de purificare a ştiinţei economice de orice element psihologic, invocînd fie motivul că acesta nu ar avea un caracter determinant în viaţa economică reală, fie dorinţa şi credinţa că în felul acesta s-ar asigura caracterul ştiinţific al disciplinelor economice respective (deci s-ar păstra caracterul lor obiectiv), elementul psihologic din cadrul proceselor economice urmînd să fie cercetat doar de disciplinele psihologice conform principiului diviziunii muncii din cadrul ştiinţelor sociale. Lăsînd la o parte însă pe acei vajnici luptători împotriva oricărei psihologizări a ştiinţelor economice şi a cercetării fenomenelor economice, există totuşi numeroase comunităţi ştiinţifice care acceptă studierea elementului psihologic în cadrul proceselor economice, incluzînd, de exemplu, în economia politică capitole referitoare la motivarea economică – trebuinţe, interese, stimulare economică etc. Numai că, adeseori, nici în asemenea situaţie păcatul originar nu se poate şterge definitiv întrucît elementul psihologic este luat în considerare doar într-un număr restrîns de secvenţe ale proceselor economice (în special cele legate de consum).

Cu ocazia apariţiei lucrării lui George Katona „Analiza psihologică şi comportamentul economic",[4] K. Boulding atrăgea atenţia autorului să nu atribuie teoriei economice scopurile sale în calitate de psiholog pentru că economiştii sînt interesaţi în comportamentul pieţei, iar nu în comportamentul oamenilor[5].

---

doar funcţia de declanşare a anumitor conduite sau acţiuni. Dar nu trebuie să aibă de a face nici cu mecanicismul în psihologie susţinut de acei reprezentanţi care au adoptat în cercetarea şi explicarea conduitei principiul determinării nemijlocite a reacţiei de răspuns de către stimul. În determinarea fenomenelor psihice şi luarea lor în considerare în explicarea şi analiza proceselor economice trebuie adoptată poziţia nouă a psihologiei ştiinţifice contemporane, potrivit căreia cauzele externe acţionează prin intermediul condiţiilor interne ceea ce înseamnă obiectivizarea elementului subiectiv. De exemplu, motivaţia – considerată ca un factor intern, alături de aptitudini, trăsături de caracter etc. – are un caracter predispozant faţă de excitantul extern, care îndeplineşte o funcţie precipitatoare (A. Chircev, Al. Roşca ş. a., *Psihologie generală*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1975, p. 376).

4 George Katona, *Economics as a Behavioral Science*, în Martin Pfaff (ed.), *Frontiers in Social Thought*, North Holland, Amsterdam, 1976, p. 27.

5 Ceva mai tîrziu K. Boulding a scris că economistul „studiază comportamentul

Scanned with OKEN Scanner

Această observaţie atît de categorică ridică cel puţin două întrebări. Prima, în legătură cu obiectul de studiu propriu-zis: de ce economistul trebuie să studieze doar comportamentul unei categorii economice şi nu comportamentul oamenilor în calitatea lor de participanţi activi (agenţi) în procesele economice, ei fiind cei care dau valoare, conţinut şi finalitate acestor procese? A doua, în legătură cu aria de cuprindere: de ce economiştii trebuie să se ocupe numai de comportamentul pieţei şi nu şi de comportamentul altor categorii economice, ceea ce ar însemna lărgirea ariei de studiu, aceasta trebuind să cuprindă, de exemplu, şi producţia, investiţia etc.? În legătură cu aria de cuprindere vom reveni mai tîrziu.

Referitor la prima întrebare - privind comportamentul oamenilor în procesele economice, - răspunsul nu poate fi dat pur şi simplu prin afirmaţie sau negaţie. Pe de o parte, comportamentul uman manifestat în toate împrejurările şi în toate activităţile, inclusiv în cele economice depuse de agenţii economici, constituie terenul de studiu al psihologiei. Pe de o parte, factorul uman, care apare în procesele economice ca agent economic individual sau colectiv în ipostazele de producător, manager, investitor, creator, consumator etc., al cărui comportament se manifestă în diferite moduri, constituie obiectul de studiu al ştiinţei economice. Este cazul ca, într-adevăr, cele două ştiinţe să-şi dispute întîietatea sau dreptul exclusiv asupra obiectului de studiu? Aici apare, evident, o neînţelegere. Dacă vom recurge la reguli şi precepte epistemologice, după părerea noastră, vom putea soluţiona problema într-un mod satisfăcător.

În această privinţă, trebuie să vedem cum s-ar putea trasa frontiera dintre cele două discipline aflate în dispută, între obiectul lor de studiu. Atîta timp cît psihologia s-a ocupat de problemele sale specifice (mecanismele activităţii psihice şi dezvoltarea psihicului, procesele cunoaşterii, motivaţia, afectivitatea, formele activităţii umane, însuşirile psihologice ale personalităţii, regresiunea, psihologia de grup etc.) ea a putut face abstracţie de dependenţa vieţii psihice umane faţă de viaţa economico-socială, deşi în pofida adevărului complet. Deci, linia de despărţire a acesteia faţă de economie apare clară.

În schimb însă, ştiinţa economică, chiar şi atunci cînd se declară împotriva oricărei psihologizări în cercetarea fenomenelor şi proceselor economice, a fost nevoită să admită totuşi că viaţa economică are şi aspecte psihologice care, deşi, în general, nu sînt determinante, nu pot fi totuşi neglijate decît

---

preţurilor... El nu este, în fapt, interesat în comportamentul oamenilor"(K. Boulding, *The Image*, The University of Michigan Press, Ann Arbor, 1956, p. 82).

Scanned with OKEN Scanner

cu riscul de a nu reflecta realitatea, de a nu respecta adevărul ştiinţific. Totodată, s-a observat că există în anumite zone ale cîmpului economic şi o categorie de fenomene şi procese psiho-economice care îmbină în mod organic psihicul cu economicul, primul element (psihicul) avînd o densitate (pondere) mai mare şi un rol determinant. În aceste zone, fenomenele şi procesele se referă la comportamentul şi motivaţia în domeniul muncii, consumului, creaţiei ştiinţifice şi tehnice, conducerii, organizării şi deciziei, precum şi la stimularea economică, pregătirea profesională, adaptarea economică şi profesională, precum şi la frustrare, regresie, dezvoltare.

Ţinînd seama de existenţa acestor domenii, care îşi sporesc ponderea în economiile moderne odată cu dezvoltarea diviziunii sociale a muncii, nu mai este cu putinţă studierea lor numai dintr-un singur punct de vedere - numai economic sau numai psihologic.

Din punctul de vedere al epistemologiei au apărut o seamă de cerinţe şi consecinţe. În primul rînd, a apărut obligaţia economiştilor de a aprofunda studiul fenomenelor psihologice din cadrul proceselor economice pentru a face mai bine înţelese procesele economico-sociale[6]. Aşa cum se exprima G. Katona, fiinţele umane nu sînt nişte marionete manipulate de forţe exterioare[7]. Factorul uman nu poate fi considerat pur şi simplu ca un factor inert, doar ca forţă de muncă (sau factor de producţie) avînd menirea doar de a executa comenzi venite din exterior. Factorul uman este un element determinant, înzestrat cu gîndire şi voinţă, cu comportament şi atitudini conştiente, formulînd planuri mentale şi organizînd activităţi pentru atingerea unor scopuri.

Deci, este vorba de un element extrem de complex şi de o factură deosebită, care trebuie studiat cu atenţie şi din punct de vedere psihologic pentru

6 La întrebarea: ce trebuie făcut pentru a realiza o mai strînsă legătură între ştiinţa economică şi psihologie, Janos Kornai sublinia că nu sînt necesare forme uzuale ca formarea unui comitet comun dintre economişti şi psihologi sau semnarea unor contracte pentru cercetări comune între institute de economie şi de psihologie. De asemenea, el nu aşteaptă, realmente, nimic de la reiterarea frazelor goale despre multidisciplinaritate. Cîteva conversaţii între psihologi şi economişti, lecţii ţinute de reprezentanţii altor discipline sau citirea unor articole sau cărţi etc. trebuie, în cel mai fericit caz, să fie acţiunile cele mai potrivite în această direcţie. Deci, economiştii trebuie să fie deschişi la stimularea intelectuală care le vine de la psihologi (Janos Kornai, *Contradictions and Dilemmas*, Corvina in Coproduction with M. I. T. Press, Cambridge, Massachusetts, 1985, p. 79-80).

7 George Katona, *Psychological Economics*, Elsevier, New York, 1975, p. 8.

Scanned with OKEN Scanner

o mai bună explicare şi înţelegere a fenomenelor şi proceselor economice, pentru pregătirea deciziei în conducerea economico-socială şi formularea predicţiilor. În cercetarea economică tradiţională nu se ia în considerare comportamentul oamenilor, ci al unor categorii economice. Din acest motiv relaţiile dintre variabilele economice apar deformate datorită simplificărilor sau schematizării lor. Factorul uman este interpretat în termeni mecanicişti şi exprimat ca variabilă economică pură, lipsită de elementul psihic.

Luarea în considerare a factorului uman cu întreaga sa încărcătură psihologică (cu elasticitatea comportamentului economic, cu răspunsuri la motivaţii etc.) exprimată prin variabile flexibile[8] şi probabiliste ţine seama de realităţi şi permite în felul acesta o interpretare corectă a proceselor economice ajutînd la o mai bună înţelegere a acestora, a evoluţiei lor reale, iar nu imaginare.

În al doilea rînd, ca urmare a dezvoltării şi aprofundării cercetării comportamentului factorului uman în procesele economice, se pune problema luării în considerare a formării, în mod treptat, a unei noi discipline – psihologia economică – cu consecinţe asupra dezvoltării şi clasificării ştiinţelor. Oricît ar urmări psihologii să dezvolte psihologia economică şi să o considere drept o ramură a psihologiei, iar economiştii să dezvolte psihologia economică şi să o considere drept o ramură a ştiinţei economice, lucrurile merg pe drumul lor firesc. Acest drum este cel de întîlnire şi contopire a unor noţiuni, concepte, metodologii din ambele domenii sau direcţii.

La început această contopire are loc într-o formă sintetică (fără o separare a valorilor raţionale de cele morale) şi eclectică. Treptat însă, pe măsura aprofundării cercetărilor, acestea se realizează pe grupe de cercetători cu o preocupare autonomă desprinsă atît de psihologie, cît şi de ştiinţa economică. În felul acesta se conturează treptat obiectul de studiu al noii discipline – psihologia economică[9] – şi se dezvoltă aparatul conceptual (noţiuni, catego-

8 G. Katona, *Economics as a Behavioral Science*, în Martin Pfaff (ed.), *Frontiers in Social Thought*, North Holland, Amsterdam, 1976, p. 28.

9 În unele lucrări psihologia economică este restînsă numai la domeniile privind desfacerea şi consumul de *bunuri* şi *servicii*. Astfel, se susţine ideea că psihologia economică poate fi definită drept ştiinţa care studiază implicaţiile psihologice şi psiho-sociale ale desfacerii şi consumului de produse şi servicii, în scopul optimizării acestor momente ale vieţii economice astfel ca ele să se desfăşoare în flux continuu (T. Prună, *Psihologia economică*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1976; *Psihologia muncii industriale*, Editura Academiei, Bucureşti, 1981, p. 27). Asemenea susţineri nu se justifică şi nici nu se verifică întrucît implicaţii psihologice şi psiho-sociologice există în toate procesele economice,

Scanned with OKEN Scanner

rii, legi), precum şi metodologia proprie de cercetare.

Există numeroase preocupări de punere în evidenţă a elementului psihologic prezent în procesele economice, precum şi de autonomizare a psihologiei economice în cadrul ştiinţelor economice. Cu toate eforturile şi rezultatele meritorii obţinute în această direcţie, ecourile necesităţii pătrund anevoios în conştiinţa anumitor comunităţi ştiinţifice, mulţi autori ai disciplinelor economice continuînd, pe linia tradiţională - de a avea reticenţe în legătură cu introducerea în analiză a elementului psihologic.

Dată fiind încărcătura fenomenelor şi proceselor economice cu elementele psihologice, precum şi necesitatea punerii în evidenţă şi a luării în considerare a acestor elemente de către cercetarea economică, în cele ce urmează supunem atenţiei cititorului o serie de aspecte epistemologice privind modul cum a fost şi cum este utilizat elementul psihologic în ştiinţa economică de diferitele şcoli şi curente de gîndire economică.

7.2. MODURI DE ABORDARE A ELEMENTULUI PSIHOLOGIC DE DIFERITE ŞCOLI ECONOMICE

În ştiinţa economică a existat, încă de la începuturile sale, o preocupare constantă de a găsi explicaţia conduitei economice, de a căuta cauzele fundamentale care determină anumite comportamente umane în procesele economice. Eforturile depuse pentru cunoaşterea acestor cauze au avut şi au menirea de a elucida intimitatea mecanismelor vieţii economice, izvorul sau impulsul primar ce face posibilă mişcarea sau desfăşurarea proceselor economice.

7.2.1. Şcoala economică clasică şi cea neoclasică

Economiştii şi-au creat şi folosesc o psihologie proprie caracterizată prin utilizarea unor noţiuni şi termeni cu diferite conotaţii fără o legătură logică între ei, fără a se crea un sistem de gîndire cuprinzător şi riguros în acest domeniu, situaţie caracterizată la vremea sa de J.B.Say - referindu-se la elementele psihologice conţinute în opera lui A.Smith - ca un vast haos de idei juste, o harababură de cunoştinţe pozitive[10], sau de Em. Dobrescu - referindu-se la nevoi - ca un balast imens de impreciziuni şi echivocuri terminologice[11].

---

deoarece în toate are loc desfăşurarea activităţilor umane.

10 J. B. Say, *Traité d'Économie politique*, Guillaumin, Paris, 1848, p. 45.

11 Emilian Dobrescu, *Măsurarea economică - probleme teoretice*, în *Tratat de*

Scanned with OKEN Scanner

7.2.1.1. Interesul economic individual şi general

În gîndirea economică a alternat concepţia monistă cu cea pluralistă în ceea ce priveşte explicarea conduitei economice umane, a cauzelor primare care determină funcţionarea mecanismelor economice. Pe linia concepţiei moniste se înscrie introducerea, foarte devreme, în stiinţa economică a interesului sau avantajului economic rezultat dintr-o acţiune economică, de exemplu, din formarea şi folosirea capitalului. Cu toată condamnarea acestui concept de către diferiţi moralişti şi curente religioase, mai ales în Evul Mediu, conceptul, de esenţă psihologică, a căpătat un loc central în teoria economică, fiind singurul element care explica acţiunea umană. Cel care a pus în evidenţă rolul determinant al interesului în activitatea economică, acesta constituind primul element al motivării acţiunii economice umane, a fost La Rochefoucault[12].

Conceptul de interes a fost consolidat treptat, în el văzîndu-se nu chintesenţa individualismului şi egoismului abject sau o pasiune ce ţine de egoismul demn de dispreţ, ci cauza principală şi cea mai eficace, raţiunea conduitelor economice umane, precum şi mijlocul specific de a le explica fără a recurge la alte abstracţiuni ale psihologiei tradiţionale[13]. Referindu-se la raportul în care se află interesul individual cu cel general (social), A. R. Turgot vedea că tocmai din eforturile fiecărui individ pentru satisfacerea propriului său interes rezultă binele general al societăţii[14].

Principiul interesului personal este cel mai bun ghid al activităţii[15]. La aceeaşi persoană există un evantai larg de interese cu intensităţi diferite. Acestea sînt ordonate astfel încît cele cu intensitatea cea mai puternică îşi croiesc drum, formează motivaţia pentru o anumită conduită.

Căutînd să desprindă ştiinţa economică de ştiinţa morală şi să afle cauzele avuţiei, Adam Smith, în lucrarea sa fundamentală, *Avuţia naţiunilor*, sublinia că fenomenul de îmbogăţire trebuie privit prin mobilul psihologic reprezentat de interesul personal.

Diferitele meserii şi profesii nu aduc societăţii serviciile lor din bună-

---

economie contemporană, vol. 2, cartea a II-a, Editura Politică, Bucureşti, 1989.

12 La Rochefoucault afirma că virtuţile se pierd în interes ca fluviile în mare şi că numai prin interes se blamează viciul şi se laudă virtutea (La Rouchefoucault, *Reflexion et Maximes*, CLXXI, Ed. Hatier, Paris, 1938.

13 Paul Albou, *Les motivations de la conduite économique*, tome I, Service de reproduction des Thèses, Université de Lille III 1976, p. 196.

14 A. R. Turgot, *Écrits économiques*, Callmann-Lévy, Paris, 1970, p. 75.

15 Paul Albou, *op. cit.*, p. 197.

Scanned with OKEN Scanner

voinţă, din umanism, ci pentru a-şi atinge interesele, pentru a realiza avantaje economice. Deci, el vede posibilitatea conlucrării între indivizi pe baza schimbului, adresîndu-se fiecare nu omeniei, ci interesului economic. Individul este cel mai bun judecător al interesului său. Prin eforturile sale fără încetare de a folosi capitalul, modul cel mai avantajos în scopul propriului său beneficiu, individul contribuie la prosperitatea comună, la folosirea cea mai avantajoasă a capitalului pentru societate[16].

El remarca însă că anumite clase sociale, urmărindu-şi propriul lor interes, compromit avantajul colectiv. Este exemplul, pe de o parte, al proprietarilor funciari care nu aud decît vocea interesului lor particular şi cel al capitaliştilor care, deşi bine informaţi şi cu o inteligenţă mai subtilă, sînt departe de a avea acelaşi respect faţă de interesul general[17].

În dorinţa de a înlătura sincretismul tradiţional şi de a constitui economia ca o disciplină autonomă care studiază legile ce administrează bogăţiile[18], ale cărei principii trebuie deduse şi confruntate cu faptele (istorice şi statistice), Jean Baptist Say pune în centrul atenţiei interesul general şi interesul personal. El examinează locul şi valoarea interesului general.

Cît priveşte interesul personal, Say arăta că acesta, pe de o parte, exercită o influenţă decisivă asupra opiniilor şi a unor laturi morale şi, prin aceasta, umane, iar pe de altă parte, constituie o garanţie a competenţei şi o sursă de cunoaştere a administraţiei şi a orientării în activităţile economice nu atît în ce priveşte tehnicile utilizate, cît mai ales în ce priveşte preţurile în funcţie de care se poate atinge interesul personal, adică se poate realiza profitul prin intermediul schimbului. Totodată, Say introduce în analiză un nou concept psihologic - trebuinţele, prin următoarea remarcă importantă: interesul producătorilor de a produce cu grijă este de a cunoaşte şi de a prevedea trebuinţele[19].

La Say interesul personal apare mai nuanţat decît la predecesorii săi prin unele caracteristici sau fapte. În primul rînd Say marchează limitele principiului interesului personal şi reaminteşte de legăturile dintre interesele personale şi de susţinerea acestora în mod necesar prin intermediul concurenţei. În al doilea rînd, Say arăta că interesul personal poate fi în opoziţie cu

16 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor, Cercetare asupra naturii şi cauzelor ei*, vol. I şi II, Editura Academiei, Bucureşti, 1965.

17 *Ibidem*, cartea I, capitolul XI; Paul Albou, *op. cit.*, p. 199-200.

18 Jean Baptist Say, *Traité d'Économie Politique*, Guillaumin, Paris, 1848, p. 6.

19 Jean Baptist Say, *op. cit.*, p. 45 şi 154.

Scanned with OKEN Scanner

interesul general dacă concurenţa nu funcţionează în mod normal sau este paralizată prin intervenţii neprevăzute, bruşte. În al treilea rînd, Say introduce în analiză şi alte noţiuni psihologice învecinate, însă distincte, care explică comportamentul economic - trebuinţe, dorinţe, motive. După cum sublinia Paul Albou, opera lui Say marchează astfel o răsturnare a tendinţei, un moment în evoluţia dialectică a conceptelor, deschizînd calea aprofundării noţiunii de trebuinţă, ceea ce înseamnă o reîntoarcere de la monism la pluralism[20].

Interesul personal a fost recunoscut timp îndelungat ca o motivare fundamentală a conduitei economice, ca principală explicaţie a acesteia. El ar fi rămas însă o simplă abstracţie ştiinţifică dacă nu ar fi fost făcute numeroase dezvoltări, extinderi şi concretizări, dacă nu ar fi fost introduse noi noţiuni şi nu s-ar fi arătat pe ce bază psihologică se asigură extinderile şi concretizările. Dezvoltări au fost făcute în mai multe direcţii, însă printre cele mai consistente se numără cele din domeniul consumului prin introducerea noţiunii de utilitate finală, din domeniul întreprinzătorului prin folosirea conceptului de profit, iar mai tîrziu noţiunile privind înclinaţiile spre consum, înclinaţiile spre investiţii ş.a.

Introducerea în teoria economică a unor asemenea concepte şi dezvoltarea lor au făcut posibilă întărirea forţei cu care ştiinţa economică poate explica structura mecanismului economic, cauzele care pun în mişcare acest mecanism.

7.2.1.2. Utilitatea şi utilitatea marginală

Una din formele şi căile prin care omul îşi realizează interesul este utilitatea. După informaţiile de care dispunem se pare că Jeremy Bentham este cel care a introdus această noţiune în economie. El sublinia că orice acţiune, de orice fel, trebuie judecată după tendinţa care se pare că ar însemna o creştere sau o diminuare a fericirii, a părţii de interes despre care se vorbeşte, iar criteriul de judecată nu este altul decît utilitatea[21].

20 Paul Albou, *op. cit.*, p. 202.

21 Jeremy Bentham, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, Dolphin, New York, 1961. Cei ce sînt la curent cu problema - sublinia J. S. Mill - ştiu bine că după Epicur pînă la Bentham, scriitorii utilitarişti au desemnat prin cuvîntul utilitate nu orice lucru distinct de plăcere prin calităţi opuse, ci plăcerea însăşi, cu scutirea de durere; în loc de a face din util ceea ce este contrar agreabilului, întotdeauna aceste lucruri au fost identificate (J. S. Mill, *De l'utilitarisme*, Hatier, Paris, 1946, p. 22-23). După J. Bentham, utilitatea este proprietatea pe care o au toate obiectele de a tinde să procure un beneficiu, un avantaj, plăcere, bine sau fericire, ori (ceea ce este acelaşi lucru) să evite de a

Scanned with OKEN Scanner

Aceste concepte - fericire şi utilitate - au apărut pe fundalul unor curente filosofice cum sînt: hedonism, utilitarism şi materialism sensualist. Dacă în filosofie asemenea concepte ocupă un loc rămas undeva în istoria destul de îndepărtată, fiind incomode dacă nu de-a dreptul jenante pentru modul actual de gîndire, în ştiinţa economică neoclasică, ca şi în ştiinţa economică matematică, o seamă de concepte, şi mai ales interpretările lor bazate pe curentele filosofice menţionate, încă se bucură de atenţie, unele din ele fiind chiar mult apreciate şi folosite[22].

Deşi adeseori s-a afirmat că utilitatea (valoarea de întrebuinţare) constituie obiectul de studiu nu al economiei politice, ci al merceologiei, totuşi cercetarea sa sub diferite aspecte - inclusiv economico-sociale - se dovedeşte a fi nu numai interesantă, ci şi utilă din punct de vedere economic şi social, teoretic şi practic, cel puţin din următoarele două considerente: a) se realizează o integrare mai profundă a problematicii umane (individuale şi de grup, psihologice, fiziologice, axiologice etc.) în teoria economică, ceea ce deschide noi posibilităţi de cunoaştere a comportamentului economic, a cauzalităţii proceselor economice; b) se face legătura dintre sfera producţiei şi cea a consumului prin studiul detaliat al cererii, a tendinţei acesteia în funcţie de variabilele fiziologice şi psihologice (saturaţie, imitaţie, obiceiuri, cultură etc.), de variabilele economice (preţuri, venituri, nivelul de dezvoltare economică, inflaţie etc.) prin aprofundarea studiului cererii la toate categoriile de bunuri (materiale şi spirituale), ajutînd producătorul să-şi adapteze activitatea la cererea consumatorului (intermediar şi final) în concordanţă cu legile de evoluţie a acesteia.

Noţiunea de utilitate, de cele mai multe ori sinonimă cu dezirabilitatea, ophelimitatea sau valoarea de întrebuinţare, exprimă calitatea particulară pe care o au bunurile (obiecte şi servicii) de a satisface o trebuinţă, de a produce

---

se produce o pagubă, o durere, un rău sau o nenorocire pentru individ sau grupul social (Jeremy Bentham, *op. cit.*, p. 18).

22 Spre deosebire de hedonism, care înseamnă morala fericirii brute şi defineşte omul ca pe o pură „maşină a plăcerii" (aşa cum se exprima Edgeworth), utilitarismul înseamnă morala plăcerii calculate. Critica hedonismului de către utilitarism este, la drept vorbind, după exprimarea lui Paul Albou, aceea făcută greierului de către furnică (Paul Albou, *Initiation à la psychologie économique*, în „Bulletin de Psychologie", nr. 211, XVI/1/15 octombrie 1962, p. 18; Paul Albou, *Les motivations de la conduite économique*, vol I, p. 211). Filogeneza teoriei utilităţii o constituie şi sensualismul, potrivit căruia întreaga viaţa psihică ar deriva din senzaţii. Nu este greu de înţeles că această interpretare derivă din ideologia materialismului sensualist din secolul al XVIII-lea.

Scanned with OKEN Scanner

o satisfacţie materială sau spirituală. Utilitatea nu are numai un rol benefic, ea poate exprima şi consecinţe dăunătoare, nocive asupra consumatorului - cunoscute şi sub denumirea de dezutilitate. Din cercetările asupra utilităţii, întreprinse în special de K. Menger şi continuate şi dezvoltate de colaboratorii săi în cadrul cunoscutei şcoli psihologice austriece[23], precum şi de alte şcoli mai mult sau mai puţin recente - behavioriste, gestaltiste, de modelare matematică optimală etc. - au rezultat o serie de idei şi concluzii interesante deşi, în treacăt fie spus, majoritatea lor nu au putut aduce nici pînă astăzi unele teze teoretice şi metodologice în stadiul operaţional, multe rămînînd la cel speculativ sau de raţionament pur. Iată pe scurt, în ce constau aceste concluzii:

Consumatorul tinde să-şi maximizeze utilităţile sale, ceea ce înseamnă că el caută să realizeze satisfacţia maximă prin procurarea plăcerii şi înlăturarea (evitarea) durerii sau insatisfacţiilor. Conceptul de utilitate nu constă numai în proprietatea lucrurilor (bunurilor materiale şi nemateriale) de a satisface trebuinţele, el implică un înţeles mai larg în sensul că asemenea proprietăţi trebuie strîns legate de individ, de personalitatea sa, de starea psihică a acestuia, de dorinţele şi trebuinţele sale. De exemplu, acelaşi bun, cu aceleaşi proprietăţi, poate fi util sau foarte util pentru un individ căruia îi este destinat pentru a-i satisface trebuinţele sau, din contră, poate avea o utilitate nulă sau chiar negativă pentru alt individ care nu are nevoie de acel bun şi procurarea sau consumarea căruia poate să-i provoace daune sănătăţii sau insatisfacţii.

Obţinerea maximului de satisfacţii este însoţită, de cele mai multe ori, de eforturi sau sacrificii numite dezutilităţi. Dezutilitatea priveşte efortul (munca) depus de individ, necesar pentru procurarea bunurilor sau serviciilor. Pentru a spori satisfacţia, se cere din ce în ce mai multă trudă. Ţinînd seama de legea fiziologică a oboselii crescînde, pe planul rezultatelor înseamnă o eficacitate descrescîndă a muncii în mod progresiv. Deci, după un anumit timp, datorită oboselii şi plictiselii în cazul muncii repetitive, rezultatele obţinute descresc în mod progresiv.

Pentru fiecare din cele două situaţii extreme menţionate - pentru procurarea satisfacţiei şi pentru reducerea eforturilor sau sacrificiilor - , individul sau grupul social, pe de o parte, maximizează utilitatea, iar pe de altă parte, minimizează dezutilitatea. În ambele cazuri se presupune că utilitatea şi,

23 Karl Menger, *Grundsätze der Volkwirtschaftslehre*, Vienne, Leipzig, ed. 2, 1923, citat în P. L. Reynaud, *La psychologie économique*, Rivière, Paris, 1954 şi în Paul Albou, *op. cit.*

Scanned with OKEN Scanner

respectiv, dezutilitatea se exprimă cantitativ, deci trebuie măsurate. Orice încercare făcută în acest sens în cadrul cercetărilor empirice nu a dat însă rezultate satisfăcătoare. De aceea s-a recurs la soluţia de a considera utilitatea ca o măsură ordinală susceptibilă de a fi apreciată după scări de preferinţă[24].

Paul Albou remarca faptul că dezvoltarea teoriei jocurilor, datorită cercetărilor lui von Neumann şi Morgenstern, prin care se revoluţionează teoria deciziilor, a readus la ordinea zilei problema utilităţii cardinale[25] şi a reînviat vechiul conflict dintre formalizarea matematică şi empirism[26].

Cu toate că unele studii experimentale au confirmat posibilitatea măsurării pe baza axiomelor formulate de creatorii teoriei jocurilor şi a asocierii la această teorie a probabilităţilor la alegere, totuşi s-a observat că cu cît alegerile sînt mai complexe cu atît mai puţin poate fi verificată teoria maximizării utilităţii. Cu alte cuvinte, dacă din punct de vedere teoretic consumatorul poate să-şi maximizeze utilitatea, lumea reală este însă mult prea complicată pentru a se putea soluţiona problema, adică pentru a o operaţionaliza. Ea continuă să rămînă la nivelul raţionamentului abstract.

În analiza utilităţii aceleiaşi speţe de bunuri în cantităţi variabile au fost introduse conceptele de utilitate totală şi de utilitate marginală. În explicarea acestor concepte, au devenit obişnuite exemplele privind paharele cu apă băute în mod succesiv de către un călător însetat sau numărul de cai suplimentari pe care îi procură o fermă agricolă care îşi păstrează aproximativ acelaşi volum de activitate. În ambele cazuri primele unităţi din aceste bunuri procură o mare cantitate de aşa-numite utilităţi psihologice. Pe parcurs însă cantitatea de utilităţi se micşorează tot mai mult, pînă cînd la un anumit moment devine nulă, iar mai departe devine dăunătoare, adică se transformă

24 Ierarhizarea, în ordinea satisfacerii nevoilor, se poate exprima prin aşa-numiţii indici ordinali de preferinţă, care exprimă strict ordinea de preferinţă a consumatorului pentru bunuri şi servicii.

25 Pentru a măsura intensitatea preferinţelor au fost introduşi indicii cardinali de preferinţă, potrivit cărora alegerile posibile se fac după intensitatea cu care un bun satisface necesitatea. De asemenea, a fost formulată legea substituţiei care exprimă relaţia dintre cantitatea bunurilor şi preferinţă; dacă diminuăm cantitatea bunurilor, creşte preferinţa pentru aceasta şi, invers, dacă mărim cantitatea bunurilor, scade preferinţa. (*L'Évaluation et le rôle des besoins de biens de consommation dans les divers régimes économiques*, Éditions du Centre National de la Recherche Scientifique, Paris, VII, 1963; P. Samuelson, *Economics*, MacGraw Hill, New York, 1968; A. Iancu, *Eficienţa economică maximă*, Editura Politică, Bucureşti, 1972, p. 53-54).

26 Paul Albou, *Les motivations de la conduite économique*, p. 221.

Scanned with OKEN Scanner

în dezutilitate.

Utilitatea totală se referă la utilitatea în sumă absolută obţinută în unitatea de timp, iar cea marginală este utilitatea suplimentară a ultimei unităţi dintr-un bun a cărui folosire mai prezintă încă interes pentru consumator, producînd acestuia satisfacţii deşi ele (satisfacţiile) devin din ce în ce mai mici pînă se anulează. Principalele caracteristici ale evoluţiei celor două noţiuni sînt următoarele:

a) în timp ce utilitatea totală (U) se află în creştere, cea marginală (u_m) este în scădere (fig. 7.1);

Evoluţia utilităţilor

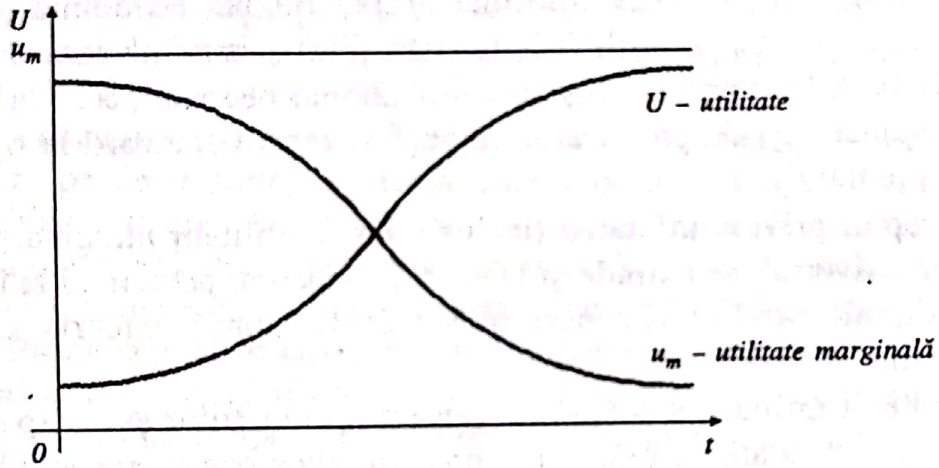

Fig. 7.1

b) descreşterea utilităţii marginale a bunurilor, de regulă, este precedată de o fază (adeseori destul de scurtă) de creştere a utilităţii primelor bunuri disponibile;

c) cu cît volumul de bunuri de aceeaşi speţă pe care un individ îl posedă pentru consum este mai mare cu atît mai mică este satisfacţia dată de o unitate suplimentară a acestor bunuri[27].

Aceste idei şi concluzii valoroase au fost umbrite însă de ambiţia ce a

27 Această lege – numită legea utilităţii descrescînde – este fondată pe cele două legi ale lui Gossen: a) legea prelungirii (plăcerea pe care ne-o procură satisfacerea trebuinţelor noastre se atenuează cu timpul); b) legea repetiţiei (descreşterea utilităţii este cu atît mai rapidă, cu cît se satisfac mai des aceste trebuinţe, cu cît repetările sînt mai apropiate în timp – Paul Albou, *Initiation à la psychologie économique*, p. 18).

Scanned with OKEN Scanner

dominat nu numai şcoala psihologică austriacă ci şi alte curente economice ce i-au urmat în cadrul ştiinţelor economice de a pune analiza psihologică la baza oricărei teorii economice (atît construcţia sa fundamentală, cît şi explicaţia sa principală). Într-adevăr din dorinţa de a crea un sistem coerent conceptual şi metodologic bazat pe noţiuni, concepte şi legi psihologice (din păcate nici acestea suficient de dezvoltate şi rafinate) în cadrul analizei şi interpretării proceselor şi fenomenelor economice, precum şi a comportamentului au fost folosite următoarele premise-axiome:

a) utilitatea, ce se propagă în întreaga economie, este miezul tuturor proceselor economice, de aceasta depinzînd în ultimă instanţă comportamentul economic şi orice mecanism economic;

b) întreaga construcţie a modelului se bazează pe omul universal şi perfect, invariabil, raţional, bine informat despre mediul economic şi despre trebuinţe, ce maximizează utilităţile (satisfacţiile) şi minimizează dezutilităţile (sacrificiile). Este vorba de aşa-numitul „homo-oeconomicus" în calitatea lui de consumator şi de producător cu acţii şi reacţii standard la orice modificare a mediului;

c) conceptul privind utilitatea (inclusiv legea utilităţii marginale), avînd un caracter universal, se extinde şi la sfera producţiei, precum şi la interpretarea valorii, înlocuind astfel conceptul de valoare-muncă cu teoria psihologică a utilităţii.

Interpretarea utilităţii a scăpat de povara speculaţiilor şi a căpătat concreteţea necesară odată cu reînnoirea preocupărilor pentru aprofundarea relaţiei funcţionale dintre consum şi venit. După multe decenii de la primele cercetări efectuate de Engel cu privire la dependenţa cheltuielilor faţă de venituri, ale căror concluzii îşi găsesc expresia în curbele ce-i poartă numele, acestea permiţînd evaluarea elasticităţii consumului în raport cu venitul şi preţurile, a urmat Vilfredo Pareto care a adîncit cercetările în acest domeniu.

Căutînd să dea un caracter obiectiv curbelor de indiferenţă prin folosirea preţurilor şi veniturilor şi să desprindă unele regularităţi şi tendinţe în legătură cu gusturile consumatorilor (numite de Vilfredo Pareto ophelimités) şi cu comportamentul acestora, Vilfredo Pareto şi alţi economişti care i-au urmat, au aprofundat studiul privind legile evoluţiei structurii consumului şi optimizarea consumului.

Cu toate contribuţiile importante aduse, majoritatea discuţiilor au rămas însă tot în zona problemelor privind curbele (suprafeţele sau hipersupra-

Scanned with OKEN Scanner

feţele)[28] de indiferenţă, indicii de preferinţă şi optimizarea utilităţilor la nivel microeconomic.

7.2.2. Şcoala keynesistă

Cel care a luat în considerare psihologia umană în studiul proceselor economice, la nivel macroscopic, a fost John Maynard Keynes. Analizînd relaţiile consum-economii - investiţii - ocuparea forţei de muncă, el a introdus funcţii psihologice cu caracter de legi fundamentale cum sînt cele privind: înclinaţia spre consum, îmboldul la investiţii şi înclinaţia spre economii. Să analizăm în mod succint pe fiecare în parte.

a) Considerînd consumul agregat într-o relaţie funcţională faţă de mărimea agregată a venitului disponibil, Keynes ajunge la următoarea formulare a legii privind înclinaţia spre consum: atunci cînd venitul real agregat sporeşte, consumul global creşte şi el, dar nu cu aceeaşi rată[29]. Suma pe care colectivitatea o cheltuieşte pentru consum depinde de două categorii de factori: obiectivi, reprezentînd mărimea venitului şi alte circumstanţe; subiectivi, reprezentînd caracteristici psihologice ale naturii umane, precum şi uzanţe şi instituţii sociale ce pot avea influenţă asupra înclinaţiei spre consum. Keynes releva, pe de o parte, existenţa unor mobiluri (scopuri principale de natură subiectivă) care determină indivizii să se abţină de la cheltuieli, iar, pe de altă parte, existenţa unor mobiluri cum sînt setea de satisfacţii, ostentaţia, miopia, generozitatea, nechibzuinţa, risipa, care îndeamnă la cheltuieli.

b) La formularea imboldului la investiţii Keynes a plecat de la constatarea că întreprinzătorii ar suferi pierderi dacă întregul spor al ocupării forţei de muncă ar fi îndreptat spre satisfacerea cererii sporite de bunuri destinate consumului imediat. Pentru a exista un anumit volum al ocupării forţei de muncă este necesar un anumit volum de investiţii curente suficient de mare pentru a absorbi surplusul producţiei totale peste cantitatea pe care colectivitatea doreşte să o consume la nivelul dat ocupării[30]. La un nivel al înclinaţiei colectivităţii spre consum, nivelul de echilibru al utilizării forţei de muncă va depinde de volumul investiţiilor curente. În situaţia de echilibru nu mai există mobiluri pentru întreprinzători, în ansamblul lor nici de a

28 Cînd alegerea se face dintr-o multitudine de produse, deci cînd ne aflăm într-un spaţiu multidimensional, curbei de indiferenţă îi ia locul suprafaţa sau hipersuprafaţa de indiferenţă. Punctul de contact dintre hipersuprafaţa de indiferenţă şi hiperplanul de buget reprezintă punctul optim de consum sau situaţia de echilibru (A. Iancu, *Eficienţa economică maximă*, Editura Politică, Bucureşti, 1972, p. 65).

29 John M. Keynes, *Teoria generală a folosirii mîinii de lucru, dobînzii şi banilor*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1970, p. 64.

30 *Ibidem.*

Scanned with OKEN Scanner

extinde, nici de a restrînge folosirea forţei de muncă. Ca atare, folosirea forţei de muncă va depinde de volumul investiţiilor curente, iar acesta, la rîndul său, de imboldul psihologic la investiţii. Cine provoacă însă acest imbold? Aici factorul determinant este raportul dintre eficienţa marginală a capitalului şi rata dobînzii. Întreprinzătorul va accepta să facă mai departe investiţii în măsura în care are un supliment de venit în raport cu venitul pe care l-ar realiza depunînd suma respectivă la bancă sau ar împrumuta-o, luînd în considerare, totodată, şi riscul ce l-ar reprezenta o opţiune sau alta. La provocarea imboldului mai contribuie şi factori subiectivi, denumiţi de Keynes spirit de afaceri, sete de propăşire, prudenţă financiară.

c) Înclinaţia spre economii este o altă lege psihologică formulată de Keynes şi reprezintă raportul dintre suma prelevărilor de la venituri pentru a fi economisită şi suma totală a veniturilor. Cu cît nivelul de ansamblu al venitului este mai înalt cu atît înclinaţia spre economisire este mai mare. Dacă acest nivel al venitului constituie factorul obiectiv al economisirii, mai există şi o serie de factori subiectivi (psihologici) ce trebuie luaţi în considerare ca, de exemplu, prudenţa, calculul, prevederea, setea de propăşire, independenţa, spiritul de afacere, orgoliul şi avariţia. Unele din acestea se referă la nivelul individului, iar altele la nivelul agenţilor economici colectivi (întreprinzători, instituţii) şi la nivelul societal[31]. Keynes sublinia că intensitatea acestor mobiluri variază în funcţie de organizaţiile şi instituţiile luate în considerare, de obiceiuri, gradul de instrucţie, credinţe religioase, principiile morale, experienţa şi speranţa, deşi el nu s-a folosit propriu-zis de aceste mobiluri pentru a explica variaţiile ce se produc în cadrul ciclurilor economice.

După cum se poate desprinde din cele de mai sus, în ştiinţa economică se folosesc diferite noţiuni şi concepte psihologice proprii, nu întotdeauna puse de acord cu cele din psihologia ştiinţifică modernă[32]. De asemenea, nu întotdeauna noţiunile şi conceptele psihologice folosite pot acoperi şi/sau

31 Vezi pentru detalii Neculai Clipa, *Mobilurile psihologice şi conceptele economice în Teoria Generală*, în Mihai Todosia (coord), *Jhon Maynard Keynes, doctrinar al capitalismului monopolist de stat*, Universitatea Alexandru Ioan Cuza, Iaşi, 1987.

32 Mihai Todosia, făcînd o analiză extinsă a conţinutului operei fundamentale a lui Keynes, inclusiv cel al psihologiei, sublinia: „Adevărul este că Keynes nu foloseşte o psihologie modernă, ci una rudimentară şi că de multe ori greşeşte pe acest teren care şi l-a ales" (Mihai Todosia, *Semnificaţia Teoriei Generale şi impactul acesteia asupra teoriei economice*, în *Jhon Maynard Keynes doctrinar al capitalismului monopolist de stat*, p. 14).

Scanned with OKEN Scanner

explica legăturile dintre procesele psihologice esenţiale şi cele economice. Considerăm că această legătură s-ar putea asigura, într-o măsură sporită, prin utilizarea, într-un mod adecvat, a unor noi cencepte cum sînt motivaţia, interesul şi comportamentul economic, aspecte pe care le vom analiza în cele ce urmează, adoptînd atît limbajul, cît şi explicaţiile date de psihologia ştiinţifică contemporană, făcînd referiri însă la procesele economice.

7.3. STUDIUL MOTIVAŢIEI ÎN ECONOMIE

Cu toate că în ştiinţele sociale motivaţia este considerată un concept fundamental, în ştiinţele economice ea este aproape ignorată sau, în cel mai bun caz, tratată în mod parţial. Acest fapt apare cu atît mai greu de justificat cu cît, aşa cum este cunoscut, unul din principalele obiecte de studiu ale acestei ştiinţe ar trebui să fie tocmai comportamentul uman în procesele economice (cauzele, modul de manifestare, rezultatele economice obţinute), comportament la baza căruia se află întotdeauna un ansamblu de mobiluri formate din mai mulţi factori componenţi cum sînt: trebuinţe, impulsuri, intenţii, valenţe, tendinţe, scopuri sau obiective, toţi determinînd şi susţinînd realizarea activităţilor economice umane.

Este adevărat că unul din componentele motivaţiei - trebuinţele sau nevoile - au fost studiate cu multă insistenţă de economia politică sub diferitele lor aspecte cum sînt: conţinutul nevoilor şi tipologia acestora, preferinţele individuale şi colective, evaluarea conformanţei bunurilor cu trebuinţele[33]. Aceasta a însemnat asigurarea legăturii trebuinţelor cu consumul şi cu producţia. Cu toate că studiile efectuate în aceste domenii au ajuns nu numai la un înalt grad de rafinament teoretic, ci şi la operaţionalizarea multor construcţii teoretice, folosind în acest scop informaţii din domeniul cererii, consumului şi veniturilor, cu aplicaţii în planificarea şi prognoza bunurilor de consum, ele (studiile) rămîn totuşi - aşa cum menţionam - analize unilaterale întrucît nu tratează trebuinţele luate împreună cu ceilalţi factori componenţi ai motivaţiei într-un sistem închegat, văzuţi în interdependenţa lor, în modul lor de finalizare dinamică în cadrul sistemului economic.

Dacă în studiile economice trebuinţele formează punctul de pornire, este necesar să relevăm, totuşi, că acestea numai împreună cu ansamblul de fac-

33 M. C. Demetrescu, *Elasticitatea cererii populaţiei*, Editura Academiei, Bucureşti, 1967; *Tratat de Economie Contemporană*, vol 2, cartea I, Editura Politică, Bucureşti, 1986; *op. cit*, vol 2, cartea a II-a, Editura Politică, Bucureşti, 1989; A. Iancu, *Eficienţa economică maximă*, Editura Politică, Bucureşti, 1972.

Scanned with OKEN Scanner

tori cu care se angrenează - dorinţe, impulsuri, scopuri etc. - formează cu adevărat motorul care face să capete viaţă şi să acţioneze comportamentul uman în spaţiul economic şi anume în direcţia realizării scopurilor propuse.

Faţă de aceste observaţii sumare, în cele ce urmează vom releva, pe scurt, conţinutul noţiunii de motivaţie şi relaţia dintre motivaţie şi comportamentul economic; analiza componentelor motivaţiei; interesul economic ca o componentă esenţială a motivaţiei.

7.3.1. Noţiunea de motivaţie şi relaţia cu comportamentul economic

În înţelesul său larg (universal) motivaţia este definită ca totalitatea mobilurilor interne ale conduitei, fie că sînt înnăscute sau dobîndite, conştientizate sau neconştientizate, simple trebuinţe fiziologice sau idealuri abstracte. Motivul este, de asemenea, definit ca mobilul care alege dintre deprinderile existente pe aceea care va fi actualizată[34].

Motivaţia este centrul vital al activităţii economice. Un sistem economic de la cel mai simplu pînă la cel mai complex este de neconceput fără motivaţii adică fără factor stimulator intern care să-i asigure funcţionarea normală.

7.3.1.1. Motivaţia ca factor stimulator intern

Psihologia ştiinţifică contemporană consideră că în cadrul manifestărilor de conduită ale omului în diferite domenii, inclusiv în cel economic, motivaţia apare ca un factor stimulator intern care, împreună cu ceilalţi factori interni (afecte, atitudini, particularităţi individuale, trăsături de caracter etc.), contribuie la determinarea manifestărilor de comportament. Cauzele externe sau excitantul (stimulul extern ca, de exemplu, comanda primită de la agentul economic ierarhic superior), care îndeplineşte, în primul rînd, o funcţie precipitatoare, nu acţionează în vid. Cauzele externe, numite şi stimuli externi, acţionează numai prin intermediul condiţiilor interne, numite motivaţii, rezultînd un anumit tip de conduită. Acest tip este determinat, într-o măsură hotărîtoare, de motivaţii, adică de *factori stimulatori interni*, care pot intensifica această conduită pentru atingerea obiectivului. Prezenţa excitantului extern şi lipsa de motivaţii interne sau existenţa unor motivaţii economice insuficiente pot slăbi, pot temporiza ori chiar devia conduita economică de la cea normală.

---

34 Al. Roşca, *Motivele acţiunilor umane. Studiu de psihologie dinamică*, Editura Institutului de psihologie al Universităţii Cluj, Sibiu, 1943; A. Chircev, Al Roşca, *op. cit.*, p. 377.

Scanned with OKEN Scanner

Motivaţia, reprezentînd factorul intern stimulator, are un rol important pe linia susţinerii unor acţiuni şi atitudini. Motivaţia se grefează pe trebuinţe, izvorăşte din trebuinţe, acestea fiind substratul cauzal al celor mai diferite activităţi şi comportamente interumane. Mobilurile de tipul trebuinţelor, intereselor etc., constituite într-un sistem, reprezintă condiţiile interne interpuse între stimulii mediului (externi) şi reacţiile individului sau ale grupului social. Ele (mobilurile) mediază, cer şi întreţin un anumit comportament, determinînd starea de mobilizare a persoanei sau a colectivului pentru acţiune în scopul realizării unui obiectiv propus.

Lipsa mobilurilor interne duce la o atitudine de indiferenţă faţă de acţiune şi de obiectiv, slăbind sau contracarînd stimulii veniţi din mediul exterior. Variaţia motivaţională explică de ce se produc şi cît de intens se produc anumite manifestări psihice. Motivaţia umană, alcătuită dintr-o reţea de mobiluri interne, reprezintă o forţă motrice. Aceste mobiluri trec prin conştiinţă, se distilează şi se rafinează în conformitate cu integrarea socială a persoanei, ale autocunoaşterii şi ale formării conştiinţei de sine[35].

7.3.1.2. Roluri sau funcţii ale motivaţiei

Motivaţia îndeplineşte mai multe roluri sau funcţii. Un prim rol este acela de activizare generală sau specifică a agentului economic, a comportamentului acestuia în realizarea anumitor acţiuni economice. Se poate spune că o variabilă motivaţională este cu atît mai puternică cu cît ea intensifică şi activizează direct sau facilitează răspunsurile - reacţii ale agentului economic, manifestările lui de conduită (în muncă, în rezultatele economice etc.), cu cît ea influenţează însuşirea unor noi forme de acţiune (adaptări, inovări etc.). Sau invers, o variabilă motivaţională este cu atît mai slabă cu cît manifestările de conduită sînt mai atenuate, mai puţin semnificative.

Al doilea rol pe care îl joacă motivaţia este cel de direcţionare a acţiunii şi a manifestărilor de conduită. În interacţiunea sa cu stimulii externi, motivaţia contribuie la direcţionarea acţiunii prin faptul că ea determină agentul economic să aibă reacţii preferenţiale, pentru anumiţi stimuli exteriori şi de respingere pentru alţi stimuli exteriori. În felul acesta are loc o orientare selectivă în realizarea acţiunii şi, prin aceasta, o direcţionare a manifestărilor de conduită. De exemplu, dacă profitul suplimentar realizat de firme este vărsat în cea mai mare parte la bugetul de stat pe calea impozitării, iar pentru realizările obţinute în producţie, personalul va fi insuficient recompensat

35 *Dicţionar de psihologie socială*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1981, p. 148-150.

Scanned with OKEN Scanner

(material şi moral), în viitor se va produce atît la nivelul individului, cît şi la cel al grupului social o stare de respingere sau de boicotare tacită a contractelor care să asigure profituri suplimentare. Dacă însă partea din profiturile suplimentare realizate va fi păstrată la firmă, din care o cotă distribuită în folosul personalului, motivaţia îşi va spori rolul de activizare a agenţilor economici pentru a răspunde favorabil la stimulul extern, direcţionîndu-le manifestările de conduită spre creşterea performanţelor economice.

Al treilea rol este cel de sporire a performanţei, prin potenţarea manifestărilor de conduită prin contribuţia suplimentară a unor factori externi şi interni. Motivaţiile nu sînt izolate de multitudinea de factori. Ele formează o sinteză dintre acţiunile factorilor externi şi cele ale factorilor interni. Am văzut mai sus că stimulii externi, care determină reacţiile unui sistem (individ, grup social), trec prin filtrul factorilor interni care pot fi întăriţi sau slăbiţi de acţiunea celor externi. Mai sînt şi alţi factori motivaţionali interni care pot întări sau intensifica acţiunile agenţilor economici. Aceştia sînt formaţi din afecte, însuşirile psihologice ale personalităţii (aptitudini, temperamente, voinţă şi alte trăsături de caracter), cunoaşterea.

Viaţa afectivă vine să întărească motivaţia, să sporească sau să potenţeze puterea şi rolul său în activizarea şi direcţionarea manifestărilor de conduită, spre acţiuni cu performanţe sporite. În acelaşi sens trebuie interpretate şi celelalte elemente ale vieţii psihologice menţionate – aptitudinile, voinţa, valorile, principiile morale, ideile, cunoaşterea sau activitatea intelectuală în general – ca forme superioare ce îmbogăţesc motivaţia, îi conferă noi valenţe şi noi potenţe.

7.3.1.3. Relaţia dintre motivaţie, conduită şi comportament

Motivaţia constituie nu numai explicaţia şi legitimarea deciziilor, ci şi acţiunea unor forţe care determină, activează şi direcţionează conduita. Aceasta înseamnă că motivaţia nu există şi nu poate fi studiată în afara conduitei, fără manifestarea acesteia. Pentru a ajunge la rezultate concludente, se impun două condiţii principale: a) motivaţia să fie cercetată pe toate verigile componente ale comportamentului; b) în studiul relaţiei dintre motivaţie şi comportamentul economic trebuie luate în considerare toate elementele motivaţiei.

În ceea ce priveşte prima condiţie. Dacă pentru simplificare vom interpreta conduita doar ca un set de acţiuni sub formă de mişcări, aceasta va presupune generarea mişcărilor, descrierea unor traiectorii definite înainte de a fi parcurse şi, în fine, direcţionarea lor spre un obiectiv ce reprezintă

Scanned with OKEN Scanner

un scop sau reprezintă poli de atracţie. De bună seamă, motivaţia trebuie să fie prezentă nu numai în punctul de pornire, ca izvor al mişcărilor, ci pe întregul parcurs pînă la atingerea scopului. Slăbirea sau dispariţia motivaţiei pe unele din verigile circuitului comportamental ar însemna slăbirea sau chiar schimbarea conduitei. Deci, dacă motivaţia ar intra numai parţial în construcţia modelului, numai pe anumite secvenţe ale comportamentului, nu ar putea fi cercetat în mod corespunzător însuşi comportamentul, iar acesta în viaţa reală ar putea devia, ar da dovadă de inconsecvenţe.

În ce priveşte cea de a doua condiţie. În economia politică, după cum am arătat, se preferă studiul trebuinţelor, acestea fiind considerate ca ireductibile şi mai adecvate pentru analize empirice. Încercările de a construi un model explicativ folosind doar categoria de trebuinţe, acesta (modelul) rămîne lipsit de congruenţa necesară cu realităţile complexe întrucît lasă în afara cercetării unele aspecte semnificative ale diferitelor segmente psihologice ale comportamentului economic. De asemenea, nici alţi factori cum sînt obiceiul, imitaţia, influenţa[36] sau conceptul antropomorfic de forţă nu pot explica în întregime motivele acţiunii sau ale comportamentului. Psihologia economică contemporană, plasînd motivaţia în procesul general al comportamentului economic, în centrul acestui proces, vede în aceasta (în motivaţie) aspectul (factorul) determinant din ansamblul integrat de operaţii prin care agentul economic (individual şi colectiv), pe de o parte, asigură adaptarea sa la situaţiile multiple în care el se găseşte plasat[37] la schimbările acestor situaţii, iar pe de altă parte, acţionează în mod conştient pentru atingerea scopurilor propuse pentru satisfacerea trebuinţelor. Pornind de la constatarea că personalitatea umană şi sistemul de condiţii ale comportamentului, luate ca un tot unitar şi integrat, ce guvernează ansamblul activităţilor umane în cadrul unor restricţii şi al unor incitaţii ale mediului înconjurător, Paul Albou face următoarele remarci fundamentale în legătură cu aspectele menţionate mai sus:

a) Organismul este motivat în ansamblul său nu numai în anumite părţi ale sale şi, deci, trebuinţa interesează organismul ca unitate şi nu ca o juxtapunere de elemente distincte, independente unele de altele;

b) Motivaţia subzistă pe tot parcursul conduitei – din momentul iniţial, de cînd se declanşează stimulul, prin fazele (segmentele) intermediare de

36 Aceste noţiuni au fost puse la baza construcţiei psihologiei economice de către Gabriel Tarde în lucrarea sa fundamentală *La psychologie économique*, Acan, Paris, 1902.

37 Paul Albou, *op. cit.*, p. 378.

Scanned with OKEN Scanner

asimilare şi acomodare (de desfăşurare a acţiunii) şi pînă la reacţia terminală de satisfacere a trebuinţei. Motivaţia este sursa perpetuă de activitate şi de tensiuni, comportamentul adaptîndu-se şi el în funcţie de aceste faze;

c) Motivaţia este aceea care guvernează comportamentul. De regulă, nu există comportament care să nu fie într-un fel sau altul motivat, ceea ce evidenţiază existenţa unei relaţii de cauzalitate dintre cele două variabile.

Ceea ce face să se condiţioneze şi să se distingă conceptul de motivaţie faţă de cel de comportament derivă din următoarele realităţi: motivaţia este factorul determinant al comportamentului, acesta din urmă fiind un ansamblu de fapte, acte şi reacţii (psihologice, gestuale, simbolice)[38] ce se efectuează în cîmpul vieţii individuale şi sociale; motivaţia este cauza sau raţiunea de a fi a acestor fapte, acte şi reacţii; resortul care declanşează comportamentul este, pe de o parte, reducerea tensiunii prin atingerea scopului de satisfacere a trebuinţelor, iar pe de altă parte, realizarea posibilităţilor organismului de a avea un comportament ce ţine de creativitatea lui - gîndire, cunoaştere, decizie, acţiune.

Procesele economice, prin natura lor, avînd un caracter dinamic, se află într-o permanentă transformare, de la o stare de echilibru la una de dezechilibru şi, invers, de la o stare de dezechilibru la una de echilibru. Un rol important în cadrul acestei fluctuaţii permanente îl are mediul de realizare a relaţiilor de cauzalitate dintre mobilurile economice însoţite şi de alţi factori stimulenţi interni (mai ales de cei afectivi) şi tensiunile create de înclinaţia (propensitatea) de a realiza obiectivul propus, mobilizînd în acest scop energia individuală şi/sau cea a grupului. Tocmai această tensiune declanşează adaptarea agentului economic la situaţiile nou create.

Totodată, tensiunea face ca agentul economic să acţioneze pentru realizarea obiectivelor propuse. Odată cu realizarea obiectivului tensiunea dispare.

7.3.2. Analiza structurii motivaţiei economice

Motivaţia are o structură deosebit de complexă. În componenţa ei se includ factori ai motivaţiei de tipul trebuinţelor, precum şi ai unor fenomene ce pun în evidenţă şi/sau duc la împlinirea trebuinţelor - impulsurile, intenţiile sau aspiraţiile, valenţele, tendinţele, scopurile.

7.3.2.1. Trebuinţe şi impulsuri

În ştiinţa economică trebuinţele sînt studiate frecvent mai mult sub as-

38 Vorbit, scris etc.

Scanned with OKEN Scanner

pectul evaluării lor, al definirii, al satisfacerii optime, al cunoaşterii cererii solvabile. De asemenea, se studiază ecartul dintre cererea efectivă şi trebuinţe, evoluţia consumului şi impactul acesteia asupra evoluţiei structurii producţiei şi a structurii investiţiilor. În foarte rare cazuri se analizează laturile psihologice ale trebuinţelor sub aspect comportamental. De aceea, aici ne vom ocupa pe scurt doar de acele aspecte subiective ale trebuinţelor care explică comportamentul economic, ţinînd seama că însăşi nevoile constituie sursa primară a acestor comportamente[39].

Trebuinţele constituie un element esenţial al motivaţiei şi reprezintă starea în care se află un individ sau un grup social, stare caracterizată prin lipsa unui factor de satisfacţie, obligator sau util, fie pentru viaţa sa internă, fie pentru viaţa socială în raport cu alţi indivizi sau grupuri sociale[40].

Din perspectiva studiului motivaţiei, se pot face diferite clasificări ale trebuinţelor, folosind, în acest scop, diverse criterii. Din punctul de vedere al funcţiei pe care o au de îndeplinit, în cadrul organismului uman, există două categorii de trebuinţe:

a) *organice sau fiziologice* fundamentale (primare), apărute ca urmare a dezechilibrului în funcţionarea organismului, satisfacerea acestor trebuinţe făcîndu-se cu factori care au menirea de a restabili echilibrul. Aceşti factori se referă, în special, la bunuri de primă necesitate, care asigură întreţinerea şi perfecţionarea speciei umane (trebuinţe în special legate de procese metabolice ca hrană, îmbrăcăminte, locuinţă etc.);

---

39 Chiar şi în abordarea sub latura psiho-economică a trebuinţelor rămîn cel puţin două probleme fundamentale ce trebuie dezlegate: măsurarea nevoilor şi clasificarea acestora. În ceea ce priveşte prima problemă ar trebui stabilit mai întîi ce ar urma să fie măsurat; pe de o parte, intensitatea trebuinţelor, nivelul de satisfacţie etc., iar pe de altă parte, la ce nivel, prin ce mijloace şi la care nevoi ar urma să se ajungă la starea de saturaţie (de saţietate). În ce priveşte tipologia nevoilor, aici trebuie recurs la clasificări după diferite criterii (al naturii, rolului şi formei trebuinţelor, al conţinutului sau obiectului acestora ş. a.) şi la asigurarea unei strînse legături dintre aceste clase de trebuinţe şi măsurările făcute. Aceste aspecte importante, însă care ies din sfera subiectului acestui capitol sînt analizate pe larg de Em. Dobrescu, în *Tratat de Economie Contemporană*, vol 2, cartea a II-a, Editura Politică, Bucureşti, 1989. (A se vedea şi notele bibliografice de la capitolul respectiv), precum şi de Aurel Negucioiu, în *op. cit.*, vol 2, cartea I, Editura Politică, Bucureşti, 1987). Vezi, de asemenea, comunicările din lucrarea *L'évaluation et le rôle des besoins des biens de consommation dans les divers régimes économiques*, Grenoble, 11-15 sept. 1961, Éditions du Centre National de la Recherche Scientifique, Paris, 1963).

40 *Dicţionar de psihologie socială*, p. 245-246.

Scanned with OKEN Scanner

b) *funcţionale*, numite şi superioare, ce pot fi satisfăcute prin efectuarea unor acţiuni şi/sau care servesc la realizarea unor activităţi. În această categorie de trebuinţe se includ cele de explorare (cunoaştere şi creaţie), de alternare a activităţilor în scopul evitării (înlăturării) monotoniei şi oboselii, cele de performanţă şi de afirmare, trebuinţă izvorîtă din înclinaţia omului spre achizivitate[41].

Motivele nu acţionează izolat unul faţă de altul, ci în strînsă interacţiune în cadrul unui sistem de motive unde apar anumite subordonări şi ierarhizări. După A. H. Maslow, sistemul de trebuinţe care formează nucleul sistemului de motivaţii, are următoarea ordine ierarhică: după trebuinţele fiziologice (de hrană, de activitate, de odihnă etc.), care ocupă locul întîi, şi după trebuinţele de securitate, care ocupă locul al doilea, urmează trebuinţa de apartenenţă şi de dragoste (trebuinţe sociale) aflată pe locul al treilea, apoi trebuinţa de a fi apreciat, de prestigiu, de autoafirmare şi autoapreciere (trebuinţele eului), situată pe locul al patrulea, şi în fine, trebuinţa de autorealizare, aflată pe locul al cincilea[42].

Din punctul de vedere al conţinutului, trebuinţele funcţionale (superioare), pot fi clasificate, în materiale şi spirituale. În prima categorie se disting trebuinţele de cărţi, de radio şi televiziune, de excursii, sport etc., deci, obiecte prin care se pot satisface trebuinţele culturale, de dezvoltare a personalităţii, estetice, de cunoaştere etc. Trebuinţele spirituale cuprind pe cele de a cunoaşte, de a crea, de a munci, de a se delecta. Nevoia de a cunoaşte derivă din caracteristica omului de a explora. Ca semn al dezvoltării intelectuale, al structurii personalităţii, al relaţiilor interpersonale şi al dezvoltării conştiinţei sociale, apar la om tot mai puternice trebuinţele de performanţă, de autodepăşire şi de autorealizare, iar, de aici, nevoia interioară de a munci.

Pentru satisfacerea acestor categorii de trebuinţe numite, de regulă, superioare, se foloseşte o gamă largă şi în cantităţi tot mai mari de bunuri materiale şi energetice, precum şi servicii. De asemenea are loc desfăşurarea unor activităţi cu mijloace materiale adecvate, precum şi folosirea unui volum tot mai important de informaţii însoţite de suporţii lor materiali şi de mijloacele respective de procesare. Sporirea mijloacelor necesare pentru sa-

41 Împărţind trebuinţele superioare în manifeste şi latente, H. Murray distinge un număr de 20 de trebuinţe din prima grupă şi 8 din a doua grupă. Dintre cele manifeste el menţionează pe cele de performanţă, de afiliere, de apărare, de cunoaştere, de achizivitate, de autonomie, de dominaţie, de autoafirmare.

42 A. H. Maslow, *Motivation and Personality*, Harper and Row, New York, 1970; A. Chircev, Al. Roşca ş. a., *op. cit.*, p. 395-398.

Scanned with OKEN Scanner

tisfacerea trebuinţelor organice sau fiziologice fundamentale, considerate pe un individ, are un caracter relativ limitat, ajungînd la aşa-numita stare de saturaţie relativă[43].

În asemenea condiţii, la această categorie de trebuinţe, volumul total de mijloace (materiale şi energetice) creşte doar odată cu sporirea populaţiei şi cu speranţa medie de viaţă. Dimpotrivă, în cazul trebuinţelor funcţionale, satisfacerea acestora nu are propriu-zis o limită întrucît acestea se diversifică, apar noi trebuinţe pe care, în multe cazuri, însăşi producţia le sugerează şi le creează. Deci, astfel de trebuinţe în creştere şi diversificare antrenează nu numai un volum tot mai mare de informaţii, ci şi un volum sporit de mijloace materiale şi energetice corespunzătoare.

Creşterea şi diversificarea acestor categorii de trebuinţe, alături de creşterea populaţiei, necesită sporirea volumului producţiei de bunuri şi servicii, a volumului de resurse materiale şi energetice şi de informaţii. În satisfacerea acestor categorii de nevoi apar limite, în special, în domeniul disponibilului de resurse şi în cel al posibilităţilor de plată şi foarte rar, numai la anumite categorii de bunuri, limitele se datoresc stării de saturaţie.

Din punctul de vedere al implicării individului şi grupului social se pot distinge trebuinţe provenite din interior şi cele provenite din exterior. Cele din prima categorie se încadrează în motivaţia intrinsecă. Aici însăşi efectuarea acţiunii provoacă satisfacţii mai puternice sau mai slabe în funcţie de intensitatea impulsurilor interioare. Interesul pentru realizarea acestor trebuinţe provine în mod nemijlocit de la persoană, ca urmare a impulsurilor sale interioare. Cu cît aceste impulsuri sînt mai puternice cu atît interesul pentru realizarea trebuinţei este mai mare, cu atît motivaţia este mai puternică.

Trebuinţele provenite din exterior, ca urmare a unor comenzi, a unor reglementări, a unor obiceiuri se încadrează în motivaţia extrinsecă[44]. Atîta timp cît asemenea trebuinţe rămîn simple obligaţii venite din exterior fără să fie hrănite de impulsuri interioare sau însoţite de acestea, interesul pentru realizarea lor, rămîne minim sau chiar nul, ceea ce înseamnă că şi motivaţia este slabă sau nulă.

Nu toate trebuinţele şi motivaţiile pot fi încadrate în una din cele două categorii menţionate, întrucît o delimitare naturală între cele două categorii

43 În ipoteza menţinerii unor structuri neschimbate. În realitate, la această categorie de mijloace are loc o creştere, în special valorică, dată de schimbarea structurii.

44 A. Chircev, Al. Roşca ş. a., *op. cit.*, p. 386.

Scanned with OKEN Scanner

de trebuinţe şi motivaţii (mai ales cele superioare) nu există. O trebuinţă (de exemplu, cea de explorare, de afirmare, de afiliere etc.) poate fi plăcută şi provoacă mari satisfacţii şi deci realizată cu mare interes atunci cînd persoana este pusă în situaţia de a decide şi de a alege potrivit idealurilor sale, sistemului său de valori, nivelului său de pregătire şi de educaţie, însuşirilor psihologice ale personalităţii respective (aptitudini, temperament, caracter). Una şi aceeaşi trebuinţă poate fi tratată cu indiferenţă, iar realizarea sa chiar respinsă atunci cînd nu se respectă condiţiile menţionate, cînd se încearcă o impunere a sa din afară şi cu forţa.

Trebuinţele se află într-o strînsă legătură cu aspiraţia, care reprezintă dorinţa agentului economic (individual şi de grup) de a realiza un scop, un ideal într-o perioadă de timp. Trebuinţele pot fi satisfăcute nu nemijlocit, ci în mod mijlocit prin aspiraţie. Aceasta din urmă (aspiraţia) face legătura necesară între trebuinţe şi alte componente ale sistemului motivaţional - scopuri, interese, finalitate.

7.3.2.2. Aspiraţie şi tensiune

În conformitate cu cerinţele de satisfacere a trebuinţelor, de realizare a scopului propus, apar, se conturează pe planul conştiinţei umane aspiraţii sau intenţii reprezentînd anumite impulsuri cu caracter proiectiv, anticipativ şi intenţional într-o formă preferenţială. Agentul economic nu rămîne copleşit sau handicapat de trebuinţe. El anticipează cu mult înainte nu numai apariţia şi satisfacerea trebuinţelor, ci şi nivelurile la care trebuie să se ajungă în satisfacerea acestor trebuinţe şi eşalonarea lor în timp, creîndu-şi pe plan mental în acest sens proiecte de satisfacere a acestora şi organizînd anticipativ activităţi adecvate.

Dorinţa de a realiza un scop, un ideal, într-o perioadă de timp determinată - numită aspiraţie - constituie un element motivaţional important, un factor motor al dezvoltării economico-sociale. Un înalt nivel al aspiraţiilor, concretizat prin dorinţa cît mai puternică de satisfacere a trebuinţelor - fiziologice şi funcţionale - şi, în special, dorinţa de performanţă, de autorealizare, de afirmare, pe toate planurile, a agenţilor economici - indivizi, gospodării, întreprinderi, instituţii - reprezintă condiţia necesară fundamentală a progresului economico-social. Numai în cazul declanşării unui înalt nivel de aspiraţie la care se adaugă existenţa unui climat obiectiv favorabil (economic, politic, social şi juridic) de întreţinere şi de realizare a aspiraţiilor se poate înfăptui progresul economic şi social.

Există o mare varietate de aspiraţii sau aptitudini intenţionale, aceasta

Scanned with OKEN Scanner

fiind în fond expresia varietăţii şi deosebirilor dintre trebuinţe. Varietatea aspiraţiilor este legată şi de trăsăturile caracteristice pe care le prezintă fiecare categorie de agenţi economici (indivizi, familii, întreprinderi, instituţii), iar în cadrul fiecărei categorii, de trăsăturile unor subgrupe determinate de nivelul de dezvoltare economică, forma şi tipul de proprietate asupra mijloacelor de producţie, structura socială, statutul şi rolul în societate şi în economie.

Modul de manifestare a atitudinii intenţionale (comportamentul), obiectul aspiraţiei sau obiectivul ce trebuie atins sînt adecvate cerinţelor şi obiectivului de activitate al fiecărei categorii de agenţi. De exemplu, dacă un individ (o familie) sărac îşi va fixa ca principală aspiraţie atingerea unui nivel minim de hrană şi îmbrăcăminte şi rezolvarea problemei locuinţei, un individ (familie) bogat îşi va fixa, ca aspiraţie fundamentală, realizarea unor meniuri rafinate, îmbrăcăminte luxoasă, mijloace moderne de informare, educare şi instruire, precum şi atingerea unor repere privind autoafirmarea şi realizarea unor performanţe în creaţii ştiinţifice, literare, artistice, în viaţa socială, în domeniul veniturilor. De asemenea, o întreprindere industrială îşi va stabili ca aspiraţie principală depăşirea unui anumit volum al cifrei de afaceri şi, prin aceasta, creşterea profitului, înnoirea produselor şi întărirea poziţiei firmei respective pe piaţă.

În studiul aspiraţiei se pot utiliza ca indicatori de măsurare nivelul de aspiraţie, tensiunea de aspiraţie şi gradul de tensiune a aspiraţiei[45].

Nivelul de aspiraţie este definit prin performanţa pe care agentul economic doreşte să o realizeze într-o activitate anumită şi într-un timp determinat. Pe baza experienţei de pînă în prezent şi a luării în considerare a modificării în viitor a unor condiţii şi a experienţei altor organizaţii (imitaţie), agentul economic îşi formulează, în mod schematic, intenţiile (proiectul mental) numit aspiraţie. Aceasta are o formulare relativ vagă, adică cu un grad ridicat

45 În unele lucrări de psihologie, precum şi în unele lucrări de economie, nivelul de aspiraţie defineşte performanţa pe care subiectul (individ sau grup) doreşte să o realizeze într-o activitate anumită şi într-un timp determinat. Deci, într-un sens larg, termenul de nivel de aspiraţie se foloseşte pentru a descrie ţelurile sau speranţele unui individ sau ale unui grup (*Dicţionar de psihologie socială*, p. 30; Janos Kornay, *Anti-equilibrium*, p. 161-165). În majoritatea lucrărilor de psihologie însă folosirea acestui termen se limitează la analiza discrepanţei (diferenţei) dintre estimarea rezultatului viitor şi îndeplinirea reală a acesteia sau la analiza devierii de la previziunea performanţelor viitoare. În acest caz tensiunea este definită prin raportul dintre numărul intenţiilor nerealizate şi numărul intenţiilor realizate (K. Lewin, *op. cit.*; A. Chircev, Al. Roşca, *op. cit.*).

Scanned with OKEN Scanner

de incertitudine, deoarece constituie doar o dorinţă.

Nivelul de aspiraţie stabilit (la timpul t_1) este notat cu *a*. Treptat, pe baza documentării şi a informaţiilor suplimentare se pregăteşte şi se formulează decizia, apoi urmează perioada de împlinire a aspiraţiei, ajungîndu-se la rezultatul final (la timpul t_2), acesta reprezentînd informaţia posterioară şi se notează cu *b*.

Pentru reprezentarea grafică într-un sistem rectangular (fig. 7.2) se notează pe abscisă cele două momente t_1 şi t_2, ce corespund pe ordonată aşa-numiţii indicatori primari privind nivelul de aspiraţie (*a*) şi nivelul rezultatului final (*b*). Să presupunem că aceste două niveluri reprezintă desfacerea la export a următoarelor valori de mărfuri: *a*=50 mil. dolari (aspiraţie); *b*=30 mil. dolari (rezultat final).

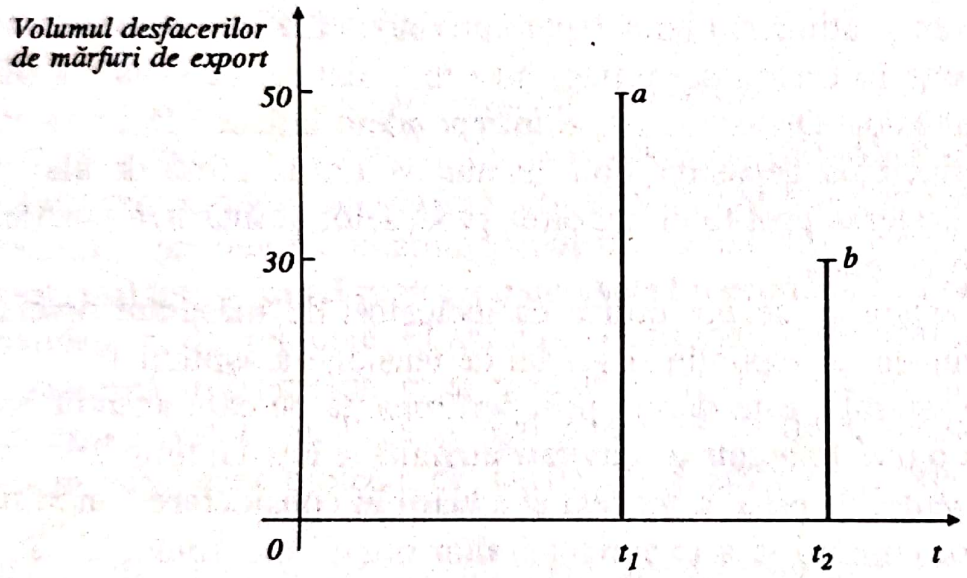

Fig. 7.2

Din exemplul dat rezultă că nivelul final este mai mic decît nivelul aspiraţiei. Pentru a ajunge la performanţa proiectată (la nivelul aspiraţiei) la agenţii economici se creează anumite stări tensionale[46] care sînt cu atît mai înalte cu cît diferenţele dintre performanţele proiectate (aspiraţie) şi cele efectiv realizate sînt mai mari.

Folosind indicatorii primari menţionaţi şi simbolurile respective, putem genera următorii indicatori:

46 În condiţiile planificării centralizate aceste tensiuni apăreau cu atît mai mari cu cît planurile fixate întreprinderilor erau mai încordate (mai ambiţioase).

Scanned with OKEN Scanner

a) *nivelul de tensiune a aspiraţiei*, este dat de diferenţa dintre nivelul aspiraţiei şi cel al rezultatului final ($\gamma = a-b$). Conform exemplului dat mai sus $\gamma = 20$ mil. dolari reprezentînd diferenţa dintre 50 mil. şi 30 mil. dolari;

b) *gradul de tensiune a aspiraţiei*, este dat de raportul dintre cei doi indicatori ($\hat{\gamma} = \frac{a}{b}$). Conform exemplului dat mai sus $\hat{\gamma} = 1{,}66$ reprezintă rezultatul raportului dintre 50 mil. şi 30 mil. dolari.

Indicatorii privind nivelul şi gradul de tensiune a aspiraţiei caracterizează laturi ale motivaţiei şi, prin aceasta, comportamentul agenţilor economici. Cu ajutorul acestor indicatori se relevă următoarele trăsături psihologice şi de comportament ale agenţilor economici: cu cît sînt mai dinamici şi mai ambiţioşi (tinzînd spre niveluri superioare de aspiraţii) cu atît mai mult agenţii economici sînt expuşi la tensiuni mai înalte în activitatea de realizare a obiectivelor către care aspiră.

7.3.2.3. Valenţă, tendinţă, scop

În vederea atingerii obiectivelor propuse şi a asigurării unei eficienţe ridicate, în cadrul sistemului motivaţional agenţii economici trebuie să ia în considerare şi alte fenomene cum sînt, de exemplu, *valenţa dată de calitatea unor bunuri şi acţiuni umane* de a satisface trebuinţele, tendinţa sau direcţionarea acţiunii unor activităţi din viaţa economico-socială, scopul activităţii.

În cadrul sistemului motivaţional analizat mai sus s-au avut în vedere elementele psiho-economice legate de sistemul de trebuinţe şi de satisfacere a acestora. O altă latură care trebuie avută în vedere în cadrul analizei sistemului motivaţional este aceea a calităţii obiectelor şi situaţiilor de a satisface trebuinţele, cunoscute în economie sub denumirea de valori de întrebuinţare luate într-un sens larg[47]. Acţiunea unor obiecte şi situaţii ce iau forma unor stimuli (biologici sau sociali, materiali sau spirituali) capătă anumite caracteristici în raport cu dinamica satisfacerii trebuinţelor.

Aceste *caracteristici – numite valenţe – date de calitatea obiectelor şi situaţiilor (de valoarea de întrebuinţare) de a satisface trebuinţele (în strînsă legătură cu trăsăturile psihologice ale agenţilor) constituie factori componenţi importanţi ai structurii motivaţionale.* În ştiinţa economică este utilă studierea valenţelor întrucît numai în acest fel se poate face legătura reală între valoarea de întrebuinţare a bunurilor şi serviciilor (inclusiv a unor si-

47 Aici noţiunea de valoare de întrebuinţare se referă la toată diversitatea factorilor care contribuie la satisfacerea tuturor categoriilor de trebuinţe - fiziologice şi funcţionale, materiale şi spirituale.

Scanned with OKEN Scanner

tuaţii) şi starea psihologică a agenţilor, modul lor de reacţie la stimulii provocaţi, de aceste valori. Valenţele depind de mulţi factori, o anumită pondere revenind şi celui subiectiv.

În funcţie de sensul efectului produs, există: valenţe pozitive - cînd, prin caracteristicile lor, obiectele şi situaţiile contribuie la satisfacerea trebuinţelor şi, prin urmare, la producerea satisfacţiei; valenţe negative - cînd obiectele şi situaţiile nu numai că nu satisfac trebuinţele, ci au chiar un rol dăunător sau contrar motivaţiei datorită frustrării, privării de informaţii, provocării unor pierderi sau unor daune. În funcţie de intensitatea cu care un obiect sau o situaţie poate satisface trebuinţele, există: valenţe mari, care pot avea efecte asupra unor trebuinţe slabe[48]; valenţe mici, care nu pot avea efecte asupra unor trebuinţe slabe, ci numai asupra celor puternice[49].

În general, valenţele au o anumită încărcătură psihologică cu caracter aleator. Această încărcătură este mai mare la majoritatea trebuinţelor superioare ale tuturor categoriilor de agenţi economici. De exemplu, la majoritatea agenţilor economici individuali şi colectivi există trebuinţa de afirmare şi de performanţă pe linie profesională, de investiţie şi inovaţii, de creaţie ştiinţifică, de impunere pe piaţă a anumitor produse şi a unei mărci de fabrică etc. Dacă sarcina atingerii acestora este prea uşoară în raport cu capacităţile acestora, starea tensională în sistem este prea mică sau inexistentă. Aceasta are ca urmare, pe de o parte, o probabilitate subiectivă de afirmare şi de performanţă prea mare, iar, pe de altă parte, o valenţă a trebuinţei şi o satisfacţie a îndeplinirii ei prea mici sau chiar inexistente. În asemenea condiţii, în realitate, este vorba de o falsă afirmare şi performanţă, avînd ca principal efect negativ proliferarea delăsării şi a lipsei de exigenţă în întreaga economie.

Pentru a crea condiţiile unei adevărate emulaţii şi a realizării unui grad înalt de exigenţă şi de satisfacţie pe linia trebuinţelor, este necesar ca sarcinile să fie la nivelul capacităţii agenţilor economici sau suficient de mobilizatoare, nu însă peste posibilităţile reale ale acestora, întrucît, aşa cum vom vedea mai jos, apare fenomenul acţiunilor deviante, cu însemnate urmări negative în viaţa economico-socială.

În cadrul lanţului motivaţional al agenţilor economici o altă verigă nece-

48 De exemplu, a recompensa cu un calculator un inventator care deja dispune de mai multe calculatoare perfecţionate.

49 Cînd un utilaj de foarte mare complexitate şi foarte costisitor nu poate fi livrat din cauza lipsei unei piese, oarecare, din import, care a fost comandată cu întîrziere.

Scanned with OKEN Scanner

sară este şi *tendinţa. Ea exprimă orientarea sau direcţionarea acţiunii unei activităţii într-un anumit sens, spre un anumit ţel.* Această direcţionare o face impulsul agenţilor economici, impuls determinat de anumite trebuinţe, aspiraţii şi valenţe (fig. 7.3). Prin urmare, tendinţa *T*, ca verigă motivaţională, este rezultanta acţiunii simultane a doi vectori: v_1 - reprezentat de impulsul intern dat de trebuinţe; v_2 - reprezentat de intensitatea şi calitatea valenţelor din exterior (caracteristici ale unor obiecte şi situaţii în raport cu dinamica satisfacerii trebuinţelor).

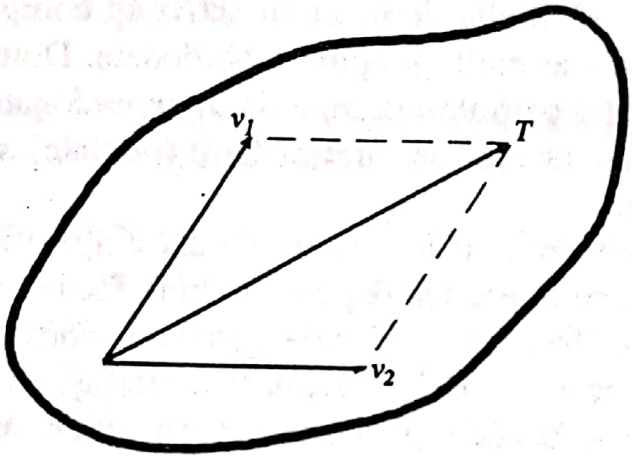

Fig. 7.3

Tendinţa este mai mult sau mai puţin puternic determinată sau generată de dorinţa de a servi bine clientela, de sarcini de serviciu, într-o unitate economică, ori de norme juridice impuse de stat, de norme morale, de obiceiuri etc. existente la nivel societal. Aceste cauze sînt considerate ca provenind din exterior. Agenţii economici îşi adaptează acţiunile la noile situaţii aşa încît tendinţa suferă anumite modificări în ce priveşte direcţionarea. O combinaţie a întregii constelaţii de trebuinţe ale agentului economic, cu aspiraţiile şi cu valenţele, duce, de regulă, la un set de tendinţe contradictorii dintre care cele mai puternice fac, în final, obiectul analizei şi selectării în cadrul procesului decizional.

Un salt deosebit în cadrul sistemului motivaţional se realizează prin trecerea de la trebuinţe, aspiraţii şi tendinţe la *formularea scopurilor. Posibilitatea de a-şi propune scopuri sub formă de obiective ale unor acţiuni anticipate, imaginate sau create pe plan mental, ajută pe om să realizeze reglarea superioară a activităţii sale* [50]. Dacă pe plan filosofic general aceasta înseamnă trecerea propriu-zisă de la necesitate la libertate, pe plan eco-

50 A. Chircev, Al. Roşca, *op. cit.*, p. 391.

nomic specific aceasta înseamnă anticiparea trebuinţelor, proiectarea activităţilor şi organizarea mentală a acţiunilor pentru realizarea obiectivelor propuse, care să vină în întîmpinarea trebuinţelor. Formulînd şi fixînd scopuri economice adecvate şi conforme cu trebuinţele, agentul economic actualizează şi întăreşte motivaţia. Numai atunci cînd scopurile sînt precizate şi corespund trebuinţelor interne reale ale agenţilor economici (individuali şi colectivi) şi posibilităţilor de realizare, motivaţia rămîne viabilă şi puternică, capabilă să mobilizeze forţele pentru învingerea eventualelor obstacole în calea realizării activităţii.

În economie, ca şi în alte domenii cu activităţi complexe, în cadrul unei motivaţii pot exista mai multe scopuri subordonate. Dintre acestea unul este principal, iar celelalte parţiale (intermediare) subordonate atît motivaţiei, cît şi scopului principal. Scopurile intermediare (parţiale) sînt fie succesive în timp, fie simultane.

Pentru o conştientizare şi implicare directă a agenţilor economici participanţi, pentru o motivare a lor deplină, trebuie făcute cunoscute nu numai obiectivele parţiale (locale), ci şi cele generale. Formularea scopurilor se bazează pe un set de informaţii referitoare la desfăşurarea, în trecut, a proceselor economice şi sociale şi la unele presupuneri rezultate din analiza viitorului. Devine evident faptul că în asemenea împrejurări formularea obiectivelor (scopurilor) are un puternic caracter aleator dat de încărcătura subiectivă transmisă de cei ce o formulează, de insuficienta cunoaştere a proceselor economico-sociale, de schimbările ce se vor produce în viitor, schimbări de sorginte politică ce nu pot fi prevăzute.

Din aceste motive este necesară o modificare de atitudine în legătură cu formularea şi interpretarea obiectivelor (scopurilor).

În primul rînd, este necesară o aprofundare a studiilor asupra viitorului, a posibilităţilor de evoluţie în perspectivă a proceselor economico-sociale, inclusiv a elementelor lor componente.

În al doilea rînd, formularea obiectivelor macroeconomice trebuie să aibă un caracter pur orientativ general şi cu posibilităţi de modificare în cursul realizării lor concrete deoarece ele (obiectivele) capătă contur, îşi îmbogăţesc conţinutul numai odată cu realizarea lor practică. Prin urmare, devine cu totul greşită şi dăunătoare concepţia realizării cu orice preţ a obiectivelor fără a lua în considerare elementele noi apărute pe parcurs.

În al treilea rînd, la formularea şi fixarea obiectivelor economice la nivelurile mezo şi macroeconomice ar trebui antrenaţi şi implicaţi, în diferite forme, toţi agenţii economici nu numai pentru a lărgi sfera informaţiei, ci

Scanned with OKEN Scanner

şi pentru a crea condiţiile necesare ca obiectivele respective să pornească din interior pentru a oglindi nevoi reale cu un puternic suport motivaţional.

În al patrulea rînd, să fie asigurată congruenţa dintre obiectivele economice la toate nivelurile, începînd de la agentul economic individual şi unităţile economice pînă la cel macroeconomic. În practica economică nu este posibilă şi nici necesară existenţa aceluiaşi obiectiv la toate nivelurile. Ceea ce este însă absolut necesar constituie necesitatea înlăturării contradicţiilor dintre obiectivele economice ale diferitelor niveluri, adică asigurarea unui minim de consens între aceste obiective, paralel cu o implicare a lor în structura sistemului de motivaţii.

7.4. INTERESUL ECONOMIC – COMPONENTĂ ESENŢIALĂ A SISTEMULUI MOTIVAŢIONAL

Interesul economic ocupă un loc central în cadrul sistemului motivaţional întrucît, alături de celelalte elemente ale acestuia din urmă, desfăşurate în mod normal şi neîngrădit, el (interesul) constituie forţa motrice internă de primă importanţă care dă impulsul cel mai viguros mişcării componentelor sistemului economic, dinamizînd evoluţia şi transformarea structurii acestuia.

7.4.1. Noţiunea de interes economic

Interesul economic formează pîrghia care orientează atenţia şi conduita agenţilor economici spre realizarea scopurilor propuse şi contribuie, în cea mai mare măsură, la modelarea comportamentului economic al acestora.

În analiza evoluţiei economiilor naţionale şi a direcţiilor de modificare şi de perfecţionare a mecanismului de funcţionare a acestora, primele întrebări ce trebuie puse sînt cele referitoare la sursa principală a impulsului (mişcării), forţa motrice internă a sistemului economic sau, mai specific, cauza nemijlocită a acţiunii oamenilor în spaţiul economic şi intensitatea cu care acţionează cauza. Pe cît de importante apar aceste întrebări pentru un sistem economic pe atît de adîncă trebuie să fie cercetarea ştiinţifică în căutarea răspunsului.

În mod uzual, economiştii consideră ca principală forţă motrice a dinamicii sistemului economic fie trebuinţele, fie interesul economic[51]. La între-

51 Interesul reprezintă o formă de manifestare conştientizată a trebuinţelor (a trebuinţelor psihice intense) care mobilizează activitatea mentală a individului. (*Dicţionarul de psihologie socială*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1981). Ele (interesele) formează o componentă de bază a sistemului de mobiluri, o formă specifică a motivaţiei, o orientare (direcţionare) activă şi du-

Scanned with OKEN Scanner

barea care dintre ele are un rol primar şi care unul derivat, ar putea fi sugerat un răspuns satisfăcător prin intermediul următoarei observaţii. Datorită apariţiei formelor de proprietate şi a diviziunii muncii sociale, trebuinţele umane nu se mai pot realiza în mod direct, ca în economia naturală, ci prin intermediul unor instrumente (elemente) ale mecanismului economic cum sînt, de exemplu, cîştigurile materialo-băneşti, piaţa etc.

Pentru a-ţi potoli foamea (una din trebuinţe) nu mai foloseşti alimentele procurate din propria gospodărie, ca mai înainte, ci trebuie mai întîi să cîştigi o sumă de bani cu care apoi trebuie să cumperi de la magazinul alimentar articolele necesare. Pentru a dezvolta întreprinderea (o altă trebuinţă) nu mai construieşti singur uneltele şi încăperile suplimentare necesare, ci realizezi economii băneşti fie din profitul obţinut, fie din alte surse de venituri şi angajezi un antreprenor care îţi realizează noul obiectiv.

Deci, apare pe primul plan interesul de a cîştiga prin intermediul căruia se pot satisface nevoile, iar, prin aceasta, se realizează forţa motrice internă a sistemului.

Întrucît problemele privind interesul transced disciplinele economice, slujitorii acestora nu se mai pot rezuma la a considera interesul economic ca o sursă a impulsului deja dată şi explicitată prin ea însăşi fără să mai necesite un minim de analiză nu numai din perspectiva economiei politice, ci şi din cea a altor discipline, ca de exemplu, a psihologiei. Iată de ce studiul interesului economic capătă o importanţă sporită, precum şi noi valenţe în economiile contemporane, acesta (interesul) fiind instrumentul prin intermediul căruia se pot atinge două ţinte: a) se pot înfăptui trebuinţele; b) se asigură concentrarea atenţiei umane spre realizarea de performanţe economice.

---

rabilă sau o concentrare a atenţiei subiectului spre anumite lucruri sau fenomene, spre anumite domenii de activitate. Interesul este atenţia în stare latentă, iar atenţia este interesul în acţiune notează A. Roşca (A. Roşca ş. a., *Psihologie generală*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1976, p. 323). În ce priveşte funcţia lor în societate, interesele economice reprezintă elementul component al mecanismului economic cu rol de motor în funcţionarea şi dezvoltarea vieţii economico-sociale. Ca latură socială internă a necesităţii economice, interesele economice constituie impulsul (drive), forţa motrice a sistemului, cauza nemijlocită a acţiunii oamenilor în domeniul economic. Referindu-se la rolul jucat de interese ca element al motivaţiei procesului de dezvoltare a societăţii, Dionisie Pop Marţian afirma că interesele sînt acele elemente ce pun în mişcare societatea. Ele sînt osia în jurul căreia se întoarce toată activitatea ei (citat după *Tratat de economie contemporană*, vol. 2, cartea I, p. 211).

Scanned with OKEN Scanner

7.4.2. Interesul economic şi formele de recompensă pentru realizarea de performanţe

Individul (ca şi grupul social) poate fi recompensat material pentru performanţa realizată. Forma acestei recompense este în funcţie de tipul relaţiilor economice, de poziţia pe care o are individul sau grupul social în cadrul relaţiilor de proprietate asupra mijloacelor de producţie, în raport cu poziţia faţă de puterea economică şi politică, în funcţie de statutul şi de rolul în societate. Astfel, recompensa (de obicei sub formă bănească) poate fi obţinută de individ sub formă de profit, părţi de profit sau beneficii, ori poate fi sub formă de salarii, onorarii, premii excepţionale şi promovări.

Recompensa trebuie privită prin cele două prisme: a) prin cea a individului, cînd ea apare ca un stimulent material pentru performanţa realizată prin intermediul căruia el poate să-şi satisfacă o trebuinţă; b) prin prisma societăţii, unde recompensa reprezintă exercitarea puterii acesteia de a modela, într-un anumit fel, comportamentul economic al indivizilor şi grupurilor sociale sau, cu alte cuvinte, de a determina, a influenţa sau a orienta comportamentul membrilor săi spre performanţe economice. În acest scop, variază formele şi cuantumurile recompenselor şi se asigură o legătură strînsă între acestea şi performanţa aşteptată.

Ce elemente ale veniturilor dau valoare mai ridicată stimulării materiale şi ce rol joacă profitul în sistemul de stimulente? În nici un caz mărimea medie a venitului nu poate juca rolul de stimulent material. Nu înseamnă că într-o ţară cu un nivel mediu al venitului mai ridicat decît într-o alta (considerînd că toate celelalte condiţii sînt aceleaşi), vom întîlni un grad mai înalt de stimulare materială[52].

Ca elemente importante ale stimulentelor materiale trebuie considerate, în primul rînd, diferenţierile în remunerarea diverselor categorii de profesii şi meserii şi categorii de personal ocupat, în funcţie de diferite criterii cum sînt, de exemplu, nivelul de calificare şi de pregătire profesională (studii), responsabilitatea muncii, iniţiativă, condiţii de muncă ş.a.; în al doilea rînd, posibilitatea de a obţine recompense materiale adiţionale pentru realizarea unor valori suplimentare. În acest caz remunerarea variază direct - dar nu întotdeauna proporţional - cu valoarea economică cu care activitatea contribuie la obţinerea rezultatelor economice suplimentare în societate[53]

Stimulentele materiale îmbracă forme diverse, bine cunoscute cum sînt:

52 Gregory Grossman, *Economic Systems*, Prentice-Hall Inc, Englewood Cliffs, New Jersey, 1974, p. 24-25.

53 Gregory Grossman, *op. cit.*, p. 25.

Scanned with OKEN Scanner

diferenţele de salarii în funcţie de diferite criterii, precum şi plăţi speciale pentru ore suplimentare, cadouri pentru servicii mai bune, indemnizaţii, comisioane pentru vînzări şi pentru servicii aduse, premii acordate personalului de conducere pentru obţinerea unor rezultate mai bune (profit sau cifră de afaceri).

Formele stimulative adoptate pentru salariaţi sînt puternic afectate de cererea şi oferta de pe piaţa forţei de muncă în diferite faze ale ciclului economic, de puterea sindicatelor în negocierea sistemelor de remunerare şi de politicile guvernamentale în problemele muncii. De exemplu, în faza de recesiune economică, cînd oferta forţei de muncă este ridicată, apărînd din această cauză presiunea şomajului, se produce, în general, o anumită slăbire a elementelor stimulării materiale a tuturor categoriilor de personal. În faza de avînt apare procesul invers, de întărire a elementelor stimulative.

În vederea realizării unor performanţe economice sporite, în sectorul public se aplică o politică de stimulare materială prin diferenţierea salariilor după diverse criterii - diferenţa dintre retribuţia maximă şi cea minimă dintre ramuri, dintre niveluri de calificare profesională, - prin aplicarea unor sisteme de recompense pentru realizări suplimentare (acord direct şi global, premii etc.), precum şi prin politica de pregătire şi utilizare a forţei de muncă.

Schimbările în structurile industriale sub impactul progresului tehnic antrenează sporirea cererii, mai ales pentru anumite segmente ale forţei de muncă - personal cu calificare ridicată şi bine instruit, conducători talentaţi, elemente creative etc. - ceea ce atrage după sine sporirea recompenselor pentru asemenea categorii de personal. Paralel, are loc o erodare a recompenselor pentru forţa de muncă cu grad scăzut de calificare şi pentru meseriile vechi pentru care cererea este în scădere, iar oferta se menţine ridicată sau este în creştere.

Pătrunderea şi proliferarea largă a ştiinţei şi tehnologiilor noi în toate domeniile de activitate schimbă în mod profund structura socio-profesională, structura trebuinţelor, rolul diferitelor profesii şi meserii în economie şi societate. Profesiile şi meseriile legate de informaţie, de cercetare, precum şi cele legate de dezvoltarea omului capătă un avînt fără precedent, ceea ce contribuie nu la omogenizarea, ci la rapida diversificare şi diferenţiere a structurilor sociale şi profesionale. În cadrul noilor structuri iese în evidenţă pe prim plan, ca importanţă economică şi socială, din punct de vedere numeric şi calitativ, munca reprezentată de mozaicul de profesii şi meserii de înaltă calificare sau cu pregătire superioară, paralel cu diminuarea importanţei şi rolului muncii necalificate sau cu un nivel scăzut de calificare.

Scanned with OKEN Scanner

Nici o societate însă nu are şi nu va avea nevoie numai de savanţi. Alături de aceştia trebuie să-şi desfăşoare activitatea şi muncitorii necalificaţi sau cu o calificare scăzută deşi numărul acestora se diminuează odată cu extinderea macanizării şi automatizării, a progresului tehnic, în general. Acest proces de diversificare şi diferenţiere, în general, se reflectă şi pe linia stimulentelor materiale. El (procesul) este încurajat şi susţinut printr-un sistem de remunerare şi recompensare care să stimuleze şi să orienteze indivizii cît mai puternic spre sporirea eforturilor lor de pregătire şi perfecţionare profesională, precum şi a eforturilor lor creative şi de obţinere a unor performanţe economice superioare.

Asemenea lucruri se pot înfăptui nu prin tendinţa de nivelare a veniturilor, ci prin diferenţierea acestora la un nivel suficient de stimulativ. Diferenţierea este necesară pentru a crea un grad înalt de tensiune la un număr cît mai mare de indivizi nu numai pentru a se hotărî, ci şi pentru a-şi menţine trează conştiinţa necesităţii depunerii unor eforturi cît mai mari şi de lungă durată pentru atingerea scopurilor propuse pe linia performanţelor de calificare, de creativitate etc. Numai în felul acesta se creează o forţă motrice internă viguroasă, alături de alte forţe interne, care să asigure autogenerarea şi autodezvoltarea sistemului economic.

Problema stimulării materiale a personalului, atît de importantă pentru ridicarea performanţei sistemului economic, nu face obiectul de studiu sistematic al economiei politice neoclasice. Această problemă este amplu studiată însă în ştiinţa economică comparativă a sistemelor economice[54]. Însă punctele de vedere ale psihologiei sînt insuficient reprezentate şi analizate. În economia neoclasică se bucură de o atenţie deosebită studierea profitului sub aspectul căilor de sporire a acestuia, şi sub aspectul modificărilor ce s-au produs în ceea ce priveşte rolul său stimulativ, şi mai puţin sub cel psihologic.

La întrebarea: ce psihologie au şi ce îi determină pe proprietari (antreprenori) să extindă afacerile, pe manageri să se ocupe de prosperitatea şi dezvoltarea întreprinderilor, pe planificatori şi oamenii de stat să conducă economia, Gr. Grossman arăta că nu se poate da un răspuns unic şi simplu[55]. Referitor la prima parte a întrebării - ce psihologie au agenţii economici - adeseori se susţine că atunci cînd un individ ocupă diferite poziţii în econo-

54 Gregory Grossman, *op. cit.*; John M. Montias, *The Structure of Economic Systems*, Yale University Press, New Haven, 1976.

55 Gregory Grossman, *op. cit.*

Scanned with OKEN Scanner

mie (manager sau executant) cîmpul său psihologic este diferit în mod fundamental şi structurat într-un mod specific, în sensul că el adoptă o atitudine mult mai calculată sau raţională atunci cînd este manager decît acelaşi individ în calitatea sa de executant sau de consumator. Totodată, în timp ce managerii, mai ales cei de la marile întreprinderi, sînt preocupaţi de alegerea căilor de optimizare a activităţilor şi rezultatelor economice, executanţii nu-şi bat capul cu acest lucru[56].

În legătură cu cea de-a doua parte a întrebării - ce-i determină pe agenţii economici să realizeze performanţe superioare, - trebuie avut în vedere că oamenii activează ca agenţi economici în scopul de a realiza un avantaj economic, ca de exemplu, un venit mai mare. Valoarea stimulativă a acestei categorii economice - venituri - se defineşte prin forţa care o exercită asupra agenţilor pentru a-i incita la acţiune.

7.4.3. Profitul ca motivaţie şi formă de recompensă materială fundamentală

Profitul joacă un rol important în motivarea, în special a acelor categorii de agenţi economici care au putere de decizie. Caracterul motivaţional mai puternic sau mai puţin puternic pe care îl poate avea profitul depinde atît de forma şi tipul de proprietate asupra mijloacelor de producţie şi de organizarea economico-socială, cît şi de existenţa mijloacelor şi spiritului de concurenţă, de structura şi forţele sociale, de legislaţia existentă privind impozitele asupra veniturilor, de psihologia socială referitoare la aceste tipuri de venituri etc.

Făcîndu-se referiri, de exemplu, la întreprinderea privată se poate afirma că motivaţia profitului este cea mai importantă, dacă nu singura sursă a impulsului. Desigur, asemenea motivaţie acţionează în condiţiile unor elemente psihologice, culturale şi sociale concrete ce-şi pun amprenta, în mod diferenţiat, în timp şi spaţiu, asupra comportamentului agenţilor economici, reprezentaţi de proprietari (inclusiv de acţionari) şi de manageri.

Fără a analiza esenţa economică a profitului şi a releva izvorul acestuia sau fără a intra în polemică cu diferite concepţii în acest sens[57], aici vom urmări cîteva aspecte privind evoluţia pe care a avut-o latura stimulativă a

56 George Katona, *op. cit.*, p. 288.

57 De exemplu, Paul Samuelson susţine concepţia lărgită a venitului ca formă de remunerare a factorilor de producţie. Negînd faptul că munca este singurul izvor al profitului, Paul Samuelson afirma că profitul nu este altceva decît produsul (venitul) provenind din inovaţie şi/sau din incertitudine, la fel cum salariul este produsul muncii, dobînda produsul capitalului şi renta produsul pămîntului (Paul Samuelson, *Economics*, McGraw-Hill, New York, 1967, p. 591).

Scanned with OKEN Scanner

acestei categorii economice. Clasicii economiei politice, îmbrăţişînd o concepţie globală, interpretau profitul ca pe o formă de realizare a interesului antreprenorilor şi o condiţie fundamentală pentru exercitarea unei activităţi productive. Adam Smith arăta că fiecare capitalist cercetează şi depune, fără încetare, eforturi de a folosi capitalul de care dispune în modul cel mai avantajos. Scopul antreprenorilor constă nu numai în a realiza un profit oarecare, ci un profit maxim. Reprezentînd diferenţa dintre preţ şi cheltuielile de producţie, profitul apare ca un excedent legitim rezultat prin efortul patronului sau managerului care este necesar pentru realizarea acumulării capitalului. Deşi rămîne la aceeaşi concepţie globală, Marx consideră profitul ca fundament al sistemului capitalist. Condiţia esenţială de existenţă şi de supremaţie pentru clasa burgheză este acumularea bogăţiei prin stocarea de profit.

Asemenea concepţii, numite globale, au fost structurate pe relaţiile în care predominau unităţi economice de dimensiuni relativ mici ale unor proprietari izolaţi, ce se întîlneau pe o piaţă concurenţială perfectă. În condiţiile contemporane însă au luat avînt deosebit corporaţiile naţionale şi internaţionale gigant în care, de regulă, se disociază proprietatea de gestiune, proprietarul de manager şi concurenţa perfectă este înlocuită cu concurenţa monopolistă.

În structura economică există trei categorii de întreprinderi: cele la care există proprietate de familie, în care managerul este însuşi proprietarul; cele la care deţinătorul celei mai mari părţi din proprietate sau deţinătorul principal al pachetului de acţiuni este şi principalul manager; cele la care proprietarii sau deţinătorii de acţiuni sînt larg dispersaţi, neexistînd un individ sau un grup care controlează o parte substanţială a capitalului, iar la formarea capitalului contribuie nu numai cei ce cumpără acţiunile, ci şi cei ce investesc în bonuri de tezaur, precum şi bănci, furnizori şi clienţi. Ultima categorie de firme s-a răspîndit mult în ţările dezvoltate. La această din urmă categorie de firme nici deţinătorul de acţiuni şi nici creditorul nu sînt manageri şi nu au o influenţă substanţială asupra deciziilor de conducere. Interesul de proprietate al managementului propriu-zis este de obicei mic. Însă managementul se autoperpetuează şi se autosupervizează, prin controlul selectării membrilor consiliului directorilor.

În asemenea condiţii este foarte larg răspîndită separarea proprietăţii de funcţiile de management. Se creează, în acest fel, noi relaţii de distribuţie a veniturilor, de satisfacere a interesului prin venituri al agenţilor economici. Tocmai aceste particularităţi fac necesară schimbarea concepţiei globale de

Scanned with OKEN Scanner

interpretare şi a metodologiei de analiză a profitului. Dacă înainte managerul avea ca principală obligaţie de a produce profit pentru proprietari, în noile condiţii managerul are responsabilitate deopotrivă faţă de acţionari, salariaţi şi clienţi şi se străduieşte să realizeze o balansare între aceste trei grupe de interese[58]. Managerul are ca obiectiv personal maximizarea venitului său şi, odată cu aceasta, maximizarea profitului, ţinînd seama că salariul şi alte elemente ale remunerării sînt strîns legate de profit.

Fireşte, în administrarea şi în valorificarea capitalului rămîne, în principiu, ca scop esenţial sau ca funcţie obiectiv, maximizarea profitului. Acestui scop îi sînt subordonate activitatea şi comportamentul agenţilor economici. Maximizarea profitului stă la baza legii mişcării economiei, este sursa esenţială a impulsului economiei de piaţă. Studiile concrete efectuate, mai ales cele de natură psihologică, arată necesitatea adaptării concepţiei asupra profitului la realităţi, precum şi necesitatea ca lucrurile să fie redate mai nuanţat, aşa cum sînt ele în realitate.

7.4.4. Locul şi rolul recompenselor nemateriale în realizarea performanţelor

Desigur, cointeresarea materială, sub diferitele sale forme, face ca motivaţia agenţilor economici să-şi mărească enorm performanţa, ştiind că, în general, motivaţia este în bună măsură, centrată pe interese materiale şi direcţionată spre realizarea lor[59].

În general, în condiţiile existenţei unei anumite structuri de recompense materiale (sau stimulente) agentul economic determină, prin calcul comparativ, acel comportament care îi aduce un venit material maxim. Cointeresarea materială nu este însă singurul element al motivaţiei. Sau, spus într-un sens mai larg, nu se poate considera că veniturile materiale personale, inclusiv profitul constituie singura forţă motrice internă ce dinamizează sistemul economic.

Mai sînt şi alte elemente ce determină individul sau grupul social să realizeze performanţe superioare şi pe care comunitatea (statul, corporaţiile etc.) le pot folosi în mod eficient în atingerea unor scopuri. Astfel, există recompensele (stimulentele) morale reprezentate de medalii, ordine, titluri onorifice, certificate de merit, stima publică etc. care deşi au o valoare intrinsecă mică, ele au însă un apel motivaţional simbolic destul de puternic,

58 Geroge Katona, *op. cit.*, p. 291.

59 Ion Moraru, *Acţiunea socială şi comportamentul individual*, Editura Politică, Bucureşti, 1986, p. 188.

Scanned with OKEN Scanner

cu efecte favorabile importante[60]. De asemenea, sistemul promoţional al personalului pe grade şi funcţii intervine tot ca recompensă pentru capabilitate profesională, iniţiativă în muncă, succese şi talente manageriale.

Acest sistem, bazat strict pe principiul capabilităţii şi rezultatelor profesionale şi al unor înclinaţii manageriale, are importanţă stimulatorie, în primul rînd, pentru individul în cauză, deoarece i se asigură schimbări favorabile în ce priveşte statutul şi rolul său în colectiv precum şi în societate, însoţite, de obicei, şi de sporirea veniturilor sale materiale.

În al doilea rînd, aplicarea unui sistem promoţional principial, are un rol benefic general (pentru colectiv şi societate) întrucît asigură sănătatea publică din punct de vedere moral şi psihologic, pe de o parte, prin evitarea sau înlăturarea unor fenomene sociale negative ca trafic de influenţă, nepotism, lipsă de exigenţă, corupţie etc., ceea ce provoacă competiţie neloială şi demoralizare generalizată iar, pe de altă parte, prin punerea pe prim plan a direcţionării atenţiei membrilor societăţii spre progrese în domeniul pregătirii şi perfecţionării profesionale şi spre sporirea performanţelor în rezultatele muncii desfăşurate în ambianţa unei competiţii loiale. Numai prin aplicarea unui sistem promoţional principial pe baza meritelor personale se poate ajunge la selectarea valorilor autentice. Un asemenea sistem are ca efect crearea unui climat psihologic favorabil dezvoltării şi preocupării pentru sporirea eficienţei generale, ştiut fiind faptul că, pe de o parte, numai eforturile şi însuşirile personale pot duce la rezultate superioare, iar, pe de altă parte, deciziile greşite sau soluţiile bune date de un individ au o amplitudine şi efecte propagate cu atît mai mari cu cît individul respectiv are un statut şi un rol mai mare în ierarhiile social-economice.

Un alt element motivaţional pentru realizarea unor performanţe economice superioare, care nu se bazează pe un avantaj material personal, îl constituie apelul la valori mai înalte, la simboluri, la interesele generale ale societăţii. Un rol important în motivarea indivizilor pentru formarea unei atitudini favorabile depunerii unei activităţi în scopuri generale îl are puterea normativă exercitată de instituţii politice şi de stat, cu mijloacele de persuasiune de care acestea dispun.

Spre deosebire de puterea coercitivă, care face din individ un alienat, şi de cea stimulativă din punct de vedere material, care cointeresează direct individul în rezultatele activităţilor sale, puterea normativă face apel la valori superioare simbolice, de obicei la interese generale ale societăţii. Puterea

60 Gregory Grossman, *op. cit.*, p. 24.

Scanned with OKEN Scanner

normativă, ca element motivaţional, nu poate nicidecum înlocui pe cel bazat pe interesul material. Orice încercare de a substitui recompensele materiale cu motivaţii simbolice sau de a da o pondere hotărîtoare acestora din urmă pe o perioadă mai îndelungată a dus şi duce la eşec economic şi politic. Numai o împletire atentă, raţională a acestora poate să garanteze obţinerea unor efecte economico-sociale maxime pe termen lung.

7.5. COMPORTAMENTUL ECONOMIC

În paragrafele precedente am subliniat că sistemul motivaţional are menirea de a influenţa, determina şi modela un asemenea comportament al agenţilor economici, care să asigure realizarea în mod raţional a scopurilor sau obiectivelor economice. De aici rezultă că un alt element psiho-economic important care determină raţionalitatea activităţii economice a indivizilor şi grupurilor sociale şi care trebuie supus analizei este comportamentul economic.

În orice domeniu al vieţii sociale - economic, ştiinţific, artistic, militar etc. - activitatea factorului uman se caracterizează printr-un comportament specific. Însă în fiecare domeniu, comportamentul poate fi adecvat, raţional şi cu maximă eficienţă sau inadecvat (străin domeniului respectiv), iraţional şi deviant. De aceea, comportamentul trebuie cercetat atent atît din punct de vedere psihologic, cît şi din cel al disciplinei domeniului studiat, iar fenomenele economico-sociale, la rîndul lor, trebuie cercetate şi sub aspectul influenţei pe care poate să o aibă asupra lor comportamentul uman.

În ultimul timp, comportamentul economic se înscrie printre noţiunile cele mai frecvent utilizate din cadrul ştiinţelor economice. Această noţiune este folosită, atît în legătură cu modul de acţiune în cadrul spaţiului economic al factorului uman, cît şi în cel al diferitelor categorii economice - piaţă, preţuri etc. Se constată însă că, din păcate, utilizarea ei se face adeseori nu cu o suficientă rigoare ştiinţifică, ci sub o paletă largă de conotaţii, ceea ce determină ca analizele economice şi concluziile să rămînă labile şi imprecise.

7.5.1. Noţiunea de comportament economic

Comportamentul reprezintă totalitatea faptelor, actelor, reacţiilor (motorii, verbale, afective) reglate psihic, conştient, voluntar prin care o persoană răspunde solicitărilor de ordin fizic sau social ale lumii exterioare. În definirea comportamentului se are în vedere şi situaţia socială în care este plasată

Scanned with OKEN Scanner

persoana şi căreia trebuie să-i răspundă prin comportamentul său[61]. Comportamentul economic este o parte (o secvenţă) a comportamentului uman general. Aici sînt văzute şi analizate numai faptele, actele şi reacţiile omului implicat în sfera relaţiilor economice nu şi în sfera celorlalte relaţii ale vieţii sociale.

Ca şi alte comportamente, cel economic nu este standardizat, ci extrem de variat de la un individ la altul sau de la un grup social la altul. Totuşi, comportamentul economic prezintă anumite regularităţi din care este posibil să se inducă anumite concluzii tendenţiale care să conducă la formarea unei concepţii generale. Noţiunea de comportament economic a apărut în ştiinţa economică destul de tîrziu (începînd din anii '30)[62]. Ea a însemnat, pe de o parte, abandonarea vechiului model abstract, reprezentat de noţiunea de homo oeconomicus, iar pe de altă parte, folosirea în mod progresiv a elementelor reale reieşite din cercetarea practicii, a vieţii economico-sociale, prin date statistice şi observaţii asupra atitudinii, rolului statului, motivaţiei, opiniilor, aspiraţiilor oamenilor (indivizi şi grupuri) implicaţi sub diferite forme, în sferele vieţii economice.

Comportamentul uman, inclusiv cel economic, nu se desfăşoară după o schemă cauzală simplă *stimul – răspuns* de tipul celei rezultate din experimentele lui Pavlov, efectuate pe animale, schemă cunoscută sub numele de behavioristă[63]. De asemenea, comportamentul uman nu este declanşat sub influenţa anumitor imagini sau după o structură mentală, după un montaj integral sau structural psiho-fiziologic ca realităţi primordiale, ireductibile la părţile sau procesele parţiale, subordonate întregului, asemănător unui model gestaltist.

Comportamentul uman este rezultatul combinaţiei elementelor obiective cu cele subiective, combinaţie ce se petrece într-un mediu economic, social, cultural etc. şi se desfăşoară sub forma unui cîmp de forţe ce cooperează sau/şi se confruntă reciproc[64]. Aici, spre deosebire de schemele anterioare,

61 *Dicţionar de psihologie*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1981, p. 52.

62 Paul Albou, *op. cit.*, p. 101.

63 P. L. Reynaud, *Les bases fournies par la psychologie moderne à l'évaluation des besoins*, în *Les besoins des biens de consommation, dans les divers régimes économiques*, Grenoble, 11-15 septembrie 1961, Colloques internationaux du Centre National de la Recherche Scientifique, Paris, 1963, p. 119.

64 P. L. Reynaud, *op. cit.*, p. 119; Kurt Lewin, *Field Theory in Social Science*, Harper Terchbook, New York, 1964; Kurt Lewin, *Psychologie Dynamique*, P.

Scanned with OKEN Scanner

trebuie ţinut seama de existenţa personalităţii umane, înzestrată cu gîndire, conştiinţă şi voinţă, ce acţionează în mediul social şi care învaţă. Personalitatea umană este capabilă să-şi formuleze scopuri sau obiective, acestea avînd ca izvor, pe de o parte, trebuinţele într-o gamă diversificată, iar pe de altă parte, sistemul de valori. Ţinînd seama de aspiraţii, de sistemul de interese şi de motivaţii, personalitatea umană îşi face un plan şi îşi organizează activitatea în mediul său ambiant (natural, artificial şi social) pentru atingerea obiectivelor formulate în limita restricţiilor reale de ordin obiectiv şi subiectiv. El învaţă din greşeli şi din restricţii, adaptîndu-şi comportamentul, dar acţionînd şi asupra modificării mediului pentru atingerea obiectivelor[65].

Pentru a defini şi explicita mai bine noţiunile utilizate este necesar să ne referim la subiectul propriu-zis al comportamentelor economice, precum şi la clasificarea acestora.

Cu privire la subiectul comportamentelor economice[66]. Această noţiune, prin definiţie, are o conotaţie cu un pronunţat caracter pasiv, fiind adaptat la mediul ambiant şi modelat sau manipulat de forţe din afară. Singura lui reacţie – prin care se defineşte comportamentul subiectului – este aceea legată de realizarea interesului personal şi al celui de grup. Interesul îngustează, din punct de vedere conceptual, cîmpul de acţiune al personalităţii şi posibilităţile de interpretare a vieţii economice reale.

În ultimul timp, în literatura economică s-a adoptat şi s-a răspîndit noţiu-

---

U. F., Paris, 1959.

65 Elementele principale ale acestei scheme sînt cuprinse în teoria cîmpului elaborată de Kurt Lewin în op.cit., teorie care, după cum arăta Paul Albou, se află la confluenţa dintre fenomenologia germană şi ingeniozitatea experimentală americană, dintre psihologia gestaltistă şi analiza topologică (Paul Albou, *op.cit.*, vol 2, p. 365).

66 Denumirea de subiect economic este adeseori înlocuită cu noţiunea de actor economic sau actor al vieţii economice. În ştiinţa economică, mai ales cea de limbă engleză, termenul de actor economic înseamnă persoana care acţionează în economie şi interpretează un anumit rol în viaţa economică. În unele interpretări, mai ales în cele comune (neştiinţifice), termenul menţionat se confundă cu actorul care joacă un rol pe care nu şi-l scrie singur. În această din urmă accepţiune se consideră că actorul economic are mai mult un rol de executant. Trebuie atrasă atenţia asupra faptului că înlocuirea noţiunii de actor economic ce acţionează în economie, cu noţiunea de agent economic se justifică în condiţiile cînd fiecare individ şi grup social trebuie să-şi afirme personalitatea şi iniţiativa, să participe la luarea deciziilor în condiţiile de risc şi incertitudine, cînd sporesc tentativele de dominaţie ale unor forţe organizaţionale economice şi sociale. În asemenea cazuri nu mai apare necesitatea păstrării şi utilizării noţiunii de actor economic, ci de agent economic (la individ şi la grupul social).

Scanned with OKEN Scanner

nea de *agent economic*, termen care indică pe cei ce fac economia, pe cei ce joacă un rol activ în viaţa economică, iau decizii şi sînt ghidaţi de interesul economic. Aceştia sînt formaţi din gospodării cu vocaţie preponderentă de consum, gospodării şi întreprinderi cu vocaţie de producţie şi de servicii comercializabile, instituţii cu vocaţie de a face servicii necomercializabile şi de coordonare economică.

Cu privire la clasificarea comportamentelor economice. O clasificare cît mai amănunţită este necesară pentru o mai bună înţelegere şi definire a acestora, a ariei lor de cuprindere şi a diferitelor lor sensuri din punctul de vedere al conţinutului. În acest scop pot fi folosite mai multe criterii: din punct de vedere al numărului de indivizi implicaţi se poate distinge comportamentul individual şi colectiv; din punctul de vedere al calităţii, există comportament raţional şi iraţional; în funcţie de natură, există comportament material şi nematerial sau simbolic; după durată, există comportament durabil, cu durată limitată şi de scurtă durată; după funcţia, domeniul sau spaţiul în care individul sau grupul social îşi desfăşoară activitatea, este comportament de producţie materială şi nematerială (intelectuală), de schimb, de economisire, de consum; după orientarea în timp, se poate distinge comportament retrospectiv şi anticipativ sau previzional.

Categoriile de comportamente sînt determinate de domeniul activităţii, de mediul social, de statutul şi rolul în societate, de temperamentul individului, de obiectivele economico-sociale şi de strategia economică generală, care preocupă colectivitatea.

7.5.2. Teoria cîmpului folosită în studiul comportamentului economic

Teoria cîmpului, creată de Kurt Lewin, pare să fie cel mai proeminent mijloc de a explica într-un mod consistent comportamentul economic şi structura acestuia. Opusă schemei mecaniciste stimul-răspuns, această teorie oferă un cadru de analiză a relaţiilor cauzale în cazul unei construcţii ştiinţifice bine închegate. Construcţia este, în fapt, o translaţie de la fenomenele reale la concepte, iar de aici la un sistem teoretic coerent şi consistent[67].

67 În comentariul său asupra teoriei cîmpului, Dorwin Cartwright sublinia că sistemul teoretic poate fi pe deplin folositor atunci cînd conceptele trebuie definite astfel: a) să permită tratarea aspectelor calitative şi cantitative ale fenomenelor într-un singur sistem; b) să reprezinte în mod adecvat atributele cauzale (genetic-condiţionale) ale fenomenelor; c) să faciliteze definirea operaţională sau măsurarea acestor atribute; d) să permită atît generalizarea în legi universale, cît şi tratarea concretă a cazurilor individuale (Dorwin Cartwright, *Foreword*, în Kurt Lewin, *Field Theory in Social Science*, p. IX).

Scanned with OKEN Scanner

Iată cîteva elemente explicative ale acestei teorii. Comportamentul (care include acţiunea, gîndirea, idealurile, năzuinţa, străduania, dorinţa, motivaţia, evaluarea, voinţa de realizare, dispoziţia, anxietatea etc.) este conceput ca o stare a unui cîmp într-o unitate de timp. În cazul psihologiei unui individ sau colectiv cîmpul este considerat spaţiul vieţii acestora. Spaţiul vieţii constă din personalitatea respectivă, mediul psihologic şi alte elemente ale mediului, care influenţează comportamentul.

Comportamentul (C) este o funcţie a interacţiunii dintre două variabile: personalitate (P) şi mediu (M)[68], şi anume: $C = f(P, M)$.

Kurt Lewin, într-un comentariu despre un articol al lui E. Brunswik[69], arăta că în cadrul faptelor reale, la un anumit timp, se pot distinge trei domenii (areas) în care schimbările sînt şi trebuie să capete interes pentru psihologie: a) spaţiul vieţii, reprezentînd persoana şi mediul psihologic al acesteia. Noi avem de obicei acest cîmp în minte – sublinia Kurt Lewin – dacă ne referim la trebuinţe, motivaţii, dispoziţie, scopuri, anxietate, idealuri; b) un set de procese în lumea fizică şi socială care nu afectează spaţiul vieţii al individului la acel timp; c) o zonă de graniţă în care anumite părţi ale lumii fizice şi sociale afectează starea spaţiului vieţii în timpul respectiv. De exemplu, procesul percepţiei este strîns legat cu această zonă din cauză că ceea ce este perceput este parţial determinat de stimulii fizici, de anumite acţiuni ale anumitor factori ş.a[70].

Evenimentele şi procesele fizice, economice, politice, juridice, culturale, care au efecte directe asupra comportamentului, trebuie incluse în spaţiul vieţii şi luate în considerare în studiul schimbării comportamentului. Evenimentele şi procesele care nu au nici o legătură cu individul (colectivul) supus cercetării sînt excluse din spaţiul vieţii deoarece nu influenţează comportamentul.

Conceptul de spaţiu al vieţii se referă la totalitatea faptelor care determină comportamentul individului la un moment dat. Punerea în evidenţă a variabilelor P şi M, a dependenţelor reciproce în cadrul întregului sistem, permite aprofundarea nu numai a fiecăruia în parte, ci şi configuraţia întregului sistem reprezentat de interdependenţa tuturor factorilor componenţi ce deter-

68 Majoritatea autorilor folosesc termenul de mediu sau mediu înconjurător. Paul Albou preferă termenul de situaţie fiind (după cum afirmă el) mai adecvat realităţii (Paul Albou, *op. cit.*).

69 E. Brunswik, *Organisme Achievement and Environment Probability*, în „Psychological Review", 1943, vol. 30, p. 255-272.

70 Kurt Lewin, *Field Theory in Social Science*, p. 57.

Scanned with OKEN Scanner

mină comportamentul indivizilor şi grupurilor, precum şi legăturile respective dintre nivelurile micro, mezo şi macro-economice. Aceste interdependenţe ridică unele probleme metodologice pe care Lewin le-a soluţionat introducînd, pe lîngă conceptul matematic de spaţiu, şi conceptele dinamice de forţe şi tensiuni. Comportamentul derivă din totalitatea faptelor coexistente. Potrivit teoriei generale a cîmpului, comportamentul real este pus în relaţie cu rezultatul faptelor-forţe care acţionează asupra persoanei la un moment dat. Este important de a şti care sînt forţele ce determină comportamentul şi care sînt acele forţe ce pot doar să influenţeze comportamentul.

Totalitatea faptelor-forţe are caracterul unui cîmp dinamic. Potrivit teoriei cîmpului, toate schimbările de comportament se datoresc anumitor forţe direcţionate. Pentru explicaţie a trebuit să fie introdus conceptul de tensiune ca efect al unei intenţii de a ajunge la un scop (obiectiv), de exemplu, de a satisface o trebuinţă. Cu alte cuvinte, tensiunea este măsura intensităţii de a vrea sau de a dori ceva. Cu cît trebuinţa este mai puternică cu atît intenţia şi, prin aceasta, tensiunea creată în sistem este mai mare. Aceasta se poate înţelege mai bine dacă se compară cu un resort care acumulează o energie potenţială susceptibilă de a se transforma în energie motrice.

Să notăm cu G – dorinţa sau intenţia de a atinge un anumit obiectiv (de exemplu, de a investi, de a realiza o casă etc.); S^G – sistemul (persoana) care exprimă dorinţa; t – tensiunea; $f_{P,G}$ – forţa direcţionată pentru realizarea intenţiei, cu ajutorul cărora să punem în evidenţă o serie de relaţii şi concluzii, după cum urmează:

– atîta timp cît în sistem nu este atins obiectivul propus, tensiunea în sistem este pozitivă:

$$t(S^G) > 0;$$

– tensiunea în sistem este eliberată, deci dispare dacă obiectivul propus este atins, adică:

$$t(S^G) = 0 \text{ dacă } P \subset G;$$

– pentru a atinge obiectivul propus, în sistem se creează o forţă $f_{P,G}$ care are o valoare pozitivă:

$$f_{P,G} > 0;$$

– odată ce acţiunea a fost consumată, iar obiectivul atins, forţa şi tensiunea în agentul economic s-au stins. În această situaţie ele au devenit egale cu zero:

$$t(S^G) = 0 \text{ şi } f_{P,G} = 0.$$

Un rol determinant în schimbarea comportamentului îl are învăţarea luată în sensul său larg, adică acela de a face ceva mai bun decît înainte, termen

Scanned with OKEN Scanner

ce se referă la o varietate de procese. Există mai multe tipuri de schimbări provocate de învăţare cum sînt, de exemplu, schimbări în structura cognitivă, care pot avea loc în oricare parte a spaţiului vieţii; schimbări în motivaţie concretizate în modificarea nevoilor sau a mijloacelor de satisfacere a acestora; schimbări în ideologie; schimbări în controlul voluntar dat de creşterea calificării.

În studiul schimbării comportamentului economic trebuie să-şi găsească un loc corespunzător şi *problemele psihologice ale dezvoltării şi regresiei.* În spaţiul vieţii, în diferitele faze ale evoluţiei individului, intervin numeroşi factori - mai ales învăţarea, imitaţia, experienţa - , care determină dezvoltarea, concretizată în obţinerea treptată a unor performanţe tot mai bune în activitatea economică (producţie, creaţie ştiinţifică şi tehnologică). În general, în decursul activităţii intervin însă numeroase obstacole pe care individul sau colectivul încearcă să le surmonteze pentru a atinge obiectivele fixate. În cazul cînd obstacolul este prea mare în raport cu posibilităţile reale (de cunoaştere, de dotare tehnică, financiare) individul şi grupul chiar dacă pun în joc toate resursele, constată că nu pot depăşi obstacolul pentru a ajunge la obiectiv.

Atunci cînd norma de a realiza obiectivul devine o obligaţie fermă, comportamentul individului sau colectivului este supus regresiei[71]. Aceasta înseamnă, în fapt, expunerea individului şi colectivului fie la o situaţie descurajantă, fie la starea de distrugere a încrederii în forţele proprii, fie, în sfîrşit, la crearea unor condiţii favorabile pentru generarea şi expansiunea unui comportament deviant dăunător economiei şi societăţii.

7.5.3. Activitatea economică - formă de manifestare a comportamentului agenţilor economici

O formă de manifestare a comportamentului este activitatea.

Ea reprezintă totalitatea manifestărilor de conduită, pe plan concret sau mental, prin care omul acţionează asupra mediului şi asupra lui însuşi. Omul îşi realizează trebuinţele, ideile, aspiraţiile, planurile prin intermediul activităţii[72].

---

71 În psihologie termenul de regresie se referă la o primitivare a comportamentului, la o întoarcere de la o stare matură pe care individul o atinsese mai înainte la una imatură, din diferite motive ca emoţii neplăcute, oboseală, suprasaturaţie, îmbolnăvire.

72 Activitatea presupune organizarea ierarhică stabilă de motive, scopuri şi mijloace. Motivele arată ceea ce declanşează, direcţionează şi întreţine activitatea; scopurile arată ceea ce urmează să se obţină în cursul activităţii; mijloacele indică

Scanned with OKEN Scanner

Activitatea economică constituie aspectul activ, cu caracter de autoreglare, al psihicului implicat în procesele de producţie, circulaţie, distribuţie şi consum. Activitatea economică se caracterizează prin următoarele trăsături specifice: a) este îndreptată spre atingerea unor scopuri conştient propuse, înainte de a fi efectuată, ea apărînd într-o formă ideală, sub aspectul unei imagini, a unui plan mental; b) se realizează pe baza aspiraţiei şi a deciziei agentului economic, ceea ce implică nu numai acceptarea sau aprobarea sarcinii, ci şi autoinstrucţie sau comandă din partea acestuia pentru executarea acţiunii; c) pentru realizarea scopului propus trebuie învinse toate obstacolele exterioare şi interioare ce stau în calea desfăşurării acţiunii; d) avînd un caracter complex, procesele economice implică, pe lîngă o vastă diviziune a muncii, şi o coordonare a tuturor activităţilor ce se realizează, fie în mod indirect prin piaţă şi pîrghii economice, fie în mod direct prin sistemul de planificare. De regulă, coordonarea directă, cu caracter administrativ, vine în conflict cu principiul motivaţiei, ceea ce generează fenomenul de respingere cu însemnate urmări negative în viaţa economică şi socială.

* *

*

---

ansamblul de procedee, acţiuni şi instrumente prin care se asigură atingerea scopului. Prin activitate omul pune în joc întreaga sa personalitate, aceasta implicînd procese şi funcţii psihice, particularităţile psihice ale omului, aspiraţiile sale, atitudinile şi aptitudinile sale, trăsăturile de temperament şi de caracter. Nu numai fenomenele de conştiinţă sau numai comportamentul exterior care poate fi supus unei cercetări obiective sînt luate în considerare la studiul activităţii. Potrivit concepţiei psihologiei contemporane, pe lîngă aceste fenomene trebuie luate în considerare şi procesele psihice cognitive, afective, precum şi comportamentul, toate acestea formînd o unitate funcţională dinamică ce se intercondiţionează. Prin însăşi structura şi destinaţia sa, comportamentul include în sine şi comportamentul structurii psihice. Activitatea se structurează din unităţi funcţionale subordonate numite acţiuni, acestea, la rîndul lor, se compun din unităţi funcţionale numite operaţii, iar operaţiile se compun din acte sau mişcări. Activitatea, ocupînd primul loc în ierarhie, se caracterizează prin faptul că, în ansamblul său, este întotdeauna conştientă şi voluntară, îşi are motivaţia sa proprie nemijlocită, urmăreşte scopuri proprii, bine definite şi se realizează întotdeauna prin efectuarea unei întregi game de acţiuni. Acţiunile nu întotdeauna au un caracter voluntar, nu au o motivaţie proprie nemijlocită şi nu au un scop independent, acestea fiind subordonate şi integrate activităţilor. Operaţiile nu au nici scop propriu, fiind considerate ca mijloace de rezolvare a scopului nemijlocit al acţiunii (A. Chircev. Al. Roşca ş. a., *op. cit.*, p. 421).

Scanned with OKEN Scanner

Din acest capitol s-a putut desprinde multitudinea de probleme pe care le ridică cercetării economice elementele psihologice ale activităţii economice. De asemenea, s-au putut observa posibilităţile unei largi cooperări dintre ştiinţa economică şi psihologie pe o arie întinsă şi diversificată de probleme de interes comun.

Deşi s-au realizat unele progrese pe această linie în ştiinţa economică, rămîn totuşi încă multe probleme teoretice şi practice ce trebuie studiate şi aprofundate în domeniul motivaţiei (în special în ce priveşte raportul dintre motivaţia materială şi cea nematerială), căile de perfecţionare a comportamentului economic, stimularea creativităţii ştiinţifice şi tehnologice, întărirea rolului impulsului intern de dezvoltare a sistemului economic, studiul fenomenelor psiho-economice deviante în viaţa economico-socială şi căile de evitare sau înlăturare a acestora.

Tranziţia la mecanismul economic de piaţă oferă un teren vast de studiere nu numai din punct de vedere teoretic, ci şi practic a elementului psihologic din cadrul proceselor economice, multe din aceste elemente constituind adevărate puncte nodale în soluţionarea problemelor reale. Mecanismul economic de piaţă în raport cu cel centralizat presupune nu numai pîrghii economice noi, relaţii noi între agenţii economici stipulate de normele juridice, ci, într-o măsură şi mai mare, schimbări de mentalităţi, de atitudini, de comportamente ale agenţilor economici (individuali şi de grup) pe care le implică trecerea de la realităţile bazate pe comandă la cele economice democratice şi concurenţiale. Trecerea la relaţii de piaţă concurenţiale întăreşte spiritul de prevedere, de iniţiativă şi de responsabilitate la toţi agenţii economici, contribuie la dinamizarea acestora, inclusiv la asumarea riscului în afaceri şi la înlăturarea atitudinii paternaliste.

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

CAPITOLUL 8
ECONOMIA ŞI POLITICA

Interferenţa dintre economie şi politică, atît pe plan teoretic, cît şi pe cel al acţiunii practice, constituie un alt subiect epistemologic de mare întindere şi complexitate. Practic, aproape nu există categorie, concept şi teorie economică să nu aibă, într-un fel sau altul, anumite legături cu ştiinţa politică şi cu acţiunea politică. În acest capitol vom încerca să scoatem în evidenţă doar unele aspecte generale, de principiu, privind asemenea legături, cele specifice rămînînd să fie analizate în celelalte volume.

8.1. ÎNTREBĂRI ŞI UNELE RĂSPUNSURI DE PRINCIPIU

În jurul problemei interferenţei dintre economie şi politică se nasc numeroase întrebări şi sînt generate discuţii tot atît de numeroase şi foarte aprinse. Printre întrebările puse se întîlnesc şi următoarele: care sînt şi cum se manifestă relaţiile de putere în structura diferitelor tipuri de economii, cum se definesc şi se manifestă relaţiile de putere la diferiţi agenţi economici, inclusiv statul (ca simplu agent economic), ce parte şi ce rol joacă în economie statul ca putere publică şi care este raţiunea de a avea el un asemenea rol; care sînt instrumentele utilizate şi limitele raţionale de intervenţie a statului în economie, care este mecanismul interferenţelor elementului politic în viaţa economică într-o societate democratică cu economie de piaţă?

Dacă ştiinţa economică s-ar menţine izolată de ştiinţa politică de dragul păstrării purităţii raţionamentelor economice, ar putea fi evitate asemenea întrebări. Însă aceasta ar însemna o distanţare de realităţile vieţii economice.

Pe de o parte, ştiinţa economică ar rămîne condamnată la producerea unor raţionamente abstracte, sterile şi, prin aceasta, la izolarea sa de realităţi. Pe de altă parte, disimetriile apărute în economie, ca urmare a concentrării puterii economice şi politice într-un singur centru, ar fi lăsate neobservate

şi neanalizate. De asemenea, ar fi lăsate neobservate şi neanalizate efectele negative ce apar în viaţa social-economică, fie în urma unor intervenţii exagerate ale statului în economie în numele realizării echităţii şi a buneistări generale, fie în urma unei lipse totale de intervenţii în numele principiilor liberalismului. Şi într-un caz şi în altul poate avea loc un atentat la adevărata libertate economică şi la cea politică a individului, precum şi un atentat la egalitatea de oportunităţi ale individului în a acţiona în societate şi în a obţine rezultate. Referindu-se la necesitatea combinării optime dintre liberalism şi intervenţionism, Victor V. Bădulescu sublinia: „Libertatea economică apare ca o tendinţă firească, rezultat al nevoii fiecăruia de a-şi manifesta facultăţile sale personale, în contact cu lumea externă. Ea nu este însă o concepţiune abstractă, ale cărei consecinţe practice se pot determina, în mod valabil, pentru toate timpurile şi toate locurile... libertatea este, prin urmare, rezultatul unei lungi evoluţiuni înrîurite de două tendinţe opuse: una, dictată de preocupări individualiste, urmărind o activitate cît mai puţin ţărmurită pentru individ; alta, dictată de preocupările şi necesităţile vieţii în societate, care urmăreşte restrîngerea libertăţii individului, fie în folosul intereselor generale ale societăţii, fie pentru a asigura putinţa de manifestare individuală a celorlalţi indivizi. Nici una, nici cealaltă din aceste tendinţe nu poate găsi o înfăptuire deplină, fără a ne duce: prima la anarhie, cea de a doua la tiranie. Organizarea libertăţii este deci rezultatul unui compromis[1].

De altfel, continua V. Bădulescu, „În forma lui integrală, a libertăţii absolute, sistemul nu a funcţionat practic niciodată. Chiar în perioadele în care doctrina liberalismului era în floare, veacul XIX, intervenţia statului – prin măsuri administrative, fiscale, economice, monetare sau sociale – a restrîns libertatea de mişcare a individului şi a modificat, fie condiţiunile de folosire a instrumentelor de producţie, fie repartizarea bunurilor produse"[2].

În cadrul apariţiei şi adîncirii unor disimetrii în relaţiile de putere sau al schimbării unor ordini de preeminenţă ale unor valori în politica intervenţionistă, pot fi afectate, ori chiar puse sub semnul întrebării, o serie de valori esenţiale ale democraţiei cum este cea privind libertatea individului în societate. De exemplu, subliniind că libertatea economică este o premisă esenţială a celei politice, Friedman afirma că prima permite oamenilor să coopereze unii cu alţii fără coerciţie şi fără conducere centrală şi micşorează

1 Victor V. Bădulescu, *Tratat de politică comercială*, Editura Scrisul Românesc S. A., Craiova, 1945, p. 11.

2 Victor V. Bădulescu, *op. cit.*, p. 13.

Scanned with OKEN Scanner

aria peste care este exercitată puterea politică.

În plus, prin dispersia puterii piaţa liberă asigură o compensare oricărei concentrări a puterii politice care ar putea să crească. Combinarea puterii economice cu cea politică în aceleaşi mîini reprezintă o reţetă sigură pentru tiranie, conchide Friedman[3]. De asemenea, răspunzînd la provocările doctrinelor economice paternaliste, care pun egalitatea şi echitatea înaintea libertăţii, Friedman arăta că orice încercare în această direcţie nu poate însemna decît un total şi implacabil eşec. „O societate care pune egalitatea - în sensul egalităţii rezultatelor - înaintea libertăţii - sublinia Friedman - nu va ajunge nici la egalitate nici la libertate. Folosirea forţei pentru a realiza egalitatea va distruge libertatea, iar forţa introdusă în scopuri bune va ajunge în mîinile acelor oameni care o folosesc să promoveze interesele lor proprii.

Pe de altă parte, o societate care pune libertatea pe primul plan, ca un fericit produs derivat, va sfîrşi deopotrivă cu libertate mai mare şi cu o egalitate mai mare. Deşi este un produs derivat al libertăţii, egalitatea mai mare nu este un accident. O societate liberă descătuşează energiile şi capacităţile oamenilor de a-şi urmări propriile obiective. Ea previne anumiţi oameni de la reprimarea arbitrară a altora. Ea nu previne anumiţi oameni să realizeze poziţii privilegiate, însă atîta timp cît libertatea este menţinută, ea previne acele poziţii privilegiate de a deveni instituţionalizate... Libertatea înseamnă diversitate însă şi mobilitate"[4].

Tocmai din motivele invocate pînă aici apare necesitatea stringentă de a studia în profunzime punctele nodale de întîlnire atît dintre cele două ştiinţe (cea economică şi cea politică), cît şi dintre faptele şi fenomenele economice şi cele politice.

8.2. PUNCTELE NODALE DE CONTACT DINTRE ŞTIINŢA ECONOMICĂ ŞI ŞTIINŢA POLITICĂ

Pentru a răspunde la întrebările de mai sus, procesele şi fenomenele economice şi cele politice trebuie supuse unei analize transversale cît mai aprofundate. Care din cele două ştiinţe specializate este mai predispusă la acest demers? Pentru a răspunde la întrebare sînt necesare cîteva referiri la obiectul lor de studiu, precum şi la rolul şi limitele elementului politic în viaţa economico-socială.

3 Milton & Rose Friedman, *Free to Choose*, Harcourt Brace, Jovanovich, New York, 1980, p. 2-3.

4 Milton & Rose Friedman, *op. cit.*, p. 148-149.

Scanned with OKEN Scanner

8.2.1. Sfera de cuprindere şi obiectul de studiu al celor două ştiinţe; rolul şi limitele politicului

În ceea ce priveşte ştiinţa economică. După cum am văzut în capitolul 1, ştiinţa economică studiază acţiunile economice tipice, repetitive ale oamenilor pentru a desprinde anumite regularităţi în comportamentul agenţilor economici care îşi desfăşoară activitatea în scopul realizării unor obiective sau finalităţi într-o lume cu resurse limitate, folosind instituţii şi instrumente economice adecvate în condiţiile unor implicări ale puterii publice (ale statului) în realizarea unor ajustări (adaptări) ale mecanismului de funcţionare a economiei. În cadrul acestui obiect de studiu, ştiinţa economică este preocupată să supună investigaţiei ştiinţifice două mari categorii de relaţii şi legi economice.

Prima categorie cuprinde: a) studiul legilor comportamentului uman legat de activitatea intenţională - sistemul de trebuinţe şi de interese, precum şi modul cum oamenii reacţionează la stimulente; b) studiul legilor privind interdependenţele şi influenţele reciproce ale acţiunilor umane - de cooperare, de diviziune a muncii, de organizare a relaţiilor mutuale între organizaţii economice şi a schimburilor, de influenţă, de dominare.

Acestea sînt determinate şi influenţate de relaţiile de producţie, de schimb şi de distribuţie, de relaţiile de proprietate, de relaţiile de putere, de modul de acţiune şi de intensitatea elementelor extraeconomice - puterea publică, cultura, religia ş. a.

Cea de-a doua categorie cuprinde studiul legilor care rezultă din necesităţile materiale şi tehnice ale procesului de producţie. Acestea privesc şi guvernează relaţiile tehnice ale proceselor de producţie, relaţiile de balansare (de echilibru) a producţiei şi reproducţiei, precum şi legile respective care guvernează procesele de producţie şi de reproducţie[5].

În ce priveşte ştiinţa politică. În analiza aspectelor politice este implicată ştiinţa politică al cărei obiect de studiu îl formează relaţiile de putere, precum şi fenomenele şi procesele derivate, folosind în acest scop metode şi tehnici de cercetare ştiinţifică adecvate.

Puterea politică exprimă relaţii de autoritate, de dependenţă şi de subordonare impusă unor agenţi de către alţi agenţi constituiţi în organizaţii politice, statale etc. care fac uz de drepturile lor legitime şi care, pentru exercitarea puterii, este invocat interesul societăţii[6]. Faţă de celelalte cate-

5 O. Lange, *Political Economy*, vol. 1, A Pergamon Press Book, The MacMillan Co, New York, 1963, p. 58-59.

6 Fr. Perroux, *Pouvoir et économie*, Bordas, Paris, 1973.

Scanned with OKEN Scanner

gorii de relaţii, puterea politică statală - întîlnită şi sub numele de putere publică - are un caracter imperativ sau coercitiv, stipulată în mod oficial prin acte normative statale.

Potrivit concepţiei structuraliste, politicul, alături de celelalte elemente - economie, cultură, morală etc., - reprezintă o componentă a sistemului social, ca domeniu important al acestuia. În virtutea rolului său, politicul reprezintă un factor care acţionează în cadrul unui sistem de instituţii şi organizaţii politice pe baza unei conştiinţe şi a unui comportament politic, prin mecanism al legăturilor directe şi mijlocite dintre conducători şi conduşi, în baza deciziilor politice şi a normelor juridice[7].

În sistemele sociale contemporane, în care este concentrată puterea politică şi economică în aceleaşi mîini, elementul politic adeseori are un rol copleşitor. Aici omul este legat prin numeroase fire invizibile de politic. El este legat prin mijlocirea unor pîrghii economice, culturale, juridice, ideologice etc., politicul hotărînd în fond destine culturale, prescriind norme de drept, oferind sau retrăgînd demnităţi şi funcţii aducătoare de avantaje materiale şi de prestigiu, iar în situaţii limită recurgînd la coerciţie.

În anumite împrejurări - mai ales în cazul regimurilor autoritare - limitele suveranităţii şi libertăţii de acţiune ale puterii politice în viaţa economico-socială se extind foarte mult. Aici se creează impresia că puterea politică ar putea dispune în mod discreţionar, abuziv de evoluţia şi soarta tuturor celorlalte domenii, inclusiv de toate acţiunile, faptele şi destinele umane[8], ceea ce constituie trăsături definitorii ale totalitarismului şi despotismului politic. Însă de atîtea ori s-a dovedit că nici chiar în condiţiile regimurilor totalitare elementul politic nu poate depăşi o anumită limită a autonomiei şi a libertăţii sale de acţiune în cadrul ansamblului sistemului în raport cu celelalte elemente componente ale acestuia.

Limita este impusă, în primul rînd, de însuşi caracterul derivat (determinat) al relaţiilor politice din celelalte relaţii ale sistemului - economice, sociale şi de clasă, culturale, morale etc. Fiind o reflectare a relaţiilor sociale, în planul conştiinţei, elementul politic nu se poate detaşa prea mult de realitatea acestor relaţii chiar şi atunci cînd el îşi arogă calitatea de element conducător în societate. O detaşare a acestuia de celelalte relaţii şi orice încercare de dominaţie a acestora înseamnă, în fapt, ruperea politicului de

7 *Tratat de economie contemporană*, vol. 1, Editura Politică, Bucureşti, 1986, p. 67.

8 Vasile Boari, *Dialectica raportului conştiinţa morală şi conştiinţa politică*, Editura Politică, Bucureşti, 1987, p. 54 şi 59.

Scanned with OKEN Scanner

realităţile economice, sociale şi morale.

Puterea politicului, a libertăţii sale de acţiune este limitată, în al doilea rînd, de acţiunea legilor obiective ale ansamblului sistemului economico-social, de presiunea pe care o exercită celelalte domenii ale vieţii economico-sociale. O exagerare a intervenţiei puterii politice în viaţa economico-socială peste limitele permise de legile obiective, o încălcare a acestor legi prin acţiunea politică provoacă serioase prejudicii vieţii economice şi sociale, prejudicii exprimate prin alienarea puterii politice în raport cu societatea, prin promovarea şi accentuarea subiectivismului şi arbitrariului în conducerea economică şi socială şi la abuzuri de putere, la dezordine în ierarhizarea valorilor sau normelor în economie şi societate, cu urmări catastrofale pentru iniţiativă şi creaţie, pentru progres, în general. O exagerare a puterii politice poate duce la dezorganizarea economiei şi a societăţii, la paralizie şi stagnare în toate domeniile, la degradarea vieţii culturale şi morale.

Ştiinţa economică, precum şi cea politică şi-au conturat domeniul de studiu şi, totodată, şi-au creat şi dezvoltat structurile ştiinţifice proprii cu un grad ridicat de specializare, ceea ce le diferenţiază în mod net una faţă de alta. Însă cercetînd problemele în mod sectar, doar prin prisma exclusivă a uneia sau a alteia dintre aceste discipline ar însemna să ne supunem singuri unor constrîngeri care să ne ducă, în cel mai bun caz, la răspunsuri parţiale şi nesatisfăcătoare[9]. Fără îndoială, o specializare a ştiinţelor, inclusiv a celor sociale este necesară şi ea trebuie încurajată în continuare. Însă nu este cazul să credem că numai prin specializare se poate progresa cu adevărat în ştiinţă.

8.2.2. Interferenţa economicului cu politicul în ştiinţa economică[10]

În teoria economică cuprinsă în cursuri universitare, tratate de economie

9 James E. Alt şi Alec Christal, *Political Economics*, University of California Press, Los Angeles, 1983, p. 3.

10 Măsura în care elementul politic, împreună cu cel economic, trebuie să constituie sau nu obiect de studiu al ştiinţei economice, ponderea fiecărui element în ansamblul sistemului social, precum şi relaţiile dintre aceste elemente ar putea fi, în parte, clarificate dacă ne-am referi pe scurt la însăşi evoluţia denumirii acestei ştiinţe şi a obiectului său de studiu. Prima dată cînd Montchrétien a folosit termenul de economie politică, atunci cînd a publicat în 1615 lucrarea sa *Traité de l'économie politique*, avea în vedere principii ale economiei de stat, în speţă probleme ale finanţelor de stat. Denumirea de economie politică s-a răspîndit treptat chiar dacă conţinutul sau obiectul său de studiu s-a referit la un cadru mai larg, şi anume la probleme de economie socială generală. Dar aici apare şi un aspect semantic care trebuie relevat. Cum fiecare ştiinţă care se respectă

Scanned with OKEN Scanner

sau opere fundamentale ale unor mari economişti, s-au produs anumite schimbări în ce priveşte prezenţa aspectelor politice - problemele puterii, politicile de ajustare ş. a. - în structura obiectului de studiu reprezentată de proporţia elementului politic faţă de cel economic, precum şi luarea în considerare şi folosirea elementului politic în reglarea economiei. Aceste schimbări s-au produs din cel puţin trei cauze esenţiale: a) ca urmare a unui proces firesc de specializare şi diferenţiere a disciplinelor în cadrul corpusului de ansamblu al ştiinţei economice ca rezultat al dezvoltării ei; b) din dorinţa slujitorilor ei de a releva relaţiile social-politice reale, care influenţează sau dau naştere unor relaţii economice ce pot pune în evidenţă anumite drepturi sau anumite avantaje economice şi politice ale anumitor grupuri sociale; c) din dorinţa majorităţii economiştilor şi a susţinătorilor lor de a face ca ştiinţa economică să-şi sporească funcţia instrumentală în economie, adică funcţia de a servi nu numai cunoaşterii sistemului, ci şi ameliorării acestuia prin decizia politică.

Modul de a lua în considerare şi interpreta elementul politic a dus, în acelaşi timp, şi la diferenţierea şcolilor de gîndire şi doctrinelor economice. Deosebirile merg de la o extremă la alta: de la propunerea de purificare a economicului prin excluderea completă a elementului politic din economie, inclusiv din analiza economică, pînă la acceptarea ideii de preponderenţă a elementului politic şi de subordonare a elementului economic celui politic.

Odată cu introducerea aspectelor politice în studiile economice, teoria economică se apropie tot mai mult de realitate. Prin aceasta ea îşi schimbă

---

adoptă pentru noţiunile cheie cuvinte greceşti, în cazul ştiinţei economice acest lucru a produs o adevărată încurcătură. De exemplu, cuvîntul grecesc „politicos" însemnînd „social" rezultă că denumirea de economie socială ar fi mai potrivită din punct de vedere al conţinutului decît cea de economie politică. Aceste două denumiri sînt în fond sinonime. Tocmai pe acest considerent în numeroase cazuri, mai ales în secolul trecut, într-o serie de ţări ca Polonia, Italia, Germania a fost adoptată denumirea de economie socială. Probabil sub influenţa literaturii franceze, în literatura economică de limbă engleză, română şi altele a fost introdusă folosirea denumirii de economie politică. Începînd din ultimul deceniu al secolului trecut însă, după ce Alfred Mashall şi-a publicat cartea *Principles of Economics* (1890), termenul de ştiinţă economică (economics) în loc de economie politică a fost folosit de un număr crescînd de economişti de limbă engleză. În literatura economică marxistă din toate ţările a fost introdus şi păstrat termenul de economie politică, ceea ce se justifică deoarece elementul politic predomină pe cel economic (James Stewart, *Inquiry into the principles of Political Economy*, 1967; Oscar Lange, *Political Economy*, vol. 1, The MacMillan Co, New York, 1963, p. 13-14).

Scanned with OKEN Scanner

statutul şi funcţia: de la instrument al cunoaşterii teoretice la instrument de călăuză în acţiunea practică, ceea ce îi permite să treacă de la a răspunde la întrebarea: ce este? la a răspunde la întrebările: cum ar trebui să fie?, cu ce mijloace?, cu ce efecte? „Trebuie să ne dăm însă seama - nota Gromoslaw Mladenatz - că aici se părăseşte domeniul *ştiinţei pure* şi se trece în cel al *ştiinţei economice aplicate*, al *artei economice*, cum spun unii, ori al *tehnicii economice*, ori mai exact zis, al politicii economice. Avem deci pe de o parte Teoria economică (şi sociologia economică) pe de altă parte Politica economică, considerată ca o ştiinţă normativă (cum sînt de pildă Etica, Politica etc.)"[11].

În unele ţări, includerea în studiile teoretice a aspectelor politice nu a modificat statutul economiei ca disciplină ştiinţifică. Aşa cum remarca Gr. Mladenatz încă din anii '40, în literatura economică din perioada clasică, precum şi în tratatele din Franţa şi alte ţări latine (inclusiv din România, adăugăm noi) chestiunile de teorie şi politică economică sînt tratate de obicei laolaltă. Dimpotrivă, mai ales în literatura economică germană contemporană (şi mai cu seamă în cea engleză, adăugăm noi) s-a făcut separaţie netă între aceste două domenii ale ştiinţei economiei sociale[12].

Tratarea laolaltă a chestiunilor de teorie cu cele de politică economică a constituit şi constituie o frînă în dezvoltarea pe baze ştiinţifice a acestor discipline, provocînd astfel însemnate consecinţe negative atît pentru cunoaştere, cît şi pentru practica economică, sub pretextul cerinţei generale privind verificarea teoriei economice cu practica economică, în ţara noastră, ca şi în alte ţări, s-a ajuns la o vulgarizare a teoriei economice, la schimbarea statutului ei, de la instrument de cunoaştere la cel de explicare prin justificare a acţiunii politice, ea devenind astfel un instrument apologetic al puterii politice totalitare.

11 Pentru a explica diferenţa dintre economie ca ştiinţă (numită şi economia socială) şi politica economică, ca disciplină economică aplicată - Gr. Mladenatz face următoarele aprecieri: „pentru a rămîne pe terenul ştiinţific, economistul nu are să aprecieze aici *ţelurile* pe care organismul politic şi le precizează, ci numai *efectele* acestor intervenţiuni ale puterii politice. De asemenea, este uşor de înţeles că Teoria economică stabileşte noţiuni generale şi abstracte, prin faptul că se constituiesc tipuri ideale economice. Dimpotrivă, Economia practică va studia în mod distinct diferitele domenii speciale ale activităţii economice, de pildă agricultura, industria, comerţul... Aşadar, alături de Economia socială teoretică şi generală... se aşază Economia socială practică, aplicată, specială, politica economică (în concret Economia naţională)" (Gr. Mladenatz, *op. cit.*, p. 215)

12 *Ibidem.*

Scanned with OKEN Scanner

Literatura economică, inclusiv cea din ţara noastră înainte şi după cel de-al doilea război mondial, s-a preocupat de studiul interacţiunii dintre economie şi politică, îndeosebi sub aspectul intervenţiei puterii publice (statului) în economie, în scopul realizării unor anumite obiective politice, economice şi sociale. Ca urmare a cercetărilor interdisciplinare efectuate, am asistat în ultimele decenii la formarea şi desprinderea din corpusul economiei politice teoretice (din teoria economică generală) a noi discipline cu o bază ştiinţifică solidă, cum sînt, de exemplu, economia sectorului public sau economia publică (public economics) ce studiază politica economică guvernamentală, ştiinţa economică politică (political economics) ce studiază punctele nodale ale interferenţei ştiinţei economice cu ştiinţa politică şi ale impactului acţiunii politice asupra proceselor economice, ale acţiunii puterii politice. De asemenea, s-au creat şi dezvoltat, pe baze teoretice bine fondate, noi discipline pe domenii specializate, cum sînt: politici monetare, politici ale comerţului exterior, politici ale relaţiilor economice internaţionale, politici industriale, politici agrare, politici economice regionale ş. a. Multe dintre disciplinele formate prin dezvoltările teoretice pe baza interferenţei celor două discipline de bază – ştiinţa economică şi ştiinţa politică – nu sînt cu nimic mai prejos în ce priveşte nivelul ştiinţific al tratării problemelor în raport cu disciplinele mamă, doar cu excepţia unor zone unde cercetările au un caracter incipient sau sînt insuficient aprofundate.

Cercetările interdisciplinare desfăşurate în ultimele decenii în diferite ţări arată că interferenţa economicului cu politicul nu se rezumă doar la aplicarea unor politici în diferite domenii de tipul celor menţionate mai sus. Interferenţa celor două categorii de relaţii implică şi alte aspecte din care derivă o seamă de noi probleme şi dezvoltări teoretice cum sînt, de exemplu, preluarea şi asimilarea unor concepte de la ştiinţele politice, studiul unor acţiuni, comportamente şi fenomene politice care produc efecte în economie, abordarea unor noi subiecte legate de acţiunea politică: optimizarea politicii, funcţiile reacţiei, ştiinţa economică a votării, corelaţia dintre alegerile electorale şi politica ciclului economic. În cadrul relaţiilor dintre fenomenele şi procesele economice şi cele politice sînt prezente discuţii în legătură cu chestiunile neutralităţii politice şi obiectivităţii ştiinţei economice. Se pune, de asemenea, în discuţie ideea potrivit căreia sarcina specifică a economistului nu poate fi determinată decît după enunţarea opţiunilor sub singura responsabilitate a decidentului politic: rolul ştiinţei economice fiind doar acela de a degaja implicaţiile acestor opţiuni. În această perspectivă, preciza Jacques Berleur,

Scanned with OKEN Scanner

analiza economică a preferinţelor sociale duce la o mecanică a „deciziilor" în care calculatorul economic rămîne în mod riguros neutru: alegerile, chiar dacă ele sînt integrate în modele sînt considerate ca date exogene[13].

Pentru a obţine o imagine cît mai cuprinzătoare asupra problemei abordate, într-un spaţiu cît mai restrîns, chestiunile ridicate mai sus, ca şi multe altele, vor trebui analizate cu minuţiozitate, inclusiv cele privind posibilitatea articulării economicului cu politicul şi modul de manifestare a interacţiunii lor reciproce. Tocmai în această perspectivă, multitudinea problemelor vor fi abordate sub aspect epistemologic în cadrul unor subcapitole şi paragrafe care privesc: a) introducerea în ştiinţa economică a conceptului de putere folosit în ştiinţele politice, precum şi a altor noţiuni explicative şi derivate care contribuie la îmbogăţirea teoriei economice şi la clarificarea unor probleme; b) analiza modului de interacţiune a elementului economic cu cel politic în teoria şi practica economică.

8.3. CONCEPTUL DE PUTERE ŞI NOŢIUNI DERIVATE CE ÎMBOGĂŢESC TEORIA ECONOMICĂ

Aşa cum remarca Fr. Perroux, timp îndelungat puterea a constituit un concept proscris (bani), recalcitrant pentru ştiinţa economică, deşi în viaţa economică reală ea este întîlnită la tot pasul prin manifestări explicite şi implicite - disimetrii, control, influenţe, efecte de dominare.

Atîta timp cît ştiinţa economică era preocupată de echilibrul general şi de concurenţa perfectă, interpretate fie în mod mecanic, fie în mod atomist, prin mişcări browniene ale unor mari mulţimi de agenţi economici de puteri economice egale, fie interpretate în mod hidraulic sub forma unor fluxuri generale băneşti privite numai la nivelul macroeconomic, nici nu se simţea nevoia de a se introduce noţiunea de putere.

Dezvoltarea microeconomiei şi, în primul rînd, studiile empirice asupra monopolurilor şi oligopolurilor au atras atenţia asupra unor fenomene reale şi a unor relaţii noi ce apar în economie datorită tocmai discrepanţelor dintre puterile economice ale diferiţilor agenţi economici, puteri manifestate prin influenţă, control, dominare. Dacă conceptul privind raportul de putere introdus de economiştii clasici (A. A. Smith şi D. Ricardo) a fost exclus de neoclasici, totuşi, aşa cum menţiona Fr. Perroux „Acest proscris nu s-a lăsat uşor uitat şi se face amintit cu insistenţă celor care lansează ostracizarea

13 Jacques Berleur, *Économique et politique*, în „Économie et Sociétés", ISEA, Série M, nr. 28, 1974, p. 2.

Scanned with OKEN Scanner

sa"[14]. Studiile privind echilibrul economic, structura economiilor de piaţă, relaţiile economice internaţionale, economia publică, inflaţia, şomajul, relaţiile industriale, negocierile economice ş. a. nu mai pot fi luate în considerare dacă ele exclud din analize conceptele de putere şi de autoritate. Se confirmă astfel afirmaţia lui B. Russel „Conceptul fundamental în ştiinţele sociale este puterea în acelaşi sens în care energia este conceptul fundamental în fizică"[15].

În cadrul relaţiilor industriale nu se poate face abstracţie de judecăţile de valoare în legătură cu puterea pe care o au sindicatele (prea mare sau prea mică) în raport cu patronatul, manageriatul şi/sau cu guvernul. De asemenea, în studiul relaţiilor industriale nu se poate face abstracţie de autoritatea sau de controlul pe care îl au sindicatele asupra membrilor sau a organizaţiilor locale ori de autoritatea pe care o are manageriatul în cadrul propriei organizaţii[16].

8.3.1. Noţiunea de putere

Ca oricare altă noţiune din ştiinţele sociale, nici cea privind puterea nu are o definiţie cu o accepţiune universală. Conotaţiile acestei noţiuni adeseori sînt în funcţie de contextul în care ea este folosită şi de scopurile în care este tratată sau analizată. De pildă, luată într-o accepţiune largă, puterea este definită ca fiind aptitudinea sau capacitatea unui individ sau grup social de a acţiona sau de a-şi exercita forţa pentru a realiza ceva în mod efectiv.[17] După J. K. Galbraith, puterea este capacitatea unui individ sau a unui grup de a impune altora propriile obiective[18], iar după Hyman, puterea reprezintă capacitatea (ability) unui individ sau grup social să controleze mediul fizic şi social[19]. Considerată ca parte a procesului de decizii, puterea reprezintă putinţa de a influenţa deciziile care sînt sau nu luate de alţii. Referindu-se

14 Fr. Perroux, *Pouvoir et économie*, Bordas, Paris, 1973, p. 5.

15 Bertrand Russel, *Power, A New Social Analysis*, Allen and Unwin, Londra, 1946, p. 10.

16 Michael Salamon, *Industrial Relations. Theory and Practice*, Prentice/Hall, Int. Englewood Cliffs, N. J. 1987, p. 49.

17 *The American Heritage Dictionary of the English Language*, American Heritage Publishing Co., Inc., 1970; *Mic dicţionar enciclopedic*, Ed. a. II-a, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1978.

18 J. K. Galbraith, *The New Industrial State*, ed. aII-a, Houghton Mifflin Boston, 1971.

19 R. Hyman, *Industrial Relations, A Marxist Introduction*, MacMillan Londra, 1975, p. 26.

Scanned with OKEN Scanner

la cazul special al negocierilor, Magenau şi Pruitt privesc noţiunea de putere ca fiind capacitatea de a smulge (to elicit) concesii de la partenerul de negociere[20]. În contextul negocierilor Magenau şi Pruitt deosebesc puterea strategică[21] de avantajul tactic.

Constatînd că puterea are înţelesuri diferite, Michael Salamon consideră că este utilă diferenţierea înţelesului de putere între: a) putinţa de a *controla* sau impune (direcţiona sau reglementa) o situaţie sau persoană în ciuda oricărei dorinţe ori încercări de a influenţa alt individ sau grup de indivizi; b) putinţa de a *influenţa* şi, prin aceasta, de a asigura anumite modificări în decizia sau acţiunea altei părţi[22].

Apreciind că puterea reprezintă conceptul central al ştiinţei politice şi al altor ştiinţe sociale şi că el se află printre conceptele încă cele mai dificile de explicat şi măsurat, G. D. Garson face o sinteză a diferitelor păreri cu privire la definirea noţiunii de păstrare a puterii politice. Pentru unii aceasta reprezintă acelaşi lucru cu apărarea unei slujbe (loc de muncă) într-un birou: puterea e un set de drepturi care se leagă de poziţia guvernamentală. Pentru alţii ea reprezintă menţinerea influenţei personale: puterea este un set de resurse (nu doar poziţia oficială, ci, de asemenea, bani, informaţie, control asupra locurilor de muncă) ce pot fi folosite de deţinătorul de putere. Pentru alţii păstrarea puterii politice are mai puţin de a face cu oricare poziţie sau resurse decît are de a face cu apărarea altora: puterea este în mintea aceluia care este influenţat[23].

În legătură cu conceptul de putere au apărut două categorii noi de noţiuni, pe de o parte, cele care exprimă formele de manifestare a puterii, iar pe de altă parte, cele care relevă sursele puterii. În cele mai multe lucrări se menţionează că puterea capătă următoarele forme de manifestare: autoritatea, in-

20 J. M. Magenau, D. G. Pruitt, *The Social Psychology of Bargaining* în G. M. Stephenson, C. J. Brotherton (eds).

21 După aceşti autori, puterea strategică constă din toate elementele situaţiei care dau posibilitatea unei părţi de a influenţa altă parte; avantajul tactic constă după aceiaşi autori, în folosirea cu succes a tacticii distributive pentru a moşteni influenţa cuiva (*Ibid*).

22 Putinţa de a influenţa se poate realiza pe două căi: a) prin a forţa o schimbare în decizia altei părţi, de obicei după ce ea a fost făcută prin exprimare explicită sau prin ameninţare; b) prin a genera o influenţă implicită care va forma o parte integrală ce ar urma să fie luată în considerare de altă parte în procesul de luare a deciziei (Michael Salamon, *op. cit*, p. 49).

23 G. David Garson, *Power and Politics in The United States*, D. C. Heath and Co. Lexington, 1977, p. 3.

Scanned with OKEN Scanner

la cazul special al negocierilor, Magenau şi Pruitt privesc noţiunea de putere ca fiind capacitatea de a smulge (to elicit) concesii de la partenerul de negociere[20]. În contextul negocierilor Magenau şi Pruitt deosebesc puterea strategică[21] de avantajul tactic.

Constatînd că puterea are înţelesuri diferite, Michael Salamon consideră că este utilă diferenţierea înţelesului de putere între: a) putinţa de a *controla* sau impune (direcţiona sau reglementa) o situaţie sau persoană în ciuda oricărei dorinţe ori încercări de a influenţa alt individ sau grup de indivizi; b) putinţa de a *influenţa* şi, prin aceasta, de a asigura anumite modificări în decizia sau acţiunea altei părţi[22].

Apreciind că puterea reprezintă conceptul central al ştiinţei politice şi al altor ştiinţe sociale şi că el se află printre conceptele încă cele mai dificile de explicat şi măsurat, G. D. Garson face o sinteză a diferitelor păreri cu privire la definirea noţiunii de păstrare a puterii politice. Pentru unii aceasta reprezintă acelaşi lucru cu apărarea unei slujbe (loc de muncă) într-un birou: puterea e un set de drepturi care se leagă de poziţia guvernamentală. Pentru alţii ea reprezintă menţinerea influenţei personale: puterea este un set de resurse (nu doar poziţia oficială, ci, de asemenea, bani, informaţie, control asupra locurilor de muncă) ce pot fi folosite de deţinătorul de putere. Pentru alţii păstrarea puterii politice are mai puţin de a face cu oricare poziţie sau resurse decît are de a face cu apărarea altora: puterea este în mintea aceluia care este influenţat[23].

În legătură cu conceptul de putere au apărut două categorii noi de noţiuni, pe de o parte, cele care exprimă formele de manifestare a puterii, iar pe de altă parte, cele care relevă sursele puterii. În cele mai multe lucrări se menţionează că puterea capătă următoarele forme de manifestare: autoritatea, in-

20 J. M. Magenau, D. G. Pruitt, *The Social Psychology of Bargaining* în G. M. Stephenson, C. J. Brotherton (eds).

21 După aceşti autori, puterea strategică constă din toate elementele situaţiei care dau posibilitatea unei părţi de a influenţa altă parte; avantajul tactic constă după aceiaşi autori, în folosirea cu succes a tacticii distributive pentru a moşteni influenţa cuiva (*Ibid*).

22 Putinţa de a influenţa se poate realiza pe două căi: a) prin a forţa o schimbare în decizia altei părţi, de obicei după ce ea a fost făcută prin exprimare explicită sau prin ameninţare; b) prin a genera o influenţă implicită care va forma o parte integrală ce ar urma să fie luată în considerare de altă parte în procesul de luare a deciziei (Michael Salamon, *op. cit*, p. 49).

23 G. David Garson, *Power and Politics in The United States*, D. C. Heath and Co. Lexington, 1977, p. 3.

Scanned with OKEN Scanner

fluenţa (sau controlul) şi afinitatea[24], iar sursele puterii rezidă din coerciţie, remunerare şi norme[25]. Cu alte cuvinte, puterea se exercită sau se manifestă prin autoritate, influenţă şi afinitate şi se formează, se consolidează şi se perpetuează prin coerciţie, remunerare şi norme[26]. Diferitelor tipuri de putere le corespund cel mai bine anumite tipuri de surse. De exemplu, coerciţia (latura punitivă) formează şi consolidează autoritatea. Corespondenţa dintre forma puterii şi sursa acesteia a fost prezentată de G. D. Garson în mod sinoptic sub forma unui tablou matricial cu combinaţiile posibile între elementele menţionate.

Sursele puterii	Forme de manifestare a puterii		
	Autoritate (1)	Influenţă (2)	Afinitate (3)
a) Coerciţie	1a	2a	3a
b) Remunerare	1b	2b	3b
c) Norme	1c	2c	3c

Sursa: G. D. Garson, *op. cit.*, p. 6.

8.3.2. Sursele puterii

De unde vine, cum sporeşte şi, mai ales, cum este distribuită puterea în diferite situaţii specifice, constituie şi trebuie să constituie un punct important în studiile privind restructurarea mecanismelor economice, inclusiv a instituţiilor şi a relaţiilor industriale în vederea tranziţiei la economia de piaţă şi

24 Unirea unui număr mare de indivizi în organizaţii formale sau informale, avînd la bază diferite afinităţi: simpatie, ideologie, interese, realizarea unor obiective comune etc. Pe baza afinităţilor se formează organizaţii (partide, sindicate, organizaţii profesionale etc.) care pot deveni cu atît mai puternice (în principal ca putere de influenţă) cu cît numărul aderenţilor este mai mare.

25 Este vorba de norme juridice, morale, cutumiare, religioase. Fiecare din acestea pot forma izvoare puternice de putere în societate.

26 M. Salamon, precum şi French şi Raven au identificat cinci surse majore de putere: a) recompensă - avînd controlul sau influenţa asupra realizării unui anumit scop sau beneficiu dorit de altul; b) coerciţie - avînd posibilitatea să aplice anumite măsuri punitive împotriva altuia (acesta poate fi legat de refuzul recompensei sau de rolurile formale pe care oamenii le deţin); c) legitimare - cu rol desemnat în mod formal, o funcţie superioară destinată să reglementeze acţiunea altora; d) referenţiere - avînd atribuţii personale ce determină pe alţii să amîne deciziile sau opiniile lor; e) expertiză - avînd cunoştinţe speciale sau experienţă considerată a fi superioară altora (M. Salamon, *op. cit.*, p. 49-50; W. L. French, S. Raven, *The Basis of Social Power*, în D. Cartwright (ed.), *Studies in Social Power*, Michigan, Press, Chicago, 1959).

Scanned with OKEN Scanner

la dezvoltarea economico-socială generală.

Problemele puterii şi în special cele ale puterii economice stau ascunse după un văl misterios. Se cere a fi dat la o parte acest văl nu numai pentru a satisface anumite curiozităţi ştiinţifice. Tot atît de important este şi scopul practic de a reaşeza mecanismele economice într-o stare de funcţionare cu performanţă ridicată. Înfăptuirea unui asemenea deziderat are la bază următoarele premise şi raţionamente: a) puterea este capacitatea de a influenţa şi determina acţiunile indivizilor şi grupurilor sociale (agenţilor economici) într-o direcţie previzibilă; b) apariţia unei puternice disimetrii de putere economică în cadrul relaţiilor dintre agenţi duce la efecte de dominaţie cu puternice distorsiuni în procesele economice şi sociale şi în distribuţia veniturilor, avînd ca urmări: inechităţi sociale, alienarea populaţiei ş. a.; c) distribuţia puterii formează unul din principalele criterii după care sînt evaluate sau judecate diferite sisteme economice şi întrucît exercită influenţă asupra modului de funcţionare şi asupra performanţelor lor economice; d) modul de distribuţie a puterii poate constitui un puternic element de fricţiune şi de deformare a proceselor economice sau, dimpotrivă, un bun lubrifiant şi stimulent în funcţionarea mecanismului economic. O masivă concentrare a puterii economice poate duce la totalitarism sau despotism economic şi politic, iar o totală disipare a puterii economice şi politice duce la anarhism economic şi politic. Numai un echilibru al puterii economice poate asigura o funcţionare normală a economiei şi societăţii; e) o cunoaştere profundă, în detaliu a surselor şi a modului de distribuţie a puterii, precum şi o reaşezare a acestor surse şi a distribuţiei sale pot influenţa şi modifica comportamentul agenţilor economici în direcţia realizării unor performanţe economice ridicate.

Care sînt sursele majore ale puterii într-un sistem economic? Pentru a răspunde la această întrebare vom folosi elemente ale schemei generale de clasificare redată mai sus, valabilă, de altfel, pentru toate ştiinţele sociale. Sursa cea mai importantă a puterii o reprezintă controlul asupra bunurilor de capital (capitalului fizic), privat şi public. Controlul asupra capitalului asigură, în ultimă instanţă, deţinătorilor lui, controlul asupra locurilor de muncă, distribuţiei rezultatelor economice, angajărilor în muncă, precum şi păstrării sau menţinerii în funcţie a salariaţilor. În economiile şi societăţile moderne puterea revine, de asemenea, celor ce deţin poziţii importante în conducerea ierarhică birocratică; celor ce au în posesie expertize şi rezultate ştiinţifice şi tehnice; celor ce conduc sau controlează organele de coerciţie (poliţie, armată, servicii secrete, controlul economico-financiar etc); celor ce

Scanned with OKEN Scanner

au posibilitatea să conducă un număr mare de indivizi organizaţi (sindicate, partide şi formaţii politice); celor ce au autoritate morală, celor ce manipulează simboluri ideologice[27].

Gregory Grossman sublinia că sursele de putere nu sînt independente unele de altele. Un tip de putere poate domina alt tip. De exemplu, banii pot influenţa legislatorii sau birocraţii, iar afacerile şi forţa de muncă pot fi dominate de guvern atunci cînd acesta este suficient de puternic[28], iar anumite norme reprezentate de obiceiuri şi credinţe pot influenţa comportamentul oamenilor şi unor agenţi economici.

Ceea ce devine important în viaţa economică este nu numai cunoaşterea surselor puterii şi a existenţei ei în societate, ci şi perceperea reciprocă a puterii agenţilor, mai ales în perspectiva confruntărilor şi a negocierilor dintre ei. În contextul negocierilor dintre agenţii economici o pondere importantă o are puterea acestora, care uşurează sau îngreunează situaţia puterii partenerilor. Magenau şi Pruitt disting trei situaţii de percepere reciprocă a puterii[29]: a) cea de egalitate a puterii, percepută între părţi ce asigură o înţelegere relativ uşoară şi o valoare înaltă a rezultatelor; b) cea de inegalitate joasă a puterii, percepută între părţi ce asigură o înţelegere dificilă şi o valoare joasă a rezultatelor; c) cea de inegalitate înaltă a puterii, ce asigură o înţelegere uşoară şi o valoare înaltă a rezultatelor însă cu o înclinaţie a acestora în favoarea agentului cu puteri mai mari.

Discrepanţele de putere dintre agenţii negociatori şi agenţii concurenţiali se soldează cu schimburi inechitabile reprezentînd pierderi din partea firmelor slabe şi cîştiguri (profituri nejustificate sau supraprofituri) din partea celor puternice. De aceea, apare necesitatea unei perceperi reciproce a puterii, a determinării relative şi a afişării puterii pentru a impune controlul cînd inechitatea devine flagrantă.

8.3.3. Concluzii la definirea puterii şi a surselor acesteia

În scopul de a înlătura unele confuzii şi de a releva în mod corect raportul dintre diferitele tipuri de putere, vom face unele precizări, vom dezvolta unele idei sugerate de însăşi definiţiile redate anterior şi vom releva, totodată, unele implicaţii conceptuale.

1. Cu toate că există frecvent părerea că puterea ar fi un fapt prin excelenţă politic şi tratat ca atare în majoritatea lucrărilor ştiinţifice, o analiză

27 Gregory Grossman, *Economic System*, Prentice-Hall Inc., 1974, p. 30.

28 *Ibidem.*

29 J. M. Magenau, D. G. Pruitt, *op. cit.*, p. 198 (cf. M. Salamon, *op. cit.* p. 50).

Scanned with OKEN Scanner

atentă a realităţii ne arată că acesta e un fenomen social general care se manifestă în diferite compartimente ale vieţii sociale. Puterea este prezentă nu numai în viaţa politică, ci şi în cea economică, educaţională, sindicală, militară, religioasă etc. Ea se manifestă cu intensităţi diferite şi cu efecte specifice în fiecare din aceste compartimente ale vieţii sociale.

2. Puterea se manifestă în compartimentele vieţii sociale nu într-o formă unitară, standardizată, ci în forme diferite şi specifice diverselor domenii: în cel politic, unde puterea este exercitată de o persoană, grup de persoane, instituţii sau state, accentul se pune pe autoritate, presiune, manipulări, negocieri; în cel economic, unde puterea este exercitată de firme, instituţii şi guvern, accentul se pune pe păstrarea sau cîştigarea unei poziţii de influenţă, dominaţie şi control asupra capitalului fizic, relaţiilor de piaţă şi distribuţiei veniturilor; în cel sindical, unde puterea este exercitată prin numărul aderenţilor, coeziunea lor, formele de luptă sindicală adoptate şi prin poziţia pe care o are ramura în economie, accentul se pune pe sporirea puterii de negociere.

3. Puterea se exercită în forme diferite şi în funcţie de natura, tipul şi scopul acţiunilor, precum şi în funcţie de grupele şi categoriile sociale participante la acţiuni: muncitori, ţărani, salariaţi, patroni, sindicate. Sînt acţiuni care susţin structurile politice, economice şi instituţionale existente şi acţiuni de opoziţie (progresiste sau conservatoare) pentru înlăturarea acestora pe cale legală sau democratică ori pe cale nedemocratică, adică recurgerea la forţă (presiuni şi violenţă).

4. Existenţa puterii şi exercitarea acesteia în diferite compartimente ale vieţii sociale, politice, economice etc. presupune existenţa unor diferenţe, inegalităţi şi/sau ierarhii. Cu cît acestea sînt mai accentuate cu atît puterea capătă forme mai accentuate, mai greu de suportat de adversari sau competitori. De aceea, acţiunile forţelor de opoziţie organizate împotriva puterii devin mai puternice la diferite niveluri, cu modalităţi diferite de acţiune, cu criterii diferite de organizare şi de acţiune.

5. Puterea nu este şi nu poate fi neutră deoarece însăşi raţiunea ei de a fi, baza sa existenţială este partizană. A apăra interesele unui grup social sau unei organizaţii, a apăra interesele şi a promova o clasă sau un grup social, a apăra o idee etc., utilizînd în acest scop metode adecvate, vin în conflict cu alte interese, ceea ce constituie dovezi evidente că neutralitatea este, în principiu, exclusă. Unei anumite puteri ce se manifestă prin voinţa de a exercita o influenţă asupra altora prin dominaţie sau de a exercita controlul asupra altora, i se opune o contraputere preexistentă sau suscitată de

Scanned with OKEN Scanner

acţiuni de contracarare. Manifestarea contraputerii îmbracă diferite forme cu metode diverse şi specifice. Evident, nici contraputerea nu poate fi neutră.

6. În condiţiile în care, nici puterea şi nici contraputerea nu sînt neutre, nu înseamnă că nici analizele nu vor putea fi neutre. Pe ce se fondează această afirmaţie? Cercetarea ştiinţifică nu trebuie să se confunde cu politica. Ele sînt două domenii diferite. Cercetările ştiinţifice, ştiinţa trebuie să se ridice deasupra intereselor de grup pentru a realiza cunoaşterea. Refuzul unei analize neutre - sublinia J. Freund - înseamnă că se adoptă o poziţie partizană, al cărei obiectiv nu mai este cunoaşterea, ci justificarea, fie că se legitimează un tip de putere, fie că se condamnă un altul[30], contrară deontologiei ştiinţifice. Referindu-ne la o stare extremă a relaţiilor de putere - la cea conflictuală - o cercetare neutră, conformă deontologiei cercetării ştiinţifice, implică efectuarea unei analize obiective nu numai a unei singure părţi, ci a tuturor părţilor în conflict, de către cercetători situaţi în afara puterii sau contraputerii. Asemenea cercetare trebuie realizată prin identificarea cauzelor care generează şi menţin starea conflictuală, obiectivelor urmărite de fiecare parte, metodelor folosite în desfăşurarea conflictului, remediilor practice care ar putea diminua starea conflictuală, subliniind avantajele pentru fiecare parte şi recurgerii la negocieri ca unică soluţie în înlăturarea stării conflictuale.

8.3.4. Puterea economică în raport cu cea politică

Clarificarea relaţiei dintre puterea economică şi puterea politică a devenit o problemă importantă pentru teoria şi practica economică, problemă care se află încă în dispută. De multe ori izvorul acestei dispute provine nu atît din confuzia dintre cele două noţiuni şi metodologii adoptate în analize cît mai ales din modul de interpretare diferită a fenomenului economic şi politic. De exemplu, dacă doctrina economică liberală care, în trecut, privea intervenţia puterii politice în treburile economice ca pe ceva anormal sau chiar ca pe un act dăunător, treptat, ea şi-a revizuit poziţia, începînd să vadă această intervenţie ca pe un rău necesar. Asemenea poziţie decurgea din modul de a înţelege cele două noţiuni şi fenomene sau, mai precis, de a înţelege natura diferită a puterii politice de cea a puterii economice.

În acelaşi timp doctrina marxistă a avut tendinţa de a crede şi susţine că puterea politică şi puterea economică trebuie contopite atît în teorie, cît şi în acţiunea practică întrucît ele (noţiunile) ar fi de aceeaşi natură în sensul

30 Julien Freund, *Autorité politique et conduite économique*, în „Économie et sociétés", Cahiers de l'ISEA, série M, nr. 28, 1974, p. 211.

Scanned with OKEN Scanner

că prima ar fi expresia celei de-a doua, diferenţa dintre ele nefiind decît gradele sau modurile de aplicare[31]. De exemplu, cunoscuta afirmaţie a lui Lenin că politica este forma concentrată a economiei constituie expresia tipică a acestei concepţii.

Afirmam mai sus că diferenţele dintre cele două doctrine provin din modurile diferite de interpretare a fenomenelor sociale. Pe de o parte, doctrina liberală clasică porneşte de la cerinţa descătuşării vieţii economice şi a acţiunilor agenţilor economici de îngrădirile politice şi ideologice, ceea ce impune o netă departajare şi izolare a celor două categorii de fapte şi noţiuni.

Agenţii economici trebuie eliberaţi de elementul politic, ca şi de alte elemente extraeconomice pentru ca deciziile lor să se fondeze numai pe raţionamente economice. În acest temei teoria economică este purificată de elementul politic ca şi de alte elemente neeconomice aşa încît la baza construcţiei sale să stea doar logica abstractă a optimului, eficienţei şi randamentului economic.

Pe de altă parte, doctrina marxistă, avînd ca principal ţel cucerirea şi menţinerea puterii politice de către un segment al societăţii, a văzut în unificarea celor două fenomene - politicul cu economicul - un puternic susţinător al monolitismului ideologic, reazemul fundamental al înfăptuirii totalitarismului politic şi conducerii economiei sub o comandă politică unică.

Studiind realităţile oricărei societăţi şi oricărei economii de piaţă contemporane întemeiate pe relaţii democratice sau pluraliste se poate constata existenţa celor două categorii de puteri luate separat: cea politică şi cea economică. Noţiunea de putere reprezintă, în ambele cazuri, o mărime potenţială. În acţiunea sa concretă, puterea generează ca principal fenomen sau efect real autoritate şi, totodată, determină conduite.

În ce priveşte autoritatea. Atît în domeniul politic, cît şi în cel economic există autoritate recunoscută ca atare, deci legitimă. În mod obişnuit, autoritatea este definită ca reprezentînd o legitimare a folosirii puterii, sau dreptul inerent al unei persoane fizice sau juridice de a utiliza organizaţia pentru a realiza şi obţine obiectivele propuse. Deci, autoritatea se sprijină pe legitimarea puterii bazată pe o infrastructură a societăţii, însoţită de perspectiva folosirii puterii coercitive[32].

Deşi ambele domenii (politic şi economic) au la bază normele legale şi cele cutumiare, diferenţa dintre autoritatea politică şi cea economică este

31 Julien Freund, *op. cit.*, p. 208.

32 Michael Salamon, *op. cit.*, p. 50-51.

Scanned with OKEN Scanner

dată de obiectivele acestora, metodele folosite şi aria de cuprindere. De exemplu, în economie există autoritatea proprietarului individual sau colectiv, consiliului de administraţie şi managerului care pot lua decizii în legătură cu activitatea firmei, cu relaţiile acesteia cu piaţa ş. a.

În domeniul politic există autoritatea guvernamentală şi a altor instituţii de stat privind diferite aspecte ale vieţii politice, precum şi autoritatea unor organizaţii în care participă grupuri de cetăţeni în scopul realizării unor obiective politice şi economice de interes public. Evident, autoritatea economică conferită de dreptul de proprietate, de competenţă, de trăsăturile morale şi intelectuale ale individului, de legislaţie, de mărimea firmei etc. are o pondere şi o arie de aplicare mult mai restrînsă decît cea politică, cu obiective specifice economiei şi subordonată logicii acesteia (economiei).

În ce priveşte conduita determinată de putere. În aplicarea sa, puterea determină anumite conduite, aşa încît apare o diferenţă apreciabilă între actul economic şi actul politic în ce priveşte conduita. În sfera politică conduita apare mai mult ca atitudine în care actul volitiv este mai puternic, are o doză mai mare şi o anumită încărcătură emoţională, iar logica este specifică obiectivelor de cucerire ori de menţinere a puterii, de creştere a influenţei personale sau a grupului pe care îl reprezintă în societate.

În sfera economică conduita determinată de putere îmbracă forma de comportament al puterii economice. Acest tip de comportament (legat de puterea economică) are un specific care îl deosebeşte de comportamentul economic comun. Pe de o parte, el se caracterizează prin obiective şi printr-o logică specifică actului economic obişnuit, supus legii randamentului, eficienţei şi profitului, calculate şi contabilizate în termenii cheltuielilor şi rezultatelor. Pe de altă parte, el este modelat de specificul relaţiilor de putere în care agenţii economici îşi desfăşoară activitatea, relaţii date de diferenţele dintre aceştia în ce priveşte mărimea firmelor sau grupurilor de firme, puterea de negociere, puterea de a transforma mediul ambiant şi de a influenţa piaţa, puterea de a domina alte firme.

În procesele economice ponderea covîrşitoare o au preocupările şi actele ce definesc comportamentul legat de puterea economică cu logica sa specifică dată, pe de o parte, de raţionalitatea economică, iar pe de altă parte, de înclinaţia de influenţă şi de dominaţie economică. Din cadrul proceselor economice nu pot fi excluse, firește, autoritatea economică şi un minim de autoritate publică reprezentată de legislaţia şi instituţiile pentru garantarea şi protecţia proprietăţii şi a relaţiilor de piaţă, ce au menirea să prevină anarhia şi să consolideze mediul pentru asigurarea desfăşurării unei vieţi economice de piaţă normale.

Scanned with OKEN Scanner

8.3.5. Relaţii de putere în modelul economiei dominante a lui Perroux

În studiul său „O teorie a economiei dominante", publicat în anul 1948, Fr. Perroux făcea observaţia că forţa, puterea, constrîngerea sînt obiecte străine, în mod congenital, ştiinţei economice moderne şi că perfecţionările cele mai recente nu au ajuns să se integreze în cadrul acestei ştiinţe[33]. Cu toate numeroasele studii elaborate, conţinînd diferite aspecte disparate privind relaţiile de putere şi economia dominantă, ştiinţa economică este încă departe de a fi făcut eforturi suficiente pe linia închegării şi dezvoltării unor sinteze de mai mare amploare care să fi depăşit cu mult contribuţiile lui Fr. Perroux, făcute cu mai mult de patru decenii în urmă, deşi s-a adunat un material bogat pentru acest scop în cercetările parţiale efectuate pe parcurs[34].

Iată observaţiile critice şi propunerile cu caracter general avansate de Fr. Perroux încă din anul 1948. „Noi nu avem o teorie de ansamblu, coerentă şi utilizabilă ca aceea pe care propun să o numim efectul de dominaţie în economie. Această teorie ne va da o primă sinteză, indispensabilă unei sin-

33 Fr. Perroux, *Une théorie de l'économie dominante*, în „Économie appliquée", Archives de l'ISEA, aprilie-septembrie, 1948, nr. 2-3 republicat în Fr. Perroux, *L'Économie du XX-e siècle*, PUF, Paris, 1969, p. 61.

34 Referindu-se la sinteza făcută de Maffeo Pantaleoni, privind contribuţiile aduse de diferiţi autori la analiza conceptului de putere în economie, Fr. Perroux menţiona următoarele contribuţii: a) Bohm-Bawerk prin celebrul său articol, „Macht oder oekonomisches Gesetz" (Putere sau lege economică), precum şi alţi autori de limbă germană cum sînt F. von Wieser, O. Morgenstern, W. Eucken; b) autorii marxişti care au introdus termenul de raport de forţe ca instrument de analiză socială, termen aplicat cu insuficientă rigoare în studiile economice moderne; c) instituţionaliştii care mai mult au pregătit terenul pentru studierea conceptului de putere cu tot dispreţul lor pentru teoria economică pură; d) teoreticienii moderni ai concurenţei imperfecte sau monopoliste au realizat o sarcină mai importantă şi în mod mai riguros decît toţi predecesorii lor. Analizele privind strategiile, puterea de negociere şi teoria modernă a preţurilor, au fost acele subiecte ale căror dezvoltări şi aprofundări au fost în măsură să acopere anumite lacune ale teoriei economice. Perroux sublinia în continuare că R. Triffin a pus în mod just problema necesităţii revizuirii noţiunilor de echilibru, unde puterea şi forţa sînt prezente. De asemenea, o serie de alte probleme analizate aduc pe prim plan importanţa conceptului şi luării sale în considerare în teoria economică. Printre acestea se menţionează relativa libertate a oligopolurilor de a stabili strategiile de alegere datorită puterii de care ele dispun, precum şi conceptele introduse şi acceptate în ştiinţa economică cum sînt competitor dominant, firmă dominantă, piaţă dominantă, firmă conducătoare, preţ conducător, economie dominantă (François Perroux, *L'Économie du XX-e siècle*, Presses Universitaires de France, Paris, 1969, p. 62-63).

Scanned with OKEN Scanner

teze mai largi. Între o teorie a economiei şi o teorie a forţei, puterii şi constrîngerii. Încă mai puţin posedăm o teorie a economiei dominante internaţionale elaborată sub dublul raport al morfologiei efectelor dominante şi al influenţei efectului de dominaţie asupra echilibrului internaţional"[35].

De asemenea, iată observaţiile critice făcute de Fr. Perroux la adresa modelului de echilibru walraso-paretian care descrie rezultatul unei reţele de schimburi pure, deci unde se pune drept condiţie fundamentală concurenţa pură şi perfectă ce guvernează ansamblul economiei. Pe de o parte, utilităţile marginale ale mărfurilor şi factorilor de producţie apreciate de unităţile economice dau măsura schimbului[36]. Pe de altă parte, fiecare unitate economică apreciază utilităţile marginale şi ratele de substituţie fără să poată fi influenţată de o altă unitate sau fără să poată exercita influenţă asupra altei unităţi. Deci, sistemul de preferinţe al fiecărei unităţi este independent de sistemul de preferinţe al oricărei alte unităţi.

Totodată, însăşi structura acestui echilibru este inaccesibilă la două fapte esenţiale şi decisive în realitatea economică şi care nu pot fi eliminate:

1. agenţii economici sînt eterogeni şi inegali ca mărime şi ca putere de influenţă pe piaţă;

2. agenţii economici (şi unităţile lor componente) nu au sisteme de referinţe independente unii faţă de alţii. Ei pot dimpotrivă, să se influenţeze reciproc, să exercite puterea unii asupra altora.

Plecînd de la aceste observaţii critice de fond, Fr. Perroux a dezvoltat conceptul de relaţie de putere şi pe cel de economie dominantă, pe care le-a integrat în teoria echilibrului şi în alte teorii economice pe care a încercat astfel să le apropie de realităţile vieţii economico-sociale, să le dezvolte şi să le generalizeze.[37]

---

35 Fr. Perroux, *op. cit.*, p. 63.

36 Aici se au în vedere următoarele condiţii: rata marginală de substituţie între două produse, este egală cu raportul preţurilor lor; raportul dintre ratele marginale ale productivităţii fizice a factorilor este egal cu raportul dintre preţuri.

37 Datorită condiţiilor sociale care au fost puse la baza construcţiei sale (multitudinea şi egalitatea agenţilor economici, precum şi concurenţa pură şi perfectă) modelul walraso-paretian a fost considerat ca un caz particular al echilibrului. Dacă vrem să păstrăm acest sens, ca tablou de legături - sublinia Fr. Perroux -, echilibrul walraso-paretian trebuie să fie privit ca un caz foarte special, un caz limită, unde efectele care decurg din eterogenitatea şi inegalitatea subiecţilor (agenţilor economici) şi din apartenenţa lor la diverse grupe sociale se combină de aşa manieră încît rezultanta de ansamblu este egală cu zero. Privind lucrurile din această perspectivă, deci luînd în considerare eterogenitatea şi inegalitatea

Scanned with OKEN Scanner

Relaţiile de putere trebuie analizate în opoziţie cu relaţiile de concurenţă pură şi perfectă. Aceste relaţii apar atunci cînd se manifestă inegalitatea dintre firme şi cînd ele încep să controleze piaţa produselor, ceea ce le oferă posibilitatea să modifice sau să adapteze nu numai cantitatea produselor în funcţie de cerere şi ofertă, ci şi preţul[38]. Este situaţia nouă, cu caracter general, cînd concurenţa a suferit o modificare structurală: de la situaţia de concurenţă perfectă, cînd preţul era primit de firmă din afară, deci cînd el era hotărît de forţele pieţei, s-a trecut la situaţia de concurenţă monopolistă, cînd firma controlează piaţa nu numai datorită mărimii sale, ci şi datorită unicităţii sau originalităţii produselor sale. În noua situaţie, obiectivul concurenţei dintre firme s-a mutat de la singura preocupare de a adapta volumul producţiei la cererea pieţei (preţul fiind hotărît de jocul forţelor pieţei) la preocuparea de a impune un anumit nivel al preţului pe piaţă (deci, de a controla preţul) şi de a adapta volumul producţiei în funcţie de cerere.

În asemenea condiţii relaţia de putere există atunci cînd o unitate sau un grup de unităţi modifică caracteristicile (condiţiile de producţie şi rezultatele) activităţilor economice ale altor unităţi, prin comparaţie cu o referinţă de echilibru iniţială sau cu situaţia iniţială spontană a activităţilor economice. Relaţiile de putere sînt prezente atît în cadrul operaţiilor pe piaţa monopolistă, cît şi în operaţiile din afara pieţei[39]. Literatura economică a fost preocupată mai ales de raportul de forţe de pe piaţa monopolistă, analizînd modelele elaborate în termenii cantitativi, şi ai preţului de monopol, precum şi în termenii diferitelor forme ale concurenţei monopoliste.

În realitate, relaţiile de putere afectează nu numai cele două variabile – cantitate şi preţ. Practic, toate variabilele şi toţi parametrii vieţii economice sînt afectaţi de relaţiile de putere: distribuţia, factorii de producţie, coeficienţii tehnici, acumularea ş. a., mai ales dacă se are în vedere că, concurenţa monopolistă este predominantă în toate economiile moderne de piaţă.

---

agenţilor economici şi efectele relaţiilor de putere, precum şi timpul şi fenomenul de negociere (curba de contract a teoriei monopolului bilateral), modelul de echilibru walraso-paretian poate fi generalizat (Fr. Perroux, *op. cit.*, p. 30-31).

38 Datorită noii sale poziţii, firma s-a transformat din situaţia de price-taker (valabilă în condiţiile concurenţei perfecte) în cea de price-maker (valabilă în condiţiile concurenţei monopoliste).

39 Operaţiile din afara pieţei ale relaţiilor de putere privesc acţiunea unei firme (sau grup de firme) asupra altor firme (sau grup de firme) prin acţiuni de forţă cum sînt, de exemplu, spionajul industrial, atragerea unor persoane cheie din statul major sau din producţie de la firma concurentă (rivală), crearea unor dificultăţi în scopul eliminării firmei rivale, tăierea unor linii de credite ş. a.

Scanned with OKEN Scanner

Cum se manifestă puterea firmelor în condiţiile concurenţei monopoliste? În primul rînd, prin controlul nivelului preţurilor, cantităţilor, calităţii şi sortimentelor. Nici o firmă însă nu poate avea o completă libertate de acţiune întrucît, începînd de la un anumit prag, intervine concurenţa mijlocită de substituţia produselor în cazul cînd acestea pot satisface aceleaşi nevoi sau mijlocită de posibilitatea intrării în ramură a altor producători de produse similare sau apropiate.

În al doilea rînd, prin dimensiunea şi ponderea firmei pe piaţă. Cu cît o firmă are o pondere mai mare pe piaţa unui produs sau serviciu cu atît mai mult ea impune condiţii, mai ales atunci cînd există puternice bariere de intrare pe piaţa produsului respectiv pentru alte firme.

În al treilea rînd, prin puterea de negociere şi prin puterea de transformare a mediului ambiant. Acestea pot fi asigurate nu atît prin mărimea întreprinderilor, cît mai ales prin noutatea şi calitatea produsului, prin avantajele oferite clienţilor în ce priveşte preţul şi serviciile post-vînzare (termen de garanţie, asigurarea service-ului etc.), prin lucrările de amenajare a localităţilor, prin facilităţile oferite populaţiei, inclusiv construcţii edilitate şi crearea unor noi locuri de muncă.

În al patrulea rînd, de reţeaua în care se află firma, de locul şi de natura activităţii în ansamblul sistemului economic. În acest context Perroux distinge aşa-numitele unităţi motrice, care exercită acţiuni asupra altor firme ce le modifică dimensiunea şi rata de creştere, structurile şi tipurile de organizare. Unităţile motrice acţionează şi favorizează creşterea economică prin fluxul de mărfuri oferite şi cerute pe piaţă, prin fluxul de investiţii şi prin inovaţiile induse. Acţiunile lor se exercită spre amonte şi spre aval şi privesc unităţile concurente.

Unităţile motrice simple şi complexe desemnează firme, combinaţii de firme, industrii, combinaţii de industrii amplasate fie disparat, fie în anumite zone industriale sau teritorii. Acestea formează polii de dezvoltare sau sectoarele motoare pe care Perroux le tratează ca aplicaţii particulare ale unei analize generale[40].

Fr. Perroux sublinia că firmele folosesc două instrumente tipice ale relaţiilor de putere: informaţia şi constrîngerile.

Informaţia, luată în sens larg, desemnează toate cunoştinţele pe care le poate încorpora un proiect sau un plan al unei unităţi economice. Într-o economie modernă de piaţă unitatea economică nu se mai poate baza pe

40 Fr. Perroux, *op. cit.*, p. 40.

Scanned with OKEN Scanner

singura informaţie pe care o poate da preţul. Informaţia a devenit o variabilă deosebit de complexă, cuprinzînd toate aspectele ce pot asigura legătura firmei cu piaţa, în prezent şi în perspectivă, inclusiv evoluţia produsului, a sistemului de organizare, a reclamei. Folosirea informaţiei, ca instrument al puterii, derivă tocmai din inegalitatea firmelor în ce priveşte capacitatea lor de a forma, de a emite, de a primi, de a asimila şi de a transmite informaţia.

Constrîngerile formează un capitol important al instrumentelor puterii economice şi ele se referă la posibilităţile (naturale, sociale, economice şi politice) de care dispun firmele de a le folosi în realizarea unor obiective în cadrul concurenţei monopoliste. Politica adoptată de firme în folosirea constrîngerilor la care ea este supusă poate să-i creeze dezavantaje dar şi anumite avantaje în raporturile sale cu alte firme. Pentru fiecare unitate, preciza Perroux, există o combinaţie optimă a fiecărei speţe de constrîngere cu fiecare speţă de alte bunuri şi servicii economice[41].

În cadrul relaţiilor de putere un element important ce caracterizează însăşi această categorie îl constituie efectele. Ele se pot clasifica după mai multe criterii. După natura lor, ele sînt economice, sociale, politice; după modul de producere a lor, ele sînt directe şi indirecte; după sfera de cuprindere, există influenţe asupra anumitor unităţi, asupra întregului sistem economic sau chiar asupra unor sectoare ale unei regiuni economice ori asupra economiei mondiale; după intensitatea lor, efectele puterii pot fi de influenţă, de conducere (în cazul firmelor leader), de dominaţie parţială, de dominaţie totală.

Efectele produse de o firmă asupra altor firme, clasificate după criteriul intensităţii, caracterizează diferite tipuri de relaţii monopoliste exercitate pe piaţă, inclusiv cele din cadrul concurenţei monopoliste.

Datorită procesului de concentrare a producţiei se formează şi se adîncesc asimetriile dintre firme şi grupurile de firme.

Deciziile unor firme pot afecta direct şi în mod semnificativ alte firme. În asemenea caz, dacă un număr de firme (organizaţii) iau decizii în mod regulat şi stabilesc politici care afectează semnificativ deciziile şi politicile luate de alte firme, însă măsurile acestora din urmă nu afectează pe primele, iau naştere şi se dezvoltă aşa-numitele relaţii de hegemonie[42]. Asemenea

41 Fr. Perroux, *op. cit.*, p. 36.

42 B. Mintz şi M. Schwartz subliniau că relaţiile de hegemonie apar atunci cînd: a) o firmă sau un grup de firme (acţionînd împreună) iau decizii care afectează direct sau indirect şi în mod semnificativ condiţiile de afaceri ale altor firme sau grupuri de firme, forţînd astfel schimbări în strategia acestora din urmă;

Scanned with OKEN Scanner

tipuri de relaţii au devenit frecvente între firme şi între grupuri de firme. După anumite aprecieri, în principiu, cel mai important rol hegemonic în cadrul relaţiilor economice îl au instituţiile financiare.

În economiile dezvoltate, puternic monetizate, se creează o însemnată interdependenţă asimetrică între firmele financiare (bănci) şi cele nefinanciare tradusă prin controlul strategic exercitat de primele. În condiţiile noilor relaţii, băncile comerciale dispun de o putere remarcabilă, bazată tocmai pe posibilitatea lor de a acorda sau de a refuza credite, de a finanţa investiţii ş. a. pe bază de garanţii, punîndu-le pe acestea, adeseori, în situaţia de a dicta şi planifica politici industriale firmelor debitoare.

Care sînt elementele principale care fac să sporească asimetriile în cadrul relaţiilor de interdependenţă în cazul cînd intervin fluxurile de capital? Există cel puţin trei surse din care derivă importanţa hegemoniei instituţiilor bancare în calitatea lor de mînuitori de capital: a) capitalul are un caracter fluid, el este o marfă aproape universală putînd fi folosit la substituţia tuturor resurselor cît de rare ar fi ele; b) firmele industriale care caută împrumuturi mari apelează la bănci mari care sînt în strînsă legătură, acestea înţelegîndu-se între ele să pună condiţii viitorului debitor, chiar dacă formal ele nu constituie un monopol; c) împrumuturile se fac, de obicei, în situaţii de urgenţă şi anume cînd firmele industriale au nevoie de infuzii de capital pentru a evita falimentul, ceea ce face ca negociatorii să fie puşi în situaţia de inegalitate şi anume firmele debitoare în situaţii nefavorabile, de subordonare, iar marile bănci în cea de hegemoni economici, puternici şi incontestabili.

În concluzie, relaţiile economice dintre agenţi (unităţi, grupuri de unităţi economice) nu au un caracter idilic. Relaţiile economice comportă pe lîngă aspecte de cooperare şi aspecte conflictuale, generate de raporturile de putere, cu efecte de influenţă şi de dominaţie, care produc şi accentuează disimetriile în procesele economice şi în cadrul relaţiilor sociale.

8.3.6. Puterea în întreprinderi

În paragraful anterior s-au făcut numeroase referiri la puterea economică a întreprinderilor (ca principal agent economic), putere văzută prin prisma echilibrului şi prin cea a dominaţiei economice. În acest paragraf ne propu-

b) firmele sau grupurile de firme afectate nu pot întreprinde acţiuni care să anuleze efectele negative produse asupra lor sau să anuleze beneficiile firmelor dominante; c) firmele sau grupurile de firme afectate sînt constrînse să adopte strategii, care reprezintă un complement la cele adoptate de firmele sau grupurile de firme dominante (B. Mintz, M. Schwartz, *The Power Structure of American Business*, The University of Chicago Press, Chicago, 1985, p. 12-14).

Scanned with OKEN Scanner

nem să continuăm analiza puterii în cadrul întreprinderii apelînd la acele concepte care atrag atenţia asupra unor modificări de fond pe care le aduc în economia modernă apariţia şi dezvoltarea unor noi relaţii de putere în cadrul întreprinderii şi între întreprinderi.

Pentru a putea sistematiza mai bine ideile în legătură cu acest subiect este necesară clasificarea relaţiilor de putere a întreprinderilor luînd drept criteriu locul unde se desfăşoară relaţiile şi unde se produc efectele acestor relaţii. Din acest punct de vedere există puterea externă şi puterea internă.

Puterea externă vizează relaţiile unităţilor economice cu mediul lor înconjurător. În această privinţă se disting două categorii de relaţii de putere:

a) Puterea pe piaţă în cadrul instituţional al funcţionării pieţei, manifestată prin capacitatea întreprinderii de a schimba în avantajul ei structurile pieţelor ca şi rezultatele lor[43], prin predominarea şi exploatarea constrîngerilor. Puterea pe piaţă a întreprinderilor este legată de gradul de monopol al acestora şi se concretizează în influenţa lor în raporturile cu întreprinderile rivale şi cu clientela[44].

b) Puterea în afara pieţei (exercitată asupra sistemului în care se înscrie) reprezintă, capacitatea de a acţiona asupra structurilor sociale, politice şi instituţionale, schimbînd însăşi regulile de joc ce le favorizează relaţiile de a se servi mai bine de piaţă în avantajul propriu. Constituind adevărate grupuri de presiune sau de influenţă, întreprinderile acţionează prin diferite pîrghii sau negociază cu autorităţile publice locale în diferite probleme economice şi sociale cum sînt taxe, construcţii şi amenajări de drumuri, şcoli, locuinţe, sistematizarea zonelor din teritoriu sau localităţi, influenţînd deciziile.

Puterea internă a întreprinderii priveşte împărţirea puterii de decizie şi exercitarea autorităţii în conducere. Atîta timp cît întreprinderea este condusă de proprietarul antreprenor, iar aceasta este de dimensiune redusă, problema puterii interne rămîne relativ clară. Cînd este vorba însă de întreprinderi mari unde proprietatea este disipată la un număr mare de acţionari, iar conducerea şi controlul sînt asigurate de manageri, apar numeroase controverse în jurul

43 Alex Jacquemin, *Pouvoir de l'entreprise et incertitude*, în „Économie et Sociétés", Cahiers de l'ISEA, série M, nr. 28, 1974, p. 146; Idem, *L'entreprise et son pouvoir de marché*, PUF, Paris, 1974; Idem, *Stratégies d'entreprise, Structures de marché et control optimal*, Revue d'économie politique, nr. 6/1972.

44 Michel de Vroey, *Le pouvoir dans les grands entreprises. Une confrontation des conceptions managérialiste et marxiste*, în „Économie et Sociétés", Cahiers de l'ISEA série M, nr. 28, 1974, p. 160.

Scanned with OKEN Scanner

subiectului privind separarea proprietăţii de exercitatea conducerii şi controlului asupra întreprinderii. În acest caz identificarea deţinătorilor puterii reale, a celor care raţionalizează activitatea economică şi socială în cadrul întreprinderii devine importantă mai ales în condiţiile cînd, datorită intervenţiei multitudinii de forţe sociale şi politice contradictorii, interne şi externe întreprinderii, are loc fie o disipare a puterii, o divizare a ei fără precedent, fie o glisare a ei la alte categorii de deţinători.

În legătură cu glisarea puterii şi cu efectele produse de această glisare au apărut mai multe concepte printre care amintim pe cel managerial, pe cel al dependenţei de resurse, al controlului bancar şi al hegemoniei financiare[45]. În cele ce urmează vom analiza conceptul managerial întrucît acesta se referă la relaţiile interne de putere ale unităţii economice.

Conturarea conceptului managerial a pornit de la constatarea separării calităţii de proprietar de cea de decident în marile întreprinderi. Această separare a fost considerată de A. Berle şi G. Means şi de alţi adepţi ai acestora ca reprezentînd o transformare radicală a sistemului capitalist şi una din cele mai mari schimbări ale secolului al XX-lea. Ceea ce a provocat această schimbare, conform concepţiei managementului, a fost avîntul pe care l-au luat societăţile anonime ca formă nouă de constituire şi de organizare a întreprinderilor mari. Prin noua formă juridică şi de organizare a societăţilor anonime s-au produs importante mutaţii:

a) Proprietatea a fost dispersată de la un număr relativ restrîns de proprietari (indivizi), care conduceau efectiv firmele, la un număr mare de indivizi deţinători de titluri de proprietate (acţiuni) care nu intervin efectiv la luarea deciziilor şi la conducerea firmelor.

b) În noile condiţii, proprietarii antreprenori au părăsit scena conducerii efective a afacerilor, în locul lor venind la putere un nou grup social numit managerii sau tehnostructura[46].

c) Odată cu schimbările de putere menţionate s-au produs modificări esenţiale şi în aşa-numitele orientări normative explicate prin sistemul motivărilor individuale ale conducătorilor, motivări care explică, în mare măsură, schimbările care au loc în însuşi comportamentul firmelor. Dacă

45 B. Mintz, M. Schwartz, *op. cit.*

46 Dacă înainte de constituirea marilor societăţi anonime baza puterii o constituia proprietatea, după constituirea acestora, baza puterii o formează tehnostructura. După concepţia multor autori, printre care se numără Galbraith, tocmai această transformare a bazei puterii a constituit revoluţia managerială (M. de Vroey, *op. cit.*, p. 162).

Scanned with OKEN Scanner

proprietarii aveau ca funcţie obiectiv maximizarea profitului, managerii pun pe primul plan maximizarea cifrei de afaceri[47], la care se adaugă, conform afirmaţiei lui Berle, responsabilitatea socială prin asigurarea binelui public şi echilibrarea intereselor acţionarilor cu cele ale muncitorilor, consumatorilor şi naţiunii[48].

d) Restructurările în sistemul de proprietate au dus la transformarea însăşi a sistemului capitalist, conchid adepţii concepţiei manageriale. Ei au tras o asemenea concluzie pe baza următoarelor două premise: capitalismul se identifică cu sistemul proprietăţii private şi anume cînd întreprinderea aflată în posesia individuală a unei persoane (ori familii) este condusă de una şi aceeaşi persoană numită proprietar antreprenor; odată cu glisarea puterii de la proprietarii antreprenori la managerii profesionişti s-a produs şi acel salt calitativ al transformării economiei capitaliste într-un nou sistem numit de Berle şi de alţi economişti, managerial, iar de Galbraith, tehnostructură.

În dorinţa de a ne menţine cu constatările şi cu raţionamentele numai pe terenul ştiinţific, fără a aluneca pe cel al ideologiei, subliniem că teoriei manageriale i-au fost aduse de către M. de Vroey şi alţi economişti mai multe critici în legătură cu ambiguitatea definiţiilor utilizate, cu insuficienţa estimărilor empirice, cu stabilirea unor legături cauzale nelegitime[49].

B. Mintz şi M. Schwartz clasifică criticile aduse de diferiţi economişti concepţiei manageriale, în următoarele patru grupuri: primul, care arată că conceptul de separare a proprietăţii de control este exagerat şi neconfirmat de fapte; al doilea grup, care a demonstrat dependenţa unităţii de fondurile din afară şi controlul exercitat de bănci asupra unităţii; al treilea grup, care a pus în evidenţă coordonarea şi controlul asupra strategiei atotcuprinzătoare existente în cadrul corporaţiei şi între corporaţii exercitat de către deţinătorii de pachete de acţiuni majoritare, de către unităţile leader şi de către instituţiile financiare şi ale puterii publice; al patrulea grup, care a confirmat păstrarea cursei pentru profitul maxim, completată cu folosirea altor instrumente tactice şi strategice în cadrul luptei de concurenţă[50].

Fără a încerca să înlăturăm toate ambiguităţile şi să răspundem la toate

47 W. Baumol, *Business Behaviour, Value and Growth*, Hancourt and Brace, New York, 1959; M. de Vroey, *op. cit.*, 164.

48 A. A. Berle, *Power without Property, a Development in American Political Economy*, Hancourt and Brace, New York, 1959; M. de Vroey, *op. cit.*, p. 161-164.

49 M. de Vroey, *op. cit.*, p. 165.

50 Berth Mintz, Michael Schwartz, *The Power Structure of American Business*, University of Chicago Press, Chicago, 1985, p. 21-22.

Scanned with OKEN Scanner

criticile formulate, ne propunem să aducem totuşi unele precizări în legătură cu aspectele privind dispersia puterii şi direcţiile de glisare a acesteia. În primul rînd, chiar şi în cele mai dezvoltate ţări, nu toate întreprinderile au devenit societăţi anonime. În structura economiilor există un număr foarte mare de întreprinderi mici şi mijlocii care sînt în proprietatea individuală şi familială. Contrar celor afirmate adeseori în literatura economică, nu există o tendinţă de dispariţie a întreprinderilor mici şi mijlocii sau de diminuare a rolului lor în economie. Noua tehnologie bazată pe microelectronică şi pe informaţie generează şi stimulează activitatea întreprinderilor mici şi mijlocii bazate pe proprietatea individuală şi familială. Afirmaţiile potrivit cărora ar exista tendinţa ca economiile să fie compuse numai din întreprinderi mari, organizate după principiile societăţilor anonime reprezintă o evidentă exagerare.

În al doilea rînd, fenomenul de dispersie în public a titlurilor de proprietate (acţiunilor), mai ales atunci cînd este vorba de întreprinderile cele mai mari, care funcţionează după principiul societăţilor anonime, dă naştere la un tip de proprietari pasivi, absenţi şi fără putere întrucît deţin un număr prea mic de acţiuni. În atare situaţie, cea mai mare parte dintre acţionarii întreprinderii mari nu se implică în controlul mijloacelor sau bunurilor pe care le reprezintă valoarea acţiunilor lor. Berle şi Means arătau încă din anii 1930 că evoluţia caracteristică este aceea că proprietatea a trecut de la statutul de agent activ la cel de agent pasiv sau că proprietatea asupra averii corporaţiei a devenit mai dispersată. Proprietatea şi controlul asupra acestei averi nu se mai află concentrate în întregime în aceleaşi mîini. În cadrul sistemului de societăţi anonime (corporaţii) controlul asupra averii industriale este exercitat cu un interes de proprietate minim. Proprietatea asupra averii fără un control apreciabil şi controlul asupra averii fără o proprietate apreciabilă, subliniau Berle şi Means, pare să fie efectul logic al dezvoltării sistemului de corporaţii[51].

Întrebarea este dacă, într-adevăr, întreaga proprietate reprezentată de toţi deţinătorii de acţiuni a căpătat statutul de agent pasiv şi, ca atare, dacă rolul proprietăţii a dispărut sau s-a transformat. O analiză mai atentă arată că situaţia este mai degrabă contradictorie. Pe de o parte, proprietatea se dispersează la un număr foarte mare de deţinători de acţiuni. Pe de altă parte, puterea se concentrează în puţine mîini şi anume în acelea care deţin un

51 A. Berle, G. Means, *The Modern Corporation and Private Property*, Harcourt Brace and World, New York, 1932, p. 69; B. Mintz, M. Schwartz, *op. cit.*, p. 19.

Scanned with OKEN Scanner

pachet de acţiuni care le permite să controleze activitatea şi să ia deciziile în conducerea întreprinderii sau firmei, numiţi agenţi (acţionari) activi.

Procesul contradictoriu are loc atît la nivelul societal, cît şi la nivelul fiecărei firme sau întreprinderi. La nivel societal sînt concludente următoarele date: se constată că un număr foarte mare de indivizi şi de familii sînt deţinătoare de acţiuni. Cu toate acestea majoritatea acestor acţiuni se concentrează la o parte relativ redusă a populaţiei[52].

La nivelul întreprinderilor şi la cel al firmelor se observă aceeaşi situaţie contradictorie: pe de o parte, există o dispersie apreciabilă a acţiunilor la un număr mare de acţionari[53]; pe de altă parte, există o concentrare a pachetelor de acţiuni în mîinile unui mic număr de acţionari care îşi asigură dreptul de control al activităţii firmei. Aceasta face parte din strategia dezvoltării fiecărei societăţi anonime, a fiecărei firme.

Cînd se pun în vînzare acţiuni, fie cu prilejul lărgirii activităţii, fie cu ocazia privatizării, se are în vedere ca firma respectivă să-şi asigure constituirea aşa-numitului nucleu stabil (noyau stable) format din agenţi activi (individuali sau colectivi) selectaţi după anumite criterii (să deţină un anumit număr de acţiuni, să dovedească competenţă profesională în afaceri, să aibă influenţă în lumea financiară etc.), astfel încît agenţii activi respectivi să asigure controlul operaţional (de gestiune curentă) şi strategic al firmei, să dea liniile directoare optime pentru a asigura prosperitatea firmei respective în perspectivă.

Experienţa privind organizarea şi funcţionarea societăţilor pe acţiuni în ţările dezvoltate, ca şi în România antebelică, arată importanţa creării unor forţe şi mecanisme adecvate în cadrul firmelor respective, care să asigure puterea şi autoritatea de a lua decizii şi de a exercita control asupra ges-

52 De exemplu, în SUA în anul 1962, 1% din contribuabili declarau că deţin 61% din titlurile societăţilor. În Anglia, pentru perioada 1964-1969, 0,4% din populaţie deţinea 68% din totalul acţiunilor societăţilor anonime. În Franţa, în anul 1970, 0,8% din gospodării declarau 24% din veniturile totale ale capitalurilor mobiliare. În Belgia, în 1964, 49,3% din averea mobiliară se afla în mîinile a 0,5% din ansamblul contribuabililor (Michel de Vroey, *op. cit.*, p. 174).

53 În anul 1974 firma Exxon a raportat un număr de 707000 acţionari avînd în medie mai puţin de 400 de acţiuni (valoarea de 20000 dolari) fiecare; firma Consolidated Edison a raportat un număr de 302000 acţionari, avînd în medie mai puţin de 1000 acţiuni (valoarea de 30000 dolari) fiecare; firma Chemical Bank a raportat un număr de 43000 de acţionari, avînd în medie mai puţin de 500 acţiuni (valoarea de 25000 dolari) fiecare (B. Mintz, M. Schwartz, *op. cit.*, p. 18-19, date din rapoartele firmelor) comunicate în anul 1975.

Scanned with OKEN Scanner

tionării şi asupra strategiei şi care, totodată, să asigure responsabilitatea forţelor interne faţă de funcţionarea acestora. Pe linia creării acestor mecanisme se pot menţiona reglementările privind constituirea unor structuri funcţionale cum sînt, de exemplu, obligaţia de a se forma aşa-numitele nuclee stabile de agenţi activi în cadrul firmelor, drepturile acordate deţinătorilor pachetelor de acţiuni în funcţie de mărimea acestora ş. a. De exemplu, Codul Comercial Japonez detaliază drepturile acţionarilor în funcţie de partea de capital deţinută, după cum urmează:

Ponderea în capitalul social	Drepturile acţionarului
1%	Să exercite dreptul de vot în cazul adunării generale a acţionarilor; să facă propuneri adunării generale; să consulte lista acţionarilor
3%	Să convoace o adunare generală a acţionarilor
10%	Să consulte bilanţul contabil (şi să efectueze copii după acesta), precum şi alte documente contabile ale firmei
33,33%	Să exercite dreptul de veto asupra deciziilor care reclamă un vot cu o majoritate de două treimi(*)
50%	Să demită directorul (directorii), să modifice statutele, să încuviinţeze asocieri şi fracţionări

(*) Acţiunile ce dau asemenea drepturi trebuie deţinute cel puţin şase luni consecutiv, înainte ca drepturile să devină efective.

În Franţa, potrivit legislaţiei din anul 1986, privatizarea se face pe baza unor documente aprobate la nivel ministerial pentru fiecare caz în parte (caiete de sarcini, oferte publice etc.), prin care se stabilesc valoarea capitalului oferit spre vînzare sub formă de acţiuni, precum şi condiţiile de vînzare. De exemplu, la vînzare se are în vedere constituirea în cadrul firmei a unui nucleu stabil al acţionarilor în afara masei de acţionari obişnuiţi (comuni). Formarea nucleului stabil asigură consistenţa şi viabilitatea în activitatea de afaceri a viitoarei societăţi anonime pe piaţa concurenţială plină de riscuri. Pentru a se asigura formarea nucleului stabil de acţionari, se organizează o ofertă deschisă (publicată) în ţară şi străinătate. Investitorii candidaţi (persoane fizice şi juridice) sînt selectaţi de agenţii guvernamentali după anumite criterii, cum sînt: legăturile tradiţionale financiare, comerciale sau tehnologice între candidat şi firma ce se privatizează, coerenţa strategiei pe care o are în vedere candidatul asupra viitorului firmei; grija viitoarei firme privatizate de a avea o grupă de acţionari diversificată în mod raţional însă foarte activă în asigurarea bunului mers al firmei respective. De exemplu, conform

Scanned with OKEN Scanner

bilanţului operaţiunilor de privatizare din 1987, din Franţa, din totalul capitalului de 60 mld F oferit spre vînzare al unui număr de 10 firme puse pe rol, au revenit: nucleului stabil 14,2 mld F; ofertei publice 33,3 mld F; salariaţilor firmei 6,5 mld F (Institutul Naţional de Cercetări Economice - ICRISI, *Mecanismul economic în contextul pluralismului proprietăţii şi al autonomiei unităţilor industriale*, în *Studii de economie industrială*, nr. 96, Bucureşti, 1991, p. 98-100).

În asemenea condiţii, evident, glisarea puterii de la proprietari la manageri nu este atît de clară şi de tranşantă, aşa cum o prezintă concepţia managerială. Adevărul este că managerii de profesie (care pot fi înşişi proprietarii) au început să ia locul tradiţionalilor proprietari-antreprenori nu numai în cazul societăţilor anonime de mari dimensiuni, ci şi în cel al firmelor de dimensiuni mai reduse, care, deşi nu sînt societăţi anonime, solicită personal de conducere competent, cu o înaltă pregătire profesională. Firește, în marile corporaţii managerii au sarcini mai numeroase şi mai complexe decît în firmele de dimensiuni mai reduse. Dar şi într-un caz şi în altul autoritatea internă revine managerilor într-o proporţie mai mare decît proprietarilor, în primul rînd, datorită prestigiului lor profesional.

Cu toate acestea, şi aici proprietarii activi îşi exercită dreptul de putere conferit de pachetele de acţiuni pe care le deţin în cadrul unor firme[54]. În cazul unor dispersii mai ridicate a proprietăţii unor firme la un număr mare de acţionari puterea de decizie şi de control poate reveni şi unor agenţi activi, care deţin un procentaj mai redus din totalul acţiunilor (sub 30% sau chiar sub 15%)[55]. De regulă, deţinătorii pachetelor de acţiuni intervin în decizii mai mult cu caracter strategic decît la cele curente sau de management operaţional.

În concluzie, în acţiunile economico-sociale, relaţiile de putere sînt om-

54 Dintr-o anchetă efectuată în Belgia, în anul 1972, al cărei obiectiv a fost de a determina autonomia managerilor în raport cu proprietarii asupra luării diferitelor decizii în 41 de întreprinderi industriale s-au constatat următoarele: în toate întreprinderile studiate a fost decelat un grup de proprietari principali, definiţi prin mărimea pachetului de acţiuni deţinut în cadrul fiecărei firme. Din totalul firmelor studiate, la cinci, proprietarii principali nu exercitau la firmă decît un control destul de vag, lăsînd managerilor iniţiativa asupra deciziilor strategice; la 26 de întreprinderi, proprietarii au intervenit în mod activ în luarea deciziilor şi la exercitarea controlului afacerilor. În plus, la 9 din acestea, proprietarii au participat, de asemenea, la deciziile privind gestiunea curentă (M. de Vroey, *op. cit.*, p. 175).

55 B. Mintz, M. Schwartz, *op. cit.*, p. 7.

Scanned with OKEN Scanner

niprezente, bazîndu-şi existenţa pe relaţii disimetrice ce decurg din inegalitatea de acţiune şi de reacţie dintre agenţii economici, din imperfecţiunea reciprocităţii, precum şi din imperfecţiunea şi limitarea interdependenţelor. Puterea (economică şi politică) se exercită prin acţiunile de influenţă şi prin acţiunile de subordonare parţială şi totală.

Puterea apare, după expresia lui Fr. Perroux, în intimitatea tuturor activităţilor economice, ca un ingredient ineliminabil, formînd un component esenţial în constituirea tuturor acţiunilor[56]. Relaţiile de putere exercitată prin diferite categorii de acţiuni (influenţă, impunere, subordonare) se desfăşoară în cadrul organizaţiilor economice, între organizaţiile economice, între grupuri sociale cu poziţii diferite în ce priveşte statutul lor economic (poziţia acestora faţă de mijloacele de producţie, nivelul veniturilor, condiţiile de muncă etc.) şi statutul profesional şi politic, precum şi între puterea politică, pe de o parte, şi organizaţii şi indivizi, pe de altă parte.

În rîndurile de mai sus s-a considerat că statul, reprezentat de guvern şi de instituţiile publice, constituie un simplu agent economic fără a avea un loc privilegiat în structurile economice şi sociale. În subcapitolul următor statul este interpretat ca reprezentînd puterea publică, ce acţionează în economie ca factor politic.

8.4. STUDIUL INTERACŢIUNII DINTRE ELEMENTUL ECONOMIC ŞI CEL POLITIC

Interacţiunea economicului cu politicul este o temă veche. În fapt, ea datează chiar de la naşterea ştiinţei economice - secolul al XVII-lea - de cînd ea şi-a creat problematica, şi-a croit modul de abordare şi a căutat explicaţiile şi soluţionările necesare ale unor probleme economice vitale impuse de cerinţele funcţionării normale a treburilor publice. A fost vorba de a găsi sursele şi modalităţile de creare a veniturilor necesare pentru susţinerea diferitelor acţiuni publice de interes naţional, de susţinere bănească a instituţiilor de stat.

Aşa cum am subliniat în primul capitol, printre economiştii cei mai preocupaţi de problemele interacţiunii economiei cu politica au fost mercantiliştii şi marxiştii. Primii şi-au focalizat atenţia asupra creării veniturilor pentru susţinerea cheltuielilor puterii publice, iar secunzii asupra realizării obiectivelor fundamentale - cucerirea şi consolidarea puterii economice şi politice

56 Fr. Perroux, *Pouvoir et Économie*, p. 35.

Scanned with OKEN Scanner

ca un scop final al luptei de clasă, precum şi subordonarea economiei intereselor de putere.

Preocupări de a realiza o legătură a economicului cu politicul în forme specifice diferitelor epoci şi doctrine în care se înscriiau teoriile respective au existat şi la economiştii clasici, neoclasici, la keynesişti şi postkeynesişti. De asemenea, majoritatea economiştilor din ţara noastră înainte de cel de-al doilea război mondial au rezervat o pondere precumpănitoare elementului politic în abordările şi în tratarea problemelor economice cuprinse în lucrările ştiinţifice (cursuri, tratate etc.), ceea ce a făcut ca lucrările lor să aibă o puternică tentă de politică economică şi de pragmatism[57].

Pătrunderea academismului în cercetarea economică, în special prin operele economiştilor neoclasici, stimulaţi şi susţinuţi de ideile liberalismului economic a însemnat un divorţ între ştiinţa economică şi ştiinţa politică în numele realizării unei teorii economice pure, ceea ce a însemnat o izolare aproape totală a elementului economic de cel politic. Două argumente principale izvorîte din modul de interpretare a proceselor economice au stat la baza acestei izolări, subliniate de J. Edelman Spero[58].

Pe de o parte, procesele economice bazate pe producţie, circulaţie, distribuţie şi consum de bunuri şi servicii se desfăşoară în baza unor legi obiective, naturale. Aceste procese se menţin în echilibru, legile naturale se află în armonie, iar armonia naturală operează cel mai bine şi în beneficiul tuturor agenţilor economici atunci cînd autoritatea politică intervine cel mai puţin şi în mod cu totul excepţional.

Pe de altă parte, sistemul politic constă în putere, ce se manifestă prin influenţă, coerciţie, norme şi prin luarea deciziilor publice. Ştiinţa politică, spre deosebire de cea economică, nu ascultă de legile naturale, singurele care asigură armonia. Politica dusă în mod inevitabil de guvern pentru servicii esenţiale (apărare, respectarea legilor, asigurarea ordinii publice) nu trebuie să intervină în ordinea economică naturală. Intervenţia puterii publice nu face altceva decît să deranjeze procesele economice din evoluţia lor na-

57 O parte din explicaţii rezidă, pe de o parte, în formarea lor la şcolile economice din Austria, Franţa, Germania, Italia, care puneau accentul pe problemele sociale şi politice în abordarea problemelor economice şi mai puţin pe cele analitice şi teoretice, iar pe de altă parte, în faptul că majoritatea economiştilor teoreticieni din învăţămînt şi cercetare erau implicaţi în diferite moduri şi în activitatea politică, precum şi în administraţia de stat şi în activitatea economică practică.

58 J. Edelman Spero, *The Politics of International Economic Relations*, ed. a III-a, St. Martin's Press, New York, 1985, p. 1-2.

Scanned with OKEN Scanner

turală.

Specializarea celor două discipline într-o manieră academică, abstractă a făcut ca ştiinţa economică şi cea politică să se dezvolte în mod separat, ceea ce a însemnat o exagerare în ceea ce priveşte aplicarea metodei abstractizării. O separare a proceselor economice de cele politice se impune în anumite faze ale cercetării şi pe anumite porţiuni. Ignorarea completă a elementului politic, a necesităţii luării lui în considerare şi a efectelor acestuia produs în economie, înseamnă a ignora solul comun - societatea - pe care sînt aşezate şi cresc cele două categorii de fenomene - economice şi politice - ce se află în strînsă intercorelaţie, se suprapun şi conlucrează[59].

Prin apariţia keynesismului şi mai ales în ultimele decenii asistăm la o apropiere între teoria economică şi cea politică, precum şi la o activizare a preocupării cercetării economice pentru studierea problemelor privind intervenţia puterii publice şi pentru studiile interdisciplinare. La baza explicării acestui fenomen pot sta mai multe cauze: unele derivă din recunoaşterea de către economişti a noilor funcţii pe care trebuie să le îndeplinească ştiinţa economică (ca teorie), iar altele decurg din însăşi cerinţele vieţii economice şi sociale reale.

8.4.1. Noi funcţii ale ştiinţei economice cu implicarea elementului politic

Ca urmare a criticilor vehemente şi insistente şi a recomandărilor ce i se fac, ştiinţa economică pune accentul tot mai mult pe funcţia praxiologică şi pe cea predictivă fără să neglijeze însă celelalte funcţii - informaţională, explicativă şi sistematizatoare. Acest nou curs reflectă şi schimbarea profundă care a avut loc în ce priveşte atitudinea societăţii ca şi a multor cercetători economişti faţă de această ştiinţă, atitudine exprimată în dublu sens: pe de o parte, pretenţia ca ea (ştiinţa economică) să atingă nivelul de obiectivitate şi rigurozitate a reflectării obiectului cercetat (a legilor care îl guvernează şi a tendinţelor de dezvoltare) asemănător cu nivelul la care au ajuns ştiinţele naturii; pe de altă parte, considerarea obiectului său de studiu - viaţa economico-socială - nu doar ca un dat lipsit de alternativă, ci ca ceva a cărei evoluţie trebuie prevăzută, ca ceva ce trebuie să devină sau este necesar şi posibil de a fi îndreptat şi restructurat.

Prin aceasta se depăşeşte poziţia, de multe ori nedeclarată, a unor curente sau şcoli de gîndire de a aşeza ştiinţa economică pe o treaptă inferioară în ierarhia ştiinţelor, de a privi cu pasivitate existentul, de a eticheta ca utopie previziunile economico-sociale cu caracter normativ sau de a considera ca

59 J. Edelman Spero, *op. cit.*, p. 2.

Scanned with OKEN Scanner

violări ale legilor naturale ce guvernează economia şi societatea toate acele schimbări sau restructurări economico-sociale provocate şi conduse de forţele conştiente ale societăţii. Dar, realizarea schimbărilor şi restructurărilor economico-sociale înseamnă o activizare şi o sporire a rolului elementului politic în viaţa economică şi, în primul rînd, o restructurare şi o nouă ierarhizare a puterii economice, a modului de distribuire a acesteia, precum şi a dreptului de decizie şi de control.

De aici apare o evidentă dihotomie a ştiinţei economice: pe de o parte, necesitatea de a atinge un grad cît mai înalt de obiectivitate şi rigurozitate, iar pe de altă parte, necesitatea de a lua în considerare rolul crescînd al elementului politic şi, în primul rînd, al acţiunii politice în atingerea obiectivelor economice, unde subiectivismul este prezent într-o doză relativ ridicată.

Este cert că în viaţa economică contemporană a crescut enorm şi s-a concentrat puterea economică şi rolul puterii politice a unor organizaţii şi în special a statului în economie. Ca urmare, şi în ştiinţa economică trebuie luat în considerare rolul crescînd al puterii economice şi politice în temeiul următoarelor considerente mai importante. Evoluţia economiei moderne este rezultatul unui şir de nenumărate opţiuni individuale şi colective, care privesc diferite aspecte ale vieţii economice, inclusiv diferitele forme de organizare a economiei, reglementări economico-juridice ale mecanismului economic ş. a., cu adînci implicaţii economice, sociale şi politice.

Multe dintre aceste opţiuni sau decizii, care au un caracter nu numai economic, ci şi social şi politic, precum şi un puternic caracter aleator cu greu pot fi considerate ca cele mai potrivite şi mai bune atîta timp cît la baza lor nu stau studii aprofundate cu caracter interdisciplinar prin care să fie evaluate critic starea actuală a vieţii economico-sociale, tendinţele diferitelor fenomene şi procese economice şi sociale, evidenţierea forţelor sociale şi politice contradictorii care acţionează în economie şi în societate şi motivaţia acţiunilor acestor forţe, evaluarea eforturilor şi efectelor diferitelor opţiuni alternative proiectate şi modul de aplicare a deciziilor.

De aici decurge necesitatea dezvoltării adecvate a ştiinţei economice care să răspundă nevoilor practice, precum şi a realizării unei strînse colaborări a acestei ştiinţe cu diferite alte ştiinţe sociale care să folosească la evaluarea formelor de organizare existente şi la imaginarea unor noi forme de organizare. În cadrul transformărilor de mare amploare ce au loc în perioada de tranziţie la economia de piaţă se produce o intensă interferenţă între relaţiile economice şi toate celelalte categorii de relaţii sociale. Însă interferenţa ma-

Scanned with OKEN Scanner

ximă se produce cu relaţiile politice, cu care se realizează o strînsă interdependenţă. În anumite zone şi faze ale transformărilor se produce o creştere maximă a ponderii factorului politic de care ştiinţa economică şi factorii economici şi sociali trebuie să ţină seama.

Analiza raportului dintre relaţiile economice şi cele de putere, în diferite faze şi zone ale proceselor economice şi sociale, privite din punct de vedere epistemologic, prezintă importanţă nu numai teoretică ci şi practică. Această importanţă este legată, în special, de o mai bună clarificare a obiectului de studiu al ştiinţei economice în corelaţia cu cel al ştiinţei politice, precum şi de lărgirea ariei de cuprindere şi a funcţiei ştiinţei economice în beneficiul dezvoltării acestei ştiinţe şi a contribuţiei sale la practica economică.

8.4.2. Cerinţele vieţii economice şi sociale reale şi intervenţia puterii publice

Un studiu privind relaţia dintre puterea publică şi economie (relaţie concretizată în intervenţia statului) ar putea să răspundă unor cerinţe ale vieţii economice şi sociale reale şi ar putea fi obiectiv numai dacă s-ar recurge la o analiză lipsită de prejudecăţi ideologice şi, în plus, dacă s-ar identifica şi evalua, pe de o parte, avantajele oferite de piaţa liberă, iar pe de altă parte, existenţa şi acţiunea unor forţe distructive necontrolate ale aceleiaşi pieţe libere cu efectele lor negative pentru economie şi societate. Este necesar acest lucru întrucît multe dispute ce au loc în teoria economică îşi au sorgintea în abordarea şi tratarea unilaterală a problemelor, fie că este vorba de liberalii clasici, fie de marxişti sau de anarhişti.

Lăsînd la o parte curentele extremiste (marxismul şi anarhismul) să ne referim mai întîi la antiintervenţionism. Reprezentanţii acestuia resping aproape în întregime intervenţiile puterii publice în viaţa economică şi socială, aducînd ca principale argumente urmările negative pe care atare intervenţii le-ar produce în viaţa economică şi socială şi perspectiva întăririi poziţiei puterii unor organizaţii şi, în primul rînd, a statului în viaţa economică şi socială, ceea ce ar submina democraţia şi libertatea[60].

Printre reprezentanţii cei mai activi şi mai radicali care s-au ridicat împotriva intervenţiei statului şi în apărarea liberalismului economic clasic se numără Hayek, von Mises, Friedman ş. a. Care sînt principalele lor argumente împotriva intervenţionismului şi în favoarea liberalismului? Unele au la bază necesitatea păstrării în viaţa socială şi economică a principiilor liberale privind libertatea şi independenţa, iar altele şubrezenia ipotezelor pe

60 În asemenea caz este vorba de formarea unei tiranii ce atentează la libertatea individuală (Milton & Rose Friedman, *Free to choose*, p. 3).

Scanned with OKEN Scanner

baza cărora s-au construit şi au funcţionat economiile centralizate generatoare de despotism economic şi politic.

Considerînd intervenţionismul ca un voluntarism constructivist, Hayek rămîne adeptul fidel al teoriei evoluţioniste a ordinii sociale. Poziţia sa antiintervenţionistă decurge dintr-o teză pe care el a reafirmat-o în mod frecvent, potrivit căreia ordinea liberală se aşază pe un ansamblu de principii şi nu poate dăinui decît printr-un respect necondiţionat al acestora[61].

Principiile sale liberale derivă din ideile fundamentale lansate de Adam Smith în epoca de aur a liberalismului englez, după care, prin politica de «laissez faire» indivizii îşi realizează propriile interese şi, prin aceasta, ei lucrează în interesele tuturor, conduşi de o mînă invizibilă în cadrul modelului concurenţei perfecte. Însă în susţinerea ideilor sale antiintervenţioniste, Hayek întrece cu mult pe înaintaşul său.

Înlăturînd toate formele de intervenţie sau de imixtiune a statului în rînduielile pieţei, Hayek se sprijină pe o seamă de argumente teoretice importante. În primul rînd, el subliniază imposibilitatea de a dispune de informaţiile necesare pentru a determina care este ansamblul consecinţelor unei intervenţii cu atît mai mult cu cît ordinea spontană într-o economie de piaţă liberă este aceea care formează adevărata soluţie, ea producînd selecţia formelor celor mai eficace şi conducînd la adaptare, proces întîlnit în societăţile şi economiile libere cu un grad mai mare de complexitate. Aici hotărîrile unei organizaţii în materie de adaptare devine imposibilă. Ignoranţa iremediabilă a factorilor particulari fiind într-un fel oarecare raţiunea de a fi a rînduielilor spontane, Hayek sublinia că ar fi contradictoriu faptul de a pretinde că s-ar putea preveni consecinţele imixtiunilor în aceste tipuri de rînduieli[62].

În al doilea rînd, intervenţiile ar împiedica procesul de autoreglare a ordinii spontane. „Ordinea spontană - sublinia Hayek - este generată prin faptul că fiecare element operează echilibrarea tuturor factorilor care acţionează asupra lui şi care adaptează toate operaţiunile sale. Un asemenea echilibru este distrus dacă unele din aceste operaţiuni sînt determinate de vreo altă sursă de decizie, pe baza altor date şi în serviciul diferitelor obiective[63].

În al treilea rînd, intervenţiile au şi un caracter injust. Cum acestea nu

61 F. A. Hayek, *Droit, législation et liberté*. Referirile la acest studiu sînt continuate în articolul *Popper et Hayek: économie et politique*, de François Sicard, publicat în „Économie et Société", nr. 10/1987, p. 67.

62 F. A. Hayek, *op. cit.*, în *loc cit.*, p. 60.

63 *Ibidem*.

Scanned with OKEN Scanner

vizează menţinerea unei ordini generale, ba din contra, una specială; ele (intervenţiile) au întotdeauna ca efect să asigure avantaje unora în detrimentul altora de o manieră care nu poate fi justificată. Hayek atrage atenţia şi asupra apariţiei unei tendinţe negative de maximă gravitate provocată de fenomenul înlănţuirii imixtiunilor în economie deoarece orice intervenţie atrage după sine o altă intervenţie aşa încît acestea se generalizează reciproc, puterea statului devine discreţionară, iar principiile democratice încep să fie negate[64].

Un alt economist, von Mises, respinge intervenţionismul după o altă poziţie, şi anume, după aceea a criticului economiei centralizate, alături de el aflîndu-se şi Hayek, Schumpeter, Kohler ş. a., iar mai tîrziu unii reprezentanţi ai şcolii economiei comparate. Încă din 1920, von Mises a argumentat că un sistem economic centralizat raţional nu este posibil din punct de vedere logic din următoarele motive: nu există piaţă liberă; nu există mecanism de formare a preţurilor; nu există calcul economic corect din cauza lipsei unor preţuri obiective; planificatorii nu pot asigura nici alocarea eficientă a resurselor şi nici organizarea producţiei în condiţii eficiente din cauza inexistenţei unei pieţe a capitalului şi a absenţei unei motivări a interesului prin profit[65].

Argumente contrare celor susţinute de von Mises au adus Barone, precum şi Lange şi Taylor prin articolele lor publicate în anii 1935 şi 1938. Ei au susţinut că soluţia socialistă este dezirabilă şi, practic, realizabilă. În modelul său, Lange a cuprins patru grupe de actori economici: gospodăriile, firmele, managerii industriali socialişti, planificatorii centrali. Firmele sînt considerate proprietate colectivă, preţurile inputurilor şi outputurilor sînt date, firmele produc la costul cel mai scăzut pentru orice volum al producţiei, volumul producţiei este ales de firmă acolo unde preţul este egal cu costul marginal, iar profitul este optim ca în cazul existenţei concurenţei perfecte. Planifica-

64 Cum intervenţiile, pe de o parte, nu corespund nici unei reguli generalizabile, iar pe de altă parte, nu pot fi obţinute decît prin negocieri, proliferarea acestora (a intervenţiilor statale în economie) devine inevitabilă. Intervenţionismul are, deci, drept consecinţă totală formarea unei puteri nelimitate. Această putere nelimitată ajunge în final la negarea principiilor democratice. Într-adevăr, reprezentanţii vor adopta frecvent, ca urmare a negocierilor, măsurile speciale, care, prin ele însele nu întrunesc asentimentul majoritar prin reprezentare. Introducerea unor asemenea „expediente", cum le numeşte Hayek, atrage după sine în mod inevitabil o schimbare a înseşi principiilor, natura ordinii sociale găsindu-se în situaţia de a se modifica fără ca vreo voinţă populară expresă să se fi manifestat vreodată în acest sens (F. A. Hayek, *op. cit.* în *loc cit.* p. 66-67).

65 L. von Mises, *Economic Calculation in a Socialist Commonwealth*, 1920, republicat în F. A. Hayek (ed.), *Collective Economic Planning*, Routledge Kegan Paul, Londra, 1936.

Scanned with OKEN Scanner

torii centrali stabilesc ratele investiţiilor, nivelurile bunurilor publice (public goods) cum sînt mijloacele de apărare, serviciile de sănătate şi educaţie, legile, hotărîrile şi ordonanţele guvernamentale etc. Ei stabilesc preţurile la toate inputurile şi outputurile ce pot fi adaptate noilor situaţii folosind metoda încercărilor succesive (trial and error) pînă cînd cererea devine egală cu oferta pe toate pieţele[66].

Evident, modelul a fost conceput într-o formă ideală, desprinsă de realităţi, aspecte reieşite din experienţa fostelor ţări socialiste unde alocarea resurselor a fost mai rea decît în ţările cu economie de piaţă, sistemul apare inflexibil, adaptarea structurilor făcîndu-se cu întîrziere; planificatorii nu acţionează asupra sistemului în mod eficient, nu asigură generarea noilor invenţii, înăbuşă inovaţia[67] şi niciodată nu reuşesc să adapteze preţurile la schimbările condiţiilor cererii şi ofertei. Totodată, socialismul, prin sistemul de organizare a economiei, proliferează o largă birocraţie al cărei cost este foarte ridicat deşi este dificil de evaluat.

Echitatea, care a stat la baza motivaţiei socialismului, devine o ficţiune pentru că în realitate se restrîng oportunităţile economice şi politice ale individului mediu, precum şi libertăţile sale. Paralel cu o restrîngere generală a libertăţii individului, birocraţia capătă putere economică şi politică excesivă în societate, ea devenind noua clasă conducătoare[68].

Respingerea globală a oricărei imixtiuni a statului în economie are la bază următoarele ipoteze: pe de o parte, statul şi unităţile acestuia sînt simpli agenţi economici, iar pe de altă parte, oamenii (indivizi şi grupuri organizate) sînt complet liberi să aleagă obiective, oportunităţi şi mijloace cu concursul diferitelor entităţi statale, iar relaţiile oamenilor cu aceste entităţi ce au loc într-o lume a concurenţei perfecte sînt întotdeauna cele de cooperare.

Realităţile infirmă însă astfel de ipoteze. De exemplu, statul, instituţiile sale reprezintă mai mult decît atît. El trebuie privit - aşa cum sublinia Friedman - ca avînd un monopol asupra folosirii legitime a forţei sau ameninţării cu forţa, ca un mijloc prin care unii dintre noi pot impune în mod legitim constrîngeri prin forţă asupra altora dintre noi[69], afectînd astfel şi libertatea

66 O. Lange, F. M. Taylor, *On the Economics of Socialism*, 1938, retipărit în 1964 în Editura McGraw-Hill, New York; James E. Alt, Alec Christal, *Political Economics*, University of California Press, Berkeley, 1983, p. 19-20.

67 J. Schumpeter, *Capitalism, Socialism, Democracy*, Allen Unwin, Londra, 1960.

68 Asemenea observaţii critice au fost dezvoltate de F. A. Hayek în *The Road to Serfdom*, University of Chicago Press, Chicago, 1944.

69 Milton & Rose Friedman, *op. cit.*, p. 28.

Scanned with OKEN Scanner

de alegere a indivizilor şi grupurilor sociale, precum şi oportunităţile acestora. Văzut într-un atare sens, rolul statului s-a schimbat în mod dramatic în decursul timpului în diferite societăţi.

Gradul de imixtiune a statului în viaţa economică şi socială se află în raport invers cu gradul de libertate de alegere pe care îl au indivizii sau grupurile sociale în calitatea lor de agenţi economici şi în strînsă legătură cu tipul structurilor de piaţă - concurenţă perfectă, concurenţă monopolistă, acţiunea unor grupuri de presiune care provoacă disimetrii etc. Tocmai de aceea, diferite forţe politice îşi formulează şi îşi reglează programele lor de intervenţie sau de nonintervenţie în economie în raport de două criterii principale: a) gradul de libertate de alegere a indivizilor şi a agenţilor economici pe care îl prevăd ca criteriu politic fundamental în doctrinele lor economice; b) structurile de piaţă existente în realitate, date de istoria dezvoltării economice a societăţii şi de direcţiile de evoluţie a mecanismelor de funcţionare a economiei.

Luarea în considerare, concomitent, a acestor două criterii este obligatorie pentru asigurarea unei adevărate libertăţi şi a unei autentice democraţii. Ce ar însemna un grad foarte mare de libertate în posibilitatea de alegere a agenţilor economici în condiţiile existenţei unor puternice grupuri de presiune, inclusiv a unor monopoluri dominatoare şi atotcuprinzătoare? Evident, a proclama o politică nonintervenţionistă pentru a realiza cea mai mare libertate posibilă, în asemenea condiţii, în numele liberalismului, ar reprezenta nu numai susţinerea unei politici liberale false ce ar avea efecte negative pentru economie şi societate, ci, în fapt, o politică de tolerare a dominaţiei politice şi economice prin neintervenţie.

Trebuie amintit, în această ordine de idei, că însuşi Adam Smith, care a pus bazele ştiinţifice ale liberalismului economic, nu a văzut acest concept în mod abstract, desprins de realităţile vieţii pentru a nega necesitatea intervenţiei statului în economie. Pentru a prezerva sistemul de libertăţi naturale, Adam Smith a subliniat că suveranul - ca reprezentant al puterii statale - are de îndeplinit trei datorii de mare importanţă însă pline şi inteligibile pentru înţelesurile comune: prima, este datoria de protecţie a societăţii de violenţă şi de invazie a altor societăţi independente; a doua, datoria de protecţie, pe cît posibil, a fiecărui membru al societăţii de injustiţie sau agresiune al fiecărui alt membru al său, ori datoria de a stabili o administraţie axată pe justiţie; a treia, datoria de a înălţa şi menţine anumite lucrări publice şi anumite instituţii publice, care nu pot fi niciodată ridicate şi menţinute în interesul vreunui individ sau vreunui număr mic de indivizi, întrucît profitul

Scanned with OKEN Scanner

nu ar putea niciodată să compenseze cheltuiala la un individ sau un mic număr de indivizi, deşi el (profitul) ar putea în mod frecvent să facă mult mai mult decît să-l returneze unei mari societăţi[70].

Dacă primele două obligaţii ale statului se referă la protecţia indivizilor, cea de-a treia obligaţie presupune o gamă nedefinită de activităţi economice. Deşi, probabil, Smith se gîndea la obligaţii guvernamentale strict necesare, îndreptate spre păstrarea şi consolidarea unei societăţi şi economii libere, adeseori, formularea dată de el - după cum nota Friedman - a fost folosită de unii economişti şi politologi pentru a justifica o gamă de activităţi extrem de largă şi pentru o extindere nelimitată a imixtiunii în economie a puterii guvernamentale[71].

Realităţile au suferit schimbări profunde şi în direcţii diferite faţă de cele din vremea economiştilor clasici. Ele au exercitat presiuni tot mai mari asupra teoriei economice pentru a reflecta aceste realităţi. Totodată conlucrarea strînsă dintre ştiinţa economică şi ştiinţa politică a adus, numeroase contribuţii teoretice şi inovări care au permis deschideri pentru noi abordări şi noi analize.

Prin ce se pot caracteriza aceste schimbări? În primul rînd, modelul concurenţei perfecte (pe baza căruia se justifica neintervenţionismul sau intervenţionismul minim guvernamental), dovedindu-se o ficţiune, a fost înlocuit cu modelul concurenţei monopoliste, unde imixtiunea guvernamentală nu numai că este posibilă dar şi necesară.

În al doilea rînd, mecanismul pieţei nu numai că nu realizează prin forţe proprii rezultate optime, dar se constată că el însuşi are o seamă de neajunsuri (failures) ce se agravează. Asemenea neajunsuri reies nu doar din comiterea unor greşeli sau din motive subiective, ci din manifestarea unor fenomene sau tendinţe reale, obiective cum sînt efectul economiilor de scară şi concentrarea producţiei, existenţa costurilor şi beneficiilor externe, imposibilitatea ca la anumite bunuri de interes naţional (strategic) preţul concurenţial să poată acoperi costul total, existenţa costurilor semnificative de informaţii şi tranzacţii, dotarea inegală cu mijloace de producţie a indivizilor sau grupurilor sociale ca sursă de mari inechităţi sociale.

În al treilea rînd, nu există astăzi în lume nici o ţară fără a avea loc în forme şi cu grade diferite intervenţia puterii publice în economie în special

70 Adam Smith, *Wealth of Nations*, vol. I, p. 325, citat după Milton & Rose Friedman, *op. cit.*, p. 28-29.

71 Milton & Rose Friedman, *op. cit.*, p. 30.

Scanned with OKEN Scanner

datorită neajunsurilor existente în mecanismele de piaţă. Însă, adeseori, la extinderea exagerată dincolo de necesar - a intervenţiei un rol important l-au avut opţiunile politice şi ideologiile şi mai puţin raţiunile economice.

În al patrulea rînd, a existat o perioadă (în timpul şi după cel de-al doilea război mondial) cînd activitatea statului a crescut în mod considerabil, mai ales în anumite ţări (cele cu economie centralizată) aici ea devenind atotcuprinzătoare şi dominantă. Dar dacă neajunsurile mecanismelor pieţei justifică extinderea intervenţionismului, aceasta nu înseamnă nicidecum că el reprezintă întotdeauna o gamă de măsuri curative fără a avea şi efecte secundare ca, de exemplu, generarea elementelor birocratice exprimată prin ineficienţă însoţită pe plan politic şi social - după cum sublinia Friedman - de diminuarea sau pierderea libertăţii[72].

8.4.3. Rolul economic al statului

O scurtă analiză istorică arată o anumită variaţie în ce priveşte gradul de implicare a statului în activităţi economice şi de intervenţie a statului în economie. Pe la începuturile capitalismului, odată cu formarea şi consolidarea pieţelor naţionale s-au unificat legile contractului, s-au stabilit moneda naţională comună şi sistemul tarifelor şi taxelor, s-a creat o infrastructură coordonată (reţea de apă şi canalizare, căi de comunicaţii etc.), s-au elaborat reguli obligatorii pentru înfiinţarea şi funcţionarea întreprinderilor, pentru desfacerea producţiei, pentru desfăşurarea comerţului, pentru plăţi ş. a.

După o perioadă de economie liberală, în care statul era implicat doar în reglementări şi în măsuri de protejare, începînd din anii marii depresiuni economice, ca şi din anii '40, guvernele s-au îndepărtat de politicile liberale clasice, ele intervenind în activităţile economice în cele mai diverse forme şi pe scară largă din două cauze: neajunsurile în funcţionarea mecanismelor de piaţă şi necesitatea soluţionării unor probleme sociale, precum şi satisfacerea unor revendicări. Odată cu crearea economiei socialiste statul s-a implicat total în activităţi economice prin birocraţia care s-a născut, crescînd autonomia acesteia şi transformînd însăşi natura economică a statului.

După natura funcţiilor diferite pe care le-a avut în diverse condiţii istorice şi după rolurile pe care le-a îndeplinit, statul poate fi clasificat după James Alt şi Alec Christal în următoarele trei tipuri fundamentale: *protector* - ca apărător al cadrului legal; *productiv* - implicat în activităţi economice pentru a contracara neajunsurile mecanismelor de piaţă; *birocratic (exploatator)* - implicat direct în conducerea economiei, căpătînd autonomie în această di-

72 Milton & Rose Friedman, *op. cit.*, p. 291-292.

Scanned with OKEN Scanner

recţie prin realizarea de obiective economice proprii în beneficiul birocraţiei[73]. În schema din fig. 8.1 sînt redate cele trei tipuri de stat.

Tipuri fundamentale de stat

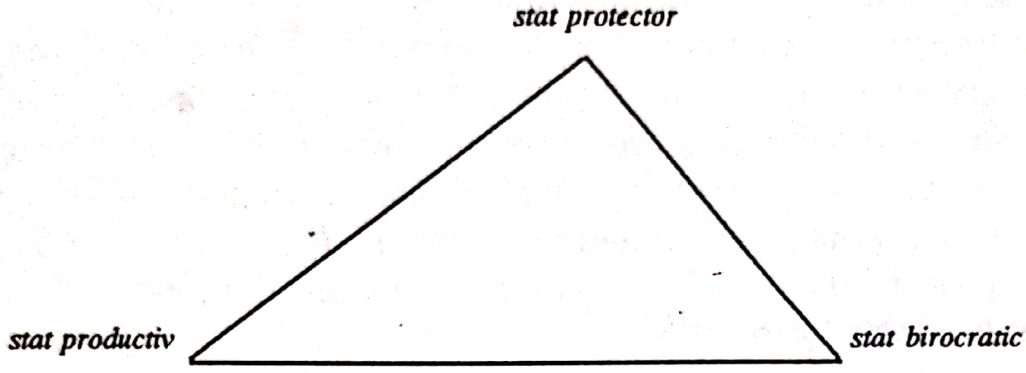

Fig. 8.1

Prin ce se caracterizează cele trei tipuri şi care sînt mecanismele de trecere de la un tip la altul?

Statul protector. La o funcţionare a pieţei după modelul concurenţei perfecte, descris de economiştii clasici şi neoclasici, statului nu-i revine decît rolul de a stabili aşa-numitele reguli de bază ale jocului sau cadrul legal necesar în care să se desfăşoare toate tranzacţiile economice în conformanţă cu regulile concurenţei şi cooperării economice. Acest rol decurge din contractul social obţinut prin consens social de definire, de consfinţire şi de apărare a formelor şi dreptului de proprietate, de apărare a dreptului şi libertăţii individuale. În calitatea sa de protector, statul are ca funcţii de bază producerea de reguli sau de reglementări legale, de apărare a legii şi a ordinii în care se desfăşoară viaţa economică şi socială.

Statul productiv. Modul defectuos în care funcţionează mecanismele de piaţă cere implicarea statului în economie, într-o mare varietate de forme şi de intensităţi, pentru a compensa pierderea de eficienţă. Intervenţia statului, de regulă, are ca scop producerea unor beneficii sociale nete care să compenseze pierderea ce are loc faţă de nivelul paretian de eficienţă[74].

73 James Alt, Alec Christal, *op. cit.*, p. 28-29.

74 Studiul acestor probleme face obiectul principal al unor lucrări fundamentale cum sînt: Richard A. Musgrave, *The Theory of Public Finance*, McGraw-Hill Book Co, Londra, 1959; C. V. Brown, P. M. Jackson, *Public Sector Economics*, Basil Blackwell, Oxford, 1990; Joseph Stiglitz, *Economics of Public Sector*, W. Norton & Co, New York, 1988.

Scanned with OKEN Scanner

În cele ce urmează ne vom referi la cîteva cazuri mai semnificative care să pună în evidenţă necesitatea intervenţiei statului.

În primul rînd, cazul monopolului. Economiile de scară înseamnă costuri unitare ale producţiei diminuate pe măsură ce outputul firmei individuale creşte. Aceasta înseamnă că cu cît o firmă este mai mare cu atît ea realizează costuri mai scăzute, ceea ce are ca efect eliminarea din ramură a firmelor mai mici. Firma rămasă în activitate, în calitate de monopol, odată ajunsă să dicteze piaţa, va fixa preţul pieţei nu la nivelul costului marginal, ci deasupra acestuia, iar pentru a realiza supraprofitul ea va diminua producţia pentru a crea echilibru cu cererea. Statul trebuie să intervină în acest caz prin legislaţia antitrust, fie prin provocarea concurenţei externe sau a celei interne prin menţinerea altor firme în ramură, fie prin controlul preţului.

În al doilea rînd, cazul externalităţilor. Multe firme, prin activităţile desfăşurate, provoacă efecte nu numai în interiorul, ci şi în exteriorul firmei respective, ce afectează costurile şi beneficiile altor egenţi economici, precum şi populaţia. În asemenea cazuri se impune ca statul să intervină prin reglementări legale şi prin controale, obligînd firmele producătoare de efecte externe să ia măsuri pentru reducerea sau eliminarea acestora şi/sau pentru suportarea daunelor produse de ele prin plata unor taxe compensatoare.

În al treilea rînd, cazurile bunurilor şi serviciilor publice. În economie nu se produc anumite bunuri şi servicii din cauză că preţul concurenţial nu poate acoperi costul în totalitatea sa. Pentru asigurarea producerii lor, statul intervine cu sisteme de subsidii sau plăţi de la buget în favoarea producătorilor. În aceste categorii se includ, de exemplu, mijloacele de apărare naţională, anumite bunuri publice cum sînt apă, gaze, servicii publice - T. V., şcoli pentru pregătirea cadrelor la nivel naţional, sistemul de sănătate publică, sistemul de cercetări teoretice şi aplicative de interes general ş. a. Bunurile şi serviciile publice sînt produse fie în unităţi proprietate publică, fie în unităţi private, iar pentru acoperirea tuturor costurilor se foloseşte sistemul subvenţiilor.

În al patrulea rînd, cazul informaţiilor şi tranzacţiilor. Sistemul relaţiilor de piaţă nu poate asigura un sistem de informaţii şi de tranzacţii eficient şi cît mai complet pentru a mijloci schimburile de bunuri şi servicii. Intervenţia publică reprezintă singura posibilitate de a soluţiona asemenea probleme de mare importanţă prin contribuţia puterii publice la organizarea şi subvenţionarea unor reţele de instituţii şi unităţi specializate, cum sînt burse de mărfuri şi de valori, agenţii de informaţii, expoziţii, controlul reclamelor comerciale. Toate aceste intervenţii au efecte economice şi sociale net pozitive.

Scanned with OKEN Scanner

În al cincilea rînd, cazul redistribuirii veniturilor. Datorită diferenţelor foarte mari între agenţii economici în ce priveşte mărimea capitalului sau acumularea acestuia, de asemenea, datorită diferenţelor de pregătire profesională şi de însuşiri personale ale antreprenorilor şi managerilor se creează discrepanţe foarte mari în ce priveşte mărimea veniturilor. Relaţiile de piaţă favorizează adîncirea acestor diferenţieri, ceea ce constituie un alt mare neajuns al acesteia, atentînd la principiul echităţii. Puterea publică îşi propune să atenueze inechităţile prin aplicarea unor politici de redistribuire a veniturilor folosind sisteme de taxe şi impozite progresive pe venit, precum şi prin aplicarea unor politici de subsidii, reduceri de taxe, acordări de burse, aplicarea unor măsuri de asistenţă şi securitate socială prin acordări de pensii şi ajutoare băneşti sau/şi în natură.

În al şaselea rînd, cazul dezechilibrelor economice. Economiile de piaţă, în mod periodic, sînt supuse unor seisme de proporţii mai mari sau mai mici datorită acumulării treptate a unor dezechilibre şi tensiuni în cadrul sistemului economic, manifestate prin subutilizarea forţei de muncă şi a capitalului, inflaţiei, penurie de resurse, dezechilibrul balanţei de plăţi, stagnarea economică. Deci, este vorba, de recesiuni economice cu caracter periodic ca efecte globale ale imperfecţiunii mecanismelor de piaţă, ale neajunsurilor structurii sistemelor de piaţă. Tratarea curativă prin redarea capacităţii lor de autoreglare nu se mai poate face apelînd la instrumente parţiale (la nivel microeconomic) ci la instrumente şi tehnici de ansamblu la nivel macroeconomic. De cele mai multe ori neajunsurile pieţei rezidă în defecţiuni pe linie de comunicare dintre diferiţi agenţi economici ce operează pe piaţă sau dintre diferite compartimente ale vieţii economice. Lipsa de comunicare la nivel micro se transformă în dezechilibre între nevoi şi resurse disponibile ce se cumulează sau se agregă la nivel macroeconomic, exprimate în dezechilibre agregate macroeconomice (exemple de dezechilibre rezultate din lipsă de comunicare: economii ex ante şi investiţii, cerere efectivă şi ofertă etc.). Înlăturarea neajunsurilor se realizează prin adoptarea unei politici macroeconomice avînd ca obiectiv pe termen scurt stabilizarea sau restaurarea echilibrului, utilizînd în acest scop ca instrumente de politică monetară şi fiscală: schimbarea volumului cheltuielilor publice, modificarea ratei dobînzilor, ajustarea taxelor şi tarifelor şi a ratelor de schimb, reglarea dinamicii salariilor.

Această politică axată pe aşa-numita *economie nominală* îşi poate atinge scopul şi pe termen mediu şi lung numai dacă va fi însoţită de acţiuni guvernamentale de coordonare a deciziilor economice *pe planul economiei re-*

Scanned with OKEN Scanner

ale prin crearea condiţiilor necesare de demarare şi de susţinere a creşterii economice prin ajustări structurale în cadrul economiei sectoriale[75].

Toate acestea sînt doar cîteva exemple de situaţii în care statul intervine şi trebuie să intervină pentru a compensa beneficiile economice şi sociale care ar fi pierdute din cauza neajunsurilor mecanismelor de piaţă. Deci, statul, prin intervenţiile sale, trebuie să recupereze pierderile pe care le-ar provoca societăţii funcţionarea defectuoasă a pieţei. Sînt acţiuni reparatorii pe care trebuie să le facă statul în scopul contracarării unor pierderi. Statul realizează acest obiectiv în măsura în care el reuşeşte să dinamizeze agenţii economici în ridicarea beneficiilor sociale odată cu sporirea beneficiilor proprii şi să-i sprijine pe aceştia în realizarea acestor obiective. Numai în această măsură, prin intervenţiile sale, el îşi păstrează natura productivă. Orice încercare a statului de a se substitui agenţilor economici diminuîndu-le aria de alegere şi responsabilitatea de decizie va face ca statul respectiv să-şi piardă natura sa productivă.

Statul birocratic (exploatator). Statul caută să-şi păstreze în întregime postura sa productivă prin diversitatea formelor de intervenţii şi prin utilizarea căilor şi instrumentelor respective. Există însă şi unele trăsături care fac ca acestuia să i se schimbe natura într-una deosebită fundamental de cea precedentă. Trăsăturile şi elementele esenţiale ce definesc tipul de stat birocratic sînt următoarele: o preponderenţă a sectorului public în economie (cuprinzînd deopotrivă ramuri de producţie şi ramuri ale serviciilor); o sporire a birocraţiei atît ca număr de personal ocupat în serviciile de coordonare, conducere şi control, cît şi ca sistem de organizare şi de comportare a acesteia; o subordonare cvasitotală a economiei de către instituţiile politice, care stabilesc strategii de dezvoltare şi formulează ca principal obiectiv maximizarea beneficiului în favoarea aparatului birocratic în scopul sporirii buneistări a acestuia şi consolidării sale în activitatea de conducere şi de control al economiei[76].

Odată cu trecerea de la natura productivă la cea birocratică, a crescut considerabil autonomia statului de a se autoservi în realizarea funcţiilor ce întăresc natura etatistobirocratică. Sensurile în care se realizează şi se accentuează această autonomie şi efectele acesteia sînt următoarele: a) limi-

75 C. V. Brown, P. M. Jackson, *Public Sector Economics*, Basil Blackwell, Oxford, 1990, p. 50.

76 Asemenea obiective nu sînt formulate ca atare. După o analiză minuţioasă rezultă însă că acesta este adevăratul obiectiv căruia i se subordonează întregul mecanism, inclusiv acţiunile intervenţioniste.

Scanned with OKEN Scanner

tează aria competenţei de alegere a agenţilor economici; b) agentul economic devine tot mai puţin responsabil pentru deciziile sale; c) impunerea unui anumit cost pe activităţile agenţilor economici[77].

Aici apare următorul aspect paradoxal: partea de responsabilitate pe care o pierde agentul economic nu este preluată de stat sau de aparatul birocratic. Ea se pierde complet, fapt ce se reflectă în stabilirea constrîngerilor bugetare ale agenţilor economici şi, prin aceasta, tolerarea risipei transpusă în diminuarea dramatică a eficienţei şi generalizarea penuriei de resurse.

Fenomenul care s-a produs, începînd din anii '20, a fost acela de extindere şi întărire a naturii birocratice a statului pînă la limita extremă în multe ţări ale lumii care au adoptat modelul economic socialist, inclusiv în România. După un experiment mai mult sau mai puţin îndelungat, practic, în toate ţările, atît în cele cu economie de piaţă, cît şi în cele cu economie centralizată s-a pus problema revenirii la tipul de stat productiv. În ţările cu economie de piaţă această trecere nu întîmpină obstacole mari întrucît nu sînt necesare schimbări profunde şi pe scară largă în structura economică generală. Cadrul general al funcţionării economiei rămîne acelaşi. Mai precis, instituţiile fundamentale ale economiei de piaţă, instrumentele şi mecanismul economic şi politic continuă să funcţioneze pe baza aceloraşi principii, suferind doar modificări parţiale[78].

În condiţiile socialismului de stat[79] trecerea de la natura birocratică etatistă la cea productivă, sublinia B. Milanovic, înseamnă trecerea economiei bazată pe alte principii, pe cele ale economiei de piaţă, unde deosebirile au

77 Branko Milanovic, *Liberalization and Entreprenorship*, M. G. Sharpe, Londra, 1989, p. 27.

78 „Statul poate exercita, în grade foarte diferite, intervenţia în economia capitalistă fără ca economia să înceteze să fie capitalistă. Statul poate stabili anumite preţuri sau lăsa pe toate libere; el poate garanta pentru anumite firme private ori le poate lăsa să dea faliment; el poate impune cote de impozite diferite pe diverse produse sau firme, ori poate să nu impună nici un impozit. Este posibil ca antreprenorii privaţi/proprietarii de capital să opereze sub reglementări foarte stringente (seria lor de decizii libere în mod corespunzător redusă), în timp ce în alt caz este posibil să nu fie nici o restricţie. Totuşi, în toate aceste cazuri, economia rămîne capitalistă. Esenţa economiei capitaliste, după cum am definit-o (antreprenoriatul exercitat de proprietarii privaţi ai capitalului, care angajează forţă de muncă şi ia decizii descentralizate) nu este schimbată. Într-adevăr, acest lucru este puternic confirmat de experienţă" (Branko Milanovic, *op. cit.*, p. 32).

79 B. Milanovic are în vedere acele economii în care este preponderentă proprietatea de stat, spre deosebire de economia fostei Jugoslavii unde era preponderentă proprietatea socialistă de grup.

Scanned with OKEN Scanner

caracter structural[80]. Aici, chiar şi simple relaxări ale controlului de stat implică o mişcare profundă spre sistemul de alocare prin coordonarea descentralizată, prin mecanismul pieţei[81]. Branko Milanovic apreciază, pe bună dreptate, că natura sistemului birocratic etatist se schimbă într-un mod esenţial însă nu de la sine ci prin voinţa şi acţiunea politică.

În primul rînd, trecerea este mult mai dificilă deoarece afectează întreaga structură a sistemului economic. În mod specific, o anumită structură economică (instituţii, cadrul legislativ, grupuri sociale etc.) implică o anumită distribuţie a structurii puterii economice şi politice în cadrul sistemului, structură formată din grupuri de oameni cu putere de decizie sau cu influenţă profesională. De regulă, transformarea sistemului prin trecerea acestuia de la natura birocratică etatistă la cea productivă înseamnă o trecere de la o structură de putere economică şi politică bine consolidată la o altă structură de putere mai difuză şi nesigură, însă concurenţială, deci, sănătoasă. Evident, structura de putere existentă, în general, opune rezistenţă. Rezistenţa la schimbarea de sistem este mult mai mare decît cea opusă la redistribuirea puterii în cadrul aceluiaşi sistem[82], întrucît, în primul caz, ar însemna fie pierderea puterii sau a unor poziţii de către întregi grupuri sociale, fie aruncarea acestora în nesiguranţă, faţă de cazul secund care ar însemna doar anumite regrupări ce ar avea loc numai în cadrul elitei profesionale.

În al doilea rînd, trecerea de la natura birocratică etatistă la natura pro-

---

80 În socialismul de stat, în forma sa pură - sublinia Branko Milanovic - toate deciziile economice sînt luate de stat. Există de facto numai un agent economic - statul. Gradul de libertate (autonomie) pentru întreprinderile individuale este nul, toate deciziile despre preţuri, cantităţile de inputuri şi outputuri, ofertanţii şi cumpărătorii firmelor, deja au fost luate. Întreprinderile individuale sînt simple subdepartamente ale economiei naţionale... Ele sînt unităţi de producţie care transformă cantităţi specificate de inputuri în cantităţi specificate de outputuri. Socialismul de stat pur este, prin urmare, compatibil numai cu un nivel al intervenţiei de stat în economie - nivelul extrem. Cînd anumite controale asupra inputurilor şi outputurilor ale firmelor individuale sînt relaxate, firmele - ca entităţi individuale - ţîşnesc din nou la viaţă. Ele nu mai sînt subdiviziuni ale unui singur total. Pe măsură ce acest lucru se întîmplă, modul de coordonare între firme tinde să devină descentralizat. Importanţa acestei dezvoltări nu poate fi exagerată. Firmele nu mai cheamă centrul dacă livrarea inputurilor întîrzie; ele încearcă să găsească alte firme care pot oferi bunurile, sau promit preţuri mai ridicate la furnizori. Legăturile orizontale dintre firme înlocuiesc imediat coordonarea verticală (centru-întreprindere) (Branko Milanovic, *op. cit.*, p. 32 şi 33).

81 Branko Milanovic, *op. cit.*, p. 33.

82 Branko Milanovic, *op. cit.*, p. 33.

Scanned with OKEN Scanner

ductivă a statului implică schimbări ample şi profunde în întreaga structură a sistemului economic. Din experienţa diferitelor ţări cu economie centralizată s-a dovedit că reformele economice întreprinse în decursul mai multor decenii nu pot fi realizate şi nu duc la rezultatele scontate întrucît se creează o incompatibilitate între diferitele elemente ale sistemului economic. Orice încercare de a face un transplant de elemente ale economiei de piaţă pe un corp al unei economii birocratice etatiste nu va da rezultate atîta timp cît nu se vor întreprinde acţiuni şi nu se va realiza însănătoşirea întregului corp supus tratamentului.

Pentru a se realiza acea compatibilitate apare necesară transformarea sistemului economic, prin măsuri de politică economică de mare anvergură constînd în: trecerea de la proprietatea de stat la cea privată, care să devină preponderentă; crearea instituţiilor de piaţă şi asigurarea funcţionării lor (burse de mărfuri şi de valori, sistem bancar etc.); crearea unui nou cadru legislativ corespunzător mecanismelor economiei de piaţă; reorganizarea agenţilor economici şi formarea comportamentului acestora corespunzător economiei concurenţiale; renunţarea la sistemul de coordonare prin plan centralizat şi adaptarea tuturor mecanismelor de piaţă pentru alocarea descentralizată a resurselor. Toate aceste probleme vor fi analizate în detaliu în alte volume ale tratatului. Aici dorim doar să menţionăm că în vederea trecerii la acel tip de stat productiv prin care să se asigure o performanţă crescută sistemului economic, căile pe care trebuie să le urmeze fostele ţări socialiste sînt de sens invers faţă de căile pe care le-au urmat şi le urmează ţările cu economie de piaţă.

Deşi sensurile drumurilor pe care le au de parcurs sînt inverse, totuşi ţelurile urmărite sînt comune. Ambele trebuie să adopte acele mecanisme şi acele politici intervenţioniste prin care individul şi grupurile sociale să aibă posibilitatea reală de a exprima preferinţele şi de a alege. J. Rowls pune problema chiar de a maximiza libertăţile şi oportunităţile indivizilor[83].

Aceasta devine posibilă însă numai în condiţiile unei strînse corelaţii între libertate şi realizarea unei ajustări chibzuite a mecanismelor economice şi sociale pentru a asigura sporirea eficienţei sistemului. Evident, prin sporirea eficienţei şi ridicarea performanţelor sistemului se poate ajunge la o maximizare reală a libertăţilor şi oportunităţilor.

O problemă interesantă, generată de studiul interdisciplinar aflată în dez-

83 J. Rowls, *A Theory of Justice*, Havard University Press, Cambridge Mass, 1971; James Alt, Alec Christal. *op. cit.*, p. 29.

Scanned with OKEN Scanner

baterea ştiinţifică este şi cea a politicii ciclurilor economice. Cercetarea vieţii economice reale în dinamica sa nu poate face abstracţie de ciclurile electorale şi de legăturile acestora cu soluţionarea problemelor ciclurilor economice. Sînt subiecte ale ştiinţelor de frontieră cercetate în multe ţări printr-o colaborare strînsă între cele două ştiinţe - economică şi politică -, împreună cu alte discipline.

* *

*

În concluzie, problemele analizate în acest capitol constituie doar o deschidere pentru abordarea ulterioară a multor subiecte de interes ştiinţific şi practic. Unele din ele vor fi dezvoltate în alte volume ale tratatului. Ceea ce ar trebui reţinut aici în legătură cu studiile efectuate, pînă în prezent, la interferenţele celor două discipline este faptul că ele sînt foarte promiţătoare din mai multe puncte de vedere.

Există deja o importantă acumulare de cunoştinţe teoretice şi instrumente ştiinţifice care să permită aprofundări teoretice. În acest context apare cu totul eronată părerea potrivit căreia cercetarea politicilor economice ar trebui să se rezume doar la efectuarea de studii empirice descriptive fără o bază teoretică şi fără abordări de pe poziţii ştiinţifice.

Rezultatele remarcabile obţinute pînă în prezent în cercetările efectuate la interferenţa celor două ştiinţe se concretizează deja în discipline şi capitole, de mare interes ştiinţific şi practic, cum sînt, de exemplu, ştiinţa economică publică, politica ciclurilor economice, alegerea publică, economia buneistări, politica macroeconomică, politici comerciale internaţionale etc., unele dintre ele făcînd deja obiectul unor cursuri universitare de sine stătătoare.

Preocuparea pentru dezvoltarea studiilor interdisciplinare de politică economică se bucură de un larg interes în diferite medii ştiinţifice şi practice din domeniul economic şi din cel politic, întrucît, în felul acesta, se asigură testarea teoriilor economice, precum şi finalitatea lor.

Scanned with OKEN Scanner

UNELE CONCLUZII GENERALE

Economia este o ştiinţă socială care are ca obiect de studiu faptele economice tipice în scopul de a formula anumite regularităţi. Aceste regularităţi, exprimînd tendinţe ale fenomenelor şi proceselor economice şi sociale, sînt determinate de anumite mobiluri sau cauze interioare şi exterioare sistemului. Mobilurile şi cauzele, precum şi efectele lor, modul de comportament al agenţilor economici, al economiei în ansamblu şi al diferitelor categorii economice şi instrumente trebuie descifrate în scopul unei cît mai bune cunoaşteri a lor. Ştiinţa economică îşi propune tocmai să realizeze această sarcină. În acest demers dificil ea nu se rezumă la faptele brute sau la evenimente întîmplătoare.

Evenimentele şi faptele brute au fost prelucrate de multe generaţii şi exprimate cu ajutorul unor noţiuni, concepte, legi, modele şi adeseori măsurate prin date numerice. Rezultă astfel faptele ştiinţifice. Diferitele părţi sau teorii ale ştiinţei economice se nasc şi se dezvoltă nu numai din observarea faptelor ştiinţifice. Ele rezultă şi din combinaţia unor noţiuni, concepte şi teorii, precum şi din folosirea unor instrumente de investigaţii ştiinţifice, la formularea şi testarea unor ipoteze, la studiul unor inferenţe şi din confruntarea acestora cu desfăşurarea unor fenomene şi procese economice şi sociale.

De aici se poate deduce că ştiinţa economică, pe tot parcursul dezvoltării ei, este fructul nu al unei gîndiri sectare ci al unei cooperări foarte largi şi strînse cu diferite discipline. De altfel, din parcurgerea capitolelor acestui volum s-a putut constata cît de mult contribuie la dezvoltarea ştiinţei economice conlucrarea strînsă între disciplinele economice şi filosofie, teoria generală a sistemelor, sociologie, axiologie, psihologia socială, ştiinţele politice ş. a. Fără filosofie şi teoria generală a sistemelor ştiinţa economică nu ar avea deschiderea largă către cunoaşterea generală, către modurile diferite de interpretare a lumii materiale şi spirituale şi către ordinea generală existentă în lume.

Scanned with OKEN Scanner

Fără axiologie ştiinţa economică nu ar avea perspectiva valorilor, valorizărilor şi ierarhizării valorilor şi nici perspectiva asupra modului de construcţie şi asupra relativităţii structurii diferitelor modele economice.

Fără psihologie ştiinţa economică nu ar avea perspectiva esenţei umane a proceselor economice, laturile lor calitativ umane, precum şi necesităţii luării în considerare a comportamentului uman (individual şi colectiv) în studiul fenomenelor şi proceselor economice.

Fără ştiinţa politică economistul nu şi-ar putea explica geneza şi mecanismele relaţiilor de putere în societate în ansamblu şi în economie, nu şi-ar putea explica în mod corect deformările vieţii economice datorită apariţiei unor excrescenţe ale puterii sau ale intervenţiei puterii politice pe corpul economiei. Fără ştiinţa politică, în combinaţie cu cea economică, nu ar fi posibilă explicarea necesităţii formelor şi limitei intervenţiei puterii publice în viaţa economică. În fine, fără combinarea raţională realizată între ştiinţa economică şi ştiinţa politică nu s-ar putea realiza nici finalitatea teoriilor economice.

Conlucrarea strînsă a ştiinţei economice cu toate aceste discipline şi ştiinţe are un rol benefic deosebit pentru însăşi dezvoltarea ştiinţei economice, pentru sporirea potenţialului său cognitiv. Aici se au în vedere, de exemplu, formularea de noi probleme, inovările aduse prin introducerea de noi noţiuni, concepte şi legităţi, abordarea corectă a fenomenelor şi proceselor economice prin evitarea sau înlăturarea tratării lor parţiale sau trunchiate.

Fenomenele şi procesele economice, care fac obiectul de studiu al ştiinţei economice nu au o formă pură. Ele se află în combinaţie intimă cu fenomenele şi procesele sociale, psihologice, morale, culturale etc. Din nevoi metodologice (pentru analiză) se trasează frontiere între acestea, făcîndu-se abstracţie de existenţa concomitentă şi a celorlalte aspecte decît cele economice. Numai în urma unor asemenea abstractizări se pot realiza analizele din care rezultă disciplinele specializate. Adeseori metoda şi rezultatele obţinute sînt supuse criticii de către numeroşi cercetători. În ciuda unor asemenea critici, această metodă nu poate fi însă exclusă numai din motivul că rezultatele cercetării ar apărea parţiale.

Atît metoda cît şi rezultatele trebuie acceptate şi considerate ca atare. Aceasta reprezintă una din căile de naştere a teoriilor şi disciplinelor. O altă cale este cea reprezentată de combinările dintre teorii, concepte şi noţiuni şi metode, împreună cu observarea comportamentelor fenomenelor şi proceselor. Este calea sintezei. Ambele sînt viabile aşa încît una nu o exclude pe cealaltă tot aşa cum apariţia unui concept, teză sau teorie nu aşteaptă să se

Scanned with OKEN Scanner

cealaltă tot aşa cum apariţia unui concept, teză sau teorie nu aşteaptă să se maturizeze şi să dispară un alt concept sau o altă teorie din care primele îşi trag filiaţia.

Ştiinţele şi disciplinele nu cuprind numai idei, concepte şi legi ordonate, egal explicitate şi dezvoltate. Ele cuprind mai degrabă un conglomerat compus din anumite porţiuni foarte dezvoltate, iar altele rămase în urmă, mai mult la nivelul unor ipoteze. Cea mai bună imagine de ceea ce reprezintă structura ştiinţei economice ne-a dat-o J. Schumpeter atunci cînd a afirmat că ea se aseamănă cu o pădure tropicală în care se întîlnesc arbori de toate vîrstele şi înălţimile pe trupul cărora cresc şi se hrănesc alţi arbori şi plante şi se caţără diferite liane.

Există însă şi alte aspecte importante ale ştiinţei economice care nu pot fi redate printr-o astfel de imagine. Ele se referă la creşterea rapidă a stocului de informaţii prin noile noţiuni, concepte şi legi puse în evidenţă de cercetările efectuate, la înaintarea în profunzime a cunoaşterii, precum şi la extinderea cercetării ştiinţifice pe noi teritorii ale spaţiului economic, spaţiu ce se află în transformări continue.

Scanned with OKEN Scanner

ECONOMIC TREATISE

vol. 1

ECONOMIC SCIENCE AND ITS INTERFERENCE

TABLE OF CONTENTS

	Foreword	IX
I[st] PART	**THE STRUCTURE OF ECONOMIC SCIENCE AND ITS RESTRUCTURING**	1
CHAPTER 1.	**The Study Object of Economic Science. Introductory Notions**	3
	1.1. **A General View**	4
	1.2. **The Economic Science in Relation to other Sciences**	6
	1.3. **Definition Elements of Economic Science**	9
	1.3.1. The Frontiers of Economic Science	9
	1.3.2. The Definition of the Study Object	14
	1.3.3. Clarification of some Notions	17
	1.4. **The Frontiers and Study Object of Economics in the Different Schools of Economic Thought**	24
	1.4.1. Mercantilists	24
	1.4.2. Physiocrats	26
	1.4.3. Classical Economics	29
	1.4.4. Doctrinal Approach	31
	1.4.5. Analytical and Neoclassical Approach	34
	1.4.6. Keynesianism	36
	1.4.7. Post Keynesianism	39

Scanned with OKEN Scanner

1.4.8. Dynamic and Comparative Economics 44
1.5. **Once more on the Economic Science's Frontiers** . . . 46

CHAPTER 2. **The Structure of Economic Science and Its Evolution** . . . 49
2.1. **Reassessments and Reconstruction of some Concepts** . 49
2.2. **The Springs in the Economic Science; Shortcomings in Relation to practical Requirements** . 51
2.3. **The Casuality and Its Limits** 56
2.4. **The Social Contents of Economic Notions; Appearance and Essence** 61
2.5. **New Requirements on the Economic Science Development** 65
2.5.1. The Change of the Profile and Role of the Economic Science in Society 65
2.5.2. The Extension of the Study Object's Frontiers . . 67
2.5.3. The Extension of the Cooperation with other Sciences 68
2.5.4. Cooperation with General Theory of Systems and with Structuralism 70
2.5.5. On the Necessity of the Reassessment of some Theories. An Example 72

CHAPTER 3. **The Restructuring Mechanism of Economic Science** 75
3.1. **The Content of the Restructuring Notions** 76
3.2. **Social and Ideological Variables in the Restructuring Mechanism** 78
3.2.1. Social Variables in the Dynamics of Economic Science 78
3.2.2. Ideology in the Model of Economic Science and of Economic Doctrine 81
3.3. **Logical Variables in the Restructuring Model; a Systematic View** 86
3.3.1. New Epystemologic Elements in a General Theory of System's Approach 87
3.3.2. Economic Science an Open System with a Specific Dynamics on Different Scales of Generality 88
3.4. **The Dynamics of Economic Theories' Structure** . . . 91

IInd PART **INTERFERENCES WITH OTHER SCIENCES** 97

Scanned with OKEN Scanner

CHAPTER 4. **Scientific Monism and Pluralism** 99
4.1. The Role of Economic Factor and Social Development 99
4.2. Pluralism 102
4.3. Decomposition and Abstraction 103
4.4. The Synthesis, Expression of the Intersciences Cooperation 106
4.5. The Leontief Model of Synthesis and Intersciences Cooperation 109
4.6. The Intersciences Communication and Merging . . . 111

CHAPTER 5. **Confronting the Economic Science with some Philosophical and Methascientific Problems** . 115
5.1. Ontological Problems and the Economic Science . . 115
5.2. Individualism vs. Centralised Collectivism 121
5.2.1. General Problems and Comparisons 121
5.2.2. Individualistic Model 124
5.2.3. Holistic Model 125
5.3. Structuralist Interpretation 128
5.3.1. From the Functional Model to the Structural one 128
5.3.2. Pluralist Systems with Complex Hierarchy and Oscillation 129
5.3.3. Pluralist Systems with Functionning in the Conditions of Negotiation 130

CHAPTER 6. **The Axiology and the Economic Science** 135
6.1. Economic Theories, Values and Valuation 136
6.1.1. Attempts to purify Economic Science 136
6.1.2. Mathematical Formalisation, Subjective Ingredients and the Problem of Values in Economic Theories 139
6.1.2.1. Theory and Rigour of Reason through Axiomatic Methods 140
6.1.2.2. Insufficiency of Formal Axiomatic Proceding Applied in Economic Science vis-à-vis Reality 142
6.1.2.3. Desubjectivisation Eliminates Values? . . 143
6.1.3. The Action and Enigma of Values 146
6.2. A Short Description of Values and their Objectivisation 148

Scanned with OKEN Scanner

6.2.1. The Content of Values 148
6.2.2. The Classification of Values and their Conformity to the System of Needs . . 150
6.2.3. The Objectivisation of Values 154
6.3. **Utilisation of Values and Valuation in Economic Science** 160
6.3.1. Criteria of Valuation. New Requirements in the Outline of the Value System 160
6.3.2. Criteria of the Valuation of an Economic System 164
6.3.3. Choice and Welfare 168
6.3.3.1. Formulation of Problems; the Arrow Model 168
6.3.3.2. Conclusions on the Special Role of Economic Agent in Preferences and Choice 173
6.4. **Dynamics of the Value System in Concordance with the New Trends of Development** 176
6.4.1. Values Appropriate to the Stage of Extensive Development on a Mechanical Basis 177
6.4.2. New Values Appropriate to the Stage Qualitative Development on an Information Basis 179

CHAPTER 7. **Economic Science and Psychology** 186
7.1. **The Necessity of Psychologic Element's Study** 186
7.2. **Approaches of the Psychologic Element in Different Schools of Economic Thought** 192
7.2.1. Classical and Neoclassical Economic Schools . . 192
7.2.1.1. Individual and General Economic Interest 193
7.2.1.2. Utility and Marginal Utility 195
7.2.2. The Keynesian School 201
7.3. **The Study of Motivation in Economy** 203
7.3.1. The Notion of Motivation and its Relation with the Economic Behaviour 204
7.3.1.1. The Motivation as an Internal Stimulative Factor 204
7.3.1.2. Roles and Functions of Motivation . . . 205
7.3.1.3. The Relationship between Motivation and Behaviour 206
7.3.2. The Analysis of Economic Motivation Structure 208

Scanned with OKEN Scanner

7.3.2.1. Needs and Impulses 208
7.3.2.2. Aspiration and Tension 212
7.3.2.3. Use Value, Tendency and Purpose 215
7.4. **Economic Interest, Essential Component of the Motivation System** 219
7.4.1. The Notion of Economic Interest 219
7.4.2. The Economic Interest and Forms of Reward for Accomplished Performances . . . 221
7.4.3. Profit as a Motivation and a Basic form of Material Reward 224
7.4.4. The Place and Role of Non-material Reward for Accomplished Performances 226
7.5. **Economic Behaviour** 228
7.5.1. The Notion of Economic Behaviour 228
7.5.2. The Field Theory used Economic Behaviour Study 231
7.5.3. Economic Activity, the Evidence from of Economic Agents' Behaviour 234

CHAPTER 8. **Economics and Politics** 237
8.1. **Inquires and some Answers of Principle** 237
8.2. **The Crucial Contact Points between Economics and Politics** 239
8.2.1. The Covered Field and the Object Study of Economics and Politics; the Role and Limits of Political Aspects 240
8.2.2. The Interference of Economic and Political Aspects in Economics 242
8.3. **The Concept of Power and Derived Notions enriching the Economic Theories** 246
8.3.1. The Notion of Power 247
8.3.2. The Springs of Power 249
8.3.3. Conclusions on Definition and Origin of Power . 251
8.3.4. Economic Power in Relation to Political Power . 253
8.3.5. Power Relations in the Perroux Model of Dominant Economy 256
8.3.6. The Power inside the Firms 261
8.4. **Study of Interaction between Political and Economic Elements** 269
8.4.1. New Functions of Economics due to Implication of the Political Elements . . . 271

Scanned with OKEN Scanner

8.4.2. The Requirements of Real Economy and the Intervention of Public Policy 273
8.4.3. Economic Role of the State 279

Some General Conclusions 288

Scanned with OKEN Scanner

TRAITÉ D'ÉCONOMIE

vol. 1

SCIENCE ÉCONOMIQUE ET SES INTERFÉRENCES

TABLE DES MATIERES

Avant propos IX

I-ère PARTIE **La science économique et sa restructuration** 1

I-er CHAPITRE L'objet de la science économique 3

1.1. **Considérations générales** 4

1.2. **La science économique par rapport aux autres sciences** 6

1.3. **Éléments de définition de la science économique** . . . 9

1.3.1. Les frontières de la science économique 9

1.3.2. La définition de l'objet d'étude 14

1.3.3. Déterminations notionnelles 17

1.4. **Les frontières et la structure de l'objet d'étude dans les écoles de pensée économique** 24

1.4.1. Les mercantilistes 24

1.4.2. Les physiocrates 26

1.4.3. L'économie clasique anglaise 29

1.4.4. Approches doctrinaires 31

1.4.5. Approches analytiques et néo-classiques 34

1.4.6. Le keynesisme 36

Scanned with OKEN Scanner

1.4.7. Le post-keynesisme 39
1.4.8. L'économie dynamique et comparée 44
1.5. **Nouveaux propos** 46

II-ème CHAPITRE **La structure de la science économique et son évolution** . . 49
2.1. **Réconsidérations et reconstructions conceptuelles** . . . 49
2.2. **Sauts dans la science économique; déficiences par rapport aux demandes de la pratique** 51
2.3. **La casualité et ses limites** 56
2.4. **Contenu social des notions économiques: apparence et essence** 61
2.5. **Nouvelles exigences relatives au développement de la science économique** 65
2.5.1. Changement du profil et du rôle de la science économique dans la société 65
2.5.2. L'extension des frontières de l'objet d'étude 67
2.5.3. L'extension de la coopération avec d'autres sciences et disciplines 68
2.5.4. La collaboration avec la théorie générale des systèmes et avec le structuralisme 70
2.5.5. Un exemple relatif à la nécessité de la réconsidération de certaines théories 72

III-ème CHAPITRE **Le mécanisme de restructuration de la science économique** 75
3.1. **Le contenu de la notion de restructuration** 76
3.2. **Variables sociales et idéologiques dans le cadre du mécanisme de restructuration** 78
3.2.1. Variables sociales dans la dynamique de la science économique 78
3.2.2. L'idéologie dans le modèle de la science et de la doctrine économique 81
3.3. **Variables logiques dans le modèle de restructuration de conception systémique** 86
3.3.1. Nouveaux éléments épistémologiques dans la mise en pratique de la théorie générale des systèmes 87
3.3.2. La science économique, système ouvert à dynamique spécifique à différents paliers 88
3.4. **Dynamique de la structure des théories économiques** 91

Scanned with OKEN Scanner

II-ème PARTIE **INTERFÉRENCES AVEC AUTRES SCIENCES** 97

IV-ème CHAPITRE **Monisme et pluralisme scientifique** 99
4.1. Le rôle du facteur économique et le développement social 99
4.2. Pluralisme 102
4.3. La mise en évidence des éléments composants et la méthode abstractive 103
4.4. La synthèse, expression de la coopération interdisciplinaire 106
4.5. Le modèle Leontief de la synthèse et de la coopération interdisciplinaire 109
4.6. La communication et la fusion interdisciplinaire . . 111

V-ème CHAPITRE **La science économique confrontant les problèmes philosophiques et métascientifiques** 115
5.1. Les problèmes ontologiques et la science économique 115
5.2. L'individualisme par rapport au colectivisme centralisé 121
5.2.1. Questions générales et comparaisons 121
5.2.2. Le modèle individualiste 124
5.2.3. Le modèle holistique 125
5.3. L'interprétation structuraliste 128
5.3.1. Du modèle fonctionnel au modèle structuraliste . 128
5.3.2. Systèmes pluralites hiérarchisés d'une manière complexe et oscillatoires 129
5.3.3. Systèmes pluralistes qui fonctionnent par négociations 130

VI-ème CHAPITRE **L'axiologie et la science économique** 135
6.1. Les théories économiques; les valeurs et la valorisation 136
6.1.1. Tentatives de purification de la science économique 136
6.1.2. La formalisation mathématique, les ingrédients subjectifs et le problème des valeurs dans les théories économiques 139
6.1.2.1. La théorie et la rigueur des jugements par axiomatisation 140

Scanned with OKEN Scanner

6.1.2.2. L'insuffisance du procédé axiomatique formel appliqué à la science économique par rapport à la réalité objective 142
6.1.2.3. La dessubjectivisation extirpe-t- elle les valeurs? 143
6.1.3. L'action et l'énigme des valeurs 146
6.2. Brève caractérisation des valeurs et leur objectivisation 148
6.2.1. Le contenu des valeurs génériques 148
6.2.2. La classification des valeurs et la conformance aux systèmes des besoins . . . 150
6.2.3. L'objectivisation des valeurs 154
6.3. L'utilisation des valeurs et la valorisation dans la science économique 160
6.3.1. Critères de valorisation. Nouvelles demandes pour tracer le contour du système des valeurs . . 160
6.3.2. Critères de valorisation d'un système économique 164
6.3.3. Choix et bien-être 168
6.3.3.1. La mise des problèmes; le modèle Arrow 168
6.3.3.2. Conclusions relatives au rôle particulier de l'agent économique qui manifeste sa préférence et fait son choix 173
6.4. La dynamique du système des valeurs conformément aux nouvelles tendances de développement 176
6.4.1. Valeurs qui correspondent à la phase de développement extensif par moyens mécaniques 177
6.4.2. Nouvelles valeurs dans la phase du développement qualitatif utilisant l'information 179

VII-ème CHAPITRE **La science économique et la psychologie** 186
7.1. La nécessité d'approfondir l'étude de l'élément psycho-économique 186
7.2. Manières d'approcher l'élément psychologique par différentes écoles économiques 192
7.2.1. L'école économique classique et celle néo-classique 192

Scanned with OKEN Scanner

7.2.1.1. L'intérêt économique individuel et général 193
7.2.1.2. L'utilité et l'utilité marginale 195
7.2.2. L'école keynesiste 201
7.3. L'étude de la motivation dans l'économie 203
7.3.1. La notion de la motivation et sa relation avec le comportement économique 204
7.3.1.1. La motivation comme facteur stimulateur interne 204
7.3.1.2. Les rôles ou les fonctions de la motivation 205
7.3.1.3. La relation entre la motivation, la conduite et le comportement 206
7.3.2. L'analyse de la structure de la motivation économique 208
7.3.2.1. Besoins et impulsions 208
7.3.2.2. Aspiration et tension 212
7.3.2.3. Valence, tendance et but 215
7.4. L'intérêt économique, élément composant essentiel du système motivationnel 219
7.4.1. La notion d'intérêt économique 219
7.4.2. L'intérêt économique et les formes de récompense pour obtenir des performances 221
7.4.3. Le profit comme motivation et comme forme de récompense matérielle fondamentale 224
7.4.4. La place et le rôle des récompenses dans l'acomplissement des performances 226
7.5. Le comportement économique 228
7.5.1. La notion de comportement économique 228
7.5.2. La théorie du champ utilisée dans l'étude du comportement économique 231
7.5.3. L'activité économique, forme de manifestation du comportement des agents économiques 234

VIII-ème CHAPITRE **L'économie et la politique** 237
8.1. Questions et certaines réponses de principe 237
8.2. Points nodaux de contact entre la science économique et la science politique 239

Scanned with OKEN Scanner

8.2.1. L'étendue et l'objet d'étude
de ces deux sciences:
le rôle et les limites du politique 240
8.2.2. L'interférence de l'élément économique
et de celui politique dans la science économique 242
8.3. Le concept du pouvoir et les notions dérivées qui enrichissent la théorie économique 246
8.3.1. La notion de pouvoir 247
8.3.2. Les sources du pouvoir 249
8.3.3. Conclusions relatives
à la définition du pouvoir et de ses sources . . . 251
8.3.4. Le pouvoir économique
par rapport au pouvoir politique 253
8.3.5. Relations de pouvoir dans le modèle
de l'économie dominante de Perroux 256
8.3.6. Le pouvoir dans les entreprises 261
8.4. L'étude de l'intéraction entre l'élément économique et celui politique 269
8.4.1. Nouvelles fonctions de la science économique
qui impliquent l'élément politique 271
8.4.2. Besoins de la vie économique et sociale réelle
de l'intervention du pouvoir publique 273
8.4.3. Le rôle économique de l'état 279

Certaines conclusions générales 288

Scanned with OKEN Scanner

De acelaşi autor, au mai apărut:

- *Eficienţa economică maximă (1972)*
- *Modele de creştere economică (1974)*
- *Creşterea economică şi resursele naturale (1976)*
- *Creşterea economică şi mediul înconjurător (1979)*
- *Relaţiile economice internaţionale (1983)*
- *Consumul energetic şi structura populaţiei (1979 -coautor şi coordonator)*
- *Resursele şi structura industriei (1980 -coautor şi coordonator)*
- *Structura economică şi sistemul industrial (1986 -coautor şi coordonator)*
- *Tratat de economie, vol. 3 – Piaţă, concurenţă, monopol (1992)*

În pregătire:

- *Tratat de economie, vol. 5 Teoria politicii economice*

DATE BIOGRAFICE ALE AUTORULUI

- ❒ Născut în 1928 în comuna Răcoasa, judeţul Vrancea
- ❒ Absolvent al liceului comercial din Focşani şi al facultăţii de Economie Generală din cadrul ASE -Bucureşti
- ❒ Specializare în S.U.A. la Massachusetts Institute of Technology, în anii 1970/1971
- ❒ Doctor în economie
- ❒ Funcţii în practica economică în perioada 1953-1959 şi în cercetare din 1960
- ❒ Cadru didactic asociat şi conducător ştiinţific de doctorat în ştiinţe economice
- ❒ Visiting scholar la universitatea engleză „London School of Economics and Political Science", unde elaborează studiul privind „Neoliberalism, intervenţia statului şi economie negociată", cu suportul financiar al PHARE.

BUCUREŞTI 1993

I.S.B.N. : 973-96243-5-9

14.200

PREŢ ~~2000~~ lei

Scanned with OKEN Scanner